

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт

**БЕЛАРУСКАЯ МОВА, ЛІТАРАТУРА,
КУЛЬТУРА І СВЕТА:
ПРАБЛЕМЫ РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ**

Зборнік навуковых артыкулаў
па выніках IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі,
прысвечанай памяці Пятра Васючэнкі

Мінск, 30 лістапада 2022 г.

Мінск
МДЛУ
2024

УДК 811.161.3(082)
ББК 81.411.3я4
Б 43

Р э к а м е н д а в а н ы Рэдакцыйным саветам Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта. Пратакол № 2 (68) ад 27.04.2023 г.

Р э д а к ц ы й н а я к а л е г і я: М. М. Воінава-Страха (адказны рэдактар), І. А. Бурдзялёва, Л. С. Кныш, А. В. Семянькевіч

Р э ц э н з е н т ы: кандыдат філалагічных навук *М. А. Курыпка* (МДЛУ); кандыдат філалагічных навук, дацэнт *М. В. Трус* (Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры)

ISBN 978-985-28-0243-7

Беларуская мова, літаратура, культура і свет: праблемы рэпрэзентацыі : зб. навук. артыкулаў па выніках IV Міжнар. навук. канф., Мінск, 30 лістап. 2022 г. – Мінск : МДЛУ, 2024. – 252 с.

Зборнік артыкулаў складзены па матэрыялах IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі, прысвечанай памяці П. В. Васючэнкі, якая адбылася ў МДЛУ 30 лістапада 2022 г. і сабрала 71 удзельніка з розных краін свету. У ім разглядаюцца актуальныя праблемы сучаснага мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогіі і перакладазнаўства. Мэта выдання – узбагаціць навуковыя веды пра культурныя здабыткі Беларусі і іх папулярызацыя ў свеце.

Для шырокага кола беларускіх і замежных навукоўцаў, спецыялістаў у галіне кампаратывістыкі, выкладчыкаў гуманітарных дысцыплін і студэнтаў.

УДК 811.161.3(082)
ББК 81.411.3я4

ISBN 978-985-28-0243-7

© УА «Мінскі дзяржаўны
лінгвістычны ўніверсітэт», 2024

ПЛЕНАРНАЕ ПАСЯДЖЭННЕ

УДК 821.161.3

Н. Б. Лысова (Мінск)

“ПРЫСУД” СУЧАСНАЙ ДРАМАТУРГІІ (ПАВОДЛЕ СПАДЧЫНЫ П. В. ВАСЮЧЭНКІ)

Адзін з прынцыпаў існавання пісьменніка – гэта яго экзистэнцыйная сувязь са словам – слова адгукаецца на лёсах саміх творцаў. Пісьменнік, крытык, даследчык літаратуры Пятро Васільевіч Васючэнка не аднойчы казаў аб прадказаннях, або напісанні, свайго лёсу мастакамі слова (Лермантавым ці Ластоўскім). Так здарылася і з самім даследчыкам. Драма-прытча Васючэнка “Прысуд адкладваецца (Пясочны гадзіннік)” пабудавана на сустрэчы герояў, памерлага і жывога. Гэтая драматургічна пабудаваная пазажыццёвая зваротная сувязь павінна вынесці “абвінавачванне” мастаку і часу. Вось ужо некалькі год мы вядзем размову з творамі Пятра Васючэнка, быццам адбываецца ўмоўны дыялог аб галоўных прычынах існавання мастака і чалавека, як у той п’есе адбываецца, словамі самога аўтара, *дзіўны сеанс жывапісу: жывы мастак малюе нябожчыка* [2, с. 254].

У сваім артыкуле мы паспрабуем суаднесці тэкст мастацкага драматургічнага твора (вышэй названай п’есы) і тэарэтычнага даследавання П. В. Васючэнкам беларускай драматургіі, каб адказаць на такія пытанні: як суіснуюць літаратуразнаўчая тэорыя і мастацкая практыка, як спалучаюцца актуальная праблематыка часу, або публіцыстычнасць драматургіі (сцэнічнага мастацтва), з вечнымі тэмамі жыцця і смерці, маральнымі абавязкамі і пачуццёвымі прыхільнасцямі.

У сваёй кнізе “Драматургія і час” (1991) Пятро Васючэнка прапануе гіпотэзу “аб ускладненасці мастацкага цэлага сучаснай п’есы” [1, с. 17] і пацвярджае яе аналізам канкрэтных твораў тагачаснай беларускай драматургіі: п’есамі К. Крапівы, А. Макаёнка, А. Дударова, А. Петрашкевіча, У. Караткевіча, А. Асташонка, А. Паповай і інш. Пры гэтым даследчык прадбачыць сувязь змены мастацкай мовы са стылістычнымі варункамі: драматычнымі, камічнымі і эпічнымі (гістарычнымі, нацыянальна арыентаванымі). Заўважым, што гіпотэза даследчыка была надалей увасоблена ў новай беларускай драматургіі пачатку новага стагоддзя, ускладненасць кампазіцыі якой тычылася менавіта мастацкай мовы наогул, не столькі традыцыйнай дыялогавай плыні, колькі кампазіцыйнай і вобразнай структуры самой п’есы.

Галоўныя пытанні, якія ставіў перад сабою П. Васючэнка на пачатку 90-х гадоў мінулага стагоддзя: ці ёсць гэтая мастацкая складанасць у сучаснай п’есе, як яна спалучаецца з публіцыстычнай адкрытасцю драмы як мастацтва, якое адбываецца “тут і зараз”? Праз некаторы час пасля выдання кнігі “Драматургія і час” Пятро Васільевіч “адкажа” на тэарэтычныя пытанні сваёй жа п’есай “Прысуд адкладваецца (Пясочны гадзіннік)”.

Кніга “Драматургія і час” была напісана П. В. Васючэнкам у гады рэвалюцыйных зменаў у грамадстве і мастацкім працэсе. Аналізуючы свой час і разумеючы мастацкі працэс як “спецыфічныя формы рэагавання, свае спосабы «ўлоўліваць» сацыяльныя зрухі” [1, с. 17], Васючэнка заўважае рэзкае павелічэнне колькасці аналітычных мастацкіх твораў, звязаных з вырашэннем (ці пастаноўкай) праблем застойнага і перабудоўчага часу. Пры гэтым даследчык ставіць перад сабой пытанне аб суаднясенні публіцыстычнасці і мастацкасці, аб тым, што менавіта “з’яўляецца носьбітам праблемнасці ў структуры мастацкага цэлага драмы? Канфлікт? Дыялог? Характары? Інтрыга? Ці даступная праблемнасць усім жанравым разнавіднасцям драмы або толькі адной-дзвюм?” [1, с. 18].

Літаратэраўцы назавуць гэты час крызісным, або туманным, калі ўзгадаць вобразнае параўнанне С. Лаўшука: “Сучасная беларуская драматургія нагадвае шырокі рачны плёс, густа зацягнуты туманам. Навігацыя на ім нібыта і не спынілася, але і асаблівай актыўнасці не назіраецца. Калі і пераплёхае якая пасудзіна, дык усё болей – пласкадонная, маламерная. Праўда, весляры на іх – гучнагалосыя. І як бы не прыглушаў туман іх словы, можна разабраць, што кіруюць яны на Вялікую Ваду, вось толькі з лоцыямі няўвязка – складзены яны на чужой, незразумелай мове” [3, с. 88]. У сваім аглядзе драматургіі канца ХХ стагоддзя даследчык выказваў непакой за адхіленне драматургаў ад трыдцці, моўных змены, песімістычнасць тэматыкі. Але пры гэтым ён заўважаў, што нараджаецца новая эстэтыка драмы і павялічваецца колькасць аўтараў, сярод якіх быў і Пятро Васючэнка.

На наш погляд, драматургу Васючэнку характэрна выкарыстоўванне так званай постмадэрнісцкай пачуццёвасці і цытатнасці. П’еса “Прысуд адкладваецца (Пясочны гадзіннік)” напісана ў часы постмадэрнізму, які спарадзіў так званую “герменеўтычную” п’есу. І “Пясочны гадзіннік” належыць да гэтай плыні айчыннай драматургіі. У спадчыне Пятра Васючэнкі ёсць творы, якія напрамую звязаны з мінулымі літаратурнымі тэкстамі ці з’яўляюцца пост-тэкстамі, інтэрпрэтацыямі класічных твораў. Напрыклад, раман-бурлеск “Дванаццаць подзвігаў Геракла”, пабудаваны па міфалагічных тэкстах, і п’еса “Паэт і дзяўчына («Быў гэта толькі сумны сон...»)", дзе аўтар выкарыстоўвае ўспаміны Паўліны Мядзёлкі “Сцежкамі жыцця”, вершы і публіцыстыку Янкі Купалы.

У шэрагу беларускіх аўтараў яго драматургічную спадчыну можна далучыць да творчасці Сяргея Кавалёва і Міколы Арахоўскага. Калі драматургія С. Кавалёва пазначана ў літаратуразнаўчых даследаваннях паняццем “герменеўтычнага праекту”, то творы М. Арахоўскага (з-за ранняй смерці аўтара) не былі глыбока прааналізаваны. Але менавіта ў Арахоўскага ёсць п’еса “Лабірынт”, блізкая па кампазіцыі да п’есы “Пясочны гадзіннік”: па сцэнаграфіі, што ўяўляе сабой майстэрню, камернасці дзеі, дзеючых асобах (мастакі, якія шукаюць сэнс страчанага жыцця), удзеле герояў з таго свету і з жыццёвага “нізу”.

Актуальным матывам дзеяння герояў п'есы “Прысуд адкладваецца (Пясочны гадзіннік)” з'яўляецца вострая тэма наркаманіі і гвалтоўных смерцяў праз яе творчых людзей. Аўтар выкарыстоўвае дзве назвы да п'есы і першай назваю пазначае менавіта хаду смяртэльнага прысуду герою ад заражэння. Публіцыстычная, ці звышсучасная тэма фарміруецца ў сцэнічнай прасторы праз мінулыя згадкі герояў, рэтраспектыўныя сцэны, праз тры-вожныя пачуцці, што разыгрываюць персанажы.

Але гэта не адзіная цэнтральная тэма п'есы. Васючэнка не пайшоў (як ён сам пісаў пра цяжкасці стварэння дзейсна публіцыстычнай сучаснай п'есы) “лёгкім шляхам: працягнуць насычаць твор гэтакімі ж «балючымі» дэталямі” [1, с. 21–22], жахлівымі выявамі праблемаў наркаманіі, не пайшоў па пра-таптанай сцежцы другасных твораў. Драматург паглыбляецца ў праблему творчасці і наогул сэнсу жыцця, ці вечнага сутыкнення жывога і мёртвага. Адсюль і другая назва п'есы “Пясочны гадзіннік”, і другі жанр – “пры-павесць”.

Развіццё прыпавесці як літаратурнага жанру звязана з распаўсюдж-ваннем рэлігійна-філасофскай літаратуры з яе асноўнымі тэмамі суаднясення чалавека і сусвету, жыцця і смерці, добра і зла. Кантэкст п'есы “Прысуд адкладваецца (Пясочны гадзіннік)” пашыраецца да ніцшэанскіх і біблейскіх тэкстаў. Калі адзін з герояў пытаецца ў другога: “*Ты хваліўся, што жывеш па-за добром і злом. Чаго ж ты цяпер пра іх узгадаў?*”, другі адказвае: “*Там патрабуюць*” [2, с. 254]. Умоўна прастора драматычнай п'есы пашыраецца да пазажыццёвай прасторы.

У адрозненне ад драмы, у прыпавесці, як правіла, адсутнічае развіты сюжэт, вобразы яе дзеючых асоб не дакладна выпісаны, і яна мае паву-чальны, дыдактычны характар. Усе пералічаныя рысы аддаляюць жанр ад відовішчнасці сучаснай тэатральнай п'есы. Але сенсацыйнасць тэмы толькі надае актуальнасці, стварае сучасную драму – гэта яшчэ толькі жыццёвы матэрыял, па-сапраўднаму не ўвасоблены ў мастацкі тэкст. Даследчык літаратуры Васючэнка лічыць, што мастацкасць сучаснай п'есе надае канцэптэуальная глыбіня, а не толькі фіксацыя актуальных праблем часу. У манаграфіі “Драматургія і час” ён падкрэсліваў “розніцу паміж лакальнай, абмежаванай у часе вастрынёй – і вастрынёй, даўгавечнай, стабільнай, калі праблема даследуецца аўтарам грунтоўна, з пранікненнем да яе «ядра», з улікам сацыяльнага, псіхалагічнага клімату, у якім яна выспела” [1, с. 49]. Менавіта адвечны прытчавы сэнс жыцця і становіцца той глебай, дзе выпявае сучасная тэма п'есы Пятра Васючэнка “Пясочны гадзіннік”.

Фармальна ў структуры п'есы “Пясочны гадзіннік” прытчавыя матывы пастаўлены быццам бы на другі план, выконваюць ролю кантэксту асноўнага дзеяння, драмы чалавека, асуджанага на смерць страшнай хваробай. Але па хадзе драматургічнага дзеяння “вечныя пытанні” пачынаюць займаць больш месца, і ўрэшце менавіта яны становяцца стрыжневымі матывамі і дзеяннямі герояў. З другасных яны перамяшчаюцца ў галоўныя. Дзейсны аналіз п'есы выводзіць пошукі свайго месца ў творчасці і любові сярод людзей у галоўныя

матывы дзеяння герояў. Такім чынам, п'еса аб цялесным здароўі пераўтвараецца ў драму аб здароўі душы. А рэалістычная драма пераўтвараецца ў сімвалічную.

Структура драматычнага твора звязана з месцам, або з тым, дзе будзе адбывацца канфліктнае дзеянне. Класіцысцкае “адзінства месца” прадугледжвала лакальнасць праблемы, ці яе абмежаванасць пэўным колам грамадскага асяроддзя. Такім локусам у сучаснай п'есе, драме “Пясочны гадзіннік”, становіцца майстэрня. Сцэнаграфія драмы фармальна адзіная – двухпавярховая майстэрня. Вертыкальны падзел майстэрні і дадае прасторы для сцэнічнага руху, і сімвалічна абыгрывае існаванне аднаго з герояў на версе, другога – на нізе. І ў прамым, і ў пераносных значэннях. Юстын – жывы, паспяховы мастак, у якога поўная сям'я і вялізная майстэрня. Ён існуе на “версе” жыцця. А Кашпер – здань, сябра з мінулага і з таго свету, куды трапіў, бо абраў багемны лад жыцця, захварэў СНІДам, не атрымалася ні сямейнага, ні творчага доўгага жыцця. Яго месца на “нізе”.

Васючэнка надае адзінай прасторы драматычнага дзеяння сімвалічнае значэнне творчасці наогул, і яна сама пачынае выконваць сваю ролю. Вось ужо і карціны паварочваюцца да глядачоў то гэткімі, то і іншымі выявамі. Чытач (будучы глядач) па хадзе дзеяння пачынае разумець, за якой карцінай у майстэрні знаходзіцца лаз на той свет, а за якой – прыхаваная пляшка гарэлкі. Чытач чакае, якімі яшчэ выявамі могуць абярнуцца да яго перакруленыя старыя карціны, бо пісьменнік выкарыстоўвае матыў “жывых карцін”. Творчасць – з'ява няўрымслівая, неўтаймаваная, якая знаходзіцца паміж рэальным і іррэальным (светам мастацкай фантазіі).

Заўважым, што Пятро Васючэнка многа займаўся вывучэннем сімвалізму ў мастацтве слова. Ён падкрэсліваў наяўнасць як стылістычных перыядаў літаратуры сімвалізму ў гісторыі, так і больш шырокае яго распаўсюджванне як сродку выразнасці твора на працягу ўсяго літаратурнага працэсу, як пячаткі мастацкасці. Канешне, як творца Васючэнка заўжды выкарыстоўвае сімваліку ў дыялогах, сцэнаграфіі, дзеяннях.

Матыў ажыўлення твора мастацтва вядомы з антычнасці (матыў Пігмаліёна і Галатэі), з кніжнай (далітаратурнай) рускай традыцыі (аповесць «О чудном видении Спасова образа Мануила, царя греческого» з выяваю, якая “размаўляе” і сябе творыць). Класічным літаратурным прыкладам падобнага прадстаўлення твора з'яўляецца “Партрэт Дарыяна Грэя” А. Ёальда. Менавіта яго ўзгадвае герой п'есы “Пясочны гадзіннік”, гледзячы на партрэт антыгероя драмы Кашпера (так званую “Маску смерці” – *Трыццаць шэсць кіляў вагі, выкрышаныя зубы і саркома Капашы на нагах* [2, с. 254]) і параўноўваючы яго з партрэтам Дарыяна. Але ў адрозненне ад класічнага заходняга твора, вобразы карцін хутчэй становяцца вынікам не столькі маральнага, колькі творчага канфлікту. Асацыятыўна тэма “жывых карцін” у драме Васючэнка перагукаецца з гогалеўскім “Партрэтам”. Нездарма ж паўтараецца і нават выступае апошнім акордам дзеяння выява *пальмавага раю з жонкай і дзецьмі* [2, с. 268] – матыў здабыцця мяшчанскага

дабрабыту, ці мары маленькага чалавека. Яшчэ больш роля “жывых карцін” нагадвае гаршынаўскіх “Мастакоў”, бо тэма творчага спаборніцтва, зайдзрасці, любові-нянавісці яшчэ больш рэзка гучыць у п’есе.

У гэтым спаборніцтве цяжка аб’явіць пераможца. Аўтарская прыхільнасць прыхавана. Нам здаецца паказальным той факт, што нацыянальна-тэматычную карціну (нагадаем, што ў часы напісання п’есы пошукі нацыянальнага вобраза ў мастацтве былі звышактуальнымі) імкнецца намалюваць напрыканцы свайго жыцця Кашпер, прадстаўнік той самай “багемы”. Яго мастацкі праект “Вайдэлоткі” – гэта творчыя пошукі самабытнай тэмы ў старадаўніх язычніцкіх часах, у таямніцах рунічнага пісьма, аб якіх калісьці пісаў Адам Міцкевіч у “Гражыне”, шукаючы вытокі Літвы.

А само імя *Кашпер*, якое дае аўтар, згодна з адной з версій, узыходзіць да санскрыцкіх каранёў і значыць ‘майстра, настаўнік’, а па другой версіі, яго імя мае дачыненне да аднаго з біблейскіх вешчуноў і характарызуецца персідскім паходжаннем. У адрозненне ад лацінскага імя другога героя п’есы Юстына, якое валодае больш канкрэтным і сцвярджальным сэнсам – ‘справядлівы’. Як бачым, ужо на ўзроўні імёнаў аўтар драмы супрацьпастаўляе таямнічае і канкрэтнае, духоўнае і цялеснае.

Драматург праз двух герояў распавядае аб спаборніцтве, канфлікце двух мастацкіх сістэм, рэалістычнай і абстрактнай. Тэма – звышактуальная для прасторы мастацкай культуры мяжы стагоддзяў, што звязана з пашырэннем працэсаў камерцыялізацыі мастацкай творчасці і са знікненнем сацыяльнага заказу ці забеспячэннем культуры дзяржаваю. Адзін з герояў драмы (Юстын) – прыхільнік традыцыйных рэалістычных нацюрмортаў і краявідаў, як абагульняе яго апанент Кашпер, *мяшчанскіх інтэр’ераў, руінаў і макасінаў, перагною і бульбы ці адвечнага хараства* [2, с. 255]. Другі шукае іншага свету ў фігуратыўным жывапісе *злёных і фіялетавых квадраў* [2, с. 256].

Суіснаванне ў п’есе “Прысуд адкладваецца (Пясочны гадзіннік)” тэм наркаманіі, любоўнага трохкутніка, мастацкага спаборніцтва далучае сучасную п’есу Пятра Васючэнкі да больш шырокага кола драматургіі, да класічных літаратурных твораў, да мастацкага свету. У гэтым і быў галоўны тэзіс даследчыка Васючэнкі: сучасны драматург павінен ствараць “разамкнёны свет, у якім няма ранейшай заспакоенасці, у якім інтымныя, «хатнія» праблемы выглядаюць і як сацыяльныя” [1, с. 62].

ЛІТАРАТУРА

1. *Васючэнка, П. В.* Драматургія і час / П. Васючэнка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 144 с.
2. *Васючэнка, П. В.* Выбраныя творы / П. Васючэнка. – Мінск : Беларуская навука, 2021. – 508 с.
3. *Лаўшук, С. С.* Драматургія / С.С. Лаўшук // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4т. – Мінск : Беларуская навука, 2014. – Т. 4, кн. 3. – С. 88–128.

УЗБАГАЧЭННЕ ЛЕКСІКІ КІТАЙСКІХ СТУДЭНТАЎ
НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРАЎ П. ВАСЮЧЭНКІ

Асобу Пятра Васючэнкі немагчыма спалучыць са словам *быў*. Ён ёсць, ён будзе. Ідэал чалавека і вучонага, унікальны пісьменнік, у творчасці якога народныя карані арганічна спалучаюцца з высокай літаратуразнаўчай і лінгвістычнай эрудыцыяй.

Стыхійныя фальклорныя матывы Пятро Васючэнка па-майстэрску рэалізоўваў у сваёй творчасці праз інструментарый класічнай сусветнай літаратуры. Дзякуючы жанравай разнастайнасці яго творчасці, у тым ліку дзіцячай літаратуры, слоўнік яго твораў цудоўна падыходзіць у якасці рэпрэзентатыўнага моўнага матэрыялу ў лінгвадыдактычных мэтах. Немалаважна, што яго творы ўяўляюць сабой адзін з найлепшых узораў апрацаванай літаратурнай беларускай мовы. Асобна трэба звярнуць увагу і на тое, што ў творчасці П. Васючэнкі прысутнічаюць вельмі прыкметныя элементы драматургіі, яе гульнявыя моманты. Усё гэта робіць яго творы незаменнымі ў лінгвадыдактыцы. А ў краінах, дзе расце цікавасць да беларускай мовы і дзе яна вывучаецца ва ўніверсітэтах, патрэбны не столькі класічныя ўзоры, якія складана зразумець замежным навучэнцам з боку іх пагружэння ў глыбінныя народныя традыцыі, колькі старанна апрацаваныя прыклады сучаснага літаратурнага маўлення. Творчасць П. Васючэнкі дае багаты матэрыял для пазнання сучаснай беларускай мовы на грунце беларускага менталітэту, традыцый, вуснай народнай творчасці.

Агульнавядома, што эфектыўнасць засваення замежнай мовы праяўляецца найперш у тым, наколькі навучэнец авалодаў міжкультурнай і камунікатыўнай кампетэнцыямі. У апошняй вучоныя вылучаюць моўны, маўленчы, сацыякультурны, вучэбна-пазнаваўчы і кампенсаторны складнікі, якія выступаюць як субкампетэнцыі. Менавіта лексіка выконвае вядучую ролю ў фарміраванні беларускамоўнай камунікатыўнай кампетэнцыі. Слова валодае намінатыўнай функцыяй і адлюстроўвае не толькі рэальную, але і ўяўную рэчаіснасць. Ключом да разумення сэнсу тэкстаў з'яўляецца найперш іх лексічны склад. Відавочна, што менавіта ад багацця і ўзроўню сфарміраванасці індывідуальнага слоўніка і ўсвядомленасці выкарыстання лексічных сродкаў залежыць здольнасць навучэнцаў ажыццяўляць зносіны на замежнай мове. Таму назапашванне лексікі як “будаўнічага матэрыялу” мовы – гэта велізарная і працяглая задача, а правільнае і эфектыўнае ўзбагачэнне лексікі навучэнцаў гарантуе станоўчы вынік навучання ў цэлым.

У працэсе авалодання лексікай беларускія навукоўцы вылучаюць тры этапы: азнаямленне, трэніроўка і прымяненне вучэбнага матэрыялу, маўленчая практыка [2, с. 154]. Кожны з этапаў мае свае пэўныя мэты і спосабы іх рэалізацыі.

На першым этапе адбываецца ўвядзенне і семантызацыя лексічных адзінак, забяспечваецца іх успрыманне ў адзінстве гукавой і графічнай формы, ствараюцца ўмовы для іх трывалага запамінання праз зрокавую і слыхавую паўтаральнасць. Найбольш распаўсюджаныя практыкаванні – пераклад, групоўка лексічных адзінак паводле вызначаных выкладчыкам прыкмет, складанне словазлучэнняў і сказаў са словамі і інш.

На другім этапе забяспечваецца аўтаматызацыя дзеянняў – выяўляецца значэнне незнаёмых слоў па кантэксце, адбываецца пошук зададзенай інфармацыі і адказаў на пытанні, праводзіцца падрыхтоўчая работа да пераказу тэксту ці водгуку (пошук ключавых слоў, напісанне плана і тэзісаў) і інш.

На трэцім этапе адбываецца аўтаматызацыя і ўдасканаленне дзеянняў з новымі лексічнымі адзінкамі на ўзроўні тэкстаў, выконваюцца практыкаванні, арыентаваныя на свабоднае ўжыванне засвоенай лексікі ў паслятэкставай дзейнасці, напрыклад, у арганізаваных дыскусіях, прэзентацыях, відэароліках і г.д.

Прапануем прасачыць, як адбываецца ўзбагачэнне лексікі навучэнцаў падчас урока па чытанні на аснове тэксту з кнігі П. Васючэнкі “Жылі-былі паны Кубліцкі ды Заблоцкі” пад назвай “Лятучая свінка”.

Урок

1. Азнаёмцеся са словамі да тэксту.

Слоўнік

<i>брыда</i>	难吃的菜	<i>распростваць</i>	张开
<i>вантрабянка</i>	农村香肠	<i>рулады</i>	过于华丽的音乐
<i>вірай</i>	鸟类南飞	<i>рулька</i>	猪腿肉
<i>дакараць</i>	责备, 埋怨	<i>салавей</i>	夜莺
<i>далікатны</i>	娇小的	<i>талер</i>	金币
<i>жэрдачка</i>	栖木	<i>ушчаміцца</i>	被挤在。。。
<i>зэле</i>	草木	<i>хіжа</i>	凶猛的
<i>канарэйка</i>	金丝雀	<i>цаца</i>	自以为是的人
<i>клетка</i>	笼子	<i>цікаваць</i>	观察
<i>кумпяк</i>	火腿	<i>шляхётны</i>	贵族的
<i>пагарачыцца</i>	急躁起来	<i>шляхецкі</i>	贵族阶级的
<i>памыі</i>	污水	<i>шчабятáць</i>	叽叽叽喳喳地叫
<i>пяточок</i>	猪鼻	<i>шчаціна</i>	猪鬃
<i>раманс</i>	浪漫曲	<i>шынок</i>	小酒馆

2. Слухайце і чытайце тэкст. Пра што ў ім апавядаецца?

3. Дайце заглавак тэксту. Абгрунтуйце свой выбар. (Прапануецца параўнаць назвы, якія далі студэнты, з аўтарскай.)

– Калядкі далёка, кілбаскі высока...

Гэтак ні з таго ні з сяго пачынае спяваць пан Кубліцкі.

А пан Заблоцкі яго дакарае.

– Аніякіх калядак, аніякіх кілбасак у нас не будзе. Бо талеры трэба эканоміць. І яшчэ невядома, як рэпа ўродзіць.

– Трэба адкарміць свайго парсюка, вось што! – вырашае пан Кубліцкі. – Тады будзем і з кілбаскамі, і з кумпякамі, і з вантрабянкай, і з паляндвічкай, і з рулькамі, і з вушкамі!..

– Пан раіць купіць свінню? – з нейкай скрыўленай мінай запытваецца пан Заблоцкі.

– Так, свінню! – рашуча адказвае пан Кубліцкі.

– А пан ведае, чым свіння тая харчуецца?

– Можа, мукой... Можа зеллем... Можа, памыямі... – пачынае варажыць пан Кубліцкі.

– А можа, яшчэ чым горшым за памыі?! – грывіць голас пана Заблоцкага. – Яна такой брыдой часам жывіцца, што ў мяне язык не паварочваецца сказаць якой!.. Ды яшчэ ў калюжынах плюхаецца! Словам, гэта зусім не шляхецкае стварэнне!

– А калі...а калі...а калі...купіць шляхетную свінню? – вырываецца ў пана Заблоцкага.

Адказ ужо гатовы: такія свінні, калі і прадаюцца дзе-небудзь у белым свеце, дык толькі ў Смургонях. Адным словам, трэба зноў шукаць рыжа-лысага.

Яны яго хутка знаходзяць у тым самым шынку. Як, па якой прыкмеце? Ды яны бачаць чалавека, у якога чупрына колеру марской хвалі і барада колеру марской хвалі.

– Перафарбаваўся... – шэпча пан Кубліцкі. – Дальбог, перафарбаваўся. Нашто звычайнаму чалавеку фарбавацца ў такі колер?

І на гэта невыгчыма аніяк запырэчыць.

– Нам свінню, – рашуча патрабуе пан Заблоцкі.

– Якая панам патрэбна свіння? – спакойна запытваецца былы рыжа-лысы. Як быццам усё жыццё адно свіннямі гандляваў.

– Такую... Далікатную. Каб не сорамна было яе ў шляхецкай гаспадарцы трымаць.

– Я ўсё разумею, панове, – спакойна адказвае рыжа-лысы – І ўсё ж такі... Свінні, перапрашаю, маюць звычку вішчаць і рохкаць. Вам патрэбная такая свіння?

– Не, не і не! – паспешліва адказвае пан Кубліцкі. – Нам не трэба такая свіння, якая рохкае. Нам патрэбна свіння, якая шчабеча, нібы птушка, і выводзіць усялякія рулады, як салавей. Адным словам, нам патрэбная мілагучная свіння.

– Зразумела, панове, – спакойна кажа рыжа-лысы, а папраўдзе – колеру марской хвалі. – Цяпер я ведаю, што вам патрэбна. Вам патрэбная лятучая кітайская свіння. Але гэта вельмі дарага. Сама свіння не дужа дарагая, але яе трэба ў клетцы трымаць. А клеткі, самі разумеете, цяпер дарагія. А без клеткі прадаць свінню я не магу, бо без клеткі яна ўцячэ ад вас.

Што паробіш? Паньы згаджаюцца і свінню купіць, і клетку. Інакш кажучы, яны купляюць свінню разам з клеткай.

Свінка зусім маленькая, можна сказаць, мініяцюрная. Яна сядзіць у клетцы на жэрдачцы і спявае прыемным голасам розныя шляхецкія рамансы. Гэта панам Кубліцкаму ды Заблоцкаму вельмі падабаецца, а кату Буркуну не вельмі. Ён пачынае бурчаць.

– От завялі цацу! Была б з яе хоць якая карысць! Хаця б сала якое! Ато-тфу!..

То ж адкуль узяцца на ёй салу, калі свінка не есць анічога, што звычайныя свінні ядуць. Паны частуюць яе цукеркамі, тартамі мігдаловымі, цукатамі, сочывам, аранжыкамі, бананамі, авакадам, баабабам, цытрынай, маслінай, чакалядай, мармяладай ды іншай заморскай стравай. Свінка ўсё спраўна чысціць, але выгляд у яе нейкі невясёлы, вочы задумненыя, а на спінцы замест шчацінкі прарэзваюцца крылцы. Словам, высвятляецца, што рыжа-лысы не падмануў: гэта напраўду лятучая свінка.

Надыходзіць восень. І ўсё часцей паны хіжа паглядаюць на каляндар, потым шматзначна – на свінку. Пан Кубліцкі падымае ўгору палец і кажа:

– Калядачкі далёка, кілбасачкі высока. Калядачкі наблізіліся, кілбасачкі панізіліся. Калядачкі блізка, кілбасачкі нізка.

Пасля чаго выразна паглядае на свінчыны кумпякі. А яны, трэба сказаць, за лета ладна такі акругліліся. Нягледзячы на тое, што свінка жывілася аднымі кандытарскімі вырабамі.

Пры гэтых словах свінка пачынае асабліва турбавацца, як быццам прадчувае, што агульныя свінячы лёс яе не абміне. І хто яе пашкадуе? Ніхто. Апроч ката Буркуна, які даўно ўжо цікае за свінчыным жыццём. А ў рэшце рэшт кажа:

– Кепская твая доля. Мяне хоць у клетку не садзяць, хаця таксама жыццё не цукар. Як жа табе дапамагчы?

А што свінка яму адкажа? Яна кацінай мовы не ведае. Яна пачынае лопаць крыламі і шчабятаяць, нібы канарэйка. І кот, здаецца, разумее ейнае шчабятанне.

– Ясна, – кажа ён. – На волю хочаш. Волю ўсе любяць. Ну, што ж ... Ляці, птушачка!

З гэтымі словамі ён адчыняе клетку і выпускае лятучую свінку на волю. Тая вылазіць з клеткі, распроствае як след крылы і... цмокае ката ў лоб. Сваім мокрым пятакком.

Кот расчулены.

– Ладна табе ўжо, – кажа ён. – Ляці ўжо. Да сустрэчы ўжо. Прылятай назад, як захочацца. Не забывайся.

Свінка лопае крыламі. Акно расчынена. Міг – і няма яе. Дзе ж яна? Проста растала ў блакіце нябёсным, пад хмарамі. Паляцела – проста ў вырай. У тую цёплую, паўднёвую краіну, дзе зімуюць буслы, ластаўкі і... лятучыя свінкі.

Паны вяртаюцца дахаты – а свінкі няма. Яна страшэнна абураныя, крычаць, галёкаюць, рукамі махаюць, з дзедавай стрэльбы гарохам страляюць. Хто скраў свінку? Вядома, віна падае на ката Буркуна.

– Гэта ён яе выпусціў, – згадваецца пан Кубліцкі.

– Не, гэта ён яе з’еў, адгукаецца пан Заблоцкі і раз’юшана круціць вачыма, як ён гэта ўмее. – Зжэр з косткамі, скурай і пятакком. Хаця б Калядаў пачакаў, кацяра несумленны! Прэч яго з хаты!

Гэта ён пагарачыўся. Як жа яны без такога ганаровага ката. Ужо звыкліся з ім. Але слова праказалася. Кот пакрыўдзіўся.

– Што ж, панове, – з гонарам кажа ён і па-шляхецку падмахвае хвостом. – Дзякую вам. Іншае ласкі я ад вас і не чакаў. Ну і хай. Пайду. Мне даўно ўжо хацелася свет паглядзець, сябе паказаць. Здаровы бывайце, мяне не забывайце.

Яшчэ раз махнуў хвостом на развітанне і пайшоў. Мышы хацелі былі за ім увязацца, але ён ім не дазволіў.

– Заставайцеся тут, – загадвае ён ім. – Трэба быць патрыётамі роднай хаты. Некаму ж і застацца трэба. А я калі-небудзь вярнуся.

Гэткім чынам паны зноў застаюцца адны [1, с. 82–85].

4. Пералічыце галоўных персанажаў твора. Якія жывёлы ёсць сярод іх?

5. Вызначце, ці адпавядаюць выказванні зместу тэксту. Выберыце *Так* ці *Не* для кожнага выказвання, як паказана ва ўзоры 0.

0	Паны хацелі набыць свінню, каб на Каляды ў іх было шмат прысмакаў са свініны	Так √	Не
1	Паны добра ведаюць, як патрэбна даглядаць і чым карміць свінню	Так	Не
2	Паны набылі вельмі дарагую свінню, якую патрэбна ўтрымліваць у клетцы	Так	Не
3	Свінка добра харчавалася і ўвесь час была вясёлай і радаснай	Так	Не
4	Кату стала шкада лятучую свінку, і ён выпусціў яе на волю	Так	Не
5	Паны не пакрыўдзіліся на ката і пакінулі яго ў хаце	Так	Не

6. Выпішыце назвы прадуктаў, якімі паны Кубліцкі ды Заблоцкі кармілі лятучую свінку, і зрабіце іх пераклад на кітайскую мову. Падумайце, які фрукт названы словам *арынжык*, і запішыце яго літаратурную назву па-беларуску і па-кітайску.

(Неабходна звярнуць увагу на слова *мігдаловы* і яго варыянты ў літаратурнай і размоўнай мове, а таксама на граматычныя формы, у якіх стаяць выпісаныя назоўнікі. Варта патлумачыць студэнтам, што аўтар ужывае такія формы знарок з мэтай стварэння лёгкага камічнага эфекту.)

7. Спалучыце словы з левага слупка з сінонімамі да іх ў правым слупку.

1. __; 2. __; 3. __; 4. __; 5. __

1	ні з таго ні з сяго	А	нарэшце
2	у рэшце рэшт	Б	насамрэч
3	калі-небудзь	В	быццам
4	нібы	Г	нечакана
5	напраўду	Д	некалі

8. Ад якіх слоў утвораны прыведзеныя словы? Складзіце з імі словазлучэнні.

Мілагучны _____

Шматзнáчна _____

9. Запішыце аднакарэнныя словы да ніжэйпрыведзеных слоў і складзіце з імі сказы.

Жывіцца _____

Харчавацца _____

Частаваць _____

10. Знайдзіце ў тэксце назвы птушак і запішыце іх насупраць адпаведных дзеясловаў. З якой птушкай параўноўваецца ў тэксце лятучая свінка?

_____ *спяваюць*

_____ *шчабечуць*

_____ *клякочуць*

_____ *выводзяць рулады*

11. Як вы разумеете з кантэксту значэнне выразаў *жыццё не цукар, страляць гарохам, свет паглядзець, сябе паказаць, слова праказалася, іншае ласкі не чуў*.
12. Сярод слоў, падазеных у слоўніку, знайдзіце паронімы. Ці сустракалі вы раней гэтыя словы ў тэкстах? Ад якога слова яны ўтвораны? Што яно азначае?
13. Чаму адзін з персанажаў увесь час прыгаворваў: *Калядачкі далёка, кілбасачкі высока. Калядачкі наблізіліся, кілбасачкі панізіліся. Калядачкі блізка, кілбасачкі нізка?* Што азначае гэтая фраза?
14. Якую свінку вырашылі набыць сабе паны Кубліцкі і Заблоцкі і чаму?
15. Як звалі ката, які жыве у паноў Кубліцкага і Заблоцкага? Знайдзіце ў тэксце дзеяслоў, ад якога ўтворана яго мянушка.
16. Як паразумеліся кот і свінка? Зачытайце адпаведныя радкі ў тэксце. Які ў іх падтэкст (言外之意)?
17. Чаму кот адпускае свінку? Зачытайце адпаведныя радкі з тэксту.
18. Якімі рысамі аўтар надзяляе ката? Гэта станоўчыя ці адмоўныя рысы?
19. Якімі словамі аўтар перадае ўнутраны стан паноў (内心) у момант, калі кот адпускае свінку? Зачытайце адпаведныя радкі з тэксту.
20. Якімі вы ўяўляеце сабе паноў Кубліцкага і Заблоцкага? Апішыце іх характары.
21. Ці ёсць у кітайскай старажытнай ці сучаснай культуры такія персанажы, як *лятучая свінка*? Раскажыце пра яго.

Такім чынам, разглядаючы творы П. Васючэнкі праз призму ўзбагачэння лексікі кітайскіх навучэнцаў, мы можам з дапамогай метадычна абгрунтаваных практыкаванняў паказаць усю шматоблічнасць нашай культуры і мовы як яе неад'емнага складніка. Творы пісьменніка не толькі знаёмяць студэнтаў з цікавымі, змястоўнымі, вясёлымі і лёгкімі для ўспрыняцця тэкстамі, але і ўзбагачаюць лексіку і граматычны лад мовы студэнтаў і спрыяюць развіццю іх маўлення.

Варта адзначыць, што менавіта праз аўтэнтычныя тэксты беларускіх аўтараў адбываецца папулярызаванне нашай літаратуры ў Кітаі. Багатая літаратурная спадчына, якую пакінуў нам П. Васючэнка, паказвае беларусаў як народ з непаўторным менталітэтам і арыгінальным мысленнем, дасціпным гумарам і ў той жа час высокім пачуццём уласнай годнасці. Гэтыя рысы характару вельмі блізкія і зразумелыя кітайцам, бо ўласцівы ім таксама. Такое глыбіннае падабенства дазваляе навучэнцам адчуць еднасць з народам, мову якога яны вывучаюць.

ЛІТАРАТУРА

1. *Васючэнка, П.* Жылі-былі паны Кубліцкі ды Заблоцкі : казач. аповесці : для сярэд. шк. узросту / П. Васючэнка ; маст. У. А. Лукашык. – Мінск : Маст. літ., 2003.
2. Тэарэтыка-метадычныя аспекты навучання беларускай мове кітайскіх студэнтаў / Г. М. Валочка [і інш.]. – Мінск : Нацыянальны інстытут адукацыі, 2021. – 264 с.

АДЛЮСТРАВАННЕ КАРЦІНЫ СВЕТУ ПРАЗ ДЗЕЯСЛОЎ У “ФІЛАЛАГЕМАХ” ПЯТРА ВАСЮЧЭНКІ

Напачатку было Слова. Слова праказанае, напісанае або вымаўленае ёсць ужо літаратураю, – так пачынаецца твор-разважанне Пятра Васільевіча Васючэнкі “Адлюстраванні Першатвора: Літаратура ў філалагемах і пятро-гліфах” [2]. Пётр Васільевіч заклікае звяртацца да слова, аналізаваць слова і раскрываць яго сэнсавыя адценні. У дадзеным артыкуле мы засяроджваем увагу на ролі дзеяслова ў перадачы аўтарскага светапогляду, занатаванага ў змесце асобнага твора.

Беларускамоўная назва гэтай часціны мовы адлюстроўвае яе сутнасць: дзея, увасобленая ў слове. *Дзея* ў слоўніку тлумачыцца як: ‘1) дзейнасць, справа; учынкi, паводзіны, дзеянні; 2) падзея, аб якой ідзе гутарка; развіццё падзей у літаратурным творы; 3) закончаная частка драматычнага твора або тэатральнай пастаноўкі’ [5, с. 171]. Значэнне слова *дзея* суадносіцца з лінгвістычнымі трактоўкамі катэгорыі дзеяслова. Параўнайце: 1) “кагнітыўная мадэль, якая тлумачыць семантыку дзеяслова, будуюцца як **аналаг пэўнага віду дзейнасці**¹ з рэканструкцыяй асноўных яе кампанентаў”, у першую чаргу таго, хто ажыццяўляе дзейнасць, ці таго, што з’яўляецца яе крыніцай. Гэтая мадэль адлюстроўвае працяканне дзейнасці ў часе і прасторы [3, с. 87–88]; 2) “лексічная рэпрэзентацыя дзеяслова заснавана на **паняцці падзеі і яе характарыстыках**: мерэалагічнай структуры, працягласці і паслядоўнасці эпизодаў, якія складаюць падзею; адносінах паміж яе ўдзельнікамі” [6, р. 264]; 3) дзеяслоў – гэта “**маленькая драма** са сваімі актормі (актантамі) і дэкарацыямі (сірканстантамі)”. Сваёй семантыкай ён “прадвызначае колькасць, склад, ролі і іерархію ўдзельнікаў сітуацыі” [4, с. 117].

Прыведзеныя вышэй тлумачэнні аб’ядноўвае тэзіс: праз семантыку дзеяслова вылучаецца канфігурацыя прадметаў у хранатопных фрагментах рэчаіснасці. Семантыка абумоўлівае функцыю ў маўленні. Дзеяслоў самастойна фарміруе прэдыкат у сказе, сутнасць якога “складаецца ў абазначэнні і ацэнцы статычных якасцяў і дынамічных праяў прадметаў рэчаіснасці, іх адносін адзін да аднаго” [1, с. 140]. Н. Д. Аруцюнава адзначае, што “прэдыкат – гэта прадстаўнік чалавека, той канцэптуальнай сістэмы, якая прысутнічае ў яго свядомасці” [1, с. 142]. Гэтая думка накіроўвае да раскрыцця аўтарскай карціны свету праз аналіз прэдыкатна-актантных канструкцый, якія аўтар ужывае пры апісанні дзейнасці персанажаў, падзей і сітуацый.

На аснове акрэсленых тэарэтычных меркаванняў мы робім спробу змадэліраваць фрагмент аўтарскай карціны свету праз вызначэнне сітуацыйных роляў і дзейных характарыстык персанажаў у прэдыкатнай лініі нарыса

¹ Тут і далей выдзелена намі. – Ю. Б.

П. В. Васючэнкі “Філалагемы”. Тэкст нарыса падзелены аўтарам на 27 частак, якія аб’яднаны двума катэгорыямі персанажаў: катэгорыя “чалавек” (я, мы, літаратар, пісьменнік і г. д.) і катэгорыя “містычная істота” (нехта ў шэрым, анёл, Першатвор і г. д.).

Па прэдыкатнай лініі прасочваецца паўтор дзеясловаў, якія маюць агульны карань *чыт-*. Гэтыя дзеясловы-прэдыкаты будуць асобны вектар сюжэтнага руху. Напачатку ў ролі агенса (той, хто выконвае дзеянне, актыўны дзеяч) выступае містычная істота; падзеі жыцця прадстаўлены як інфармацыйныя адзінкі, атрыманыя ў працэсе дзеяння: *Нехта ў шэрым з “Жыцця чалавека” Л. Андрэева счытвае парадыгму чалавечага існавання. Канец свету таксама счытваецца анёламі...*

Далей калектыўны суб’ект *мы* (мы – людзі, мы – чытачы з аўтарам) прадстаўлены і як агенс, і як інфармацыйная адзінка ў літаратурнай крыніцы: *наш сусед на пляцоўцы, які-небудзь смяцяр Бэдзя, упершыню нарадзіўся ў літаратуры і вычытаны намі ў ёй. ... усё існае ў літаратуры прачытваецца ў Першаслове. Мы прачытаем самі сябе.* Катэгорыя “містычная істота” з літаратурнай крыніцы (*Бэдзя, існае*) спалучаецца з катэгорыяй “чалавек”. Аўтар, такім чынам, разглядае чытанне літаратуры як самапазнанне і пазнанне іншага чалавека.

Агентывы дзеяслоў актывіруе механізм персаніфікацыі: *жыццё начыталася Дастаеўскага; жыццё начыталася Рабле, Шэкспіра, Ібсана, Кафкі; жыццё счытваецца ў матрыцах літаратуры.* Абстрактная сутнасць *жыццё* надзяляецца свядомасцю, здольнасцю пазнання, інтэлектам «як у чалавека».

У апошняй частцы аўтар ужывае дзеясловы дэрывацыйнай групы *чытаць* пры апісанні падзеі з асабістага жыцця: Пятро Васільевіч лячыў зрок у шпіталі і не меў магчымасці чытаць. Ён піша: *але я чытаў Пятрашкаў расповяд, як быццам бы гартаў старонкі якогось звышновага пытання, што магло б называцца “Незнаёмы Купала”.* Аўтар перадае маналог суседа па палаце ў простае мове з рэмаркай *перачытваю Пятрашкаў расповяд.* Такім чынам, праз ужыванне дзеясловаў *чытаць, перачытваць*, якія замяняюць дзеясловы *слухаць і ўспамінаць*, аўтар падкрэслівае актыўнасць творчага ўяўлення ў працэсах успрымання інфармацыі на слых і рэтраспекцыі.

Асацыятыўны рад “чытанне – пазнанне – інтраспекцыя” канчаткова разгортваецца ў апошніх сказах: *Я дам веры таму, што ўжо надрукавалася ў маёй свядомасці. Яно – сапраўднае.* Фізічнае дзеянне *надрукаваць* перасэнсоўваецца ў катэгорыях мыслення. Аб’ект пазнання надзяляецца самастойнасцю, здольнасцю ўплываць на чалавека, яго свядомасць. Прэдыкатна-актантная канструкцыя *даць веру ў параўнанні з сінанімічным дзеясловам наверыць* вызначае дабравольны і свядомы ўчынак.

У прэдыкатнай лініі “Філалагем” асоба аўтара, я-суб’ект прадстаўлены як чытач і мысляр: *я думаю, я ператлумачыў, я чытаў.* Канструкцыі *мне думаецца, мне прачытваўся* вызначаюць знешняе ўздзеянне на разумовасць асобы. Я-суб’ект пад уплывам семантыкі дзеяслоўнай формы ператвараецца ў эксперыенцера: ён страчвае кантроль над інтэлектуальным дзеяннем, успрымае інфармацыю мімаволі.

Аб'яднанне аўтара і чытача ажыццяўляецца праз калектыўны суб'ект *мы*. Прэдыкатная лінія апісвае заканамернасці чалавечага быцця (*мы робімся філолагамі, мы жывем, мы маем звычку*) і пазнання (*мы адкрываем, нас цікавіць, мы прачытваем самі сябе*). Аўтар зноў вызначае праблему свабоды волі, самастойнасці чалавека ў пазнанні рэчаіснасці праз ужыванне метафарычнага прэдыката *асуджаны(я)* з паўторам у двух сказах. Прыведзеныя раней дзеянні пераасэнсоўваюцца паводле дзеі *асуджаць*: быццё чалавека (*мы асуджаныя жыць*), самапазнанне і развіццё (*асуджаныя будаваць сябе*), інтэлектуальная дзейнасць (*асуджаныя думаць*) – гэта прыгавор за віну, вынікам якой бачыцца пазбаўленне ад свабоды волі.

Аналагічны сцэнарый несвабоды разгортваецца ў 22-й частцы, дзе аўтар разглядае тыпаж літаратара А.: *Год дзесяць таму ён існаваў як бы ў баракамеры, куды падводзіліся харч, пітво, ганарар, дазіраванае паветра, а ўзамен ад літаратара патрабавалася не дужа думаць пра тое, што за сценамі замкнёнае прасторы. Літаратар А. мусіў мроіць штучную, сканструяваную адмыслова для яго рэальнасць баракамеры. Актантная рамка дзеяслоўных формаў падводзіліся, патрабавалася змяшчае скрыты агенс: нехта кантралюе жыццё літаратара А. Можна дапусціць, што аўтар наўмысна выбраў дзеяслоў *існаваць* для апісання такога жыцця: без волі, памкнення, самаразвіцця і духоўнасці. Падпарадкаваны характар інтэлектуальнай дзейнасці літаратара А. падкрэсліваецца мадальным дзеясловам *мусіць*, некрытычнасць мыслення перадаецца семантыкай дзеясловаў *не думаць, мроіць*.*

Літаратар А. пазбаўлены актыўнай ролі як прафесійны дзеяч. Аўтар ужывае квазіагентыўныя канструкцыі, надзяляючы крэатыўнай сілай не чалавека, а прадукты дзейнасці: *літаратура тварылася, была пісаная* (не літаратар тварыў ці пісаў); *дзеялася нешта, ад чаго камера ляснула* (літаратар не дзейнічаў, быў пасіўны). Па-за баракамерай літаратар А. застаецца бязвольным. Ён толькі адчувае ўздзеянне знешніх сіл і абставінаў жыцця: *постмадэрна і постперабудовы; таго, хто выцягвае з-пад ног зямлю; таго, кім прапануецца сутнасны выбар* (скрыты агенс). Бездухоўнасць творчага жыцця перадаецца прэдыкатна-актантнай канструкцыяй *засталося жывіцца гульні ў літаратурныя пацеркі*. Дзеяслоў *жывіцца* актуалізуе некалькі лексіка-семантычных варыянтаў значэння: ЛСВ 1 'здабываць харч ці сродкі для існавання' праводзіць паралель з апісаннем баракамернага існавання. ЛСВ 2 'атрымліваць выгаду, карысць для сябе' імплікуе крытыку асобы, якая прыбягае да падобнага спосабу творчай дзейнасці. Станоўчы варыянт значэння 'падтрымліваць, узмацняцца чым-небудзь (пра разумовую і творчую дзейнасць)' нівеліраваны метафарычным актантам *гульні ў пацеркі*, які абазначае несур'ёзную, малаінтэлектуальную справу.

Безасабовыя сказы з мадальным словам *можна*, якія падаюць варыянты выбару мадэлі паводзінаў, насычаныя эмацыйнасцю і вобразнасцю. Прэдыкатна-актантная канструкцыя *зарыцца ў пясок* выклікае аналогію з паводзінамі страуса пры пагрозе. Гэты вобраз асацыятыўна звязаны з такімі

якасцямі характару, як “баязлівы”, “нерашучы”, “дурны”. Размоўны дзеяслоў *ушчаперыцца* акцэнтуюе прыметы “моцны”, “рашучы”, “упарты”. Вобразнае параўнанне як *дрэва чапляецца каранямі* дадае асацыяцыю: дрэва – моц, магутнасць, дрэва с каранямі – радавод.

Сувязь з продкамі як варыянт выбару для будучыні згадваецца і ў наступным сказе: *Можна праказаць гучна, як некалі першыя прарокі беларушчыны: “Не аддамо”*. Граматычная форма дзеяслова *аддаць*, якая ўжываецца ў дыялектнай мове і ў літаратурных помніках XIX стагоддзя, у гэтым кантэксце ўзмацняе гістарычны вобраз і дадае эмацыянальны напал. Пасіўнасць і нерашучасць персанажа падаюцца як загана, брак: *літаратару А. бракуе жыццёвага клёку, ён працягвае мроіць*.

У сюжэце нарыса выдзяляецца дзея пошуку. Дзеючымі асобамі выступаюць пісьменнікі. Дзеясловы руху апісваюць шлях пошуку: *Марная справа шукаць у шыхце класікаў таго першага, хто ўпісаў у яе тып Бэдзі, або воіна-хвалька, або героя-трыкстэра. Сляды непазбежна павядуць у калодзеж міфалогіі (якая таксама літаратура), і там, ужо ў непрагляднай далечыні, спыняецца ля Першаслова*. І далей: *Аднойчы некаму прыйдзе ў галаву простая думка...* Метафарычнае ўжыванне дзеяслова руху дазваляе правесці аналогію паміж фізічным дзеяннем пошуку і працэсам мыслення. Першаслова выступае і як вытокі, пачатак думкі (ад Першаслова *рушыла ўсё існае*), і як канцавы пункт на шляху пошуку (*Ланцужок наследаванняў і перайманняў у адваротным руху вядзе да Першаслова*).

У працэсе пошуку прасочваецца пераемнасць пакаленняў. У наступным сказе сучаснае і папярэдняе пакаленні аб’ядноўваюцца агульным відам дзейнасці: *нас цікавіць не пошук “прататыпу”, а пошук аўтара, які апярэдзіў нас, але ў тым і рэч, што папярэднік пакутаваў тым самым пошукам*. Дзеяслоў пачуцця раскрывае эмацыйны стан няведання, страты таго, што трэба шукаць. Азначанае пачуццё пакуты суадносіцца са сцэнарыем “асуджаць”, якое мы разглядалі вышэй.

Пісьменнікі, імёны якіх згадвае аўтар нарыса, дасягаюць некаторых поспехаў у працэсе пошуку. Дзеясловы ўспрымання акцэнтуюць такія здольнасці, як увага і інтуіцыя: *Алесь Адамовіч заўважыў; Джойс намацаў самы нерв быцця; В. Казько, М. Стральцоў, І. Пташнікаў, І. Чыгрынаў, В. Адамчык убачылі вайну інакшай; Алесь Адамовіч арыентаваўся на досвед “згубленага пакалення”; Чорны не бачыў, ... але ён уявіў сабе*.

Пакаленне творцаў адзначана актыўнасцю, ініцыятывай, свядомым выбарам: *Гэтая генерацыя абрала адметную філалагему быцця. “Дзеці вайны” аддалі перавагу філалагемам пакуты й ахвярнасці*. Значнасць пісьменнікаў папярэдняга пакалення паніжаецца праз перавод ролі агенса ў прэсупазіцыю і наданне аб’ектам творчасці пэўнай самастойнасці: *грэцкія багі замяняліся пантэонам савецкіх военачальнікаў, а Ахіл і Гектар сталіся Сотнікавым і Рыбаком. Ужываліся архаічныя прыёмы гераізацыі*. Дзейнасная характарыстыка творцаў супрацьлегла і партрэтнай зарысоўцы літаратара А.

Сінанімічныя дзеясловы, якія адрозніваюцца адценнем значэння, таксама дазваляюць правесці параўнанне паміж дзеючымі асобамі. Напрыклад, літаратар А. мроіў; А. Адамовіч марыў, К. Чорны ўявіў. Форма апошняга дзеяслова падкрэслівае выніковасць дзеяння. Уяўляць у кантэкстуальным значэнні – гэта кагнітыўны працэс рэканструкцыі прошлага. Мроіць абазначае ўцёк ад існуючай рэчаіснасці. Дзеяслоў марыць перадае накіраванасць у будучыню, жаданне дасягнуць ідэалу «звышлітатаруры».

Аўтарскі погляд на кірунак развіцця мастацкай творчасці перадаецца праз дзеясловы ў розных граматычных формах часу: *Паміж тым і ўчора і сёння застаецца бездань – паміж тым, што распавядалі пра вайну пісьменнікі ўсіх пакаленняў, і тым, што кажучь пра яе старыя людзі. І далей: Але я думаю, што праўду пра вайну напіша той, хто разгорне мадэль, прапанаваную К. Чорным.* Дзеяслоў распавядаць вызначае фрагмент прошлага, маўленчую дзейнасць (вусную або пісьмовую) пра падзеі мінулага. Дзеяслоў казаць, які мае адценне факталагічнасці, адлюстроўвае фрагмент сучаснасці: тэма вайны – актуальны прадмет гаворкі і зараз. Перспектыву для будучай мастацкай дзейнасці акрэсліваюць дзеясловы напіша, разгорне, азначэнне актанта мадэль звязвае прошлае і будучае.

Літаратурны прагрэс аўтар бачыць праз колькасныя характарыстыкі: *колькасць філалагемаў навялічваецца; множыцца не толькі колькасць святла, адбітага ад Першатвора, але й колькасць жыццёвае матэрыі; навялічваецца сума літаратурна-жыццёвага.* Метафарычны вобраз “Першатвор – святло” прадстаўлены як неабходная ўмова прагрэсу. Каб *асвятліць бездань* паміж фактам і вымыслам патрабуецца *промень філалагемы*, які *не знайшлі рэалісты XX стагоддзя; ледзьве мігцела святло Першатвору* для літаратара А. Час культурнага прарыву – умоўны: *пакуль промні Першатвору не збяруцца ў фокус.*

Фізічны працэс святла, які абазначаны дзеясловамі *асвятліць, мігцець, збірацца*, пераасэнсоўваецца аўтарам як духоўнае прасвятленне. У такім кантэксце апісанне падзеі *зрок заслаўся ў* фінальнай частцы нарыса набывае новае сэнсавое прырашчэнне. Не здольны фізічна ўспрымаць святло, аўтар праз кагнітыўнае намаганне “ўявіць” дасягае творчага прасвятлення і стварае мастацкі вобраз сапраўднага Купалы.

Семантычны аналіз прэдыкатна-актантных канструкцый дазволіў вылучыць аўтарскія каштоўнасці. Воля, самастойнасць, свядомасць, актыўнасць, імкненне – гэта неабходныя якасці чалавека-творцы. Пасіўнасць, падпарадкаванасць, страх – адмоўныя рысы характару. Станоўчы ўплыў на разумовую здольнасць і крэатыўнасць чалавека аказваюць прадукты творчай, літаратурнай дзейнасці; наменклатура ўплывае адмоўна, што адлюстравана ў вобразе літаратара А. Мадэлі належнага дзеяння ўключаюць назіранне, пазнанне, рэтраспекцыю і інтраспекцыю, пошук. Пазнанне прошлага ўзаемазвязана з дасягненнямі будучага.

ЛІТАРАТУРА

1. *Арутюнова, Н. Д.* Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 338 с.
2. *Васючэнка, П. В.* Філалагемы / П. В. Васючэнка // Адлюстраванні Першатвора: Літаратура ў філалагемах і пятрогліфах. – Мінск, 1994. – С. 3–8.
3. *Кубрякова, Е. С.* Глаголы действия через их когнитивные характеристики / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Модели действия : сб. ст. / ред.-сост. Н. Д. Арутюнова. – М., 1992. – С. 84–90.
4. *Теньер, Л.* Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 653 с.
5. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа АН БССР ; пад рэд. М. В. Бірылы. – Мінск : БелСЭ, 1987. – 903 с.
6. *Engelberg, S.* Verb meaning as event structure / S. Engelberg // LACUS Forum: the lexicon. – 2000. – V. 26. – P. 257–268.

УДК 821.161.3-34:811.111'255.2

М. С. Рагачэўская (Мінск)

БЕЛАРУСКІ ФАЛЬКЛОР: ПЕРСПЕКТЫВЫ ПЕРАКЛАДУ НА АНГЛІЙСКУЮ МОВУ

Міжкультурная камунікацыя ў сучасным свеце здзяйсняецца па мностве розных напрамкаў, уключаючы пераклад, з дапамогай якога ажыццяўляецца перадача культурнай інфармацыі. Э. Крэковічава адзначае, што фальклор у сучасных навуках даследуецца ўсё больш праз міжкультурную прастору і з дапамогай міждысцыплінарных падыходаў [1, р. 158]. Калі клапаціцца аб годнай рэпрэзентацыі беларускай літаратуры ў свеце, то варта ўзяць у разлік пераклад беларускіх літаратурных помнікаў, а таксама фальклору, таму што менавіта праз пераклад і ажыццяўляецца самы дзейсны дыялог паміж народамі, ідэямі, мастацкімі дасягненнямі. Як адзначае І. Б. Лапцёнак, “Да найбольш папулярных напрамкаў культурнага ўзаемадзеяння адносяцца міжнародныя культурныя сувязі ў галіне музыкі, тэатра, кіно і культурна-пазнавальнага турызму. Рэалізацыя вышэйназваных і іншых перспектыўных форм і напрамкаў культурнага ўзаемадзеяння спрыяе фармаванню пазітыўнага іміджу дзяржавы і тым самым умацоўвае яе палітычнае становішча у свеце” [2, с. 455].

Фальклорныя вершаваныя ці паўвершаваныя творы, такія як песні (калыханкі, розныя працоўныя спевы), пацешкі, прыгаворкі, забавкі, заклічкі, а таксама замовы, ці песні-замовы, ствараліся пераважна ў Сярэднявеччы, але ўзыходзяць да найстаражытнейшага, сінкрэтычнага перыяду. У славянскіх культурах на аснове міфалагічнай свядомасці ўзнікае народная творчасць,

заснаваная на такіх прынцыпова вызначальных адметных рысах, як частковае рыфмаванне, паралелізм (абавязковая антрапалагізацыя навакольнага расліннага ці жывёльнага свету – у сэнсе параўнання вобразаў прыроды і чалавека).

У фальклоры найбольш глыбока адлюстроўваецца душа народа, яго калектыўная свядомасць, вытокі аўтэнтчнай культуры. Як пісаў Пятро Васільевіч Васючэнка, “Мройная па змесце, элітарная паводле малога накладу, тварылася літаратура, якая не мела свайго чытача, бо пісаная была моваю, на якой кінулі гаварыць” [3, с. 6]. Аднак фальклор не застаўся “музейным экспанатам” дзякуючы эксперыментальнаму сучаснаму мастацтву. У прыватнасці, пастаноўка Рэспубліканскага тэатра беларускай драматургіі “Шлюб з ветрам” поўнасьцю пабудавана на народных абрадавых песнях, якія, складзеныя нібыта ў адзін сюжэт, распавядаюць драматычную гіторыю ў фрэйдысцкім ключы. Гэта старая як свет гісторыя ўзаемаадносін маці і сына, якая востра драматызуецца са з’яўленнем нявесткі. Узгаданая пастаноўка атрымала прыз прэсы імя Леаніда Папова як спектакль вялікай формы на XXXI Міжнародным тэатральным фестывалі “Балтыйскі дом” у Санкт-Пецярбургу (21.09.2021 – 23.10.2021).

Праца над перакладам песенных тэкстаў гэтага спектакля вымагала пэўнай методыкі, якая і разглядаецца ў гэтым артыкуле. Па-першае, па-за кампетэнцыяй перакладчыцкай працы будзе сама мова, “беларуская мова (вар. крыўская мова) – яна звініць, крычыць, спявае і гамоніць” [3, с. 18]. Відавочна, што старажытныя словаформы, архаізмы і дыялектызмы, якія захаваліся ў песенным фальклоры, не маюць адпаведных эквівалентаў у іншых мовах. За аснову перакладу бралася сучасная англійская мова з выкарыстаннем некаторых архаізмаў і дапушчальных дыялектызмаў. Мы прадставім пакрокавы аналіз мадэлі перакладу, які можна будзе скарыстаць і ў перспектыве, кіруючыся некалькімі прынцыпамі і падыходамі. Па-першае, важна вызначыць функцыянаванне такога мастацкага прыёму, як паралелізм (як вобразны, так і сінтаксічны). Напрыклад:

Вол бушуе – вясну чуе. // Воран крача – сыра хоча...

Кукавала зязюлька, што лес мал. // Плакала Ганулечка, што муж мал.

Такая сінтаксічная канструкцыя (з выкарыстаннем эліпсіса ў першым прыкладзе) уласціва як для беларускай, так і для англійскай мовы, што без стратаў можна перадаць у перакладзе:

Bull a’raging – spring approaching. // Raven croaking – cheese a’churning.

A cuckoo is cooing – the forest is small. // Ganulia is crying – her husband’s not tall.

Для перадачы песеннага рытму мы скарысталі прыём, які не належыць да моўнай арганізацыі беларускага фальклорнага тэксту, аднак з’яўляецца характэрнай рысай фальклорных вершаваных твораў у англійскай традыцыі. Гаворка ідзе пра састарэлыя формы дзеяслова, калі перад ім дадаецца *a’raging, a’churning*.

Іншы прыклад паралелізму – гэта поўны сказ з граматычнымі паралельнымі канструкцыямі:

Ой, ляцелі гусанькі цераз сад, // Пасадзілі Настачку на пасад.

Перадача такіх канструкцый таксама не патрабуе спецыяльных перакладчыцкіх трансфармацый:

Oh the geese were flying – o'er the grassy patch, // They settled our Nasta – on the bridal couch.

Яскравая рытарычная адметнасць такіх твораў, акрамя паралелізму, выяўляецца ў паўторах, дуплетах. Напрыклад:

А ў полі крынічанька – // Відна дно, відна дно. // Нідзе майго п'янічанькі // Не відно, не відно. // Ой, пайду ж я дарогаю, // Бегучы, бегучы. // Ці не ўбачу п'янічанькі, // Ідучы, ідучы.

Гэта другая адметнасць такога перакладу. Безумоўна, што падобныя віды лексічнага паўтору таксама патрабуюць падвоенага выкарыстання слова і ў англійскай мове:

Oh, a spring-well in the field – // Bottom seen, bottom seen. // But my poor drunken hubby // Is not seen, is not seen. // I shall go along the road, // And run fast, and run fast, // Chancing on my drunken hubby // At long last, at long last.

П а - т р э ц я е, неабходна ўсведамляць, што ў вобразнасці народных абрадавых песень дамінуе чалавек у адзінстве з прыродай, пры гэтым відавочна яскравая анімалістычнасць, а на гэтым фоне – частыя выявы страты, смерці. Журботная танальнасць ствараецца за кошт вобразнасці ў большай ступені чым праз лексічны склад:

Ды хто, ды хто на цёмным лесе гукаіць? // То Ганначка свайго татачку шукаіць. // – Устань, устань, а мой татачка, досыць спаць! // Ды намажы мне дружыначку назбіраць. // – Ой, я не ўстану, маё дзіцятка, // Ой, рана-рана, маё дзіцятка. // Зялён дзярnochак залажыў грудцы, // Ой, рана-рана, залажыў грудцы. // Жоўты пясочак засыпаў вочы, // Ой, рана-рана, засыпаў вочы. // Нямыя дошкі сціснулі ножкі, // Ой, рана-рана, сціснулі ножкі.

Для перадачы такой вобразнасці і танальнасці неабходна прааналізаваць, ці будзе аналагічны выклічнік у англійскай мове, а таксама складаныя прыметнікі, выконваць тую ж функцыю. Аднак для англійскай мовы такое словаўтварэнне – *рана-рана* – не характэрнае. Відавочна, што неабходна скарыстаць просты паўтор, які перамяжаецца выклічнікам:

Who is there, oh, who's the re in the forest dark hallooing? // It is Hanna, our girl, for her father calling. // – Rise, oh rise, my daddy, sleep you've had enough! // Help me call a band of men, the brave staff. // – I will not rise, oh my child, // Too early, oh too early, my child. // On my breast, there is green sod, // Too early, oh too early, green sod. // In my eyes, there's yellow sand, // Too early, oh too early, yellow sand. // Dull coffin planks have tied my legs, // Too early, oh too early, tied my legs.

П а - ч а ц в ё р т а е, акрамя названых прыёмаў, прынцыпы перакладу такіх паэтычных твораў таксама ўключаюць эквілінарнасць (г. зн., захаванне парадковага дзялення), эквірымічнасць (хаця паняцце рытму ў адносінах да такіх песень заўсёды будзе рознае, напрыклад, найчасцей гэта танічны спосаб вершаскладання), абавязковасць рыфмы.

Найбольшую цяжкаць (гэта пяты аспект у нашым пераліку) уяўляюць лексічныя эквіваленты з прычыны розніцы культур, несупадзення рэалій. У гэтых выпадках патрэбны пошук найбліжэйшых адпаведнасцей альбо заменаў. Пры перадачы культурных рэалій, напрыклад, назваў святаў (*Купалле*), найбольш адэкватнае рашэнне – гэта транслітарацыя (з факультатываўнай опцыяй перакладчыцкага каментару). Цікавым можа быць прыклад збегу рэалій у наступнай песні з пастаноўкі:

“Купальская”: *Сягоння Ян, заўтра Іван, // Сягоння Ян, заўтра Іван. // Дзеўкі зёлкі збіралі. // Што за зёлкі, ня зналі. // Што за зёлкі, ня зналі // І да цара паслалі. // А цар зэлак не пазнаў, // Да царэўны ён паслаў. // А царэўна пазнала, // Ёсю праўдочку сказала: // Гэты зёлкі – купалкі, // Гэты дзеўкі – паненкі.*

Гэтая песня адлюстроўвае купальскі абрад. “Жанчыны і дзяўчаты ішлі на луг збіраць кветкі і зёлкі ... Купальскія зёлкі – расліны, якія набывалі сакралізаваны статус толькі на свята Купалля. Уласна купалкі, або скачкі (Круглянскі раён), багатыркі (Глыбоцкі раён), уваходзяць у шэраг рытуальна-магічных дзеяў лекавай, апатрапейнай, мантычнай, любоўнай магіі. Суаднесенаць Купалля з летнім сонцастаяннем абумовіла ўяўленні пра максімальнае развіццё ўсіх сіл прыроды, у тым ліку і пра набыццё травам і ў гэтыя суткі асаблівых уласцівасцей. Верылі, што ў гэты дзень узрасталі іх магічныя і лекавыя якасці” [4]. Аднак пры перакладзе песні немагчыма парадаць усю гісторыю і сутнасць Купалля. Таму дапушчальна дадаць перакладчыцкі каментар адносна назвы песні. У астатнім выкарыстаныя рэаліі знаходзяць эквіваленты:

“Kupala Night song”: *Ian today, Ivan tomorrow, // Ian today, Ivan tomorrow. // Girls went picking herbs, // Didn't know the hems, Didn't know the hems, // Took 'em to the Czar. // The Czar could not guess, // Sent 'em to the Princess, // The Princess knew the herbs, // Told him all the facts: // Oh, these herbs are fine // For Kupala Night, // Oh, these girls are young.*

Дзея рыфмоўкі ў тэкст перакладу прыйшлося ўвесці слова *hems* ‘канапель’, што па сутнасці і па падтэкстах не супярэчыць рэчаіснасці: “У Падоллі збіралі на Івана Купалу канапляны цвет («кашку») і рассыпалі перад уваходам у хату, у хлеў, каб заступіць шлях ведзьме” [5, с. 587].

Універсальнай праблемай перакладу вершаваных твораў, да якіх адносяцца і фальклорныя абрадавыя песні, з’яўляецца рыфмаванне. Інструменты для такой працы – гэта стандартны слоўнік, слоўнік сінонімаў, слоўнік рыфмаў, зборнікі англійскіх фальклорных твораў.

Беларускі фальклор ужо перакладаўся на англійскую мову. Гэта не толькі асобныя казкі (найчасцей яны выходзілі ў фармаце невялічкіх кніжак), але таксама і зборнік аповедаў пра найбольш вядомых беларускіх міфічных персанажаў (“Чароўны свет! / “Волшебный мир” / “The Enchanted World”, 2012) у перакладзе Н.У. Калядкі [6]. Трэба адзначыць, што за прыцып перадачы імёнаў і назваў нячысцікаў у названым выданні абрана транслітарацыя, выкарыстанне якой безумоўна запатрабавала перакладчыцкіх тлу-

мачэнняў у канцы кнігі: “‘Zhyten’ derives from the Belarusian word ‘zhyta’ that means ‘rye’. ‘Opiven’ derives from the Russian verb ‘pit’ that means ‘drink’. ‘Badyulya’ derives from the Belarusian verb ‘badzyatsa’ that means ‘loaf about’. ... ‘Nochnitsa’ is a night spirit that disturbs people’s sleep and dreams” [6, p. 201] (“«Жыцень» паходзіць ад беларускага слова «жыта». «Апівень» паходзіць ад рускага дзеяслова «піць». «Бадуля» паходзіць ад беларускага слова «бадзяцца» ... «Начніца» – гэта начны прывід, які перабівае сон і сненне”).

Асобным супярэчлівым пытаннем у такім перакладзе з’яўляецца перадача асабістых імёнаў. Існуюць два падыходы: транслітарацыя / транскрыпцыя праз фанетычную адпаведнасць у англійскай мове ці праз беларускую лацінку. Абодва падыходы маюць свае абгрунтаванні. Апошняе, напрыклад, упісваецца ў канцэпцыю самабытнага існавання арыгінальнай лацінкі ў гісторыі беларускай мовы, а таксама супастаўляецца з напісаннем польскіх, чэшскіх ці іншых заходнеславянскіх імёнаў з выкарыстаннем арыгінальнага правапісу згодна з вымаўленнем. Такая палітыка прымяняецца і ў адносінах да напісання тапонімаў, у тым ліку на картах.

У дачыненні да азначаных паэтычных фальклорных тэкстаў большсэнсоўным нам падаецца транскрыпцыйная перакладчыцкая стратэгія, якую мы абгрунтоўваем наступнымі аргументамі. Па-першае, мастацкі тэкст з’яўляецца магутным сродкам міжкультурнай камунікацыі. У сваім перакладзеным выглядзе ён павінен запрашаць чытыча да дыялогу, успрымацца як нешта дружалюбнае і зразумелае, з найменшай колькасцю розных чужых, неўспрымальных з’яў. Гэтаму ў большай ступені будзе спрыяць менавіта прыём англамоўнай транскрыпцыі з выкарыстаннем англійскага алфавіта, які перадае гучанне розных гукаў па сваіх прынятых правілах (‘ж’=‘zh’, ‘г’=‘g’ і г.д.). Па-другое, калі мастацкі тэкст з’яўляецца паэтычным і вымагае захавання рытму, тым больш пры вымаўленні ўголас ці пастаноўцы на сцэне, роўнасць, гладкасць прачытання забяспечваецца менавіта ў гэтым выпадку. Ва ўспрыняцці вершаванай песні на пісьме не павінна ўзнікаць перашкодаў.

Наступны прыклад урыўка з песні “Чачотачка” ўтрымлівае вялікае кола імёнаў асабістых:

Спарадзіла чачотачка семера дачок,

Спарадзіла невялічка семера малых:

І Аўгінню, і Аксінню,

І Тацюху, і Насцюху,

І Марыну, і Грыпіну,

Сёмую – Хімку.

Спарадзіўшы і ўзрасціўшы, замуж аддала,–

Бадай тая чачотачка здарова была!

А Аўгінню за Мірона,

А Аксінню за Сапрона,

А Тацюху за Дзяміда,

А Насцюху за Спірыда,

Харытону Грыпіну,

Хімку за Кузьму.

Як пачала чачотачка пасагі даваць,
Як пачала невялічка ды ўсіх абдараць:

А Аўгінні – паясок,
А Аксінні – кажушок,
А Тацюсе – пялёначкі,
А Насцюсе – суконачкі,
А Марыне – чаравічкі,
А Грыпіне – рукавічкі,
Хімцы – істужкі.

Аўтар гэтага артыкула кіравалася выключна прынцыпам *перакладу* на англійскую мову, што прадугледжвае ў дадзеным выпадку так званую дамestыкацыю, якая павінна забяспечыць лёгкае і бесперашкоднае ўспрыняцце вершаванага, рытмізаванага твора носьбітам англійскай мовы:

“Mother Finch”
Mother Finch had seven daughters,
Seven littll’uns all:
Called Auginnia, called Aksinnia,
Called Tatiukha, called Nastiukha,
Called Maryna, called Grypina,
The seventh was Khimka.
Mother Finch had raised ‘em all, and married all –
Healthy was she, after all!
So Auginnia had Miron.
So Aksinnia had Sapron,
So Tatiukha had Dziamid,
So Nastiukha had Spiryd,
For Griypina – Kharyton,
And Kuzma – for Khimka.
Their dowries gave the Finch,
She was little, but was rich:
So Auginnia got a bodice,
And Aksinnia got a pelisse,
And Tatiukha got some swaddles,
And Nastiukha got some frocks,
Little booties for Maryna,
Little mittens for Grypina,
And for Khimka – ribbands.

Пагодзімся з вынікамі даследавання І. Б. Лапцёнак, якая, паміж іншага, вылучае наступныя функцыі мастацкага перакладу “як сродку міжкультурнага збліжэння народаў і нацый”: стварэнне ўмоў “міжмоўнай камунікацыі для інтэгравання ў сусветную прастору”, далучэнне “да новых культурных каштоўнасцей”, спрыянне “пераадоленню культурнай дыстанцыі паміж народамі” [2, с. 460]. Дададзім таксама, што далікатнае абыходжанне з мовай перакладу дэманструе павягу да той культуры, дыялог з якой вядзе пера-

кладзены мастацкі тэкст. У такіх выпадках патрэбна адмовіцца ад канцэпцыі назойлівага “прасоўвання” “свайго”, што можа выглядаць як “навязванне” і “насаджэнне”, не зважаючы на пэўныя існуючыя моўныя правілы.

Такім чынам, фальклорныя песні беларускага народа зноў знаходзяць шлях як да свайго слухача (гледача/чытача), так і да іншамоўнага. Завершым даследаванне высокім словам П. В. Васючэнкі: “Літаратурныя творы жывуць даўжэй за якія іншыя. Іх творы жывуць у адноўленых тэкстах. Мрамур распадаецца, нішчацца егіпецкія піраміды, а тэксты перапісваюцца, перакладаюцца і пры гэтым не губляюць сваёй першароднай аўтэнтнасці” [7, с. 172].

ЛІТАРАТУРА

1. *Krekovičová, E.* Editorial / E. Krekovičová // *Slovak Ethnology*. – 2014. – 62. – Р. 158–163.
2. *Лапцёнак, І. Б.* Мастацкі пераклад як адметная форма ўзаемадзеяння нацыянальных літаратур і культур / І. Б. Лапцёнак // *Национальные культуры в межкультурной коммуникации : сб. науч. ст. по материалам III Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 12–13 апр. 2018 г. / редкол.: С. Ю. Лебедев (отв. ред.) [и др.]*. – Минск : Колорград, 2018. – С. 455–460.
3. *Васючэнка, П.* Адлюстраванні Першатвора: Літаратура ў філалагемах і пятрогліфах / П. Васючэнка. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2004. – 144 с.
4. Купалле. Паводле артыкулаў “Купала” (Т. І. Кухаронак), “Купалле” (У. А. Васілевіч), “Купальскія зёлкі” (Т. В. Валодзіна, М. Малоха), “Купальскія песні” (А. С. Ліс, Г. В. Таўлай) [Электронны рэсурс] // *Беларускі фальклор : энцыклапедыя, т. 1* – Рэжым доступу: <http://folkndl.bsu.by/index.php/kupalle>. – Дата доступу: 14.03.2023.
5. *Усачёва, В. В.* Конопля / В. В. Усачёва // *Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого ; Ин-т славяноведения РАН*. – М. : *Международ. отношения*, 1999. – Т. 2: Д (Давать) – К (Крошки). – С. 583–588.
6. *Славук, В. П.* *The Enchanted World* / В. П. Славук, В. А. Василевич. – Minsk : Publishing House “Belarusian Encyclopedia named after Petrus Brovka”, 2012. – 212 p.
7. *Васючэнка, П. В.* Ад тэксту да хранатопа : артыкулы, эсэ, пятрогліфы / П. Васючэнка. – Мінск : Галіяфы, 2009. – 200 с.

Секцыя 1. БЕЛАРУСКАЯ МОВА І СВЕТ

УДК 811.161.3

І. У. Каліта (Усці-над-Лабэм, Чэхія)

СА СКАРБОНКІ АГУЛЬНАСЛАВЯНСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ: *ТРЫМАЦЬ ФАСОН І ТРЫМАЦЬ ФОРС*

У кожнай мове значнае месца належыць агульнаму старажытнаму базісу лексікі і фразеалогіі. Шляхі запазычання моўных адзінак не заўсёды можна прасачыць, асабліва пры акалічнасцях, калі тыя бытуюць як размоўныя ў суседніх роднасных мовах. Здараецца, што ўстарэлая фразеалагічная адзінка (ФА) праз некаторы час актывізуецца і ўжываецца як маўленчая інавацыя. Зафіксаваныя ў слоўніках фразеалагізмы – самадастатковыя адзінкі, але ў дыялектнай мове яны могуць быць дапоўнены іншымі кампанентамі, якія пашыраюць семантычнае поле. Цікавым прыкладам падобнага кшталту з’яўляюцца сінанімічныя ФА *трымаць фасон* і *трымаць форс*, якія па-рознаму рэалізуюцца ў беларускай літаратурнай і дыялектнай мове. Названыя сінонімы з’яўляюцца агульнай спадчынай усходнеславянскіх і заходнеславянскіх моў і з рознай частотнасцю ўжываюцца ў пяці славянскіх мовах: беларускай, украінскай, рускай, польскай і славацкай. Пытанне – як развіваўся вектар запазычання і якая з пералічаных славянскіх моў была першакрыніцай названых ФА на славянскай глебе – вырашыць цяжка.

Прымарнай крыніцай запазычання слова *фасон* лічыцца французская мова, але пытанне пра шлях запазычання выразу *трымаць фасон* – быў ён наўпроставы ці праз пасярэдніцтва, ці ў кожнай з названых славянскіх моў шлях яго запазычання меў уласны характар – застаецца адкрытым, таксама як і пытанне першакрыніцы – паслужыла ёй французская мова ці англійская.

Слова *фасон* – запазычанне з французскай мовы, якое ў рускую магло прыйсці ў эпоху Пятра I, у другой палове XVII ст., калі руская мова літаральна паглынала ўсё французскае – лексіку, стыль у вопратцы і паводзінах. У гэты час рускія словы актыўна замяняліся галіцызмамі. Французская мова, паводле Т. Стрэкалёвай, з’яўляецца для рускай другой па ступені ўплыву мовай-донорам пасля англійскай [12, с. 1].

Старажытны моўны арэал ВКЛ, у рамках якога беларуская і ўкраінская мовы фармаваліся ў непарыўных стасунках з польскай, гэтыя ФА мог засвоіць самастойна, незалежна ад рускай мовы. З увагай да агульнай гісторыі Беларусі, Украіны і Польшчы, тэрытарыяльных і межавых змен у выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай (1772, 1793, 1795 гг.) распаўсюджанне названых ФА ў гэтых мовах – цалкам натуральная з’ява. Розніца ў іх сучасным бытаванні палягае ў тым, што ў польскай і ўкраінскай мовах ужываецца толькі адна з названых ФА – з кампанентам *фасон*, а ў польскай мове яна больш актыўная.

Нашай задачай з'яўляецца ўсебаковы аналіз фразеалагізмаў *трымаць форс* і *трымаць фасон*. З дапамогай метадаў этымалагічнай рэканструкцыі і міжмоўнай кампарацыі прааналізуем наяўнасць і асаблівасці ўжывання эквівалентаў ва ўсходнеславянскіх і заходнеславянскіх мовах. Асноўнымі крыніцамі для выбаркі прыкладаў паслужылі нацыянальныя корпусы і слоўнікі.

Як сведчыў у свой час Ф. Булгарын, слова *фасон* было надзвычай модным у сусветным кантэксце на працягу ўсяго XIX ст: *В это время Англия начала выбиваться из-под власти французских мод, и хотя следовала французским вымыслам, но начала давать всему свой собственный фасон – fashion; Но когда в Англии стали коверкать французские моды, давая каждому французскому изобретению другой вид и форму, всегда преувеличенную, тогда слово фасон, fashion, заменил слово мода и щеголи или модники назывались fashionable, т. е. фасонищики – изобретатели фасона или новой формы, новых манеров и приемов* (Ф. В. Булгарин. Лев и шакал, 1843) [9].

У славянскім арэале ФА з кампанентам *фасон* актыўныя ў сучаснай медыяпрасторы чэшскай і славацкай моў. У чэшскай: “S tím souvisí určitý protokol: u rituálu musíme držet fazonu, dekorum, břícho” (З гэтым звязаны і канкрэтны пратакол: падчас рытуалу мы павінны трымаць фасон, прыстойнасць і живот); “Některá povolání si musí tzv. držet fazónu více než ostatní, patří mezi například učitelé, lékaři či zaměstnanci státní správy” (Некаторыя прафесіі павінны трымаць фасон больш, чым іншыя, напрыклад, настаўнікі, дактары або дзяржаўныя служачыя). У сучаснай славацкай мове: “Sulík sa len snaží držať fazónu aby to celkom nevzdal pred dôchodkom, no v podstate ani on nemá žiadnu víziu pre ktorú by bol ochotný obetovať svoje ego” (Сулік проста спрабуе трымаць фасон, каб не апусціць рукі да выхаду на пенсію, але ў прынцыпе ён не мае ўяўлення, дзеля чаго ён быў бы гатовы ахвяраваць сваім эга); “Dúfajme, že všetky tie víťazné rečičky sú iba výrazom snahy držať fazónu pred médiami a voličmi” (Спадзяёмся, што ўсе гэтыя пераможныя прамовы – гэта толькі спроба трымаць фасон перад СМІ і выбаршчыкамі). Ужываюцца дадзеныя ФА і ў польскай мове: “Odsłania się tutaj arystokratyczne oblicze Gombrowiczowskiej krytyki. Arystokrata bowiem «trzyma fason» do końca. Włóński Jan. Forma, śmiech i rzeczy ostateczne, 1994” [7]. Сінонімам у польскай мове выступае выраз *trzymać poziom*. Тлумачэнне слова *fason* знаходзім у слоўніку польскага слэнгу: “Fason odnosi się również do sposobu bycia osoby. Najczęściej znaczenie to spotykane jest w związku frazeologicznym *trzyma fason*, który oznacza robić dobrą minę do złej gry, udawać, że wszystko jest w porządku” [11]. Варта ўзгадаць і назву альбома Ежы Паломскага (Jerzy Połomski), які выйшаў у 1974 г., – “Warszawa fason trzyma”. Акрамя дзеяслова *трымаць*, з кампанентам *фасон* ужываецца дзеяслоў *перарабіць* – *przerobić* (когоś) *na swój fason*. Адрознасць выкарыстання ФА з кампанентам *фасон* палягае ў частотнасці іх ужывання – у польскай мове гэта ФА сустракаецца часцей, чым ва ўсходнеславянскіх мовах, а таксама ў польскай і беларускай мовах ФА ўжываецца ў дачыненні не толькі да чалавека, але і да неадушаўлёных прадметаў, напрыклад, у эканамічнай тэматыцы пра курс златага: *Złoty trzyma fason, dolar i frank tanieją* (злоты трымае фасон, а франк таннее).

У рускай мове слова *фасон* было надзвычай папулярным у XIX ст., у мастацкай літаратуры пераважае значэнне ‘фасон вопраткі’ – сукенкі, паліто, шляпкі, чэпчыка, акрамя таго, распаўсюджанымі былі значэнні ‘стыль’, ‘від’, ‘парадак’, ‘мода’, ‘справа’, было пашырана і прамое, літаральнае запазычанне з французскай мовы *сан-фасон* (фр. *sans façon*) – ‘без цырымоній’, ‘запраста’, якім карысталіся Ф. Дастаеўскі і А. Астроўскі, П. Вяземскі, А. Белы і інш. Да частотных у XIX ст. адносіўся і выраз *на один фасон* – у сучасным значэнні ‘на одно лице’.

На пачатку XIX ст. у рускай мове слова *фасон* было мнагазначным: *Фасон значит: наем квартиры и магазина, содержание служителей, плата швеям, выписка моделей из Парижа, нитки и иголки, мебели, дача за городом, ложа в театре, экипаж, стол, одежда, parties de plaisirs (забавы) и, наконец, капитал, с которым надобно будет возвратиться во Францию, прожив несколько лет под 59° 56' северной широты* (Ф. В. Булгарин. Модная лавка или Что значит фасон (посвящается всем добрым мужьям), 1823) [9]. *ФА держать фасон* сустракаецца і пазней: *А снаружи – корчит кислую мину, фасон держит* (Е. И. Замятин. Непутевый, 1913) [9]; *Он все еще «держит фасон», живет в том же безумно дорогом отеле, засыпает Софью Львовну корзинами ее любимых желтых роз и поит шампанским Сидоревича и Рассомахина* (А. А. Селиванов. Одержимые // «Пробуждение» № 7-8, 1914) [9], *Ловкие издатели, выпустившие книгу куплетов «Лопни, но держи фасон», пустили в ход другое издание «Ой, мама, я пропала!»* (Слухи и факты, 09.02.1912 // «Одесский листок», 1912) [9].

У сучаснай рускай мове слова характарызуецца наступным чынам: ‘Разг. Показное щегольство; форс. Носит значки для фасона. Закурил с фасоном. Не столько работы, сколько фасона. Держать, выдерживать ф. (важничать, форсить). Сбить ф. с кого-л. (осадить, приструнить)’ [1]. Варта звярнуць увагу і на тое, што кампанент *форс* у наш час у рускай мове выступае ў ролі моладзевай слэнгавай інавацыі і выкарыстоўваецца са значэннем ‘штучны працэс масавай раскруткі нечага’. Этымалогія слова, звязаная з яго значэннем у мове-крыніцы (ад англ. *Force* ‘сіла, паскарэнне’), дазваляе выкарыстоўваць гэтую семантыку ў слэнгавых *ФА форсить мем* ‘распаўсюджваць толькі што створаны мем’ (*форсед-мем*).

Кампанент *фасон* у Беларускам N-корпусе ўтрымліваюць 66 прыкладаў (з якіх амаль палова мае вышэйпрыведзеныя значэнні: *трымаць фасон, на свой фасон, страціць фасон, фасон дзяржаць / трымаць фасон / вытрымаць фасон / захоўваць фасон, згубіць фасон, сапсаваць фасон, панскі фасон*) і выклічнікавы выраз *трымай фасон!* Астатнія *ФА* звязаны з фасонам вопраткі, стрыжкі ці архітэктурнага стылю. Выразы ўжываліся ў беларускай літаратуры XX ст., у тэкстах Я. Коласа, М. Лынькова, Я. Маўра, З. Бядулі, М. Лужаніна, С. Давідовіча, К. Крапівы, К. Чорнага, М. Зарэцкага, К. Кірэенкі, А. Карпюка, І. Грамовіча, М. Аўрамчыка, А. Пшчолкі. Прывядзём некаторыя з іх.

• *Але ж начальнік, трэба ўсё ж фасон трымаць – і мы, маўляў, не лыкам шытыя, і мы можам разгаворы разгаварваць і на ўсякія словы адказ трымаць, і не толькі адказ, але і за вялікія справы адказнасць мець і вас запытаць...* (Лынькоў Міхась. Аб чалавечым сэрцы) [2].

• *Людзі там маюць іншы фасон, іншую фастацыю, чым усюды: розныя храмы, крывыя, сляпыя, нямыя; калекі на ўсялякія лады, калекцыя розных калек, якія толькі могуць быць на свеце* (Бядуля Зьмітрок. Ашчаслівіла, 1986) [2].

• *У Сцёпкі ёсць адказ і на гэтае пытанне, але ён хоча фасон дзяржаць і трагічна заяўляе...* (Колас Якуб. На прасторах жыцця, 2010) [2].

• *Вечарам кіно, хлопцы зарачанскія прыйдуць, так што трымай фасон* (Крапіва Кандрат. Пяюць жаваранкі, 1975) [2].

Аналагічнай семантыкай валодае слова *фасон* і *ФА* з гэтым кампанентам ва ўкраінскай мове: “*Фасон* держати (тримати, гнути і т. ін.): а) поводитися з показним шиком; хизуватися, форсита; б) дотримуватися певних норм поведінки для підтримання гідності, репутації когось, чогось” [10, с. 567]. Сінонімам да гэтай *ФА* з’яўляецца *тримати марку*, блізкі па значэнні і выраз *гнути козира* ‘паводзіць сябе ганарыста; зазнавацца’.

З украінскіх гарадоў, безумоўна, лепш за ўсіх “тримати фасон” умее Адэса. Гэты выраз стаў неад’емнай часткай музычнай візіткі горада, на пачатку ХХ ст. выраз гучаў у шматлікіх песнях пра Адэсу. Магчыма таму ўкраінскі даследчык С. Караванскі памылкова называе ўкраінскую мову першакрыніцай выразу *держати/тримати фасон*. Гэта *ФА* сапраўды належала да жаргону злачынцаў, і асабліва ў Адэсе, ужывалася ў значэнні ‘не плямувати злодійської чести’, а пазней, як піша С. Караванскі, выраз увайшоў у разрад “всесоюзній фені” [5, с. І]. Але вышэйпрыведзены матэрыял не дае падстаў для фармулёўкі такога вываду.

У якасці сіноніма да *трымаць фасон* выступае выраз *трымаць форс*, які сустракаем у беларускай і рускай мовах і не знаходзім у польскай і ўкраінскай.

Слова *форс* і *ФА держать форс* у Нацыянальным корпусе рускай мовы ў параўнанні з адзінкай *фасон* сустракаецца мінімальна (Асноўны корпус утрымлівае 4 прыклады): *Иногда бежать не хотелось, но я держал форс и заставлял себя надеть кеды и костюм* (Дмитрий Каралис. Автопортрет, 1999); *А он упрямится, форс показывает, мочалки нет, того нет* (Василий Белов. Привычное дело, 1967) [9]. У рускай мове, як і ў беларускай, лексема *форс* з’яўляецца сінонімам да слова *фасон* і носіць размоўны характар.

У сучаснай беларускай мове *ФА трымаць форс* і *трымаць фасон* адносяцца да малаўжывальных. Пры тым, што яны адлюстраваныя ў беларускай літаратуры не толькі на пачатку ХХ ст., але і ў 1980-я гады, гэтыя *ФА* не ўвайшлі ў “Слоўнік фразеалагізмаў” І. Я. Лепешава [8]. Можам меркаваць, што Лепешаў мог лічыць іх (1) устарэлымі ці (2) размоўнымі, або (3) не адносіў іх да беларускіх.

У Беларускам N-корпусе [2] знаходзім 32 прыклады са словам *форс*, з іх 23 можна разглядаць як фразеалагічныя: *дзе і форс дзеўся / дзе быў твой форс, страціць (панскі) форс, свецкі форс, трымаць форс, форс мець, форс паказаць, зніжаць форс, знікне (напускны) форс*. Яны зафіксаваны ў беларускай літаратуры пачатку, сярэдзіны і канца ХХ ст. у творах такіх пісьмен-

нікаў, як Я. Колас, І. Мележ, К. Чорны, М. Гарэцкі, З. Бядуля, Ю. Станкевіч, М. Гіль, С. Давідовіч, В. Быкаў, І. Шамякін, А. Бажко, Т. Бондар, Г. Марчук, В. Гардзеі, Я. Хвалеі, П. Пестрак. Для разумення семантыкі ФА важным з’яўляецца час і кантэкст ужывання, тэматыка тэкстаў і іх лексічнае акружэнне, таму прывядзём некалькі прыкладаў.

- *Прабуюць госці танцаваць на мяккім, пакрытым стоптанай травою, зялёным дзядзінцы, і нічога не выходзіць: не чуваць такту, выстуквання абцасамі. Прападае ўвесь форс танцораў* (Бядуля Зьмітрок. Язэп Крушынскі, 1987) [2].

- *І хоць за ім першым і другім пачалі наракаць на унтэр-афіцэра за яго «свецкі форс» і «дужа ўжо панскую мову», але толькі Тамашовы дзядзькавы словы мёдам ляглі на сэрцы ў Хомкі. Настаўнік і не любіў Хомку за тое, што Хомка ніякім чынам не хацеў прызнаваць ні таго форсу, ні тае далікатнасці ў размове – быў самы мужыцкі паростак з самага дурнога мужыцкага карэння* (Гарэцкі Максім. Ціхая плынь, 1985) [2].

- *Ён ссунуў з ілба на патыліцу «варшаўскую» шапку. Калісь Марцін насіў яе ў святочныя дні. Цяпер яна састарылася, страціла ранейшы панскі форс, форму і колер, але нават і ў такім выглядзе нагадвала шапкі, якія насілі фальваркоўцы* (Колас Якуб. На ростанях) [2].

- *Але затое і фашысты адчуваюць, што такое руская зіма. Па вуліцах не ходзяць – бегваюць з падскокам, як ганчакі. Увесь форс страцілі* (Іван Шамякін. Гандлярка і паэт, 1979) [2].

- *Ад некаторых з іх ужо магілай несла, але форс трымалі, як маладыя пеўні* (Бажко Алесь. Жывыя прывіды, 1986) [2].

- *Яшчэ з тае вясны, калі міліцыя ўзяла іх у добрую мяліцу, пан Вінцусь і пан Бронюсь, здаецца, баяцца нават свайго ўласнага ценю, хаця шляхецкі форс і гонар не забываюць* (Гардзеі Віктар. Бедна басота, 1995) [2].

У “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” слова *фасон* дэфінавана як ‘паказная франтаватасць’, ‘шык’ [13, кн.2, с. 118], а ФА *трымаць фасон* – “а) прытрымлівацца адпаведных норм паводзін; б) трымацца з шыкам; фарсіць” [13, кн.1, с. 535], але выраз *трымаць форс* у слоўніку адсутнічае, хаця само слова *форс* занатавана як размоўнае са значэннем ‘Самахвальства, франтаватасць, імкненне здзівіць навакольных (раскошай, манерамі і пад.), шык’ [13, кн.2, с. 147].

У кнізе ўкраінскага аўтара Ю. Кабзенка “Матір мов” сустракаемся з наступным тлумачэннем слова: “ФОРС, форсита. Початок цього маємо з √ ПРЦ ламати. Заломлена шапка, або √ ПРС розріз. Аж по саме...” [6, с. 169].

Трэба падкрэсліць, што ў беларускіх прыкладах слова *форс* часта стаіць побач са словамі, якія звязаны з дасавецкімі культурнымі рэаліямі: *шляхецкі форс і гонар, панскі форс*, акрамя таго, слова *форс* і ФА з гэтым кампанентам прысутнічаюць у сучаснай дыялектнай мове, і менавіта ў дыялектнай мове мы сустракаем надзвычай цікавы прыклад. У кнізе А. Дзікавіцкага “Онъдэ”, напісанай пінскім варыянтам заходнепалескай гаворкі, выкарыстаны ўласна

этнічныя варыянты ФА: *Голодный можэш быты, нэвыспаный, а форс трыматы шляхта мусыць!* [4, с. 35]; *Як кажуть – хочь дрыжыць, а форс дыржыць!*; *Мні кажэцца, шчо вун і так нычого з того тэлэвізора нэ розуміе, дурэнь старый, фасон оно дэржыць, розум показвае, пры мні особенно!* [4, с. 64].

Сярод пералічаных вылучаецца ФА з нацыянальна-культурным складнікам – *форс трыматы шляхта мусыць*, у якую ўпісаны мясцовыя рэаліі, досыць выразна акрэсленыя словам *шляхта*. Польская/беларуская/украінская шляхта – аналаг рускага “дворянства”, але само слова *шляхта* і пайменаваная ім з’ява акрэслівае мяжу з Расіяй, мяжу не дзяржаўную, а этнаграфічную. Этнаграфічна да рускай культуры не адносілася і Смаленшчына, пра што яскрава сведчыць “Смоленскій областной словарь” (1914), у якім У. Дабравольскі піша пра Смаленскую шляхту а таксама прыводзіць слова *шляхтиться* ‘принимать вид, приемы шляхтича’ [3, с. 1005].

Дыялектная мова дае цікавы прыклад семантычнага пашырэння. Выразы *форс трыматы шляхта мусыць* і *хочь дрыжыць, а форс дыржыць* не сустракаюцца ні ў беларускай літаратурнай мове, ні ў іншых разгледжаных намі мовах, як ужо было адзначана, у польскай і ўкраінскай мовах не сустракаем ФА з кампанентам *форс*, у рускай мове іх колькасць зусім нязначная. Калі ФА *хочь дрыжыць, а форс дыржыць* сваёй семантыкай блізкая да некаторых іншых выразаў, то ФА *форс трыматы шляхта мусыць* можам характарызаваць як этнафразеалагічную, г. зн. як адзінку, якая ўтрымлівае этнічную сему. Дадзеная ФА жывой мовы не зафіксавана ў фразеалагічных слоўніках, сустракаемся з ёй у кнізе А. Дзікавіцкага “Онъдэ” і можам меркаваць, што належыць яна выключна да гаворак заходнепалескіх. У сваім семантычным полі гэты выраз занатоўвае агульную гісторыю апісаных запазычанняў славянскімі мовамі, разам з тым, унутраны абсяг слова *шляхта* адлюстроўвае ўласныя традыцыйныя каноны паводзін мясцовага насельніцтва вышэйшага саслоўя.

Разгледжаныя прыклады ўжывання ФА *трымаць фасон* і *трымаць форс* у суседніх славянскіх мовах сведчаць пра тое, што, па-першае, больш распаўсюджанай з’яўляецца ФА *трымаць фасон*, якая зафіксавана ў пяці славянскіх мовах, але пік яе актыўнасці ў кожнай мове прыходзіцца на іншы час. У сучаснасці яна найбольш актыўная ў заходнеславянскіх мовах і менш ужывальная ва ўсходнеславянскіх. Факт, што выраз *трымаць фасон* ужываецца акрамя польскай і ў іншых заходнеславянскіх мовах, аспрэчвае выказаную С. Караванскім думку пра ўкраінскае паходжанне гэтай ФА.

Сінанімічны фразеалагізм *трымаць форс* вядомы толькі беларускай і рускай мовам (*держать форс*), але мінімальная колькасць такіх адзінак у рускай мове і яго існаванне ў сучаснай дыялектнай мове Беларусі, а перш за ўсё наяўнасць прывязкі да этнічнай гісторыі ў ФА *форс трыматы шляхта мусыць* дае падставу выказаць меркаванне пра мясцовы характар дадзенага выразу, магчыма – індывідуальны выраз, які ўвайшоў у выкарыстанне пэўнага моўнага арэала дзякуючы нейкай асобе.

ЛІТАРАТУРА

1. Большой толковый словарь русского языка [Электронны рэсурс] / ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 1998. – Рэжым доступу : <<http://www.gramota.ru/slovari/dic/?word=фасон&all=x>>. – Дата доступу : 02.10.2022.
2. Беларускі N-корпус [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <<https://bnkorpus.info>>. – Дата доступу : 02.10.2022.
3. *Добровольский, В.* Смоленский областной словарь / В. Добровольский. – Смоленск, 1914. – 1040 с.
4. *Дыковыцькый, О.* Оньдэ / О. Дыковыцькый. – Варшава, 2021. – 416 с.
5. *Караванський, С.* Звідки пішла єсть московська мова або шила в мішку не сховаєш / С. Караванський. – Львів : БаК, 2012. – 192 с.
6. *Кобзенко, Ю.* Матір мов / Ю. Кобзенко. – Дніпропетровськ, 2012. – 429 с.
7. Corpus Języka Polskiego PWN [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <https://sjp.pwn.pl>. – Дата доступу : 02.10.2022.
8. *Лепешаў, І. Я.* Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 1 – 704 с.
9. Национальный корпус русского языка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <<https://ruscorpora.ru/search4>>. – Дата доступу : 02.10.2022.
10. Словник української мови : в 11 т. – 1979. – Т. 10. – 658 с.
11. Słownik slangu, mowy potocznej i gwary lokalnej [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <Slang.pl>. – Дата доступу : 02.10.2022.
12. *Стрекалёва, Т. В.* Галлицизмы и франкоязычные включения в современном русском языке и их стилистические особенности : автореф. дис канд. филол. наук : 10.02.01 / Т. В. Стрекалёва. – Красноярск, 2008. – 205 с.
13. Глуначальны слоўнік беларускай мовы : ў 5 т. – Мінск : Беларус. Сав. Энцыкл. імя П. Броўкі, 1983. – Т. 5. Кн. 1. – 664 с.; Т 5. Кн. 2. – 1984. – 608 с.

УДК 81'373.46 025.4

А. М. Лапцёнак (Мінск)

ШМАТМОЎНЫ ТЭЗАЎРУС ХАРЧОВАЙ І СЕЛЬСКАГАСПАДАРЧАЙ АРГАНІЗАЦЫІ АБ'ЯДНАНЫХ НАЦЫЙ AGROVOC: ПАТЭНЦЫЯЛ СТВАРЭННЯ БЕЛАРУСКАМОЎНАЙ ВЕРСІІ

Развіццё сучасных тэхналогій спрыяе з'яўленню розных даведнікаў, слоўнікаў і класіфікатараў у электроннай форме. Такі фармат дазваляе не толькі зрабіць інфармацыю даступнай для карыстальнікаў незалежна ад іх месцазнаходжання, але і паскорыць пошук, пашырыць базу шляхам уключэння інфармацыі на іншых мовах і невербальнай інфармацыі.

Адным з такіх праектаў з’яўляецца шматмоўны тэзаўрус Харчовай і сельскагаспадарчай Арганізацыі Аб’яднаных Нацый AGROVOC [1], у які ўключаны тэрміналагічныя адзінкі, датычныя сельскай гаспадаркі і сумежных з ёй галін. Тэзаўрус выкарыстоўваецца для класіфікацыі, індэксавання, апісання зместу і маркіроўкі дакументаў, а таксама для пошуку бібліяграфічных даных у электронных бібліятэках [9, с. 37], аднак прынцыпы пабудовы і аб’ём інфармацыі дазваляюць лічыць яго самастойнай крыніцай сістэматызаваных ведаў.

Першапачатковую распрацоўку AGROVOC атрымаў на англійскай мове ў 1981 г. Паступова ён пашыраўся, распрацоўваліся іншамоўныя версіі шляхам перакладу тэрмінаў з англійскай мовы, была створана электронная версія, з 2010 г. размешчаная ў сетцы Інтэрнэт у свабодным доступе. Сёння тэзаўрус прадстаўлены версіямі на 41 мове, з якіх 6 лічацца афіцыйнымі [2]. Прадуманая падыходы і выкарыстанне сучасных тэхналогій дазваляюць тэзаўрусу паспяхова ўзаемадзейнічаць з іншымі базами даных і змяняць час падрыхтоўкі нацыянальных версій тэзаўруса. Так, за 3 гады, з 2017 г. па 2020 г., колькасць моў, прысутных у AGROVOC, павялічылася з 32 да 39, у рэкордныя тэрміны была распрацавана і перакладзена на нацыянальныя мовы тэрміналогія, звязаная з COVID-19 [7, с. 344].

Для распрацоўкі нацыянальных версій тэзаўруса выкарыстоўваюцца адзіныя базавыя падыходы, якія прымяняюцца ў розных краінах. Галоўны прынцып – камандная праца, прыцягненне спецыялістаў у прадметных галінах, філолагаў, абмеркаванне магчымых варыянтаў перакладу тэрміна [Там жа, с. 345]. Да стварэння сваёй нацыянальнай версіі далучыліся і беларусы. Каардынатарам праекта па распрацоўцы тэзаўруса AGROVOC на беларускай мове з’яўляецца Беларуская сельскагаспадарчая бібліятэка імя І. С. Лупіновіча НАН Беларусі, якая правяла падрыхтоўчую работу ў гэтым напрамку [3, с. 37].

Распрацоўка нацыянальнай версіі тэзаўруса патрабуе не толькі добрага ведання яго структуры і прынцыпаў пабудовы, але і вырашэння шэрагу лінгвістычных задач, галоўнай з якіх з’яўляецца падбор раўназначнага эквіваленту да паняцця з улікам яго парадыгматычных сувязей і нацыянальных асаблівасцей ужывання. Разгледзім, з якімі цяжкасцямі можна сустрэцца пры распрацоўцы беларускамоўнай часткі на прыкладзе фрагмента тэзаўруса.

AGROVOC уяўляе сабой складаную тэрміналагічную сістэму, паміж элементамі якой існуюць іерархічныя і сінанімічныя віды сувязі. На малюнку 1 прадстаўлены канцэпт “production location”, які можа даць уяўленне пра пабудову тэзаўруса і сувязь паміж тэрмінаадзінкамі. Асноўным элементам тэзаўруса з’яўляюцца адзінкі, якія падзяляюцца на канцэпты (дэскрыптары, тэрміны, якія рэкамендуюцца для індэксавання) і альтэрнатыўныя тэрміны (аскрыптары, сінонімы, якія могуць выкарыстоўвацца пры пошуку, але забаронены для цытавання). Прааналізуем структуру і нападзенне канцэпту “location”, у які ўваходзяць каля 300 тэрмінаў.

location > production location

PREFERRED TERM	① production location																																													
BROADER CONCEPT	location (en)																																													
ENTRY TERMS	① location of production (en) ① production regions (en)																																													
AFFECTS	diversification (en) international division of labour (en) management (en) production policies (en)																																													
IS AFFECTED BY	land suitability (en) production specialization (en)																																													
IS COMPONENT OF	site factors (en)																																													
INCLUDED IN	production factors (en)																																													
IS STUDIED BY	economic geography (en)																																													
IN OTHER LANGUAGES	<table border="0"> <tr> <td>①</td> <td>توطین الإنتاج</td> <td>Arabic</td> </tr> <tr> <td>①</td> <td>生产定位</td> <td>Chinese</td> </tr> <tr> <td>①</td> <td>生产地区</td> <td></td> </tr> <tr> <td>①</td> <td>生产区域</td> <td></td> </tr> <tr> <td>①</td> <td>umístění výroby</td> <td>Czech</td> </tr> <tr> <td>①</td> <td>lokalizace výroby</td> <td></td> </tr> <tr> <td>①</td> <td>výrobní oblasti</td> <td></td> </tr> <tr> <td>①</td> <td>localisation des productions</td> <td>French</td> </tr> <tr> <td>①</td> <td>région de production</td> <td></td> </tr> <tr> <td>①</td> <td>Produktionsstandort</td> <td>German</td> </tr> <tr> <td>①</td> <td>Herstellungsort</td> <td></td> </tr> <tr> <td>①</td> <td>Produktionsregion</td> <td></td> </tr> <tr> <td>①</td> <td>उत्पादन स्थान</td> <td>Hindi</td> </tr> <tr> <td>①</td> <td>उत्पादन का स्थल</td> <td></td> </tr> <tr> <td>①</td> <td>उत्पादन क्षेत्र</td> <td></td> </tr> </table>	①	توطین الإنتاج	Arabic	①	生产定位	Chinese	①	生产地区		①	生产区域		①	umístění výroby	Czech	①	lokalizace výroby		①	výrobní oblasti		①	localisation des productions	French	①	région de production		①	Produktionsstandort	German	①	Herstellungsort		①	Produktionsregion		①	उत्पादन स्थान	Hindi	①	उत्पादन का स्थल		①	उत्पादन क्षेत्र	
①	توطین الإنتاج	Arabic																																												
①	生产定位	Chinese																																												
①	生产地区																																													
①	生产区域																																													
①	umístění výroby	Czech																																												
①	lokalizace výroby																																													
①	výrobní oblasti																																													
①	localisation des productions	French																																												
①	région de production																																													
①	Produktionsstandort	German																																												
①	Herstellungsort																																													
①	Produktionsregion																																													
①	उत्पादन स्थान	Hindi																																												
①	उत्पादन का स्थल																																													
①	उत्पादन क्षेत्र																																													
URI	http://aims.fao.org/aos/agrovoc/c_6205																																													
Download this concept:	RDF/XML TURTLE JSON-LD Created 11/20/11, last modified 4/27/22																																													
EXACTLY MATCHING CONCEPTS	https://d-nb.info/and/4589014-...																																													

Структура канцэпту “production location” у тэзаўрысе AGROVOC

Тэматычна тэрміны канцэпту “location” можна падзяліць на 2 групы – геаграфічныя тэрміны і геаграфічныя найменні – назвы краін, рэгіёнаў, тэрытарыяльна-адміністрацыйных адзінак. Геаграфічныя тэрміны-канцэпты прадстаўлены ў пераважнай большасці тэрмінаадзінкамі эканамічнай геаграфіі і абазначаюць месцы, звязаныя з гаспадарчай дзейнасцю чалавека (*prohibited fishing areas, informal settlements, international waters, recreational areas, artificial spawning grounds, suburban areas* і г.д.), у меншай ступені – адзінкі, што характарызуюць прастору з пункту погляду фізічных уласцівасцей (*arid zones, permafrost areas, equator, rifts* і інш.).

Натуральна, што многія тэрмінаадзінкі ў рамках канцэпту “location” маюць агульнапрынятыя беларускамоўныя адпаведнікі і не выклічуць праблем пры перакладзе: *кліматычная зона, адкрытае мора, пустыня, вільготныя тропікі, эпіцэнтр, экватар, геаграфічныя каардынаты, даўгата, шырата, запаведнік, зона адпачынку, нацыянальны парк, прыгарадная зона* і інш. Для паспяховага перакладу магчыма выкарыстоўваць не толькі агульнамоўныя перакладныя слоўнікі, але і розныя дапаможнікі, спецыялізаваныя даведнікі і слоўнікі (гл., напрыклад [5; 8]), “Беларускую энцыклапедыю” [4].

Аднак некаторыя з тэрмінаў можна лічыць патэнцыйна «праблемнымі», паколькі пры іх перакладзе патрэбна ўлічваць сінанімію – у мове арыгінала або мове перакладу. У гэтым выпадку перакладчыкам неабходна прымаць

у разлік не толькі міжмоўную эквівалентнасць. Так, у тэзаўрусе патрэбна размежаваць канцэпт “towns” і аскрыптар “cities”, а таксама ўлічыць факт, што тэрмінам *towns* у розных англамоўных краінах абазначаюцца розныя па колькасці насельніцтва пасяленні. У даведніку пад рэд. М. М. Курловіча прадстаўлены тэрміналагічныя адзінкі *горад*, *гарадскі пасёлак* і *мястэчка*. Натуральна, што апошняя адзінка не можа быць выкарыстана ў якасці эквіваленту, паколькі характарызуе паселішча ў гістарычным аспекце [8, с. 200]. *Горад* і *гарадскі пасёлак* адрозніваюцца ў першую чаргу колькасцю насельніцтва, тэрмін *гарадскі пасёлак* не можа быць эквівалентам англ. *towns* ва ўсіх кантэкстах. Аднак, калі мы выбіраем адпаведнік *горад*, як найбольш пашыраную тэрмінаадзінку для абазначэння вялікага пасялення, то неабходна прапанаваць тэрмін-эквівалент для аскрыптара *cities*. Гэта правіла не абсалютна абавязковае для стваральнікаў нацыянальнай версіі тэзаўруса, паколькі некаторыя з адзінак, натуральныя ў мове арыгінала і прапанаваныя ў якасці сінанімічных, у мове перакладу не ўжываюцца і могуць выглядаць штучнымі, ненатуральнымі. Напрыклад, не падаецца сінанімічны тэрмін для *cities* у італа-і нямецкамоўным тэзаўрусах. Але якраз іншамоўныя версіі тэзаўруса могуць дапамагчы перакладчыку ў выбары адпаведніка. Так, у версіі AGROVOC на рускай мове для *cities* прапанаваны двухкампанентны адпаведнік *крупные города*.

Выбар эквіваленту з сінанімічных адзінак часам можа быць абумоўлены лексіка-семантычнай спалучальнасцю адзінкі і складанымі сувязямі канцэпту ў тэзаўрусе. Так, для адзінкі *arid zones* можа быць выбраны агульнапашыраны адпаведнік *засушлівая зона (вобласць)*, які, напрыклад, фіксуецца ў “Геаграфічным слоўніку школьніка” І. П. Галая і С. І. Сідора [5, с.105], а таксама шырока прадстаўлены ў “Энцыклапедыі прыроды Беларусі”, у школьных падручніках па географіі. Але паралельна з ім ужываецца і спалучэнне *арыдная зона (вобласць)*, зафіксаванае ў даведніку пад рэд. М. М. Курловіча, у “Беларускай энцыклапедыі” ў якасці тэрміналагічнага, а таксама і ў падручніках. Пры тоеснай семантыцы прыметнікі *арыдны* і *засушлівы* ўзаемазамяняльныя не ва ўсіх кантэкстах. Так, можна ўжываць спалучэнні *арыдная – засушлівая зона*, *арыдны – засушлівы клімат*, *арыдныя – засушлівыя пашы*, аднак толькі *паўзасушлівы клімат*, *арыдныя глебы* (усе прыведзеныя тэрміны ўключаны ў AGROVOC). Параўн. таксама *арыдны рэльеф* [8, с. 29] і *арыдны ландшафт* [6, с. 161], дзе немагчымы прыметнік *засушлівы*.

Пры выбары эквіваленту варта таксама ўлічваць сістэмныя сувязі тэрмінаў, прадстаўленыя ў тэзаўрусе. Так, канцэпты *arid zones*, *arid climate* маюць сінанімічныя тэрміны адпаведна *dry zones – desert climate / dry climate*, а астатнія з вышэйназваных канцэптаў не маюць аскрыптараў у структуры тэзаўруса. Неабходна таксама мець на ўвазе, што ў AGROVOC прадстаўлены канцэпт *dry lands* з сінанімамі *arid lands*, *drylands*. Відавочна, што ў сувязі з такімі складанымі адносінамі цяжка захаваць аднастайнасць тэрміналогіі. Так, у рускамоўнай версіі AGROVOC прадстаўлены наступныя тэрміны: *арыдные зоны* (сін. *засушливые зоны*), *засушливый климат* (сін. *аридный климат*), *аридные почвы*, *полуаридные почвы*, *засушливые земли*.

Аналагічныя цяжкасці могуць выклікаць таксама тэрміны *humid zones*, *humid tropics*, *humid climate* са складанымі іерархічнымі сувязямі пры наяўнасці прыметнікаў *гумідны-вільготны* з рознай лексіка-семантычнай спалучальнасцю ў беларускай мове.

Пэўныя праблемы пры выбары эквівалентаў імаверныя і пры перакладзе тэрмінаў, што абазначаюць паняцці і з’явы, не ўласцівыя нацыянальнай эканоміцы, напрыклад, *fishing grounds* (рус. *рыбопромисловые участки*, сін. *район рыбной ловли*; укр. *рыбопромислові ділянки*), *nursery grounds* (рус. *места нагула рыбы*, сін. *места кормёжки рыбы*; укр. *місця нагулу риби*), *prohibited fishing areas* (рус. *районы, запрещенные для рыбного промысла*) і інш.

Геаграфічныя найменні, што ўтрымліваюцца ў рамках канцэпту “location”, таксама неаднародныя, яны прадстаўлены назвамі кантынентаў, геаграфічных абласцей, краін, некаторыя з якіх уключаюць назвы адзінак геаграфічна-адміністрацыйнага падзелу: найменні рэгіёнаў, правінцый і да т.п. Параўн.: *Amazonia*, *Central Asia*, *Hong Kong*, *Sri Lanka*, *Malaysia*, *Dubai*, *Black Sea Region*, *Goa*, *Tuamotu Archipelago* і інш.

Перадача на беларускую мову такіх найменняў таксама можа выклікаць пэўныя праблемы. Малавядомыя назвы, якія не маюць сталых агульнапрынятых адпаведнікаў, пажадана перадаваць з улікам вымаўлення на нацыянальнай мове адзінкі. Аднак пераклад вядзецца з англійскамоўнага адпаведніка, а не з адзінкі на мове арыгінала, у сувязі з чым праблемы эквівалентнай перадачы геаграфічных назваў могуць павялічвацца.

Калі шэраг назваў мае ў беларускай мове агульнапрынятыя сталыя адпаведнікі, напісанне якіх не выклікае праблем, то, напрыклад, назвы кітайскіх і турэцкіх правінцый, індыйскіх штатаў, дробных астравоў, што адносяцца да Меланезіі, Мікранезіі, Палінезіі, прадстаўленыя ў тэзаўрусе, могуць ствараць значныя праблемы. Для падрыхтоўкі перакладу варта выкарыстоўваць спецыялізаваныя выданні. Адным з іх можа быць “Беларуская энцыклапедыя”. Так, пры артыкуле “Індыя” размешчана карта, на якой указаны штаты і саюзныя тэрыторыі Рэспублікі Індыя [4, 7, с. 245]. Аднак у энцыклапедыі падаюцца некалькі ўстарэлыя звесткі – 25 штатаў і 7 саюзных тэрыторый, у той час калі сёння тэрыторыя краіны падзелена на 29 штатаў.

Канцэпт “Турцыя” ўключае ў тым ліку канцэпты-назвы правінцый, аднак у энцыклапедыі інфармацыя пра іх наогул адсутнічае. Падобныя праблемы актуальныя і для стваральнікаў тэзаўруса на іншых мовах. Так, гэта частка AGROVOC больш-менш поўна прадстаўлена, акрамя англамоўнай версіі, толькі адпаведнікамі на французскай, нямецкай і турэцкай мовах.

Такім чынам, беларускімі навукоўцамі зроблены дастатковы крок наперад у падрыхтоўцы беларускамоўнай версіі тэзаўруса AGROVOC. Падрыхтоўчыя этапы паспяхова завяршаюцца, і ў хуткім часе магчыма прыступіць непасрэдна да перакладу тэрмінаадзінак. Каб пазбегнуць магчымых складанасцей і праблем, неабходна ўлічваць месца тэрміналагічнай адзінкі ў тэзаўрусе, абапірацца на спецыяльныя тэрміналагічныя даведнікі на беларускай мове і прымяняць камандны прынцып работы, далучаць спецыялістаў у іншых галінах ведаў.

ЛІТАРАТУРА

1. AGROVOC. Multilingual Thesaurus [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://www.fao.org/agrovoc/ru/search>. – Дата доступу: 10.12.2022.
2. AGROVOC [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://www.fao.org/agrovoc/ru/home>. – Дата доступу: 10.12.2022.
3. *Бабарыка-Амельчанка, В. Б.* Уключэнне беларускамоўнай аграрнай тэрміналогіі ў шматмоўны тэзаўрус Харчовай і сельскагаспадарчай Арганізацыі Аб'яднаных Нацый / В. Б. Бабарыка-Амельчанка, Ю. А. Каракулька, Д. П. Бабарыка // Беларуская мова – галоўная гісторыка-культурная каштоўнасць нацыі і дзяржавы (да 90-годдзя Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа) : зб. навук. арт. : у 2 ч. / пад агул. рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : Беларус. навука, 2021. – Ч.1. – С. 33–39.
4. Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. / Бел. энцыкл. ; рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1996–2004.
5. *Галай, І. П.* Геаграфічны слоўнік школьніка / І. П. Галай, С. І. Сідор ; пад рэд. В. А. Жучкевіча. – Мінск : Нар. асвета, 1986. – 303 с.
6. Геаграфія. Сусветная гаспадарка і глабальныя праблемы чалавецтва : вучэб. дапам. для 11-га кл. / А. М. Вітчанка [і інш.] ; пер. з рус. мовы Т. К. Слауты. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2016. — 256 с.
7. *Климова, Е. В.* Эффективность международного сотрудничества по разработке и совершенствованию AGROVOC – многоязычного тезауруса по сельскому хозяйству и продовольствию / Е. В. Климова // Библиотеки в информационном обществе: сохранение традиций и развитие новых технологий : докл. IV Междунар. науч. конф. / редкол. : Ю. О. Каракулько (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2020. – С. 339–347.
8. Геаграфічныя паняцці і тэрміны : Энцыклапедычны даведнік / Беларус. Энцыкл. ; рэдкал.: М. М. Курловіч [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1993. – 332 с.
9. *Тимофеевская, С. А.* Некоторые особенности тезаурусов зарубежных и международных баз данных по сельскому хозяйству / С. А. Тимофеевская // Культура: теория и практика. – 2018. – №1. – С. 36 – 40.

УДК 811.161.3'42'373.2:392.51(476.2-37Светлагорск)

А. М. Воінава (Гомель)

НАЙМЕННІ ВЯСЕЛЬНАГА АБРАДУ Ў ГАВОРКАХ СВЕТЛАГОРСКАГА РАЁНА

У скарбніцы духоўных каштоўнасцей беларускага народа важнае месца займае мова фальклору, бо яна захоўвае і пераносіць з пакалення ў пакаленне скарб народных традыцый. У лексічнай сістэме нацыянальнай мовы гэта скарбніца ўяўляе сабой разнастайную абраднасць, лексічная сістэма якой адлюстроўвае і сам абрад, і склад удзельнікаў таго ці іншага абрадавага дзеяння, а таксама захоўвае найменні сакральных прадметаў, якія выкарыстоўваюцца пры правядзенні розных рытуальных дзеянняў.

Гістарычна абрад выступае як адна з самых спецыфічных этнічных характарыстык. Ён фіксуе заведзены парадак жыцця ў выглядзе ўстойлівых моўных, дзейсных, прадметных кодаў. Пры гэтым кожны абрад можа быць прадстаўлены як пэўны тэкст, як пэўная паслядоўнасць дзеянняў, рытуальных маніпуляцый з прадметамі-сімваламі.

У сямейна-абрадавай лексіцы найбольш колькаснай з’яўляецца лексіка вясельнага абраду як аднаго з найбольш важных комплексаў сямейнай абраднасці. Даследчыкі этнаграфіі параўноўваюць усходнеславянскае вяселле нават не са спектаклем з вялікай колькасцю дзеючых асоб, а з “вясельнай містэрыяй”, з шэрагам мімічных дзеянняў, аб’яднаных у адно цэлае. “У вясельнай містэрыі пануе хор, прынцып двух хароў, якім адпавядаюць два роды – род жаніха і род нявесты. Гэта спаборніцтва двух радоў складае старажытны, яшчэ паганскі экзагамны пласт вясельнага абраду”, – сцвярджае вядомы этнограф Дз. К. Зяленін [1]. Значнасць вяселля ў жыцці асобы абумоўлена змяненнем пасля шлюбу жыццёвага ўкладу, а таксама індыўідуальных і сацыяльных звычак. З гэтай прычыны спрадвеку ў фальклоры ўсіх народаў захаваліся паслядоўныя і грунтоўныя, са шматлікімі складнікамі вясельныя цырымоніі, а ў слоўніку ўтрымліваецца вялікая колькасць адпаведных абрадавых лексем.

Мяркуюцца, што лексіка тэматычнага аб’яднання “вясельны абрад” у Светлагорскім рэгіёне адлюстроўвае працэсуальны, агентыўны і прадметны бакі рытуалу і ўяўляе сабой сістэму, якая структурыруецца на прынцыпе лексіка-семантычных аб’яднанняў і дазваляе вылучыць сярод іх больш дробныя групы лексікі на аснове іерархічных парадыгматычных адносін.

У складзе вясельнай лексікі можна вылучыць наступныя тэматычныя групы.

1. Найменні шлюбнай цырымоніі. На Светлагоршчыне амаль паўсямесна выкарыстоўваецца лексема *вяселле*: *У першы дзень вяселля дзялілі каравай маладой* [2, с. 416]; *Другі дзень вяселля адбываецца ў хаце маладога* [2, с. 419]. Лексема *свадзьба* сустракаецца радзей: *Свадзьба вясёлая была* [3]. Этымалогія наймення выразна звязваецца з прыметнікам *вясёлы* і яскрава матывуецца адпаведным характарам і абраду, і яго ўдзельнікаў, і іх паводзін падчас абраду. У Даль лексему *веселіе* (*веселье, весельство*) фіксуе з асноўнай семантыкай ‘радасць, задавальненне, пацеха’ і ў значэнні ‘свацьба і празднество сватебное’ з паметамі *старое* і *паўднёвае* [4, т. 1, с. 186]. А слова *свадзьба* расійскі лінгвіст узводзіць да дзеясловаў *свадить, сводить* і *сватать*: *Свадзьба* ‘обрученье, совершенье брака, женитьба і замужество, с брачными обрядами и пирушками’ [4, т. 4, с. 145].

2. Найменні ўдзельнікаў вяселля. Зафіксаваныя лексемы часта з’яўляюцца агульнымі з літаратурнай мовай. Лексемы, якія найчасьцей выкарыстоўваюцца ў вясельным абрадзе, – *малады, маладая, молодые, невеста, жаніх*: *Пагуляўшы, малады забірае сабе маладую* [2, с. 418]; *А завіваць павінны 3–5 жанок са стараны маладой і столькі ж са стараны маладога*

[2, с. 420]; *Ох, дзе куры сокочуць, там молодые рогочуць* [2, с. 420]; *Сяброўкі рыхтуюць нявесту да замужжжа* [2, с. 410]. *Сват і сваха з'яўляюцца абавязковымі і ўплывовымі ўдзельнікамі вяселля ад сватання да святкавання шлюбу: Госці разыходзяцца, дзякуюць сватам* [2, с. 421].

Значную ролю на вяселлі адыгрывалі *дружок і дружка: Дружок выкупае маладую* [2, с. 421]. На тэрыторыі Светлагорскага раёна часта сустракаюцца ўстойлівыя словазлучэнні з аднолькавай семантыкай 'дружына жаніха' або 'світа маладога' – сябры жаніха, якія выконваюць абавязковыя абрадавыя дзеянні: *На першы дзень вяселля дружына жаніха, пасядзеўны за сталом, збіраецца да маладой* [2, с. 412]; *Калі світа маладога прыязжае да маладой, іх сустракаюць з хлебам-соллю* [2, с. 414]. *Падружак, дружак* нявесты часта называлі проста *дзеўкі: Адбываецца дыялог паміж дзеўкамі, свахамі і гасцямі маладога* [2, с. 414].

3. Найменні прадметаў, якія выкарыстоўваюцца ў вясельным абрадзе. Гэтыя прадметы выступаюць як своеасаблівы код, які мае самыя разнастайныя функцыі. Самы значны прадмет у вясельным абрадзе – каравай, у якім пераплятаюцца мужчынскі і жаночы пачатак і які з'яўляецца сімвалам шчаслівага лёсу: *Вяселле пачыналася з выпечкі каравая* [2, с. 410]. Абавязковым быў зварот да радні для прыгатавання каравая: для таго, каб каравай атрымаўся, патрэбны былі не толькі жанчыны, што непасрэдна займаліся вырабам, а і ўдзельнікі, якія сачылі за парадкам, спявалі песні. Толькі ў гэтым выпадку сакральная тэхналогія прыгатавання каравая лічылася выкананай. У Светлагорскім рэгіёне пры выпечцы каравая неабходна таксама было зрабіць *свечкі: У той час, калі выпекаецца каравай, сукаюць свечкі трое-пяць жанок* [2, с. 410]; *Свечачкі дзяўчынкi ўбіралі калінаю, а хлопцаву барвінкам* [2, с. 411]. З караваем звязана і роля маладых у сям'і: *Каравай маладым давалі, і хто болей укусіць, той і хазяін у доме* [3].

Функцыю згоды выконваюць такія прадметы, як *ручнік: Каравай падавалі на ручніку* [3]; *пярсце́нак, кальцо* – прадмет, які злучае два роды: *Кольцо купляў жаніх* [3]; *хлеб-соль: Калі світа маладога прыязжае да маладой, іх сустракаюць з хлебам-соллю* [2, с. 414].

Абрадавае значэнне мела і лексема *стол*, якая выкарыстоўвалася як сімвал згоды, злучэння: *сесці за стол* 'пагадзіцца'. Паказальна тое, што абрад застолля завяршае кожны этап вясельнага абрада: сватаўство, заручыны, дзясвочнік, вячанне: *Дружына жаніха, пасядзеўны за сталом, збіраецца да маладой* [2, с. 412]. Аднак неабходна адзначыць, што стол адначасова выступае і сімвалам мяжы: сталом перагароджваюць дарогу да нявесты.

У працэсе рытуалу абрадавую семантыку атрымліваюць самыя разнастайныя лексічныя адзінкі. Так, сімвалам багатага жыцця выступалі *кажух, падушка: Маладую садзілі на вывернуты кажух* [2, с. 411]; *Маладая забірае з дому падушкі* [3]. Абавязковымі элементамі былі *кветкі, цветкі, платочак: Перад свадзьбаю маладая заве сваіх подружак, і яны робяць кветачкі* [3]; *Маладой даюць жменьку жыта ў платочку. Ліскі; зярно, жыта: Вініуюць маладых, абсыпаюць іх жытам, жадаюць багатай долі* [3].

4. Найменні элементарны абрады – *змовіны, заручыны, запоіны, прыэпіт*: *На змовінах дамаўляюцца, калі будзе вяселле* [2, с. 412] або *сватанне, сватацца*: *Сватацца прыходзяць не дамаўляючыся* [3]. Падчас заручын асабліва ўвага надавалася ахоўным мерам, накіраваным на папярэджанне суроку: *выбіраўся вячэрні час, вялася завуаліраваная гаворка, абавязкова прысутнічаў момант куплі-продажу*: *Сразу не гавораць, чаго прыехалі* [3].

Перад вяселлем дзяўчаты абавязкова наладжвалі *дзявочнік, вечарыну*: *Дзявочнік адбываўся ў апошні вечар перад вяселлем* [3]. Перад афіцыйным рэгістраваннем шлюбу неабходна было *выкупіць нявесту (выкуп)*: *Так красіва выкупалі, грошы давалі* [3].

Вяселле гулялі звычайна тры дні – яны так і называліся: першы дзень, другі дзень, трэці дзень: *У першы дзень вяселля дзялілі каравай маладой* [2, с. 416]; *Другі дзень вяселля адбываецца ў хаце маладога* [2, с. 419]; *Звычайна робяць трэці дзень вяселля, дзе жэняць бацькоў маладой* [2, с. 421].

5. Найменні адзення маладых – *фата*: *Абязцельна фату маладая надзявала* [3]; *вянок*: *У жаніха ўжо нявесці вянкі займаюць* [3]; *лента*: *На маладую надзявалі вянкі, ленту павязвалі, у касу ўпляталі* [3]. Жаночае ўпрыгожанне лента сімвалізуе шлях: дзяўчына пераходзіць у іншы статус. Выступала лента і сімвалам злучэння: часта стужкай звязвалі кубкі маладых, каб прайшлі ўвесь шлях разам.

Народныя святы і абрады з’яўляюцца праяўленнем традыцыйнай культуры беларусаў, таму ў генетычных адносінах амаль уся лексіка належыць да агульнаславянскага лексічнага фонду. Гэта такія лексемы, як *вяселле, сватанне, каравай, вянкі, заручыны, дзявочнік, маладыя* і інш. [5]. Большасць найменняў, звязаных з даследуемай тэматыкай, з’яўляюцца матываванымі.

Самы пашыраны тып матывацыі такіх найменняў – намінацыя паводле працэсуальнай прыкметы. Лексічным матыватарам такіх найменняў выступаюць назвы разнастайнага дзеяння. Вялікая колькасць зафіксаваных адзінак з’яўляюцца суфіксальнымі ўтварэннямі ад *дзеясловаў* для абазначэння працэсуальнай прыкметы (*прыэпіты, заручыны, выкуп*) і *назоўнікаў*. Такія намінацыі адзінак ўтвараліся пераважна суфіксальным спосабам ад асновы назоўніка: *вечарына, заручыны, дружка, дзявочнік*.

Амаль не сустракаюцца сярод вясельнай лексікі назвы, утвораныя шляхам асноваскладання і складанасуфіксальным спосабам: *маладажоны*.

Некаторыя найменні з’яўляюцца субстантываванымі назвамі: *кросны, кросны, малады, маладая*.

Зафіксаваны на тэрыторыі Светлагорскага рэгіёна і складаныя назвы: прыметнік + назоўнік – *падстаўная нявеста, свадзёбны вечар, зборная субота*;

назоўнік + назоўнік – *злучэнне маладых*;

дзеяслоў + назоўнік – *дзяліць каравай, расплесці касу, выкупіць нявесту*.

Сярод абрадавай вясельнай лексікі сустракаюцца адзінкавыя запазычанні з розных моў – з нямецкай: *шафер* ‘сябар нявесты’; лацінскай: *рэгістрацыя*, стараславянскай: *жаніх, нявеста*.

У вясельным абрадзе Светлагорскага раёна захавалася шмат народных песень, у якіх фіксуюцца самыя разнастайныя экспрэсіўныя абрадавыя назвы. Асаблівасцю эмацыянальна-экспрэсіўнай лексікі з’яўляецца тое, што эмацыянальная афарбоўка накладаецца на лексічнае значэнне слова, але не зводзіцца да яго: дэнататыўнае значэнне слова ўскладняецца канататыўным. Такія лексемы, акрамя намінатыўнай, маюць яшчэ і экспрэсіўную функцыю, якая робіць іх адметнымі, выразнымі ў лексічнай сістэме народна-дыялектнай мовы. Дадатковыя сэнсавыя кампаненты, уключаныя ў семантычную структуру слова, дазваляюць перадаць такія эмацыянальна-ацэнныя адносіны суб’екта да прадмета, як ласкальнасць, іронія, кпіны.

У складзе эмацыянальнай лексікі можна выдзеліць наступныя групы.

1. Словы з яркім канататыўным значэннем, якія ўтрымліваюць ацэнку фактаў, з’яў, прыкмет, што даюць адназначную характарыстыку. Асноўным зместам такіх слоў з’яўляецца выражэнне пачуццяў, эмоцый у адносінах да рэчаіснасці: *Дак горка плакалі* [2, с. 411]; *А ў нашага свата хвалёная хата* [2, с. 416]; *Жадаю вам долі, шчасця, здароўя* [3]; *Ёсць у мяне дзявіца маладая да прыгожая* [3]; *Скупы наш сват на грошы* [3]; *Кабылою сухарэбнаю* [2, с. 421].

2. Многазначныя словы, нейтральныя ў асноўным значэнні, якія атрымліваюць якасна-эмацыянальнае адценне пры пераносным ужыванні: *Вон, сарокі* (‘дзяўчаты’), *з хаты* [2, с. 414].

3. Словы з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі, якія перадаюць розныя адценні пачуццяў. Такія адценні значэння могуць выражацца ўнутраным зместам моўных адзінак, з’яўляюцца імпліцытнымі – перадаюцца праз знешнія, фармальныя паказчыкі (суфіксы суб’ектыўнай ацэнкі).

Выключным багаццем экспрэсіўных адценняў вылучаецца лексіка са значэннем асобы, шырока прадстаўленая ў вясельна-абрадавых песнях: *Наша дзевачка на пасад* [2, с. 411]; *Ажно ляцяць два галубочки* [2, с. 411]; *З міленькім стаяла* [3]; *Накажыце майму баценьку* [2, с. 412]; *На татково подвор’ейко* [2, с. 412]; *Пайшоў братка* [2, с. 411]; *Свіснуў хлопчык на кане* [2, с. 412]; *Не гніся, княжы* [2, с. 415].

Памяншальна-ласкальныя суфіксы назоўнікаў, што сустракаюцца ў вясельных песнях, у сваёй большасці не звязаны з памяншэннем прадмета (*конік* не маленькі конь), а з выражэннем адносін павелічальнасці, ласкальнасці або ў некаторых момантах суму па родных людзях. Так, суфіксы *-еньк-*, *-аньк-*, *-іньк-* выяўляюць станоўчыя адносіны да аб’екта, маюць значэнне яркай эмацыянальнасці і размоўнай экспрэсіўнасці: *Рана-раненька там спечаны каравай* [3]; *Не бачыла міленькага чатыры гадоўкі* [3]; *Схіліла галовачку ніжэй усіх* [3]; *Прышла на крылечко* [3].

Такія ж адносіны выражаюцца з дапамогай суфіксаў *-ак-*: *Абы вырас унучак* [3]; *-к-*: *У нас радзінкі былі* [3]; *Ды ў дарожку адпраўляе* [2, с. 416]; *-ак-*, *-ок-*, *-ёк-*: *А свежая рыбачка – Акунёк. Ні вор, ні зладзейнічак, ні разбойнічак* [3]; *-ц-*: *З харошага дзераўца, З асату* [3]; *-ачк-*, *-очк-*, *-ечк-*, *-ейк-*:

Ох, свахночкі, нашы голубочкі [2, с. 414]; *Яшчэ к таму сенечкі прыпляту* [3]; *-іц-: Раса пала на травіцу* [3]; *Люлі, люлі, сястрыца, Сні доўга, расці скоро* [3]. *Гарэлачкі напіцца* [2, с. 412]; *Ой, е сцезачка шчэ е вузенька, По ей травічка зеляненька* [2, с. 416]; *Да з сямі кароў масліца, Да з сямі крыніц вадзічка* [2, с. 417].

Шмат у вясельных песнях сталых, устойлівых эпітэтаў: *Дорога шырока, горы камяныя* [2, с. 413]; *горкая сляза* [3]; *зялёны лісточкі* [2, с. 414]; *на лютым марозе* [2, с. 414]; *чужая старана* [2, с. 415]; *галованька мая бедная* [2, с. 415]; *зялёнага дуба* [2, с. 417];

метафар: *Наша печ рагоча, Коровою хоча* [2, с. 410]; *А прыпечак засміхаеца, Коровою спадзяваеца* [2, с. 410]; *прыпечак засміхаеца* [2, с. 410];

параўнанняў: *Ды сядзела, як макаўка, А шчабятала, як ластаўка* [3]; *Як лісіца ў лесе, Як верабейка ў стрэсе, Як мыш на крупе, Так сват на грашах* [3]; *Будзь здарова, як вада, Будзь багата, як зямля, Будзь прыгожа, як ружа* [3]; *Здароўя, як у зялёнага дуба* [3]; *Каб былі дзеці, як мядзведзі* [3].

Часта ў складзе вясельнай лексікі сустракаюцца прыметнікі і радзей прыслоўі з памяншальна-ласкавымі суфіксамі. У шырокім спектры чалавечых пачуццяў – захапленне, замілаванне, цікавасць і пад., што праяўляюцца ў адносінах да асобы ці прадмета, якія надзелены гэтай прыкметай і выражаюцца прыметнікам з памяншальным значэннем, немагчыма вылучыць адзінага сэнсавага кампанента, які можна было б прыпісаць суфіксу. Можна толькі канстатаваць, што такія прыметнікі адназначна выражаюць узмацняльна-станоўчыя адносіны: *Бабулька ж мая міленькая, Парода твая лёгенькая; Да ўгасці ты нас дабрэнна* [3]. Суфіксы *-j-* (*-j-э, -j-о*) акцэнтуюць увагу на зборнасці: *Ужэ бояр'я ў хату ўвайшлі* [2, с. 415]; *Кумаўё за сталом радком сядзіць* [3]; *А вы, братоўе – валоўе* [2, с. 417].

Сустракаюцца ў традыцыйных фальклорных вясельных песнях і клічныя формы назоўнікаў: *Пусці, сваце, у хату* [2, с. 415]; *Вінаградзе, хто цябе знойдзе* [2, с. 411]; *О, едзь, сынку, цёмныя ночы, бог табе до помочы* [2, с. 413]; *Мы ў цябе, сватко, не былі* [2, с. 416]; уласна дыялектныя канчаткі і суфіксы дзеясловаў: *Выведом вола* [2, с. 415]; *Пасяю гурочки* [3]; *бабка ды на двару ходзя* [3]; *Ручкі пагрэці, Маладое паглядзеці* [2, с. 414]; *Да поедамо ў каралеўшчыну* [2, с. 412]; *солomeц куповаць* [2, с. 413]. Адлюстравана ў народных вясельных песнях Светлагоршчыны і такая фанетычная з'ява, як оканне: *сватко, бояр'я, дорога, за горою, дочок оддоваці* і інш.

У песнях, звязаных з вясельнай абраднасцю, часта фіксуюцца кароткія формы прыметнікаў, якія, як вядома, сустракаюцца найчасцей у фальклорных творах: *Пышна, цешча, пышна* [2, с. 414]; *Наша дорога шырока* [2, с. 413]; *Пад нову камору* [2, с. 414]; *Ды не така, як маці родненька* [3].

Неабходна адзначыць, што найбольш экспрэсіўнымі сродкамі выражэння эмоцый і пачуццяў у любой мове з'яўляюцца выклічнікі. Гэтыя словы складаюць своеасаблівы пласт лексікі, бо ў іх няма прадметна-лагічнага значэння. У выклічніку сканцэнтраваны практычна ўсе рысы, якія адрозні-

ваюць эмацыянальную лексіку любой мовы: сінтаксічная варыятыўнасць, г.зн. магчымасць апушчэння без парушэння маркіраванасці фразы; адсутнасць сінтаксічных сувязей з іншымі членамі сказа. Многія эмацыянальныя лексічныя адзінкі, а выклічнікі асабліва, перадаюць эмоцыю ў самым агульным выглядзе, нават не паказваючы на яе станоўчы ці адмоўны характар. Напрыклад, такі выклічнік, як *ой*, можа выказваць і радасць, і захапленне, і смутак, і іншыя праяўленні стану чалавека. У вясельнай лексіцы выклічнік выкарыстоўваецца для выражэння радасці, захаплення з'яўленнем новай сям'і: *Ой, хвоя, хвоя баравая* [3]; а іншы раз проста для прыцягнення ўвагі слухача: *Ай, час началу ды нашаму караваю* [3]; *О, едзь, сынку, цёмныя ночы, бог табе до помочы* [2, с. 413].

Прадстаўленая ў вясельных песнях эмацыянальная лексіка мае толькі станоўчую канатацыю. Такім чынам, выражэнне эмоцый у маўленні людзей – гэта непасрэдная камунікацыя саміх эмоцый, а не іх абазначэнняў, іх моўнае праяўленне. Эмацыйны кампанент значэння прысутнічае толькі ў тым выпадку, калі слова/словазлучэнне выказвае якую-небудзь эмоцыю. Гэты кампанент узнікае на базе прадметна-лагічнага значэння, але, аднойчы ўзнікшы, характарызуецца тэндэнцыяй яго выцяснення або значна мадыфікацыя.

Такім чынам, абрадавая вясельная лексіка, якая да сённяшняга часу шырока функцыянуе на тэрыторыі Светлагорскага раёна, узнаўляючы шырокі фрагмент моўнай карціны свету носьбітаў гаворкі, дазваляе захаваць адну з найважнейшых частак народнай духоўнай культуры – вясельны абрад з закладзенымі ў яго старажытнымі народнымі ўяўленнямі аб сутнасці шлюбу, важнасці сямейных адносін у жыцці і развіцці грамадства.

ЛІТАРАТУРА

1. *Зеленин, Д. К.* Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – М. : Наука, 1991. – 511 с.
2. Вяселле на Гомельшчыне. Фальклорна-этнаграфічны зборнік / уклад., сістэматызацыя, тэксталагічная праца і рэдагаванне : І. Ф. Штэйнер, В. С. Новак. – ЛМФ “Нёман”, 2003. – 472 с.
3. Матэрыялы, сабраныя падчас дыялекталагічных практык студэнтамі і выкладчыкамі УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”.
4. *Даль, В.* Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М. : Рус.яз., 1989. – Т. 1–4.
5. *Фасмер, М.* Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубочёва. – М. : Прогресс, 1986–1987.

ДАДАНЫЯ ДАПАЎНЯЛЬНЫЯ СКАЗЫ З ПАДПАРАДКАВАЛЬНЫМІ
ЗЛУЧНІКАМІ Ў “АПОВЕСЦІ АБ ТРЫСТАНЕ” (каля 1580 г.)

Сярод перакладных твораў, папулярных на беларускіх землях у старажытнасці, вылучаюцца воінскія і рыцарскія аповесці, да ліку якіх належыць і “Аповесць аб Трыстане”, што ўваходзіць у рукапісны Пазнанскі зборнік (узнік каля 1580, гл. [1, с. 167–169]). На беларускую мову тэкст быў перакладзены з сербскай мовы, на сербскую – з італьянскай (гл. [4, с. 77–78]). А. У. Бразгуноў лічыць, што беларускі пераклад узыходзіць да венецыянскай рэдакцыі твора, але “не з’яўляецца пры гэтым скарочаным перакладам або кампіляцыяй італьянскай крыніцы” [1, с. 182].

Па назіраннях А. І. Жураўскага, у старабеларускіх перакладных творах больш поўна адлюстравалася жывая беларуская мова [2, с. 264]. У дадзеным артыкуле разгледзім функцыянаванне ў мове “Аповесці аб Трыстане” даданых дапаўняльных сказаў з падпарадкавальнымі злучнікамі. Шырокае ўжыванне такіх сказаў у даследаваным тэксце абумоўлена характарам твора (апавяданне).

Складаназалежныя сказы з даданымі дапаўняльнымі адносяцца да самых старажытных тыпаў складаных сказаў [3, с. 112; 7, с. 311].

Даданыя дапаўняльныя сказы функцыянальна аднародныя з аб’ектам простага сказа, яны служаць для дапаўнення аднаго з членаў галоўнага сказа. Іх адметнасцю з’яўляецца наяўнасць вялікай колькасці падпарадкавальных злучнікаў. Па падліках даследчыкаў, у даданых дапаўняльных сказах, прадстаўленых у старабеларускіх пісьмовых помніках XV–XVII стст., зафіксавана каля 40 злучнікаў і злучальных слоў [6, с. 74]. Усе злучнікі падзяляюцца на дзве групы: 1) злучнікі, якія не ўносяць у паясняльнае значэнне сказа дадатковых мадальных адценняў; 2) злучнікі, якія ўносяць у паясняльнае значэнне сказа дадатковыя мадальна-сэнсавыя адценні [6, с. 74].

Звычайна даданы дапаўняльны сказ адносіцца да дзеяслова ў галоўным сказе. Кола гэтых дзеясловаў семантычна абмежавана і рэпрэзентуецца

1) дзеясловамі, якія абазначаюць перадачу інфармацыі, звязаны з семантыкай паведамлення, выказвання, гаварэння, маўлення (у падпарадкаваным даданым сказе заключана інфармацыя, якая перадаецца): *гаворити, змовити, мовити, отмовлятися, поведати, сказати, споведати, прысегати, речи* і інш.: *Много витезей говорать, ижъ ест королева Жэнибра лепша над мене (98)¹; И они ся отмовляли, иж не ведают дитяти (7); и поведали ему, ижъ жыв не может быти (2);*

2) дзеясловамі, якія абазначаюць успрыманне аб’екта, інфармацыі (у падпарадкаваным даданым сказе заключана інфармацыя, якая ўспры-

¹ Ілюстрацыйны матэрыял падаецца па выданні: [1, с. 371–477]. У дужках указаны нумар рукапіснай старонкі.

маецца, прадстаўлены аб'ект успрымання): *вбачити, видети, видетися, пойзрети, слышати, увидети, чути і інш.: Король Марко былъ слышалъ от Аудрета, якъ Трыщан збил тых двухъ рыцэров (52); Мышлю пойти по мору и по суху, бо есми чул, што рекъ король Марко (87); Тогда погледела Ижота куды поехали витези, и вбачыла, аж едетъ къ цэркви пан Трыщанъ (93);*

3) дзеясловамі, якія абазначаюць разумовую дзейнасць, унутраны стан, пачуцці (у падпарадкаваным даданым сказе выяўлены аб'ект разумовай дзейнасці, пачуццяў, прычыны ўнутранага стану): *боятися, ведати (ведети), верыти, внимати, дивоватися, доведатися, домыслитися, домышляти, жаловатися, заказати, знати, мнимати, мыслити, надеятися, обачыти, познати, розумети, упоменути і інш.: И девка почала вельми грозно плакати и не ведала, што мела вчинити от жалости (6); Амурат внимал о себе, што он большый ест на свете (21); Я не жалую, што есми збитъ, нижли жалую, што мя збилъ одинъ рыцэр с Корновали (49).*

У “Аповесці аб Трыстане” даданыя дапаўняльныя сказы адносяцца таксама да 1) устойлівых спалучэнняў (*прыйти на умъ*): *И почала рану розъгледати, и прышло ей на умъ, што есть рана ядовита (25);*

2) безасабова-прэдыкатыўных слоў: *Тяжко вамъ, што его терпите (104); Дивно ми твоей паней, якъ ся такъ борздо розмиловала Трыщана (43);*

3) кароткіх прыметнікаў, якія апісваюць эмацыянальны стан: *Они билися, а Ижота брала ударъцы у свое серцэ и была пэвна, же Трыщан маеть добытую битву (83); И Трыщан и Анцолот были тому велми веселы, а Галец велми смутен, иж своего отца и Трыщана зболъ (125).*

Звычайна даданы дапаўняльны сказ размяшчаецца пасля галоўнага сказа: *И вси, которые его видели, мовили, што он добыл сего турная (29).*

У “Аповесці аб Трыстане” прадстаўлены выпадкі, калі даданы дапаўняльны сказ знаходзіцца ў сярэдзіне галоўнага сказа: *и видял то брат его Перла, што ся корол застрашил, – а было много людей у гостилницы, – рек (9); И она не смела ему поведати, ижъ то трутизна, и мовила (11); И корол добре позналъ, иж тая трутизна справлена на когоколве[к] з нихъ, и мель раду зъ своими паны потай (10).* Такая пазіцыя характэрна для даданага дапаўняльнага сказа, які адносіцца да дзеепрыслоўя: *Видевшы онъ, иж не могъ к тому прыйти, ждал коли ся роз[ъ]едутъ корол Аполон от короля Клевдаса до своего королевства (1); А он, боечыся, жебы его хто не вбачыл, и почал ее от себе отпихати обема руками (15–16);*

У тэксце пераважаюць канструкцыі, калі даданы дапаўняльны сказ стаіць непасрэдна пасля слова, да якога адносіцца: *И пыталъ Трыщан короля, не знаючы, што король (24); Позналъ есми, што король на мя позирает гневными очыма (88).* Аднак даданы дапаўняльны сказ можа аддзяляцца ад слова, да якога адносіцца, іншымі членамі галоўнага сказа: *и поведали ему, ижъ жыв не может быти (2); Амурат внимал о себе, што он большый ест на свете (21); И видевшы витези того турная, што Трыщан смело ездить по турънаю, боялися его удару (123).*

Сярод злучнікаў, выкарыстаных у “Аповесці аб Трыстане” для сувязі даданых дапаўняльных сказаў з галоўнымі, колькасна пераважае злучнік *ижь*, найбольш частотны ў старабеларускіх помніках пры выражэнні аб’ектных адносін [6, с. 99]: *Госпожо, правду тебе поведам, иж ест живь, здоров и вельми весел* (5); *И надеюся, иж намъ даст Бог почтенье и свою помоч* (20); *И король был у великомъ страху, што ся боял, иж Галиот не может терпети против Трыщану* (79). Па меркаванні Я. Ф. Карскага, у старабеларускую пісьменнасць злучнік *ижь* “мог перайсці наогул са старажытнарускіх твораў... жывой беларускай мове *ижь* зусім не вядома; нельга паручыцца за тое, што яно было вядома і гутарковай мове старой; магчыма, яно складала толькі асаблівасць кніжнага маўлення, якая развілася не без уплыву польскай мовы... і заходзіла і ў жывое маўленне” [5, с. 475].

Даволі шырока на старонках помніка прадстаўлены і злучнік *што*, другі па ўжывальнасці ў старабеларускіх помніках (гл. [6, с. 99]): *И девка почала вельми грозно плакати, и не ведала, што мела вчинити от жалости* (6); *и король не позналъ, што его дочка* (16); *И вси, которые его видели, мовили, што он добыл сего турная* (29); *и хто его видел, кождыи ся дивоваль, што ест за пане* (18).

Працягвае ўжывацца злучнік *якъ*: *Ам[урат] его бачыль, дивовалься, якъ смель взяти битву противъ него* (21); *Король Марко былъ слышалъ от Аудрета, якъ Трыщан збил тых двух рыцэров* (52).

Злучнік *же* ў даданых дапаўняльных сказах нечастотны: *Они билися, а Ижота брала ударъцы у свое серцэ и была пэвна, же Трыщан маеть добытую битву* (83); *А то Бог ве, же того не мовлю для страху* (с. 83). Я. Ф. Карскі заўважыў, што “сказы, якія пачынаюцца з *же*, вядомы толькі старой заходнерускай мове, дзе яны з’явіліся пад уплывам польскай і чэшскай моў” [5, с. 476].

Спарадычна даданыя дапаўняльныя сказы далучаюцца пры дапамозе злучніка *ажь*: *И опочываючы, они вбачыли, аж едет Трыщан с одним пахолкомъ и з магушом* (44); *И вбачыли, аж едет красный Паламидежъ Анулитичъ, а за нимъ его слуги* (90).

У “Аповесці аб Трыстане” часам назіраецца паралельнае (сумеснае) ужыванне разгледжаных злучнікаў *ижь* – *што*: *А Говорнаръ ... почал ся домышляти, иж она мыслит о смерти Трыщану, што она была нарадила тую трутизну на Трыштана* (11); *Много витезей говорят, ижъ ест кролева Жэнибра лепша над мене, а я сама по себе ведаю, што есми лепшая* (110); *и король ... знал тое, иж она не может за лепшого пойти рыцэра над него; але о том велми жаловаль, што не ведал имени его, и не смель ему докучати ни пытати* (38).

З паясняльна-мадальных злучнікаў у “Аповесці аб Трыстане” сустрэліся злучнікі *абы*, *жебы*, *ижбы*, *штобы*, якія надаюць сказам дадатковыя сэнсавыя адценні пабуджэння, пажаданасці і пад. Даданыя дапаўняльныя сказы, далучаныя названымі злучнікамі, абазначаюць не рэальныя, а магчымыя, пажаданыя або непажаданыя факты і падзеі [7, с. 320]. Як сведчыць

фактычны матэрыял, даданыя дапаўняльныя сказы з такімі злучнікамі адносяцца да дзеясловаў, якія абазначаюць разумовую дзейнасць, унутраны стан, пачуцці (*бояться, верить, подобаться, домышляться, надеваться* і інш.), а таксама да дзеясловаў са значэннем волевыяўлення, жадання, просьбы, загаду, патрабавання і пад. (гл. [7, с. 320]): *внимати, мовити, молиться, упросити, хотети, хотеться* і інш.: *А король былъ velmi жалостен по королевой; коли видял дитя, потешылся, о котором внимал, абы дитя з нею погибло* (8); *буду то ему мовити, ижбы он твою волю попольнилъ* (15); *А он, боечыся, жебы его хто не вбачыл, и почал ее от себе отпихати обема руками* (15–16); *Але, пане, хотелъ бых, штобы мя еси завтра пасаль* (27); *и Говорнаръ ему мовилъ, абы ему што мога угрожал во всемъ* (52); *А я за то вам упрошу короля, абы васъ поставил витезми* (89).

Зафіксавана ўжыванне даданага дапаўняльнага сказа са злучнікам *ижбы* пры дзеяслове дзеяння *послати*, выкарыстаным з семантыкай паведамлення, што было характэрна, па назіраннях даследчыкаў, для дзелавых і летапісных помнікаў гэтага перыяду [6, с. 76]: *А мене послаль, ижъбы есте ехали до него для ваше почестности* (47).

Даданыя дапаўняльныя сказы з паясняльна-мадальнымі злучнікамі таксама могуць ужывацца пасля

1) устойлівых спалучэнняў (*бити чоломъ*): *Коли ж еси простъ, би чоломъ королю, абы ты отпустилъ* (18);

2) безасабова-прэдыкатыўных слоў: *Амодоре, нам бы удачно, штобы ты с нами поехалъ* (121);

3) кароткіх прыметнікаў, якія апісваюць эмацыянальны стан: *и король был рад, штобы она его миловала, а он ее, и штобы ее взял за себе* (38); *Мы быхмо ради, абы з нами был пан Трыщанъ* (115).

Даданы дапаўняльны сказ са злучнікам *якобы* выражае меркаванне: *Намъ ся видит, якобы человекъ новоукопан* (2).

Аб сінанімічнасці злучнікаў сведчыць іх паралельнае ўжыванне ў падобных кантэкстах, параўн.: *и прешрашилъ velmi, ижъ не верылъ, абы он так добрый былъ* (32); *Король то слышал, задивилъся, не верыл тому, жебы он так добрый был* (37).

Даданыя дапаўняльныя сказы могуць тлумачыць апорнае слова непасрэдна або праз суадноснае слова (указальны займеннік) у галоўным сказе: *але правда и подобность моя на то мя вела, иж ми ся то не подобало, абы моя пани згинула* (11); *и каждая была пани и панна рада тому, абы их Трыщанъ миловаль* (14); *Кгды то Говорнаръ слышалъ от Трыщана, velmi ся тому дивоваль, иж в таковой молодости бачылъ на таковую почестность* (15); *и мыслил о томъ, якъ бы ся мъстил* (29); *А о том Трыщанъ и Ижота не знали ничего, што они то ведают* (70).

Як бачым, у “Аповесці аб Трыстане” складаназалежныя сказы з даданымі дапаўняльнымі маюць традыцыйную будову: парадак размяшчэння галоўнай і даданай частак, семантыка апорных слоў, ужыванне суадносных слоў. Дададныя дапаўняльныя сказы далучаюцца да галоўнай пры дапамозе разнастайных злучнікаў (*ижъ, што, же, ажъ, абы, жебы, ижбы, штобы*).

ЛІТАРАТУРА

1. *Бразгуноў, А. У.* Перакладная белетрыстыка Беларусі XV–XVI стагоддзяў / А. У. Бразгуноў. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – 302 с.
2. *Жураўскі, А. І.* Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / А. І. Жураўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1967. – Т. 1. – 372 с.
3. Историческая грамматика русского языка. Синтаксис. Сложное предложение. – М. : Наука, 1979. – 462 с.
4. *Карский, Е. Ф.* Белорусы / Е. Ф. Карский. – Петроград : 12-я Гос. тип., 1921. – Т. 3. : Очерки словесности белорусского племени. 2. Старая западно-русская письменность. – 246 с.
5. *Карский, Е. Ф.* Белорусы / Е. Ф. Карский. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1956. – Т. 2 : Язык белорусского народа. Вып. 2 : Исторический очерк словообразования и словоизменения в белорусском языке ; Вып. 3 : Очерки синтаксиса белорусского языка. – 518 с.
6. Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Сложноподчиненное предложение. – М. : Наука, 1973. – 390 с.
7. *Стеценко, А. Н.* Исторический синтаксис русского языка / А. Н. Стеценко. – М. : Высш. шк., 1972. – 360 с.

УДК 811.161.3'276.6:630

В. У. Русак (Мінск)

СТРУКТУРНА-ГРАМАТЫЧНАЯ КЛАСІФІКАЦЫЯ БЕЛАРУСКІХ ЛЕСАГАСПАДАРЧЫХ І ЛЕСАТЭХНІЧНЫХ ТЭРМІНАЎ

Апісанне фармальнай структуры тэрмінаў з'яўляецца традыцыйным кампанентам сучасных тэрміналагічных даследаванняў. Вывучэнне граматычнай структуры тэрмінаў дазваляе зрабіць высновы пра асаблівасці іх фарміравання і функцыянавання, вызначыць заканамернасці іх утварэння, што, безумоўна, мае вялікае значэнне для сістэматызацыі і ўпарадкавання галіновай тэрміналогіі. Мэта нашага даследавання – ахарактарызаваць структурна-граматычную арганізацыю беларускай тэрміналогіі лясной гаспадаркі і лясной прамысловасці.

Паняцце структуры тэрміна характарызуе знешнюю форму, г. зн. колькасць і часцінамоўную прыналежнасць кампанентаў, іх парадак і спосаб размяшчэння, тып сінтаксічнай мадэлі [2, с. 8]. Даследчык Б. М. Галавін прапанаваў агульную класіфікацыю тэрмінаў паводле марфалага-сінтаксічнай структуры і вылучыў два асноўныя тыпы тэрмінаў: тэрміны-словы і тэрміны-словазлучэнні [3, с. 70]. Беларуская лесагаспадарчая і лесатэхнічная тэрміналогія прадстаўлена як моналексемнымі адзінкамі (аднакампанентнымі тэрмінамі, тэрмінамі-словамі), так і полілексемнымі адзінкамі (тэрмінамі-словазлучэннямі, комплекснымі тэрмінамі).

Моналексемныя тэрміны, па назіраннях вучоных, «утвараюць паняццйнае ядро тэрміналогіі і з'яўляюцца базай для ўтварэння як іншых аднаслоўных, так і пераважнай большасці полілексемных тэрмінаў [5, с. 47]. Паводле граматычнай структуры моналексемныя тэрміны падзяляюцца на невытворныя, простыя вытворныя (афіксныя), складаныя (тэрміны-кампазіты) і складана-скарочаныя (абрэвіятуры).

У структурна-словаўтваральным плане невытворныя тэрміны – гэта словы, эквівалентныя караню. Невытворныя лесагаспадарчыя і лесапрамысловыя тэрміны прадстаўлены як спрадвечна беларускімі найменнямі (*дрэва, карань, ствол, крона, кара, пень, лес*), так і запазычанымі лексемамі: *акацыя, абрыс, візір* (ням.), *бусоль, марэна, пігмент* (фр.), *банітэт, арэал, камбій, гумус* (лац.).

Простыя вытворныя тэрміны – гэта найменні, утвораныя марфалагічным спосабам ад розных часцін мовы. У сістэме марфалагічнага словаўтварэння лесагаспадарчых і лесапрамысловых тэрмінаў прадуктыўнымі з'яўляюцца суфіксацыя і прэфіксацыя.

Суфіксальны спосаб прадстаўлены наступнымі найбольш пашыранымі словаўтваральнымі мадэлямі: аснова дзеяслова + суфікс *-нн(е)/-енн(е)/-энн(е)* (*аблясенне, абяспыльванне, азеляненне, адмучванне, выветрыванне*); аснова дзеяслова + суфікс *-к(а)* (*выемка, захватка, падгрунтоўка, разгонка, разбіўка*); аснова дзеяслова + нулявы суфікс (*адхон, абрэз, знос, сцёк, стык*); аснова дзеяслова + суфікс *-льнік/нік* (*накапляльнік, напайнік, накіравальнік, пераключальнік, сілкавальнік*); аснова дзеяслова + суфікс *-ін(а)/-ын(а)* (*вышчарбіна, задзірына, драпіна, трэшчына, шчыліна*); аснова прыметніка + суфікс *-асць* (*асветленасць, яркасць, эластычнасць, вільготнасць, сітаватасць*); аснова назоўніка + суфікс *-к/-ок/-чык* (*вочкі, грабеньчык, губка, сучок, кішэнька*); аснова назоўніка + суфікс *-нік/-няк* (*арэшнік, ельнік, алешнік, асіннік, вярбняк, лазняк*); аснова прыметніка + суфікс *-ік* (*шкоднік, драўніннік, піловачнік*); аснова прыметніка + суфікс *-ізн(а)* (*крывізна, жаўцізна, рабізна*).

Прэфіксальны спосаб прадстаўлены наступнымі мадэлямі: аснова назоўніка + прэфікс *аўта-* (*аўтаблакіроўка, аўтагрэйдар, аўтагудранатар, аўтапоезд, аўтасчэпка, аўтатормаз*); аснова назоўніка + прэфікс *электра-* (*электравоз, электрарухавік, электрадэтанатар, электрацяга*); аснова назоўніка + прэфіксы *контр-/супраць-* (*контррэйка, супрацьугон*); аснова дзеяслова + прэфікс *не/неда-* і суфікс *-к(а)* (*недашліфоўка, непрафрэзероўка*).

Да аднаслоўных тэрмінаў адносяцца і складаныя найменні (тэрміны-кампазіты), утвораныя ў выніку камбінавання словаўтваральных элементаў. Зафіксаваныя тэрміны-кампазіты ўтвораны наступнымі тыпамі:

- асноваскладаннем (дэрывацыя слоў адбываецца шляхам зліцця дзвюх і больш асноў): *аглапарытабетон, цэментагрунт, анемометр, пілапатэрыял, лесахімія, рагахвост, сакарух, караслой, лесастэп, лаўравішня, лесатундра*;

- ановаскладаннем з суфіксацыяй (у тым ліку нулявой): *свечкамер, снегавал, лёдарэз, шпаланоска, буралом, верхаводка, дрэвапрацоўка, цвікадзёр*;

- словаскладаннем (дэрывацыя адбываецца шляхам зліцця двух слоў у адно складанае слова без выкарыстання службовых марфем – інтэрфіксаў): *карчавальнік-збіральнік, блок-участак*.

Нязначную колькасць прааналізаваных тэрмінаў аб’ядноўвае падгрупа абрэвіятур, прадстаўленая двума іх відамі:

- складанаскарочанымі тэрмінамі: *генсхема – генеральная схема, леспрамгас – лесапрамысловая гаспадарка, лясгас – лясная гаспадарка, прамфінплан – прамыслова-фінансавы план, пластмасы – пластычныя масы, спецзоны – спецыяльныя зоны, спецпалосы – спецыяльныя палосы, санвысечка – санітарная высечка, рудстойка – рудніковая стойка;*

- ініцыяльнымі абрэвіятурамі: *САПРМ – сістэма аўтаматызаванага праектавання мэблі, ЛМ – лесамацэрыял, КЛМ – круглы лесамацэрыял, КТ – клас таварнасці, МГА – матэрыяльна-грашовая ацэнка.*

У сучасным мовазнаўстве выразна акрэслілася тэндэнцыя ўключэння ў склад тэрміналогіі розных часцін мовы. Прытрымліваючыся гэтага напрамку, мы вылучаем у сферы функцыянавання беларускай лесагаспадарчай і лесапрамысловай тэрміналогіі не толькі тэрміны-назоўнікі, але і тэрміны-дзеясловы, тэрміны-прыметнікі, тэрміны-дзеепрыметнікі.

Тэрміны-назоўнікі (тэрміны-субстантывы) у аналізуемай галіне складаюць пераважную большасць: *вяршыня, гніенне, засмолак, свердзел, імшыстасць, ядловец, дэндрарый, рэлікт, балванка, брусок, лябёдка*. Як адзначаецца ў навуковай літаратуры, “пашыранасць назоўнікаў абумоўлена дамінаваннем у тэрміналогіі намінацыйнай і дэфініцыйнай функцый, рэалізацыі якіх спрыяе высокая ступень абстрагаванасці субстантываў на лексічным і граматычным узроўнях моўнай сістэмы” [5, с. 48].

Абсалютную перавагу маюць агульныя назоўнікі адзіночнага ліку і *Singularia tantum*: *адсорбцыя, балота, валежнік, габарыт, гіпс, дыфузія, дрэнаж*. У тых выпадках, калі ў якасці тэрмінаў выступаюць найменні груп разнастайных парод і рэчываў, у якасці рээстравых слоў падаюцца назоўнікі ў форме множнага ліку: *адсарбенты* ‘група штучных ці прыродных цел з развітой паверхняй, якая добра паглынае рэчывы з газаў ці раствораў’, *базальты* ‘магматычныя пароды’, *пігменты* ‘тонкія парашкі розных колераў’, *палімеры* ‘рэчывы, якія складаюцца з мноства манамераў’, *сланцы* ‘горныя пароды са слаістым размяшчэннем зрастанняў’.

Для выражэння працэсуальнасці выкарыстоўваюцца дзеясловы як носьбіты дынамічнага элементу, што абумоўлена самой функцыяй дадзенай часціны мовы – абазначаць працэс: *абсякаць, абязлесіць, дэфармаваць, засячы, здрабніць, карабаціцца, перапілаваць, аблесіць, адраўнець, акорваць, акальцоўваць*. Сфера лясной гаспадаркі і лясной прамысловасці звязана з рознымі тэхналагічнымі працэсамі, якія ўжываюцца пры доглядзе лесу, апрацоўцы драўніны і драўняных матэрыялаў для надання ім пэўных памераў, формы і якасці, а таксама для атрымання гатовых вырабаў. Таму дзеясловы “якія прадстаўляюць рэчаіснасць на яе дынамічным узроўні, называючы паняцці катэгорый працэсаў, з’яў, актыўных і неактыўных станаў” [6, с. 125], для дадзенай галіны вельмі актуальныя.

Аб'ектамі навуковага даследавання могуць быць не толькі прадметы і з'явы, але і іх якасці, уласцівасці, чым абумоўлена пэўная прадстаўленасць у спецыяльнай лесатэхнічнай лексіцы тэрмінаў-прыметнікаў і тэрмінаў-дзеепрыметнікаў: *букавыя, вязаваы, хваёвыя, альховы, івавы, вярбовы, верба-лозавы, валакністы, сукаваты, лісцевы, хвалісты, абчэсаны, акораны, калібраваны, рэліктавы*. Як і для іншых часцін мовы, для тэрмінаў-прыметнікаў важны ўлік словаўтваральнай матываванасці. Калі прыметнік утвораны ад тэрміна-назоўніка, то ён захоўвае свае тэрміналагічныя ўласцівасці і, на нашу думку, уяўляе сабой цалкам самастойны тэрмін.

Найбольш прадуктыўным у сучаснай лесагаспадарчай і лесапрамысловай тэрміналогіі з'яўляецца сінтаксічны спосаб, пры якім новыя тэрміны ўзнікаюць шляхам стварэння словазлучэнняў. У залежнасці ад колькасці кампанентаў выдзяляюцца двухкампанентныя, трохкампанентныя, шматкампанентныя састаўныя тэрміны.

Выяўленыя тэрміны-словазлучэнні ў залежнасці ад сінтаксічнай структуры падзяляюцца на пэўныя мадэлі. Прадставім іх з дапамогай агульнавядомых літар-сімвалаў: S – назоўнік, A – прыметнік, Adv – прыслоўе, V – дзеяслоў, P – дзеепрыметнік. Ніжнія лічбавыя індэксы (1–6) адпавядаюць склонам: 1 – назоўны, 2 – родны, ... 6 – месны. Сімвал * пазначае галоўнае слова тэрміна-словазлучэння.

Самую шматлікую групу ў лесагаспадарчай і лесапрамысловай тэрміналогіі складаюць двухкампанентныя тэрміны. У іх складзе адзін кампанент з'яўляецца галоўным, другі выступае ў залежнай пазіцыі. Можна вылучыць некалькі асноўных мадэлей.

Мадэлі A←S*: двухкампанентныя атрыбутыўныя словазлучэнні, якія складаюцца з ядзернага кампанента, выражанага назоўнікам, і атрыбутыўнага элемента, выражанага прыметнікам; тып сувязі паміж кампанентамі – дапасаванне; атрыбутыўны элемент знаходзіцца ў прэпазіцыі ў адносінах да ядзернага: *травяністая расліннасць, лясны фонд, нелясныя землі, спадчыныя ўласцівасці*. Азначаемым звычайна з'яўляецца тэрмін з шырокім аб'ёмам, а азначэнне паказвае на ўдакладняльную прымету, відавое адрозненне і г. д. [7, с. 81]: *гранічныя слупы – квартальныя слупы – лесасекавыя слупы – дзялянкавыя слупы; буйнамерная драўніна – балансавая драўніна – паліўная драўніна*.

Менш распаўсюджаная мадэль S*→A, галоўнае адрозненне якой ад папярэдняй у тым, што атрыбутыўны элемент, выражаны прыметнікам, знаходзіцца ў постпазіцыі: *дуб скальны, піхта белая, бяроза карлікавая, вярба лапландская*. Найчасцей гэтая мадэль выкарыстоўваецца для ўтварэння найменняў відаў раслін.

Мадэль S*→P: двухкампанентныя атрыбутыўныя словазлучэнні, якія складаюцца з ядзернага кампанента, выражанага назоўнікам, і атрыбутыўнага элемента, выражанага дзеепрыметнікам; тып сувязі паміж кампанентамі – дапасаванне. Залежны кампанент можа быць выражаны дзеепрыметнікам: залежнага стану прошлага часу (*вільготнасць нармалізаваная, вада дысты-*

ляваная, вочкі раскіданья, штабель разрэджаны, трутавік лакаваны); залежнага стану цяперашняга часу (памер чакаемы); незалежнага стану цяперашняга часу (выпраменьванне іанізуючае, пласт выпадаючы, прамочванне пульсуючае, таполя дрыжачая); незалежнага стану прошлага часу (сучок заросшы, сучок загніўшы). Зафіксаваныя выпадкі выкарыстання мадэлі $P \leftarrow S^*$, дзе атрыбутыўны элемент знаходзіцца ў прэпазіцыі: *спелае дрэва, змешаны дрэвастой, апалае лісце, закрытае балота, вытворны дрэвастой*.

Мадэль $S^* \rightarrow S_2$: двухкампанентныя атрыбутыўныя словазлучэнні, асноўным кампанентам якіх з'яўляецца назоўнік, залежным – назоўнік у родным склоне; тып сувязі паміж кампанентамі – кіраванне: *карона дрэва, месца нарыхтоўкі, хваробы лесу, высечкі асвятлення, катэгорыя лясоў, шыйка кораня, аблісценне кроны, поўнадраўніннасць ствала*. Азначэнне, як правіла, указвае на відавочнае адрозненне: *валка лесу – валка дрэў; шкоднікі драўніны – шкоднікі лесу*.

У аналізуемай тэрміналогіі зафіксаваны менш прадуктыўныя мадэлі з залежнымі кампанентамі, выражанымі назоўнікамі ў форме іншых ускосных склонаў: Мадэль $S^* \rightarrow S_3$: *супраціўленне зносу, супраціўленне сціранню*; Мадэль $S^* \rightarrow S_5$: *карыстанне лесам, прапітка вымочваннем*. Акрамя таго, прадстаўлена сць маюць прыназоўнікавыя словазлучэнні: Мадэль $S^* \rightarrow$ *уздоўж/упоперак/шляхам/для* $\rightarrow S_2$: *напрамак уздоўж валокнаў, перарэзванне ўпоперак валокнаў, прамочванне шляхам прагрэву, прыстасаванне для выпрацоўвання*; Мадэль $S^* \rightarrow$ праз $\rightarrow S_4$: *прамочванне праз тарэц*; Мадэль $S^* \rightarrow$ з $\rightarrow S_5$: *вымярэнне з хібай, вымярэнне з дакладнасцю*; Мадэль $S^* \rightarrow$ /па/пад/пры $\rightarrow S_6$: *прырост па вышыні, градацыя па даўжыні, прамочванне пад ціскам, мяжа пры расцяжэнні, мяжа пры сціску, мяжа пры сколванні*.

Двухкампанентныя тэрміны могуць перарастаць у шматкампанентныя. У аналізуемай галіне прадстаўлены тэрміны, якія складаюцца з трох самастойна аформленых лексем, звязаных паміж сабой спосабамі дапасавання, кіравання (з прыназоўнікамі або без яго). Утвараюцца яны на аснове двухкампанентных тэрмінаў, да якіх далучаюцца азначальныя элементы. Вынікам гэтага з'яўляецца ўтварэнне больш дэталізаванага значэння для кадыфікацыі паняцця. Кампанентны склад трохлексемных тэрмінаў прадстаўлены некалькімі мадэлямі.

Мадэль $S^* \rightarrow [A_2 \leftarrow S_2]$: *высечкі галоўнага карыстання, участак ляснога фонду, насенняводства лясных раслін, дрэвы галоўнай пароды, клон плюсавых дрэў, анізатрапія пругкіх уласцівасцей*. Структурна словазлучэнні гэтай мадэлі складаюцца з дзвюх частак: першая – галоўны элемент (выражаны назоўнікам), які з'яўляецца сэнсавым ядром састаўнога тэрміна; другая – двухлексемны тэрмін (выражаны спалучэннем прыметніка і назоўніка). Другая частка (азначальная) выконвае ўдакладняльную функцыю для першай часткі.

Мадэль $S^* \rightarrow [S_2 \rightarrow S_2]$: *узрост высечак лесу, высечкі догляду лясоў, стымулятар выхаду жывіцы, вокны полагу дрэвастою, метады выцяснення вадкасці*. Азначаемы кампанент, выражаны назоўнікам, далучае да сябе

двухслоўны тэрмін (азначальны), прадстаўлены генітыўнымі субстантывамі. Склон апошніх абумоўлены залежнай пазіцыяй двухкампанентнай часткі ў адносінах да галоўнай: *метад* (чаго?) [*выцяснення вадкасцей*] і інш. Далучэнне названай часткі да азначаемага слова дадае новы аб'ём семантыкі і ўтварае трохлексемны тэрмін, які кадыфікуе новае паняцце. Галоўны кампанент дэфінуецца ўсім залежным тэрмінам-словазлучэннем, а не адной яго часткай. Гэта пацвярджаецца тым, што выпадзенне першага азначаючага слова вядзе да парушэння агульнай семантыкі канструкцыі. Яно можа ўтвараць з азначаемым двухкампанентны тэрмін (*метад выцяснення*), але пры гэтым страчваецца канкрэтызаванае паняцце, прадстаўленае трохсастаўным тэрмінам.

Мадэль $[S^* \rightarrow A] \rightarrow A$ (*афарбоўка забалонная грыбная, пляма абалонная каляровая, гніль белая валакністая*) і Мадэль $A \leftarrow [A \leftarrow S^*]$ (*пастаянныя лесанасенныя ўчасткі, лясныя генетычныя рэзерваты*). Дадзеныя мадэлі у адносінах да азначаемага назоўніка (галоўнага кампанента) змяшчаюць у сабе першы і другі азначальныя элементы. Першы кампанент знаходзіцца непасрэдна перад назоўнікам і ўтварае з ім двухлексемны тэрмін, а другі – перад першым. Другі азначальны кампанент канкрэтызуе не толькі галоўнае слова ў словазлучэнні, але і ўсю двухлексемную канструкцыю.

Мадэль $A \leftarrow [S^* \rightarrow S_2]$: *вільготны спосаб захоўвання, галоўнае карыстанне лесам, натуральнае аднаўленне лясоў, асяроддзеўтваральная функцыя лясоў*. Азначаемы (галоўны) элемент словазлучэння ў аднолькавай ступені сінтаксічна звязаны з азначальнымі кампанентамі. Але семантычным цэнтрам (ядром) тут выступае не адно галоўнае слова, а двухлексемны тэрмін. Далучэнне да двухкампанентнага тэрміна азначальнага элемента, выражанага прыметнікам, утварае новае паняцце, якое рэалізуецца ў трохкампанентным тэрміне.

Мадэль $S^* \rightarrow [Adv \rightarrow A]$: азначаемы кампанент, выражаны назоўнікам, далучае да сябе двухслоўны тэрмін (азначальны), прадстаўлены спалучэннем прыметніка (дзеепрыметніка) і прыслоўя: *драўніна абсалютна сухая, драўніна пакаёва сухая, драўніна наветрана сухая, сучок часткова зжыўлены*.

Мадэль $S^* \rightarrow [P \rightarrow S_5]$: азначаемы кампанент, выражаны назоўнікам, далучае да сябе азначальны элемент, прадстаўлены дзеепрыметным зваротам: *землі, пакрытыя лясамі; землі, не пакрытыя лясамі*.

Мадэль $S^* \rightarrow [V \rightarrow A_4]$: азначаемы кампанент, выражаны назоўнікам, далучае да сябе двухслоўны тэрмін (азначальны), прадстаўлены спалучэннем інфінітыва і назоўніка ў форме вінавальнага склону: *здольнасць утрымліваць цвікі, здольнасць утрымліваць шрубы*.

У сучаснай тэрміналогіі лесаводства зафіксаваны тэрміны і з большай колькасцю кампанентаў: *рацыянальнае выкарыстанне лясных рэсурсаў, прамежкавыя гаспадары хвароб лесу, рэканструкцыя малакаштоўных лясных насаджэнняў, высечкі фарміравання лясных насаджэнняў, навагоднія дрэвы хвойных парод, асаблівы рэжым вядзення лясной гаспадаркі*. Па назіраннях вучоных, з'яўленне шматслоўных тэрміналагічных спалучэнняў –

патрабаванне часу, “бо няўхільнае паглыбленне ведаў чалавецтва аб раней адкрытых предметах і з’явах прымушае даследчыкаў дадаваць усё большую колькасць атрыбутаў да вядомых тэрмінаў” [1, с. 5].

Такім чынам, на сучасным этапе аснову лесатэхнічнай лексікі складаюць састаўныя тэрміны. Сярод іх найбольшай прадуктыўнасцю характарызуюцца двухлексемныя словазлучэнні з назоўнікам у якасці галоўнага кампанента, бо яны найбольш поўна адпавядаюць патрабаванням аптымальнай даўжыні тэрміна і сэнсавай кампактнасці выказвання.

ЛІТАРАТУРА

1. *Авербух, К. Я.* Стандартизация терминологии: Некоторые итоги и перспективы : к 50-летию деятельности по стандартизации терминологии / К. Я. Авербух // Научно-техническая информация. Сер. 1. – 1985. – № 3. – С. 1–8.
2. *Акимова, О. В.* Термин как единица терминологического поля и профессионального дискурса в разноструктурных языках : на материале терминологии макрополя «Радиообмен гражданской авиации» в русском и английском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук / О. В. Якимова. – Казань, 2004. – 20 с.
3. *Головин, Б. Н.* Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин. – М. : Высш. шк., 1987. – 103 с.
4. *Даниленко, В. П.* Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 248 с.
5. *Дзятко, Д. В.* Беларуская матэматычная тэрміналогія: станаўленне, структура, функцыянаванне / Д. В. Дзятко. – Мінск : БДПУ, 2009. – 192 с.
6. *Казарина, С. Г.* О преимуществах глагольного слова как специальной номинации (на примере терминологии медицины) / С. Г. Казарина // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2018. – N 12(90). – Ч. 1. – С. 122–126.
7. *Квитко, И. С.* Термин в научном документе / И. С. Квитко. – Львов : Вища шк., 1976. – 126 с.

УДК 821.161.3-1

Л. М. Мазуркевіч (Мазыр)

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНАЯ ГРУПА ЛЮКСОНІМАЎ У БЕЛАРУСКІХ ЗАМОВАХ

Сярод фальклорных жанраў замовы займаюць адметнае месца, паколькі дзякуючы сваёй практычнай накіраванасці яны цесна звязаны са звычаямі і традыцыямі беларусаў, бо адлюстроўваюць калектыўную свядомасць і ментальнасць беларускага народа і з’яўляюцца своеасаблівымі фальклорнымі тэкстамі, якія маюць магічную сілу, здольную выклікаць жадаемы стан.

У акрэсленым жанры, які і да нашага часу змог данесці веру ў чароўную сілу слова, прасочваецца яднанне народнага быту з міфалагічнымі ўяўленнямі. Вера ў магічную сілу слова адлюстравалася і ва ўнутранай форме народных назваў жанру. У народзе замовы называюць заговорамі, нагаворамі, шэптамі [1, с. 108]. Усе гэтыя найменні сінанімічныя паміж сабой. Агульным для іх семантыкі з'яўляецца той факт, што замоўныя словы прызначаны не толькі ўздзейнічаць на каго-небудзь ці што-небудзь словам, але і павінны вымаўляцца так, каб іх ніхто не чуў, і толькі шэптам, прытым без перадыху. Акрамя таго, у народнай лекавай традыцыі строга рэгламентавалася бытаванне замоў: іх можна было выконваць толькі ў пэўныя часы, у пэўным месцы, сам-насам або перад аб'ектам уздзеяння.

Паколькі замова – гэта жанр з сюжэтным элементам, у ёй прасочваецца наяўнасць дакладнай структуры пабудовы – кампазіцыі. Структуру замовы складаюць: 1) уводзіны, у якіх звычайна заключана кароценькая малітва, што ўзнікла пад уплывам хрысціянства (“Святы Божа”, “Блаславі, святая Марыя” і інш.); 2) зачын, у якім у традыцыйнай формула – апавяданне пра дзеянне таго, хто заговорвае (“Я, раб Божы, устану раненька...”); 3) галоўная, апавядальная частка – зварот-просьба да сіл прыроды дапамагчы, пазбавіцца ад зла; 4) закрэпка, якая пацвярджае тое, аб чым гаварылася ў залове: сказанае з'яўляецца абавязковым і безумоўным (“Слова маё моцнае...”); 5) заамянванне (“Амінь”) – стэрэатыпная канцоўка з хрысціянскай малітвы [1, с. 114].

У беларускай фалькларыстыцы прынята дзяліць замовы на чатыры асноўныя групы: 1) замовы гаспадарчага прызначэння; 2) замовы ад розных хвароб; 3) замовы, звязаныя з сямейнымі адносінамі і прыватным бытам; 4) замовы, звязаныя з грамадскімі адносінамі. Больш за ўсё створана народамі замоў ад хвароб [1, с. 112]. Усе замоўныя тэксты вылучаных груп яднана наяўнасць спецыфічных моўных сродкаў. Некаторыя ўжыванні ўяўляюць сабой агульнафальклорныя клішэ. Эпітэты, сімвалы, параўнанні, увасабленні – важнейшыя элементы ў структуры замоў. Іх устойлівасць звязана з народнымі ўяўленнямі аб тым, што змена ці страта тэкставых элементаў замоў прыводзіць да аслаблення ці абсалютнага знікнення іх дзеючай (гаючай) сілы.

Найбольш пашыраным тропам у тэкстах замоў выступае эпітэт, які дапамагае дапоўніць мастацкую характарыстыку каго-ці чаго-небудзь. Гэты троп ацэньвае, характарызуе, індывідуалізуе прадмет ці з'яву, выдзяляе адметныя прыкметы, удзельнічае ў стварэнні мастацкага вобраза, надае тэксту экспрэсіўную танальнасць. Варта адзначыць, што часцей за ўсё ў народных замовах ужываюцца менавіта “каляровыя” эпітэты, якія набываюць асаблівае значэнне ў спалучэннях з назоўнікамі. З даўніх часоў колеравая палітра пэўным чынам уплывала на свядомасць нашых продкаў і знаходзіла сваё адлюстраванне ў фальклорных тэкстах, у тым ліку і ў тэкстах беларускіх замоў, дзе словы-колераабзначэнні станавіліся своеасаблівымі сімваламі.

Для наймення лексікі са значэннем колеру ў мовазнаўстве ўжываюцца тэрміны *колераабзначэнне*, *колеравыя словы*, *каларатыў*, а для абзначэння

светлавой лексікі – *люксонім* [2, с. 16]. Светлавая лексіка ў якасці вобразнага сродку ўваходзіць у склад метафарычных і параўнальных спалучэнняў, адлюстроўваючы элементы моўнай карціны свету беларусаў. Колеравыя лексемы і люксонімы маюць шэраг агульных рыс, сярод якіх варта адзначыць марфалагічную блізкасць (паводле гэтай прыкметы яны пераважна прадстаўлены прыметнікамі), варыянтнасць, агульную словаўтваральную функцыю.

Найбольшай частотнасцю ў тэкстах беларускіх замоў вызначаюцца люксонімы *цёмны* і *светлы*, што ўтвараюць асноўную семантычную апазіцыю і дазваляюць падзяліць светлавую лексіку на ўласнасветлавую і лексіку, якая абазначае адсутнасць святла. Люксонім *светлы* фіксуецца ў слоўніку з наступнымі значэннямі: ‘які ярка свеціць’, ‘добра асветлены, яркі’, ‘ясны, празрысты’, ‘менш яркі па колеру ў параўнанні з іншымі, не цёмны’, ‘радасны, нічым не азмрочаны, незасмучаны’, ‘ясны, праніклівы’ [4, с. 590]. У асноўным кантэксце ўжываецца са значэннямі ‘менш яркі па колеру ў параўнанні з іншымі, не цёмны’, ‘ясны, празрысты’, ‘ясны, праніклівы’: *Па галоўцы светлай, па спінцы прастай, па жыватку беламу, па ножках жвавых яечка качаецца, зглаз (зрок) ды хвор на яго матаецца* [3, с. 74]; *Маладзік малады, у цябе рог залаты, на моры купаўся, нам паказаўся, табе на цёмныя ночы, а нам светлыя вочы...* [3, с. 182]; *У нядзельку параненьку светла сонейка заходзіць* [3, с. 76]; *Уганяю я сваю кароўку на шырокую вуліцу, на шаўковую травіцу, у глыбокую крыніцу па светлу вадзіцу...* [3, с. 512].

Марфалагічным варыянтам люксоніма *светлы* ў тэкстах выступае дзеяслоў *свеціць* ‘выпраменьваць святло’ [4, с. 593]: *А на небе свеціць мясячка і зара, штоб у Івана была жонка адна* [3, с. 39]; *На ніцыя лозы, на калючыя ружы, на быстрыя рэкі, дзе вецер не вее, дзе сонца не свеціць, дзе певень не спявае...* [3, с. 76]; *А на небе зvezды, як сонца і мясяц свеціць на ўвесь свет...* [3, с. 379].

Лексічным варыянтам люксоніма *светлы* з’яўляецца лексема *ясны* ‘яркі, зіхатлівы’, ‘светлы, нічым не зацёмнены’, ‘нічым не засмучаны, спакойны’, ‘добра бачны, выразна ўспрымальны на слых, зразумелы’ [4, с. 782]: *Ёсць на свеце тры царыкі: першы царык – ясны мясяц, другі царык – белы камень, а трэці царык – сухі дуб* [3, с. 62]; *Госпадзі Сус Хрыстос, сын Божы, памілуй нас грэшных. Цар Давыд скрапіў неба і землю, зоры і ясны мясяц...* [3, с. 60]; *Красна сонца і ясен свет, і са лунамі яснымі...* [3, с. 64]; *Стану пад ясным небам, пад яснымі зорамі, перад дробнымі звяздамі, перад жаркім сонцам і ясным месікам і нябеснаю калясніцаю...* [3, с. 149]; *Так выбі, выбі з раба Божага (імя) урок і спуг з галавы, з ясных вачэй, з кіпцікаў, ногцікаў, з усіх сустаўчыкаў* [3, с. 189]; *...Ты яснае сонца, вы, ясныя зоры, ты, ясны мясяц, праведнае сонца...* [3, с. 184]; *Замаўляю залатнік, ад Бога памачнік і з ясным сонейкам, і з ясным мясяцам, і з яснай зарыцай, і з чыстай дзяміцай* [3, с. 339]; *Вымываю з ясных вачэй, з чорных бравей, з косцікаў, з носіка, з жывата* [3, с. 351]. У разгледжаных прыкладах люксонім *ясны* мае значэнне ‘светлы’, ‘не зацёмнены’.

Люксонім *яркі* ‘які вылучае моцнае святло, асляпляльны, зіхатлівы’, ‘пра колер: рэзкі па чысціні і свежасці тону’ [4, с. 782] абазначае святло, якое выпраменьваецца або адлюстроўваецца ў чым-небудзь: *Угавараю я скулы з рабы божай Евы, з буйнай галавы, з румянага ліца, з яркіх вачэй...* [3, с. 320].

Люксонім *цёмны* мае наступныя слоўнікавыя значэнні: ‘пазбаўлены святла, асвятлення’, ‘блізкі па колеру да чорнага’, ‘перан. змрочны, пануры, невясёлы’, ‘перан. неадукаваны, невысокай культуры, адсталы’, ‘перан. які выклікае недавер, падазроны’, ‘незразумелы, няясны, заблытаны’ [4, с. 731]. Паводле семантыка-асацыятыўнай сувязі ён набліжаны да прыметніка-каларатыва *чорны*: *Ішоў дзед высокім лесам, цёмнымі барамі да прасіўся начаваць* [3, с. 64]; *Ідзіце, іспугі, на цёмныя лясы, на сухія балоты* [3, с. 69]; *...У чыстым полі на Сіянскай гарэ стаіць дуб; пад тым дубам сядзіць старушка старанькая, кладзець аганёк сіненькі і сільненькі, пякець сала і пускаць духі на ўсе сухія цёмныя лясы...* [3, с. 145]; *...Закрые табе хай цёмным пяском вочы, пака я набяру ягад* [3, с. 136]; *Маладзік малады, у цябе рог залаты, на моры купаўся, нам паказаўся, табе на цёмныя ночы...* [3, с. 182]; *У цёмным лесе стаіць хатка, у той хатцы сядзіць бабка...* [3, с. 189]. Можна адзначыць, што ў тэкстах замоў люксонімы пераважна спалучаюцца з прасторавымі паняццямі. Слова лексіка-семантычнага раду *цёмны* тыпу *змрочны, страшны* таксама маюць выразную семантыка-асацыятыўную сувязь з прыметнікам-каларатывам *чорны*.

Марфалагічным варыянтам люксоніма *цёмны* з’яўляецца дзеяслоў *цямніць*: *Скула-рожа высылаю, высыляю на зялёныя лугі... там табе гуляць і буяць, у Міхала не бываць, вочак не цямніць...* [3, с. 313]. У дадзеным выпадку лексема ўжываецца са значэннем ‘закрываць ад святла’.

Такім чынам, светлавая лексіка ў фальклорных творах – этнакультурны фактар нацыянальнай самабытнасці беларусаў. Выкарыстаныя люксонімы ў замоўных тэкстах выступаюць не толькі лагічным азначэннем, але і сродкам стварэння яркіх зрокавых вобразаў шляхам выдзялення адметных якасцей і прыкмет прадметаў і з’яў рэчаіснасці. Паводле марфалагічнай характарыстыкі найбольш ужывальнымі у межах светлавой лексікі з’яўляюцца менавіта прыметнікі, якія канкрэтызуюць назоўнік, надаючы яму большуюсэнсавую ёмістасць.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская вусна-паэтычная творчасць : падруч. для філал. спец. ВНУ / К. П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мінск : Выш. шк., 1988. – С. 108–115.
2. *Бабіч, Ю. М.* Колеравая і светлавая эстэтыка ў мове твораў Я. Коласа : манаграфія / Ю. М. Бабіч. – Віцебск : УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2002. – 127 с.
3. *Замовы / уклад.: У. А. Васілевіч, Л. М. Салавей ; уступ. арт. : Л. М. Салавей.* – Мінск : Беларусь, 2009. – 519 с.

4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад. рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн імя Петруся Броўкі, 1996. – 784 с.

УДК 811.161.3

В. В. Маршэўская (Гродна)

РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ ЭМОЦЫЙ ДЗЕЙСЛОЎНЫМІ ФРАЗЕАЛАГІЗМАМІ

Як феномен псіхікі эмоцыі ўяўляюць сабою тое, што зведвае, перажывае чалавек. Гэтую з’яву вывучае псіхалогія, фізіялогія, сацыялогія, філасофія, этыка, медыцына, кібернетыка, біяхімія, лінгвістыка, літаратуразнаўства. Асноўныя эмацыянальныя станы, якія зведвае, перажывае чалавек, у псіхалогіі дзеляцца на ўласна эмоцыі, пачуцці і афекты. Па сваёй сутнасці эмоцыі і пачуцці – падобныя працэсы, аднак ёсць паміж імі і адрозненні. Эмоцыі – гэта заўсёды непасрэдныя перажыванні, якія часта не ўсведамляюцца, таму іх вельмі цяжка суаднесці з пэўным аб’ектам. Эмоцыі ўласцівыя і чалавеку, і жывёлам. Пачуцці ж уласцівыя толькі чалавеку. Яны ўзнікаюць пры задавальненні вышэйшых сацыяльных і духоўных патрэб і маюць прадметны характар: выражаюць устойлівыя адносіны да рэальных ці ўяўных аб’ектаў. Пачуцці ўдасканальваюцца і з цягам часу пераходзяць у вышэйшую форму, што адносіцца да духоўных каштоўнасцей і ідэалаў. Афект з’яўляецца вострым праяўленнем моцнага нервовага ўзрушэння, звычайна ўзнікае ў экстрэмальных умовах і прыводзіць да дэарганізацыі свядомасці [3]. У псіхалогіі эмоцыі класіфікуюцца і разбіваюцца на розныя групы ў залежнасці ад іх якасцей і характарыстык. Па сіле і працягласці эмоцыі бываюць працяглыя, але слабыя (напрыклад, смутак) і кароткія, але моцныя (напрыклад, радасць). Па суб’ектыўным перажыванні эмоцыі падзяляюцца на станоўчыя, якія звязаны з задавальненнем патрэб (шчасце, гонар, пяшчота і інш.), і адмоўныя, звязаныя з незадавальненнем патрэб (трывога, злосць, бяссілле і інш.); з пункту погляду ўплыву на дзейнасць эмоцыі падзяляюцца на стэнічныя (актыўныя), якія павышаюць жыццядзейнасць чалавека (напрыклад, радасць), і астэнічныя (пасіўныя), якія зніжаюць актыўнасць і энергію чалавека (напрыклад, смутак) [7].

Колькасць эмоцый таксама не акрэслена. К. Ізард вылучаў 10 базавых эмоцый (іх называюць яшчэ простыя, элементарныя), якія немагчыма падзяліць на больш дробныя складнікі, – радасць, здзіўленне, цікаўнасць, гнеў, страх, агіда, пагардлівасць, сорам-бянтэжлівасць, віна, журба [2]. Складаных эмоцый (якія ўтвараюцца з простых, базавых, элементарных) у псіхалагічных даследаваннях налічваецца ад 27 да 300, і гэты спіс працягвае пашырацца. Яшчэ Спіноза лічыў, што існуе столькі відаў задавальнення, незадавальнення і жадання, колькі ёсць відаў тых аб’ектаў, якія і выклікаюць іх.

У лінгвістыцы існуюць шматлікія разнастайныя даследаванні эмоцый і спецыфікі іх прадстаўлення ў мове (В. І. Шахоўскі, І. У. Арнольд, Л. Г. Бабенка, І. Г. Дода, А. В. Доўгаль, А. Ю. Яніцкая і інш.). “Эмоцыі, пачуцці – гэта экстралінгвістычныя сутнасці, эматыўныя сэнсы – іх адлюстраванне ў мове, кампаненты лексічнай семантыкі. Эматыўныя сэнсы – гэта сэнсы, якія нясуць інфармацыю аб эмоцыях чалавека” [1, с. 14–18]. Л. Г. Бабенка вылучае 37 “эматыўных сэнсаў” – турбота, натхненне, вера, цяга, высакамернасць, гора, смутак, дабрыня, сяброўства, жаль, жаданне, жорсткасць, злосць, шчырасць, крывадушнасць, любоў, цікаўнасць, нахабства, надзея, недавер, незадаволенасць, непрыязнасць, крыўда, адзінота, адабрэнне, пратэст, раўнадушша, радасць, змірэнне, смеласць, сумненне, спакой, страх, сорам, павага, здзіўленне, задаволенасць [1, с. 26].

Канцэпцыю, накіраваную на сістэматызацыю ўсіх магчымых сродкаў моўнага адлюстравання эмоцый, прапанаваў Д. А. Раманаў [8]. Даследчык пры гэтым адзначае, што “само паняцце моўнай рэпрэзентацыі эмоцый па сутнасці не ўведзена ў лінгвістыку ў якасці тэрміна, які кандэнсуе нароўні з лексікай усе астатнія, не менш важныя для мовы формы, спосабы і ўзроўні адлюстравання эмоцый” [8, с. 3–4]. Даследаванне Д. А. Раманава асноўвалася на выкарыстанні комплекснага падыходу да вывучэння рэпрэзентацыі эмоцый у мове – пашыралася поле рэпрэзэнтантаў эмоцый, падкрэслівалася значнасць падчас вербіялізацыі эмацыянальных з’яў адзінак усіх узроўняў сістэмы мовы незалежна ад той функцыі, якую яны выконваюць, пры ўмове, што асноўным крытэрыем для вылучэння рэпрэзэнтантаў эмоцый будзе служыць не толькі функцыя выражэння, але таксама функцыя іх намінацыі і апісання. Д. А. Раманаў прапанаваў фактарную тыпалогію эмоцый, у аснову якой пакладзены тры фактарныя прыкметы (“прыняцце–непрыняцце”, “задаволенасць–незадаволенасць”, “актыўнасць–пасіўнасць”), якія могуць з’яўляцца ўніверсальнымі крытэрыямі ўсіх тыпаў эмацыянальных рэпрэзэнтацый. Тыпалогія ўключае 20 базавых эмацыянальных мадальнасцей: здзіўленне, цікаўнасць, рашучасць, любоў, шчасце, радасць-задавальненне, трывога, страх, гора-пакута, сорам-сарамлівасць, віна, пагарда-грэбаванне, гнеў-ярасць, агіда-гідлівасць [8, с. 6].

На фразеалагічным узроўні, адзначае даследчык, эмацыянальнасць рэалізуецца канататыўна (такіх фразеалагізмаў большасць, паколькі канататыўная афарбоўка – генетычная ўласцівасць фразеалагізма) і дэнататыўна. Па спосабах рэпрэзентацыі эмоцый дэнататыўныя эматыўныя фразеалагізмы Д. А. Раманаў падзяляе на фразеалагізмы першаснай (асноўнай) і другаснай (дадатковай) эматыўнасці. Фразеалагізмы другаснай эматыўнасці абазначаюць або адну з форм праяўлення эмоцый у невербальнай сферы (*кровь ударила в лицо*), або колькасную інтэнсіўнасць эмоцыі без паказу яе якасці (*изо всех сил*), або складаныя пачуцці і станы, афекты і эмацыянальныя комплексы (*ни в какие ворота не лезет*). Фразеалагізмы першаснай эматыўнасці падзяляюцца на непасрэдна рэпрэзентуючыя эмоцыю, якія ўтрымлі-

ваюць у сваім складзе назву эмацыянальнай мадальнасці (*сгореть от стыда*), і рэпрэзентуючыя эмоцыю апасродкавана (*провалиться сквозь землю, кровь стынет в жилах*) [8, с. 33].

Мэтай нашага даследавання стала апісанне асаблівасцей рэпрэзентацыі эмоцый дзеяслоўнымі фразеалагізмамі беларускай літаратурнай мовы. Фразеалагізмы-эматывы – гэта фразеалагізмы, праз якія рэалізуецца моўнае выражэнне эмоцый чалавека. У якасці рабочага азначэння выкарыстоўваем паняцце “эматыўныя дзеяслоўныя фразеалагізмы” – фразеалагізмы з дэфініцыямі, якія ўтрымліваюць рознага роду ўказанні на эмоцыю. Фактычны матэрыял браўся намі з нарматыўнага слоўніка фразеалагізмаў І. Я. Лепшава [4].

Эматыўны сэнс дзеяслоўных фразеалагізмаў не толькі нясе інфармацыю аб эмоцыях чалавека. Адлюстраванне эмацыянальнай сітуацыі пэўным чынам спалучаецца з характарыстыкай гэтай сітуацыі, яе ацэнкай, напрыклад: *лезці ў пазуху* – не толькі раздражняцца, злавацца, а ‘раздражняцца, злавацца на каго-н., звычайна беспадстаўна’; *хоць ты ў сабакі вачэй пазычай* (каму) – не проста сорамна, непрыемна, а ‘вельмі сорамна, непрыемна’.

Эматыўнымі дзеяслоўнымі фразеалагізмамі рэпрэзентуюцца эмоцыі злосці, адчаю, сораму, хвалявання-непакою, радасці, страху.

Эмоцыя *злосць* – складаная эмоцыя, у лінгвістычных даведніках тлумачыцца як ‘пачуццё гневу, незадаволенасці, раздражнення’. Гэтую эмоцыю рэпрэзентуюць фразеалагізмы *лезці ў бутэльку* ‘разражняцца, злавацца на каго-н., звычайна беспадстаўна’, *абуць сваё сэрца ў лапці* ‘страціўшы цяпенне, раззлавацца’, *палезці на сцяну* ‘пачаць крайне ўзрушацца, раздражняцца, злавацца’, *гнаць гнеў у хлёў* ‘супакойвацца, пераставаць злавацца’ (у сэнсавай структуры апошніх двух выразаў прысутнічаюць семы пачатку і завяршэння перажывання гэтых эмоцый). Эмоцыя злосці можа перарастаць у пачуццё злосці (‘пачуццё варожасці, нядобразычлівасці ў адносінах да каго-н.; жаданне прычыніць зло’). Кантэкставае атачэнне фразеалагізма *насіць (трымаць, хаваць) камень за пазухай* ‘затойваць злосць на каго-н., быць гатовым зрабіць што-н. дрэннае каму-н.’ паказвае аб’ектную (прадметную) накіраванасць і працягласць (устойлівасць) працэсу (гэтаму выразу сінанімічныя фразеалагізмы *мець зуб* (на каго), *мець сэрца* (на каго), *не мець вока* (на каго за каго, за што), якія маюць выражаную аб’ектную накіраванасць і адносяцца да фразеалагізмаў з субкатэгарыяльным значэннем адносін): *Нікан Лепятун вельмі ахвотна падтаквае, бо на Ахрэма ён здаўна хавае камень за пазухай: некалі той, купляючы ваўначоску, адмовіўся прыняць яго сваім хаўруснікам* (А. Кулакоўскі).

Эмоцыя *адчаю* (‘стан крайняй безнадзейнасці, упадку духу з прычыны гора, непрыемнасці; распач’) рэпрэзентуецца фразеалагізмамі *вешаць нос на квінту* ‘даходзіць да моцнага адчаю, маркоціцца, сумаваць’, *апускаць вушы* ‘даходзіць да адчаю, губляцца’ і інш.: *Як гэта ты адзін? Апусціў, брат, вушы! Я табе дваццаць хлопцаў даю...* (Я. Брыль).

Сорам (‘пачуццё збянтэжанасці, няёмкасці’) рэпрэзентуюць выразы *падаць тварам у гразь* ‘набірацца сораму, паказваць сябе з найгоршага боку

ў чым-н.', *свяціць вачамі* 'аказаўшыся ў няёмкім становішчы, перажываць пачуццё сораму': *Але Міхалу непрыемна, бо й тут пан лаяўся дарэмна, а ён стаяў, свяціў вачамі перад людзьмі і леснікамі* (Я. Колас).

Хваляванне, непакой ('нервовае ўзбуджэнне, выкліканае адчуваннем трывогі, радасці і пад.') рэпрэзентуецца фразеалагізмамі *не знаходзіць сабе месца* 'вельмі хвалявацца, непакоіцца', *браць у шух* 'трывожыцца, хвалявацца' і інш.: *Дзед хадзіў змрочны, дый Алесь месца не знаходзіў* (У. Караткевіч). Вострае праяўленне хвалявання (афект) рэпрэзентуецца фразеалагізмам *не помніць сябе* (ад чаго) 'будучы ўсхваляваным, не кантраляваць сваіх дзеянняў, учынкаў і пад.': *Не помнячы сябе, убег Страцім у хату, стаў ля пасцелі Тэафіліі* (Я. Дыла); *Мішка не чакаў такога. Не помнячы сябе ад радасці.., ён ускочыў у хату, за якіх пяць хвілін сабраў чамаданчык і .. вылецеў на вуліцу* (М. Лупсякоў).

Эмацыянальныя перажыванні праяўляюцца ў знешніх рухах ("экспрэсіўных рухах") – жэстах, пантаміміцы (*паціскаць плячамі(-ыма)* 'выказаць здзіўленне, неразуменне, няведанне і пад.', *рваць на сабе валасы* 'адчайвацца, вельмі моцна перажываць, гараваць', *хапацца за галаву* 'разгубіўшыся, не ведаць, што рабіць, прыходзіць у адчай'), вегетатыўных зменах (чырвань, бледнасць, потавыдзяленне) (*пячы ракаў* 'чырванець ад сораму'). Найбольшай здольнасцю выражаць розныя эмацыяныя адценні валодае твар чалавека (міміка): *рабіць вялікія вочы* 'выражаць крайняе здзіўленне, недаўменне', *крывіць губы* 'крывіцца, выражаючы незадаволенасць, злосць і пад.'.

Эмоцыя *страху* дзеяслоўнымі фразеалагізмамі са структурай словазлучэння прадстаўлена адзінкавымі выразамі: *труса святкаваць* 'баяцца, палохацца' (сінанімічныя яму выразы – *задаваць труса, падтульваць хвост*): *Кабакоў ціха прызнаўся: – Баюся... – Лейтэнант Самохін, ён што – заўсёды ў вас труса святкуе? – Ды быццам не* (В. Быкаў). Гэтая эмоцыя шырока рэпрэзентуецца несуднаснымі з часцінамі мовы фразеалагізмамі са структурай сказа: *валасы становяцца дыбам* (у каго) 'хто-н. адчувае моцны страх, жах', *усе блохі падохлі* (у каго) 'хто-н. страшэнна спалохаўся, адчувае моцны жах' і інш. Прыведзеныя прыклады паказваюць на высокую ступень страху, які пераходзіць у жах. Некаторыя фразеалагізмы рэпрэзентуюць пачуццё страху кластэрна (ускладненае пучком іншых эмоцый – хвалявання, трывогі, адчаю, болю, узрушэння): *сэрца абрываецца* (у каго, чыё) 'хто-н. адчувае моцны страх, трывогу, раптоўна адчайваецца', *неба з аўчынку здаецца* (каму) 'становіцца нязносна цяжка ад страху, болю і пад.'. Варта адзначыць, што "ў эмоцыях адлюстраванне знешняга ўздзеяння ажыццяўляецца адначасова і як суб'ектыўны працэс (перажыванне ў свядомасці), і як шэраг фізіялагічных механізмаў у рэгуляцыі функцыянальнага стану арганізма (фізіялагічнае праяўленне эмоцый)" [6]. Несуднасныя з часцінамі мовы фразеалагізмы, у дэфініцыі якіх утрымліваецца ўказанне на пачуццё страху, выражаюць менавіта гэтае фізіялагічнае праяўленне эмоцый. Страх перадаецца праз пачуццё холаду: *сэрца ледзянее* (у каго), *кроў у жылах стыне* (у каго), а таксама праз непрыемныя скураныя або сустаўна-мускульныя адчуванні: *мурашкі бегаюць па целе* (у каго, каго, чым), *калені дрыжаць* (у каго) [5].

Фізіялагічнае праяўленне *радасці* можа перадавацца праз смех (*сушыць зубы* ‘весела смяцца, рагатаць’, *брацца за жываты* ‘моцна смяцца’), праяўленне *гора* – праз слёзы (*аблівацца слязьмі* ‘горка, няўцешна плакаць’).

Вядома, што сітуацыйныя эмоцыі могуць пераходзіць ва ўстойлівыя эмацыянальныя станы – настрой, пачуцці і страсць. Настрой – гэта не канкрэтная эмоцыя, а ўнутраны, душэўны стан, у якім працякаюць усе эмацыянальныя перажыванні чалавека. Настрой не мае аб’ектнай (прадметнай) накіраванасці. Пачуцці – гэта псіхічныя працэсы перажывання чалавекам сваіх адносін да навакольнага свету. Пачуцці маюць аб’ектную (прадметную) накіраванасць, выклікаюцца фактамі, з’явамі, абставінамі, людзьмі. Страсць – нястрымнае пачуццё, моцнае захапленне, заўсёды мае аб’ектную (прадметную) накіраванасць і характарызуецца злучэннем валявых і эмацыйных працэсаў: *устаць не з той (тае) нагі* ‘быць у дрэнным настроі, у раздражнёным стане’: *Адзін Даніла быў злосны, быццам з чарцямі пасварыўся. – Ты, дзядзька Даніла, мабыць, не з тае нагі сёння ўстаў* (І. Аношкін); *сушыць сэрца* (чыё, каму) ‘моцна трывожыць, хваляваць, мучыць каго-н.’: *І сёння Янка Нямковіч адпіхнуў яго [Уладака], пабег за Зосяю – за тою, хто і яму сушыць сэрца* (Г. Далідовіч); *не чуць душы* (у кім) ‘вельмі моцна, бязмежна любіць, глыбока паважаць каго-н.’: *Як хлопчыку без бацькі расці?.. – А ён пры бацьку і застанецца.. Старыя ў ім душы не чуюць, было б жорстка забіраць ад іх Севу* (А. Асіпенка).

Такім чынам, эматыўнымі дзеяслоўнымі фразеалагізмамі (тут мы аналізавалі толькі адназначныя выразы са структурай словазлучэння) перажыванне чалавекам эмацыянальных сітуацый рэалізуецца, як правіла, канататыўна, вобразна, апасродкавана. У дэфініцыі фразеалагізмаў прыводзіцца не толькі апісанне перажывання эмацыянальнай сітуацыі, а і даецца ацэнка, характарыстыка гэтай сітуацыі (у колькасным, дынамічным і інш. планах). Многія эматыўныя дзеяслоўныя фразеалагізмы рэпрэзентуюць не самую эмоцыю, а пэўнае яе знешняе праяўленне (экспрэсіўныя рухі, фізіялагічныя рэакцыі і інш.).

ЛІТАРАТУРА

1. *Бабенко, Л. Г.* Лексические средства обозначения эмоций в русском языке / Л. Г. Бабенко. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 182 с.
2. *Изард, К.* Психология эмоций : пер. с англ. / К. Изард.– СПб. : Питер, 2000. – 464 с.
3. *Леонтьев, А. Н.* Потребности, мотивы и эмоции : Психология эмоций. Тексты / под ред. В. К. Виллюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 162–171.
4. *Лепешаў, І. Я.* Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭН імя П. Броўкі, 2008.
5. *Маршэўская, В. В.* Фразеалагізмы, не суадносныя з часцінамі мовы / В. В. Маршэўская // Беларуская лінгвістыка. – 1998. – Вып. 48. – С. 75–81.

6. *Покровская, Э. Н.* Семантика фразеологических единиц со значением «страх» в русском языке и их соответствие в украинском / Э. Н. Покровская // Проблемы русской фразеологии. – Тула : ТГПИ, 1978. – С. 121–129.
7. *Реверчук, И. В.* Психофизиология и патопсихология эмоций и чувств : учеб. пособие / И. В. Реверчук. – Ижевск : ИГМА, 2016. – 36 с.
8. *Романов, Д. А.* Языковая репрезентация эмоций: уровни, функционирование и системы исследований : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01; 10.02.19 / Д. А. Романов. – Белгород, 2004. – 48 с.

УДК 811.161.3'42'367:821.161.3-31*І.П.Шамякін

Н. П. Цімашэнка (Гомель)

**СРОДКІ СІНТАКСІЧНАЙ СУВЯЗІ
ПАМІЖ ЧАСТКАМІ СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫХ СКАЗАЎ
У МОВЕ РАМАНА І. П. ШАМЯКІНА “СЭРЦА НА ДАЛОНІ”**

Сінтаксічны склад твора адыгрывае немалаважную ролю ў вырашэнні праблемы ўзаемасувязі слова і вобраза. Асаблівую значнасць набывае даследаванне сінтаксічных сродкаў, якія ўдзельнічаюць у перадачы эмоцый, пачуццяў, надаюць паведамленню вобразнасць і выразнасць. У сувязі з гэтым аналіз спосабаў выражэння і функцыянавання сродкаў сінтаксічнай сувязі ў мове твораў таго ці іншага пісьменніка ўяўляецца актуальным. Ён дае магчымасць раскрыць ролю і месца сінтаксічных сродкаў у сістэме сэнсавай арганізацыі тэксту, вылучыць і ўлічыць дадатковыя значэнні, якія могуць набываць сінтаксічныя адзінкі рознай структуры ў беларускай мове, назваць матэрыял пра стылістычныя рэсурсы мовы, дае каштоўныя звесткі для выяўлення спецыфікі нацыянальнай мовы на сінтаксічным узроўні. Проза Івана Пятровіча Шамякіна прадстаўляе багаты і змястоўны матэрыял для аналізу разнастайных адзінак сінтаксісу, што, у сваю чаргу, можа быць выкарыстана для больш грунтоўнага асэнсавання структурна-сінтаксічнай арганізацыі мовы мастацкага твора. Цікавым у гэтым плане з’яўляецца раман “Сэрца на далоні”, які вызначаецца сваёй непаўторнасцю і глыбінёй. Сінтаксіс мастацкай мовы ўвогуле адметны тым, што ў ім найбольш багата праяўляюцца індывідуальныя асаблівасці моўнай манеры пісьменніка. Свядомы адбор сродкаў сінтаксічнай сувязі дапамагае аўтару як мага глыбей выявіць свае адносіны да пэўных з’яў і падзей, перадаць усю палітру эмоцый, якія выклікаюцца ўчынкамі галоўных герояў. У даным артыкуле наша ўвага будзе скіравана на сродкі сінтаксічнай сувязі паміж часткамі складаназалежных сказаў, якія з’яўляюцца прадуктыўным тыпам у мастацкім адлюстраванні падзей рамана І. П. Шамякіна “Сэрца на далоні”.

Складаны сказ, у якім пры дапамозе падпарадкавальных злучнікаў або злучальных слоў аб’ядноўваюцца сінтаксічна нераўнапраўныя прэдыкатыўныя часткі, называецца складаназалежным. Складаназалежны сказ скла-

даецца, як правіла, з дзвюх нераўнапраўных прэдыкатыўных частак, у якіх адна частка паясняе другую і сінтаксічна ёй падпарадкоўваецца. Фармальным паказчыкам гэтай залежнасці выступаюць падпарадкавальныя злучнікі і злучальныя словы, якія знаходзяцца ў даданай частцы: *Яму робіцца няёмка, як бывае няёмка глядзець на голую нябожчыцу* [1, с. 200]. Неабходна дадаць, што ў рамане “Сэрца на далоні” часта сустракаюцца складаназалежныя сказы з некалькімі даданымі: *Калі Рагойша гаворыць, што фельетон сумны, то ад яго артыкула, напэўна, “падохлі мухі”* [1, с. 4].

Паміж галоўнай і даданай часткамі могуць існаваць розныя віды семантыка-сінтаксічных адносін, абумоўленыя зместам галоўнай часткі і перш за ўсё тым, які член галоўнай часткі паясняецца і якімі моўнымі сродкамі ажыццяўляецца гэта паясненне: суб’ектныя, працэсуальныя (прэдыкатыўныя), аб’ектныя, азначальныя (атрыбутыўныя) і акалічнасныя. Мэта нашага даследавання – выявіць і ахарактарызаваць функцыю сродкаў сінтаксічнай сувязі паміж часткамі складаназалежнага сказа, які з’яўляецца прадуктыўным спосабам перадачы інфармацыі і стварэння вобразнасці ў мове твораў І. П. Шамякіна.

У складаназалежных сказах з даданай дзейнікавай часткай у якасці сродку сінтаксічнай сувязі аўтар выкарыстоўвае, як правіла, падпарадкавальны злучнік *што*: *Дзіўна, што неба тут таксама здаецца вышэй, чым дзе ў іншым месцы* [1, с. 9]; *Здаецца, што тут нават паветра больш, чым дзе...* [1, с. 10]; *Выходзіць, што да яго, Гуканавага, прыходу ў горад партыйнага падполля не было...* [1, с. 12]; *Але рыбаловам здалося, што сама рака цягнецца, узнімаецца ўсёй сваёй вільгаццю насустрач далёкаму дажджу* [1, с. 20]. У адзінкавых выпадках сродкам сувязі выступаюць злучальныя словы *калі* і *хто*, якія ў сказе выконваюць функцыю акалічнасці і дзейніка адпаведна: *Хораша, калі гасцей няма* [1, с. 5]; *Кожны, хто з’яўляецца там, бярэцца на мушкі кулямётаў* [1, с. 96].

Даданая выказнікавая частка не характэрная для структуры складаназалежных сказаў мовы І. П. Шамякіна: *Дурні тыя, хто кажа, што доктар Яраш трохі рудаваты* [1, с. 6]. У прадстаўленым сказе з некалькімі даданымі даданая выказнікавая звязваецца з галоўнай пры дапамозе злучальнага слова *хто*.

Даданыя азначальныя часткі, што характарызуюць прадмет ці прымету прадмета, аб якім паведамляецца ў галоўнай частцы, – вельмі прадуктыўны тып сярод іншых тыпаў даданых, прадстаўленых у складаназалежных сказах мовы рамана. Сам прадмет абазначаны назоўнікам, а яго прымета – указальным займеннікам (*той, такі, гэтакі*): *І вось гэты міг, калі ён павінен ступіць на паверхню зямлі, убачыць неба і сонца, – самы страшны* [1, с. 318]. Для сувязі даданай азначальнай часткі з галоўнай у мове рамана “Сэрца на далоні” І. П. Шамякіна ўжываюцца, як правіла, злучальныя словы: *Сонца, што ўзнялося над борам, біла праменьнямі ў твар, сляпіла* [1, с. 3]; *А я люблю людзей, якія могуць вось так захапляцца* [1, с. 3]; *А вось ён ведае мясіну, дзе акуні самі лезуць на кручок* [1, с. 20]. Складаназалежныя сказы з даданай

азначальнай, дзе сродкам сувязі выступае падпарадкавальны злучнік, прадстаўлены ў тэксце рамана адзінкавымі прыкладамі: *І тут жа адчула пякучы боль ад думкі, што калі-небудзь другая, чужая жанчына абнімала яго* [1, с. 6].

Са злучальных слоў, якія звязваюць даданыя азначальныя часткі з галоўнымі, у мове рамана “Сэрца на далоні” найбольш пашыраныя *які* і *што*. З марфалагічнага пункту погляду злучальныя словы *які*, *што* з’яўляюцца адноснымі займеннікамі і ў структуры сказа могуць выконваць розную сінтаксічную функцыю. Неабходна адзначыць, што ўжыванне злучальных слоў, выражаных адноснымі займеннікамі, можна падзяліць на прыназоўнікавае і беспрыназоўнікавае: *Жанчыны ішлі да дубоў, за якімі іскрылася тысячамі сонцаў даўгаватае люстра вады* [1, с. 9]; *Учора пахавалі таварышаў, якія загінулі ў баі за станцыю* [1, с. 129]. У мове рамана І. П. Шамякіна злучальныя словы *які*, *што* і дзе ў складзе даданай азначальнай часткі з’яўляюцца самым ужывальным сродкам сінтаксічнай сувязі паміж кампанентамі складаназалежных сказаў з атрыбутыўнымі адносінамі. Злучальнае слова *які* можа ўжывацца ў назоўным склоне і выконваць функцыю дзейніка: *Маша, якая чула ўсю іх размову, ціха сказала...* [1, с. 183]; *Дакументы, якія з’яўляюцца дзяржаўнай тайнай...* [1, с. 224]; *Правесці яе выйшлі многія ўрачы, сёстры, санітаркі, хворыя аддзялення, якія маглі хадзіць* [1, с. 319]. З’яўляючыся даданым членам сказа, яно ўжываецца ў адпаведным ускосным склоне з прыназоўнікам і без яго: *Дванаццацігадовая дачка Яраша сядзела на падаконніку, звесіўшы ногі на двор, і чытала, абыякавая да галубоў, да якіх учора яшчэ выяўляла інтарэс і, магчыма, зацікавіцца заўтра* [1, с. 4–5]; *Маша, у якой у бальніцы быў разлічаны кожны рух, ускочыла ў палату, як гарэзлівае дзяўчо, вясёлая, узбуджаная* [1, с. 290]; *Ён быў зусім не такі, як той асілак-чарадзеі у белым халаце, якога ў бальніцы ўсе любілі і баяліся* [1, с. 319]; *Луг не роўны і не гладкі, ён перарэзаны старыцамі-раўчакамі, канавамі, берагі якіх зараслі лазняком* [1, с. 9]; *Самаробная рамка на сцяне, у якой пад шклом некалькі фатаграфій* [1, с. 267]; *Я ўжо нават не помню іх, усіх лагераў, у якіх яна была* [1, с. 360].

Другім па ступені частотнасці выкарыстання ў даданых азначальных частках з’яўляецца злучальнае слова *што*, выражанае адносным займеннікам. Беспрыназоўнікавае ўжыванне злучальнага слова *што*, якое ў даданай азначальнай частцы выконвае ролю дзейніка, з’яўляецца тыповым для перадачы атрыбутыўнага значэння: *Нават ластаўкі, што гняздзіліся ў абрыве, лёталі без заўсёднай сваёй трывогі* [1, с. 192]; *Сонца, што ўзнялося над борам, біла праменьнямі ў твар, сляпіла* [1, с. 3]; *Дзяўчына з іранічнай усмешкай зірнула на маці і пайшла па сцезы да раўчака, што працякаў метраў за сорак ад дачы* [1, с. 4].

Акрамя злучальных слоў *які* і *што*, І. П. Шамякін выкарыстоўвае ў складаназалежных сказах з даданымі азначальнымі злучальнае слова *дзе*, выражанае прыслоўем, якое выконвае ролю акалічнасці месца і надае даданай азначальнай частцы дадатковае прасторавае адценне: *Чарада галубоў пранеслася над соснамі, нізка абляцела вакол дома, памкнулася на вышкі, дзе была галубятня, і, спуджаная Ярашавым свістам, зноў узвілася ўгару*

[1, с. 5]; *Хвіліну яны моўчкі глядзелі на луг, дзе паміж кустоў мільгалі стракатыя халаты іх жонак і Наташы* [1, с. 9]; *Калі падыходзілі да дома, дзе жыла Зося, Антона Кузьміча апанавала незразумелае хваляванне* [1, с. 412].

Другім высокачастотным тыпам складаназалежных сказаў, які ўжывае на старонках свайго рамана І. П. Шамякін, з’яўляецца складаназалежны сказ з даданай дапаўняльнай: *Сказала жартам і сама ж адчула, **як** трывожна ёкнула сэрца* [1, с. 4]; *Засмяялася Галіна Адамаўна, задаволеная, **што** яе хваляць* [1, с. 4]; *Машу абразіла, **як** бесцырымонна, не пазнаёміўшыся нават, гэты юны шалапут разглядае яе* [1, с. 177]. Самым распаўсюджаным сродкам сувязі паміж прэдыкатыўнымі часткамі ў складаназалежным сказе з дапаўняльнымі адносінамі з’яўляецца падпарадкавальны злучнік *што*: *Шыковіч выхваляўся, **што** месца выбраў ён, забываючы, **што** Яраш ведаў гэтую мясціну яшчэ з партызанскіх часоў* [1, с. 9]; *Няхай думае, **што** чалавек заглянуў выпадкова* [1, с. 11]; *Хто скажа, **што** я даю благія прыклады?* [1, с. 17]; *Разумеў, **што** сварыцца цяпер з Гуканам неразумна і недарэчна* [1, с. 25]. Зрэдку прэдыкатыўныя часткі звязваюцца пры дапамозе злучнікаў *каб*, *як бы*, *як*: *Я хацеў хутчэй закончыць аповесць і адмахваўся нават ад таго, **каб** напісаць фельетон у газету і памагчы людзям...* [1, с. 13]; *Ёй вельмі хацелася, **каб** выказаўся яе тата* [1, с. 18]; *А ты хацеў бы, **каб** табе адвальвалі па тысячы* [1, с. 119]; *Ён баяўся, **як бы** не выбухнула гэтая злосць* [1, с. 25]; *Раптам Гукан пачуў, **як** з боку ад яго штосьці цяжкае плюхнула ў ваду* [1, с. 27]. У ролі сродку сувязі ў такіх сказах могуць выступаць і злучальныя словы *што*, *хто*, які з прыназоўнікам і без яго, выконваючы, як правіла, функцыі дапаўнення або дзейніка: *Ты глядзі, што выходзіць* [1, с. 12]; *Ён чакаў, што адкажа Яраш* [1, с. 13]; *Але навошта яму чарніць тое, чаму аддалі столькі сілы і здароўя і ён, Гукан, і сам Яраш?* [1, с. 40]; *Ды і тое, што вывучыў, за год забыўся* [1, с. 124]; *Ты чуў, што натварыў сын Шыковіча?* [1, с. 126]; *Бачыш, да чаго давёў архіў* [1, с. 139]; *Тата, бачыў, **які** шчупак?* [1, с. 19]; *Агледзеў прысутных, жадаючы адгадаць, хто з чым* [1, с. 28]; *Я, здаецца, устанавіў, хто пісаў той дакуменцік* [1, с. 131]; *Чуткім нюхам сваім Рагойша адразу адчуў, у кім шукаць надзейнага і аўтарытэтнага саюзніка* [1, с. 282]. Ролю злучальных слоў у даданых дапаўняльных частках, характэрных для мовы І.П. Шамякіна, часам выконваюць прыслоўі *як*, *калі*: *Ты добра ведаеш, **як** цябе “любіць” Галіна* [1, с. 48]; *Але трэба ведаць, **як** глядзіць ён, аўтар* [1, с. 11]; *Але не любіла, **калі** пры малых залішне многа гаварылі пра эгаізм і ўвогуле пра выхаванне* [1, с. 16]; *Глядзеў, **як** гойдаецца паплавок, слухаў журчанне вады, крыкі ластавак* [1, с. 27].

Сярод складаназалежных сказаў з даданымі акалічнаснымі часткамі ў мове рамана “Сэрца на далоні” найбольш выразна прадстаўлены складаныя сінтаксічныя канструкцыі з даданымі параўнальнымі часткамі. І. П. Шамякін часта ўжывае іх для характарыстыкі паводзін герояў. Асноўным сродкам сувязі ў такіх сказах выступаюць падпарадкавальныя злучнікі *быццам*, *як бы*, *як*, *нібы*: *Ён насіў яе на прасторнай верандзе, **быццам** закалыхваў, як малую, і праз сціснутыя вусны шаптаў...* [1, с. 60]; *Паклаў абедзьве рукі на палі-*

раваны стол двухметровой даўжыні, **як бы** абняў сімвал сваёй улады [1, с. 92]; *А ты, дурная авечка, чаму працягваеш мне руку, **быццам** робіш вялікую ласку?* [1, с. 170]; *Знікала ранішня дымка на небе, **быццам** вецер старанна працёр гэтае вялізнае блакітнае шкло* [1, с. 173]; *Славік выпіў, паморшчыўся, **быццам** воцату каўтнуў* [1, с. 182]; *Слава! Вылеціш з-за стала, **як** корак з бутэлькі* [1, с. 187]; *Нешта ціха патрэскае, **нібы** рвецца тканіна* [1, с. 201]; *І б'ецца, б'ецца, **нібы** хоча вырвацца* [1, с. 202]; *Вытанцоўваў перад станінай, **як** дурань перад труной* [1, с. 244]. Акрамя злучнікаў, сродкам сувязі можа быць злучальнае слова **як**, якое з'яўляецца прыслоўем. У такіх выпадках у галоўнай частцы заўсёды знаходзіцца ўказальнае слова **так**. Такім чынам, утвараецца карэлятыўная пара: *І бадай ніколі ён яшчэ не думаў пра сваю жонку **так** жорстка і непачціва, **як** падумаў у тую хвіліну* [1, с. 72]; *Званы зазванілі **так**, **як** званілі яны адвечна...* [1, с. 88]; ***Як** добры актор настройвае сябе на інакшае псіхалагічнае гучанне ў другой дзеі, **так** ён настройваў сябе на другую аперацыю* [1, с. 151].

Другім высокачастотным у плане ўжывальнасці з'яўляецца складана-залежны сказ з даданай часткай часу, бо на старонках рамана вельмі часта апісваецца тая ці іншая падзея з указаннем часу, калі яна адбываецца. Пры гэтым самым распаўсюджаным аказваецца падпарадкавальны злучнік **калі**: *У горадзе, **калі** яны гулялі разам, на іх з усмешкамі азіраліся...* [1, с. 9]; ***Калі** Шыковіч, увогуле спакойны чалавек, абураўся, ён пачынаў махаць рукамі і крычаць* [1, с. 12]; *Гэта яго злавала і смяшыла, **калі** ён таропка ішоў па абмытых дажджом вуліцах* [1, с. 28]. Часам у галоўнай частцы знаходзіцца ўказальнае слова **тады**: ***Калі** я быў патрэбны яму, **тады** ён знаходзіў мяне ўсюды* [1, с. 15]. Зрэдку сродкам сувязі выступае злучнік **пакуль**: *Гэтак жа шырока крочыў ён па кабінеце сакратара гаркома, **пакуль** Тарасаў канчаў размову з загадчыкам аддзела* [1, с. 283].

Умоўныя адносіны, якія выражаюцца пры дапамозе падпарадкавальнага злучніка **калі**, таксама ў значнай колькасці прадстаўлены ў складаназалежных сказах рамана “Сэрца на далоні”: *Як яно збяднее, **калі** не пачытае твайго артыкула* [1, с. 8]; *Жывіцкі спуціць з мяне тры скуры, **калі** заўтра не здам* [1, с. 10]; ***Калі** забыліся тады, то ці варта варушыць гэта цяпер?* [1, с. 12]; ***Калі** гэтага гарэння ў цябе не на адзін дзень, **калі** ты сур'ёзна хочаш заняцца нашым падполлем, вось табе мая рука* [1, с. 14]. Выпадкі, калі ў якасці сродку сувязі ў складаназалежным сказе з даданай умовы выступае злучнік **каб**, з'яўляюцца адзінкавымі: ***Каб** я цябе менш ведаў, я даў бы табе па мордзе за такія словы* [1, с. 12].

Даданая частка мэты часта выкарыстоўваецца пісьменнікам, які для сувязі гэтай часткі з галоўнай ужывае злучнік **каб**: ***Каб** схваць сваю слабасць, не паварочваючыся, сказаў суро́ва...* [1, с. 13]; *А што ты зробіў, **каб** подзвіг іх стаў вядомы?* [1, с. 13]; *Я дорага заплаціў бы, **каб** даведацца, пра што ты думаеш* [1, с. 25]; *Той кінуў вуды і вылез з лазняку, **каб** паглядзець, што здарылася* [1, с. 27]; *Я не адважыўся набліжацца да акна, **каб** сачыць за імі* [1, с. 98]; ***Каб** заглядзіць няёмкасць, Маша вырашыла перавесці ўвагу на сябе, сказала весела, гарэзліва* [1, с. 190].

Да канструкцый з высокай ступенню ўжывальнасці адносяцца складаназалежныя сказы з даданымі часткамі прычыны, дзе сродкам сувязі выступае злучнік *бо* (*А Яраш хацеў перакрэсліць усё, бо не назвалі яго...* [1, с. 26]; *Яго ўдача падагрэла рыбацкі азарт Гукана, бо язя той не ўзяў ніводнага* [1, с. 27]; *Выціскаў з сябе смех, бо ўсё скаваў страх, новы, невядомы* [1, с. 417]), уступкі з падпарадкавальным злучнікам *хоць* у якасці сродку сувязі (*Але Яраш адчуваў праўду ў яго словах, хоць з нечым і не згаджаўся* [1, с. 14]; *Не выдаў, хоць раскусіў, што гэта за птушка* [1, с. 399]; *Мне нічога не даручыў, хоць справай з медыкаментамі займаўся я* [1, с. 405]; *Зося ўзяла здымак, паднесла блізка да вачэй, хоць блізарукасці ў яе Кірыла раней не прыкмячаў* [1, с. 439]).

У рэдкіх выпадках І. П. Шамякін выкарыстоўвае складаназалежныя сказы з даданай часткай спосабу дзеяння, дзе сродкам сувязі выступае злучнік *што*, а ў галоўнай частцы прысутнічае ўказальнае слова *так*, выражанае прыслоўем: *Ён так ірвануўся, што два дужыя гестапаўцы зваліліся з кузава на зямлю* [1, с. 86]; *Так схавваю, што фрыцы за сто год не знойдуць* [1, с. 102]. Даданая месца, дзе сродкам сувязі выступае злучальнае слова *дзе*, якое адносіцца да ўказальнага слова *там* у галоўнай частцы, не характэрная для мовы рамана: *Не рабіце сакрэтаў там, дзе іх няма* [1, с. 30]. Прычым злучальнае слова *дзе*, якое нясе ў сабе прасторавае значэнне, найчасцей выкарыстоўваецца ў складаназалежных сказах з даданай азначальнай: *Сямён Парфёнавіч глянуў на тое месца на плошчы, дзе нядаўна яшчэ ўзвышаўся манумент, і цяжка ўздыхнуў* [1, с. 457]; *Ён рушыў у калідор, дзе стаяў тэлефон, узяў трубку* [1, с. 490].

Неабходна заўважыць, што пры выкарыстанні ў якасці сродкаў сінтаксічнай сувязі злучальных слоў, выражаных адноснымі займеннікамі, прыназоўнікавыя формы ўжываваюцца радзей за беспрыназоўнікавыя. Ступень іх функцыянальнай актыўнасці залежыць ад лексічнага значэння прыназоўніка, яго стылістычнай замацаванасці, злучальных магчымасцей. У мове рамана “Сэрца на далоні” найбольш прадстаўлены складаназалежныя сказы з даданай азначальнай і дапаўняльнай. Складаназалежныя сказы з даданай азначальнай, як правіла, выкарыстоўваюцца для характарыстыкі герояў, апісання розных з’яў, з даданай дапаўняльнай – для паведамлення, раскрыцця сэнсу пэўных падзей. Складаназалежныя сказы – важны і дзейсны сродак перадачы інфармацыі рознага характару ў мове рамана І. П. Шамякіна “Сэрца на далоні”.

Такім чынам, у стварэнні стылістычных адметнасцей твора вядучую ролю адыгрывае сінтаксічная пабудова сказаў, у якой адлюстроўваецца спецыфіка апавядальнай манеры аўтара, сродкі сінтаксічнай сувязі, пры дапамозе якіх пісьменнік звязвае прэдыкатыўныя часткі ў адно сэнсавое цэлае.

ЛІТАРАТУРА

1. Шамякін, І. Сэрца на далоні / І. Шамякін. – Мінск : Беларусь, 1969. – 496 с.

МОВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЗЕЯННЯ

Мысленню, а тым самым і мове ўласціва зводзіць разнастайныя сітуацыі да стандарту, у якім увасоблены папярэдні вопыт чалавека. Гэта прыводзіць да “рытуалізацыі” мыслення чалавека і яго маўленчых паводзін, што знаходзіць выражэнне ў стэрэатыпах, у прыватнасці маўленчых. Рытуалізацыя маўленчых паводзін дазваляе прагназаваць магчымыя маўленчыя дзеянні ўдзельнікаў камунікацыі і – адпаведна – рэалізоўваць стратэгічны падыход у стандартных маўленчых сітуацыях. Чым больш фармалізаваная моўная сітуацыя, тым больш верагодна, што прагназаванне маўленчых дзеянняў будзе бліжэй да рэальнасці. Стратэгія маўленчых паводзін ахоплівае ўсю сферу працэсу камунікацыі, калі мэтаю з’яўляецца дасягненне пэўных доўгачасовых вынікаў.

Сучасны чалавек, будучы суб’ектам моўнага ўздзеяння, імкнецца рэгуляваць дзейнасць свайго суразмоўцы. І гэта не толькі заклік да дзеяння, але і ўплыў на прыняцце рашэнняў, на ўяўленні аб свеце, на сістэму каштоўнасцей і перакананняў. Суб’ект маўлення кадуе інфармацыю, г.зн. тое, што знаходзіцца ў яго свядомасці, прадстаўляе ў выглядзе кагнітыўных структур (фрэймаў, сцэнарыяў). Суб’ект маўлення суіснуе са спажыўцом інфармацыі, рэцыпіентам. Каардыната “я” вызначае важнае для камунікатыўных актаў паняцце інтэрсуб’ектыўнасці. Адзін з важнейшых момантаў інтэрпрэтацыі выказвання – шматзначнасць “я”. Для “аўтараў” канкрэтных маўленчых актаў характэрна імкненне растлумачыць аб’ектыўную сітуацыю нейкім суб’ектыўным чынам у залежнасці ад камунікатыўных мэт. Аб’ектыўны свет шляхам трансфармацыі ва ўяўленні суб’екта ацэньваецца, г.зн. суадносіцца са шматлікімі аператарамі, што стварае ў выніку псіхалагічную афарбоўку маўлення – суб’ектыўную мадальнасць.

Патэнцыялам уздзеяння валодаюць усе кампаненты мадэлі камунікатыўнага акта. У залежнасці ад таго, які з іх “эксплуатуецца”, можна вылучыць розныя тыпы камунікатыўных стратэгий.

Традыцыйную цікавасць выклікае аналіз прагматычнага патэнцыялу паведамлення, што звязаны з выкарыстаннем моўных рэсурсаў розных узроўняў (лексікі, граматыкі, фанетыкі). Тэксты аналізуюцца з пазіцыі іх уласнай структурнай арганізацыі на розных узроўнях апісання. Катэгорыі марфалагічнага ўзроўню выкарыстоўваюцца для стварэння поля суб’ектыўнай мадальнасці пры ўмове іх кантэкстуальнай вобразнасці. Пры выкарыстанні адзінак лексічнага ўзроўню ў якасці прагматычных сродкаў перавага аддаецца лексемам, якія з’яўляюцца актуалізаванымі або маюць вобразную ўнутраную форму.

Актуалізацыя лексічных адзінак у стылістычным кантэксце часта з’яўляецца вынікам неаднароднасці стылістычнай прыналежнасці лексем.

Стылістычная транспазіцыя – прыём сенсібілізацыі прагматычнай сілы прагмем. Прагматычная сіла прагмем тым большая, чым меншая частотнасць іх ужывання і чым менш яны чакаемыя ў дадзенай сітуацыі.

*Бог чалавеку дае радзіму,
Як ласку нябесную
І пакаранне... [1, с. 158]*

Эфект экспрэсіўнасці часта дасягаецца эксплуатацыяй унутранай формы слова. Канатацыя “накладваецца” на выказванне, што робіць яго двухпланавым, дае магчымасць вылучыць аб’ектыўна-мадальнае і суб’ектыўна-мадальнае значэнне лексемы. Выбар канататыўнай мадальнасці – сведчанне таго, што аўтар маўлення зацікаўлены не столькі ў кваліфікацыі таго, што належыць свету, колькі ў інтэрпрэтацыі ацэнкі.

*На кладах дазволіць журбе
Прарасці маладою травою
І замену знойдзе табе
Несуцешнай удавою [1, с. 112].*

Актыўна ўнутраная форма эксплуатаецца падчас ужывання метафары. Метафара ўзнікае як вынік аўтарскага пераасэнсавання значэнняў слоў. У працэсе ўтварэння поля суб’ектыўнай мадальнасці найбольшую ролю адыгрываюць вобразная і ацэначная метафары. Прычыны выкарыстання метафары вынікаюць з імкнення, з аднаго боку, да дакладнасці, з другога – да эмацыянальнага выражэння думкі з максімальнай эфектыўнасцю.

*У гмах далягляду на страсе
Галосіць мройна певень прадчування.
Тым часам самаўпэўненая пані
Сябе й зняверанасць сваю нясе.
Садзіцца самаўладна на куце –
Хай рассыхаецца ў двары карэта.
І старасцю завецца пані гэта,
Прывабная ў апошняй пекнаце [1, с. 254].*

Найбольш выразнымі сродкамі стварэння поля суб’ектыўнай мадальнасці з’яўляюцца адзінкі сінтаксічнага ўзроўню мовы. У працэсе ўтварэння поля суб’ектыўнай мадальнасці важную ролю адыгрываюць інтанацыйныя канструкцыі, бо прыроду клічных сказаў і рытарычных пытанняў вызначае эмацыянальна-ацэначны змест (модус). Інтанацыйныя канструкцыі шырока выкарыстоўваюцца як спосаб засяродзіць увагу чытача, яны не столькі інфармацыя, колькі адлюстраванне эмацыянальна-валявой сферы псіхікі суб’екта маўлення.

*Ці мы жывем,
Ці толькі страх лагодзім,
Свой страх,
Што непазбежнаму слугуе?
Ці паміраем мы,
Ці адыходзім
З адной краіны ценяў
У другую? [1, с. 129].*

Узмацненню выразнасці і пераадоленню стандарту садзейнічае выкарыстанне экспрэсіўных сінтаксічных канструкцый з элементамі перастаноўкі і пералічэння. Сказы з адваротным парадкам слоў, пералічальныя канструкцыі, такія разнавіднасці паўтору, як анафара, эпіфара, сімплоіка, кампазіцыйны стык і інш. разлічаны на выразны эфект. Структуру ўтварае стылістычны кантраст паміж “звычайным” маўленнем і адхіленнем ад яго. План зместу ўзмацняецца шляхам абнаўлення плана выражэння. Актуалізацыя пэўных сінтаксічных мадэляў уяўляе сабой так званую “сінтаксічную вобразнасць”, уплыў якой на рэцыпіента значны. За своеасаблівай сінтаксічнай пабудовай не толькі індывідуальная форма выяўлення, а і сродак выражэння думак з максімальнай эфектыўнасцю.

Прагнем жывой вады

Набраць аднойчы ў запас.

Молім злітавацца гады,

А яны ўжо не чуюць нас... [1, с. 252].

Экспрэсіўнасцю характарызуюцца і канструкцыі з парцэляцыяй і сегментацыяй, звязаныя па паходжанні з вусным маўленнем. Часта яны ўяўляюць сабой стылістычны прыём, выкарыстанне якога прадумана і матывавана камунікатыўнай задачай.

Зноў хатнік дыхае нада мною.

Зноў тупае дваравік у двары.

Кон адварочваецца спіною.

Да пары [1, с. 30].

Такім чынам, лінгвістыка разглядае мову як сістэму, якая мае пэўную структуру, што значыць складаецца з адзінак і правілаў іх функцыянавання. Гэты падыход выдатна дзейнічае на любым узроўні аж да сказа. Спробы ўявіць, што адбываецца з мовай, калі яна “становіцца” маўленнем, і вызначыць правілы функцыянавання моўных адзінак у патоку маўлення прадпрымае дыскурс-аналіз. Э. Бенвеніст [2] сцвярджае, што са сказам мы пакідаем мову як сістэму знакаў і ўступаем у іншы свет, у свет мовы як сродку зносін, выражэннем якога з’яўляецца дыскурс, Н. Д. Аруцюнава [3, с. 136–137] вызначае дыскурс як складны тэкст, абумоўлены прагматычнымі, сацыякультурнымі, псіхалагічнымі і інш. фактарамі; тэкст, узяты ў падзейным аспекце; маўленне, разглядаемае як мэтанакіраванае сацыяльнае дзеянне. Дыскурс – гэта маўленне, “пагружанае ў жыццё”. Асноўная функцыя мовы як камунікатыўнай сістэмы – арганізацыя чалавечых дзеянняў з дапамогай слоў (знакаў).

Суб’ект маўлення экспліцытна або імпліцытна “прысутнічае” ў тэксце. Гэты вобраз карэктуюцца пры дапамозе іміджавых стратэгий. Аўтарам маўлення можа быць вядомая, аўтарытэтная ў грамадстве асоба; аўтар маўлення можа выказваць клопат пра адрасата маўлення; аўтар маўлення можа аб’ядноўваць сябе і рэцыпіента:

Мы – крывічы, / Мы – крэўнік, свае...

Мы – крывічы, / І нам дазволіў бог... [1, с. 20].

Вобраз адрасата мадэлюецца пры дапамозе статусна-ролевых стратэгий, накіраваных на павышэнне яго самаацэнкі.

Быць аб'ектам моўнага ўздзеяння – значыць адчуваць уздзеянне іншых, якое адбываецца ў вербальнай форме. Слухач павінен дэкадаваць паведамленне, атрыманую інфармацыю супаставіць з уласнай карцінай свету і інтэрпрэтацыяй намераў суб'екта маўлення. Пры гэтым заўсёды ёсць розніца паміж кадаванай і дэкадаванай інфармацыяй. Такім чынам, важна ўяўляць інфармацыйную структуру дыскурсу.

Інфармацыйныя складнікі дыскурсу:

1. *Прапазіцыя* – семантычны інварыянт выказвання. Ён можа быць ісцінным або не.

2. *Рэферэнцыя* – суаднясенне актуалізаваных імёнаў і аб'ектаў рэчаіснасці. Рэферэнцыя можа быць канкрэтнай: *ідэнтыфікаванай* (суб'ект і адрасат папярэдне ведаюць пра ўсе аб'екты рэферэнцыі), напрыклад,

*Як і некалі Ньютану,
І не без следу,
Яблык на галаву мне
Зляцеў наўпрысу* [1, с. 29]

(актуалізаваныя наступныя імёны і аб'екты рэчаіснасці: усім вядомыя “яблык” і “Ньютан” і вядомы чытачу аўтар “я” – Рыгор Барадулін); і *інтрадуктыўнай* (аб'ект вядомы аўтару і невядомы чытачу):

*Супонец – Лясное возера – не ўзгадае,
Адкуль да яго прыстала мяно* [1, с. 172].

Трэба тлумачыць, што Супонец – возера. Канкрэтная рэферэнцыя абапіраецца на прэсупазіцыю існавання аб'екта. Рэферэнцыя можа быць і нявызначанай – аб'ект невядомы ні аўтару, ні чытачу.

3. *Прэсупазіцыя* – сэнсавы кампанент выказвання, праўдзівасць якога неабходная, каб дадзенае выказванне не было семантычна анамальным. Прагматычная прэсупазіцыя ўключае ў сябе ўяўленні таго, хто гаворыць, аб кантэксце, агульныя (фонавыя веды), з'яўляецца ўмовай паспяховасці і дарэчнасці выказвання. Прэсупазіцыя кагнітыўна папярэдняе выказванню. Набор усіх прэсупазіцый задае клас магчымых светаў, у якіх гэтыя прэсупазіцыі рэлевантныя. В. У. Красных [4] разглядае прэсупазіцыю як зону перасячэння кагнітыўных прастораў камунікантаў.

*Соль жывая.
Людзі – соль зямлі.*

Несалёнае псуецца хутка [1, с. 245] (макрапрэсупазіцыя, фрагмент кагнітыўнай базы, рэлевантныя для камунікантаў);

*У роднай хаце
І качарга – маці* [1, с. 33] (соцыумная прэпазіцыя);

А ў нас чужыну журбнай звалі [1, с. 158] (мікрапрэсупазіцыя, індывідуальная кагнітыўная прастора).

4. *Рэlevantнасць*. Ступень рэlevantнасці меркавання ў кантэксце тым вышэй, чым менш кагнітыўныя намаганні, неабходныя для яго апрацоўкі.

Апосталам балюча на зямлі.

Балюча й за бязмозглых, і за мудрых [1, с. 147].

5. *Эксплікатура* (экспліцытны сэнс выказвання) – гэта такі змест выказвання, які з’яўляецца праявай і развіццём лагічнай формы, выяўленай у выказванні з дапамогай моўнага кода.

Чужэюць родныя мясціны з году ў год.

І мы штодня сабе чужэем самі [1, с. 9].

Лагічная форма выказвання не заўсёды вычарпальна адлюстроўвае прапазіцыю: рэцыпіенту прыходзіцца дапаўняць, аднаўляць прынятую форму да ўзроўню поўнай прапазіцыі, у тым выглядзе, у якім яе імкнуўся перадаць суб’ект маўлення.

6. *Імплікатура* – нелітаральныя аспекты значэння і сэнсу, якія не вызначаюцца непасрэдна структурай выказвання, г.зн. тое, што маецца на ўвазе. Камунікатыўная імплікатура вызначаецца камунікатыўна значнымі адхіленнямі ад стандарту. Навошта суб’екту маўлення патрэбныя імплікатуры? Такі від камунікацыі валодае большай прэстыжнасцю: для разумення імплікатур неабходна пэўнае разумовае развіццё, аўтар “добра выглядае” і “прыўздымае” адрасата, мяркуючы, што ён зможа правільна расшыфраваць імплікатуру. Ужыванне імплікатур спалучаецца з рызыкай паніжэння ступені даступнасці.

7. *Інферэнцыя* – пабудавана на тым, што ў нас заўсёды ёсць чаканні, звязаныя з далейшым развіццём сітуацыі. На падставе кожнага выказвання мы будзем выснову. Яна можа ўдакладняцца наступным выказваннем, бо чаканні часам парушаюцца. Калі б прагаворваліся ўсе сувязі, то тэксты былі б непамерна доўгімі. Такім чынам, мы вымушаны дапускаць апушчэнні і імпліцытныя сэнсы.

Яны прылятаюць

Да кожнага ў госці,

Вяртаючы смех,

Даганяючы плач,

Сініца з маленства,

Жаўрук з маладосці,

Са сталасці – грак,

З небылосці – крумкач... [1, с. 138].

У працэсе камунікацыі непазбежным з’яўляецца моўнае ўздзеянне. Маўленне разглядаецца як мэтанакіраванае сацыяльнае дзеянне, дыскурс, стратэгія маўленчых паводзін ахоплівае ўсю сферу працэсу камунікацыі, калі мэтай выступае дасягненне вынікаў. Моўныя рэсурсы розных узроўняў валодаюць прагматычным патэнцыялам. Дыскурс характарызуецца наяўнасцю інфармацыйнай структуры.

ЛІТАРАТУРА

1. *Барадулін, Р.* Калі рукаюцца душы...Паэзія з прозай / Р. Барадулін, В. Быкаў. – Мінск : ГА БТ “Кніга”, 2003. – 344 с.
2. *Бенвенист, Э.* Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Эдиториал УРСС, 2009. – 448 с.
3. *Арутюнова, Н. Д.* Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. Энцикл., 1990. – 688 с.
4. *Красных, В.* Основы психолингвистики и теории коммуникации : курс лекций / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2001. – 270 с.

УДК 811.161.3'36

А. В. Семянькевіч (Мінск)

МНОЖНАЛІКАВЫЯ НАЗОЎНІКІ Ў СЛОВАЎТВАРАЛЬНАЙ КАНЦЭПЦЫІ КАТЭГОРЫІ ЛІКУ

Цікавасць лінгвістаў да з’явы *pluralia tantum* (далей *plt*) абумоўлена яе значнасцю ў трактоўцы граматычнай катэгорыі ліку (далей КЛ) у цэлым. На працягу доўгага перыяду вывучэння яе праблематыкі менавіта інтэрпрэтацыя *plt* шмат у чым вызначала сутнасць той ці іншай тэарэтычнай канцэпцыі гэтай катэгорыі. Множналікавыя назоўнікі парушалі паняццёвую «празрыстасць» фармальна простага КЛ, стрыжнем якой прызнавалася выражэнне колькасных адносін. Намаганні даследчыкаў былі скіраваны на тое, каб арганічна і несупярэчліва ўключыць назоўнікі *plt* у сістэму КЛ для абгрунтавання яе цэласнасці і аблігаторнасці.

У беларусістыцы праблемы катэгарыяльнай сутнасці субстантыўнага ліку не былі прадметам тэарэтычных прац, таму не ставілася і пытанне граматычнага статусу *plt*. Мэта даследавання – прааналізаваць навуковыя падыходы да інтэрпрэтацыі множналікавых назоўнікаў у рэчышчы словаўтваральнай канцэпцыі КЛ як аднаго з напрамкаў навуковай парадыгмы, ідэалогію якой можна было б назваць прынцыпам правядзення меж – паміж лексічным і граматычным, словазмяненнем і словаўтварэннем, семантычнай і сінтаксічнай катэгорыяй, асноўнымі і другаснымі значэннямі форм.

Класіфікацыйная (словаўтваральная) тэорыя КЛ узнікла ў Маскоўскай лінгвістычнай школе. Першым абсалютна адназначна субстантыўныя формы ліку кваліфікаваў як формы словаўтварэння Ф. Ф. Фартунатаў, кіруючыся іх несінтаксічнасцю (незалежнасцю ад сінтаксічных сувязей у сказе [1, с. 155]). Погляды лінгвіста на катэгарыяльную сутнасць ліку назоўніка падтрымлівалі ў розны час Р. І. Аванесаў, М. М. Дурнаво, У. М. Сідараў, Д. М. Ушакоў, М. М. Петэрсон, П. С. Кузняцоў, І. Р. Міла-слаўскі, Л. Н. Булатава, Н. А. Янко-Трыніцкая, Г. Паўль, С. Д. Кацнельсон. Улічваючы складаны зместавы характар форм як адзіночнага ліку (далей АЛ), так і множнага ліку (далей МЛ), паслядоўнікі Ф. Ф. Фартунатава

прызнавалі “асноўнай функцыяй, якая аб’ядноўвае ўсе без выключэння формы ліку” функцыю дапасавання ў ліку незалежна ад яе зместу. Бо “калі б не дапасаванне, то КЛ у функцыі квантытатываўнай актуалізацыі была б абмежаваная толькі злічальнымі імёнамі і не магла б службыць прыметай назоўніка як часціны мовы” [2, с. 27–28].

Праблема месца множналікавых назоўнікаў у КЛ для прыхільнікаў словаўтваральнай яе прыроды не была актуальнай, бо яны лёгка ўпісваліся ў сістэму форм МЛ паводле іх агульнай дапасавальнай функцыі. У плане выражэння колькаснага значэння плуратывы не разглядаліся, бо намінатыўнае значэнне форм ліку не прызнавалася вызначальнай катэгарыяльнай прыметай субстантыўнага ліку, а калі яны і згадваліся, то як “спустошаныя формы” [2, с. 29]. Таму для вывучэння месца *pl* у гэтай канцэпцыі важнымі з’яўляюцца погляды тых лінгвістаў, якія пры апісанні КЛ надавалі формам з няпоўнай парадыгмай не перыферыйнае, а цэнтральнае значэнне. У гэтым сэнсе ўвагі заслугоўваюць працы І. Р. Міласлаўскага. Даследчык з’яўляецца паслядоўным прыхільнікам поглядаў Ф. Ф. Фартунатава. Аналізуючы шматлікія прыклады, калі фармальны паказчык МЛ назоўніка не выражае значэння колькасці, якое традыцыйна лічыцца намінатыўным для словаформ ліку, І. Р. Міласлаўскі сцвярджае, што абавязковым і рэгулярным элементам значэння ліку можа лічыцца выключна сінтаксічны, бо “рэальная адзіночнасць і неадзіночнасць прадметаў можа і не выражацца самой словаформаю”, аднак “не знойдзецца такіх назоўнікаў, якія б не выражалі прыналежнасць да АЛ ці МЛ формамі дапасаваных слоў”. На гэтай падставе робіцца выснова пра тое, што “прызнанне сінтаксічнага элемента значэння асновай, на якой лік назоўнікаў выдзяляецца як марфалагічная катэгорыя, патрабуе разглядаць АЛ і МЛ назоўнікаў не ў якасці форм аднаго слова, а ў якасці розных слоў” [3, с. 60–62]. Даследчык лічыць, што фармальныя адрозненні паміж словамі (рус.) *дом* і *дома*, *дорога* і *дороги*, *колесо* і *колёса* не ахопліваюць усіх адрозненняў, якія паміж кампанентамі гэтых пар ёсць, а гэта значыць, што так, як і род, лік назоўніка трэба прызнаць словаўтваральнай, а не словазменнай марфалагічнай катэгорыяй. Пры такім падыходзе “нават словы парнага роду не з’яўляюцца выключэннем, бо належаць да МЛ сінтаксічнага (але зусім не абавязкова па змесце!)” [3, с. 61]. Прытрымліваючыся традыцыйнага падзелу ўсіх назоўнікаў на злічальныя і незлічальныя, лінгвіст далей сярод злічальных вылучае “словаформы са значэннем АЛ (*дом*, *корова*, *поле*, *день*), словаформы са значэннем МЛ (*дома*, *коровы*, *поля*, *дни*) і словаформы з нявыражаным значэннем ліку – адзіночнага або множнага (*ворота*, *такси*, *пальто*, *кенгуру*)” [Там жа, с. 62]. Такім чынам, паводле канцэпцыі І. Р. Міласлаўскага, множналікавыя назоўнікі або “зусім не выражаюць ніякіх уяўленняў, звязаных з колькасцю абазначаных імі прадметаў” [Там жа, с. 59], або выражаюць намінатыўнае значэнне адзіночнасці – неадзіночнасці лексічнымі сродкамі, а не фармальным паказчыкам МЛ, але з пункту гледжання сінтаксічнага элемента значэння ўсе плуратывы ўключаюцца ў сістэму назоўнікаў МЛ.

Трэба адзначыць, што фартунатаўская трактоўка КЛ як словаўтваральнай не атрымала шырокага распаўсюджвання. У лінгвістыцы стала складвацца граматычная традыцыя не раздзяляць парадыгмы форм ліку на розныя словы. Аднак гэта традыцыя грунтавалася пераважна на аснове лінгвістычнай інтуіцыі даследчыкаў, бо шматлікія моўныя факты застава-ліся без тлумачэння. З часам з’яўляюцца спробы тэарэтычна абгрунтаваць катэгарыяльную сутнасць субстантыўнага ліку ў рэчышчы словазмянення. Гэтыя тэарэтычныя пошукі ішлі ў двух фундаментальных напрамках: словазменная катэгарыяльная сутнасць субстантыўнага ліку раскрывалася на аснове прыярытэту або граматычных, або лексіка-семантычных крытэрыяў.

Фармальны погляд на субстантыўную парадыгму ліку знаходзіў апраўданне ў тым, што “назоўнікі з выражаным супрацьпастаўленнем паводле ліку складаюць асноўную масу назоўнікаў” [4, с. 471]. Аўтары “Тэорыі функцыянальнай граматыкі” ставяць пад сумненне гэта агульнапрынятае тэарэтычнае палажэнне, лічачы, што яно заснавана хутчэй на інтуіцыі, чым на даных статыстычнай базы, таму колькасную праблему “якія імёны найбольш тыповыя – злічальныя ці пазбаўленыя гэтай здольнасці наўрад ці трэба лічыць вырашанай” [5, с. 183]. “Лексікалізацыя граматыкі” [6, с. 16], якая выявілася ў прыярытэце семантычнай марфалогіі ў параўнанні з парадыгма-цэнтрычнай, стымулявала новыя пошукі ў асэнсаванні катэгарыяльнай сутнасці субстантыўнага ліку. Кваліфікацыя некарэлятыўных паводле ліку назоўнікаў як “аномалія сярод безумоўных назоўнікаў” [7, с. 393] не магла задаволіць сучасную навуку, бо заставалася адкрытым пытанне аб прычынах непаўнаты лікавай парадыгмы. Усе “граматычныя цяжкасці” тлумачэння адзіночналікавых і множналікавых назоўнікаў, якія, на думку А. А. Рэфармацкага, “цікавыя хутчэй для стылістыкі, чым для граматыкі” [7, с. 393], пачынаюць з перыферыі даследаванняў пераходзіць у цэнтр. Такі падыход да субстантыўнай КЛ пачынае складвацца з 70-х гадоў мінулага стагоддзя. У лінгвістыцы з’яўляецца шэраг прац, у якіх робяцца спробы сістэматызаваць шматлікія факты семантычных адрозненняў лікавых парадыгмаў, што не ўпісваюцца ў катэгарыяльнае значэнне ліку, вызначанае граматычнай традыцыяй. Асновы такога падыходу былі закладзены ў працах А. У. Бандаркі, Т. В. Булыгінай, В. У. Вінаградава, К. В. Гаршковай, П. А. Собалевай, Л. У. Шчэрбы і інш.

Адным з першых разглядаць КЛ “як складаны прадметна-сэнсавы вузел, у якім сплятаюцца разнастайныя граматычныя і лексіка-семантычныя асаблівасці назоўнікаў” [8, с. 125], прапанаваў В. У. Вінаградаў і прыйшоў да высновы, што “КЛ, як і катэгорыя роду, з’яўляецца не граматычнай, а лексіка-семантычнай катэгорыяй” [Там жа, с. 125]. Аналізуючы разрады і значэнні назоўнікаў *pl*, лінгвіст адзначае, што некаторыя з іх вызначаюцца прадуктыўнасцю, і лічыць значэнні множналікавых назоўнікаў, якія маюць адзіночналікавыя амонімы, вытворнымі, не называючы іх, праўда, вытворнымі словамі. У дакладзе, прысвечаным гісторыі фарміравання славянскіх

лікавых парадыгмаў, К. В. Гаршкова прапанавала сваё бачанне КЛ і месца ў ёй некарэлятыўных назоўнікаў: “Сучасная КЛ ёсць складанае ўзаемадзеянне словазмянення і словаўтварэння. Прычым, важна падкрэсліць, што ў словаўтваральнай функцыі выступае лікавая парадыгма, і гэта значэнне выражае флексія... Асноўным шляхам развіцця слоў *st* і *plt* і было выкарыстанне словаўтваральнай функцыі лікавай парадыгмы” [9, с. 9–10]. Значны ўнёсак у новае бачанне КЛ і месца некарэлятыўных лікавых форм зрабіла тэрнарная канцэпцыя лікавага проціпастаўлення, распрацаваная Л. У. Шчэрбам і А. А. Бандаркам. Згодна з ёй гэта катэгорыя адносіцца да непаслядоўна карэлятыўных, для якіх “характэрна шырокае распаўсюджванне несуднасных утварэнняў <...> і высокая ступень залежнасці ад лексікі” [10, с. 214]. “Змешаны” статус КЛ кваліфікавала ў сваіх працах П. А. Собалева: “не ва ўсіх выпадках КЛ з’яўляецца чыста словазменнай і не ва ўсіх – чыста словаўтваральнай. Хутчэй за ўсё маюць рацыю тыя даследчыкі, якія ў шэрагу выпадкаў бачаць словазменныя адносіны, а ў шэрагу іншых – словаўтваральныя” [11, с. 59]. У сучаснай лінгвістыцы тэрнарную канцэпцыю падтрымалі І. П. Распопаў, А. М. Ломаў, У. А. Плунгян, В. Б. Яўцюхін, С. В. Піваварава. Важным вынікам гэтай інтэрпрэтацыі КЛ з’яўляецца тое, што назоўнікі *plt* разглядаюцца ў зоне словаўтваральных, а не марфалагічных працэсаў.

У гэтым аспекце асаблівай увагі заслугоўвае праца Л. М. Булатавай [12], у якой даследчыца ставіць у прамую залежнасць праблему вызначэння статусу КЛ ад інтэрпрэтацыі множналікавых назоўнікаў. Хаця аўтар разглядае КЛ у рэчышчы фартунатаўскага крытэрыю размежавання словазменных і словаўтваральных катэгорый на аснове сінтаксічнасці / несінтаксічнасці форм, яе погляды на множналікавыя назоўнікі адрозніваюцца ад поглядаў прыхільнікаў гэтай канцэпцыі. Даследчыца будзе сваё бачанне феномену *plt* на крытыцы ідэі аманіміі лікавых форм А. А. Залізняка [13]. Аналізуючы набор дыягнастычных кантэкстаў, прапанаваных лінгвістам, Л. М. Булатава адзначае некаторыя выпадкі, якія не гарманіруюць з іншымі праяўленнямі дапасавання, калі аманімія форм ліку назоўнікаў не перашкаджае дапасаванню ў ліку. Слова тыпу *бюро* адносяцца да розных дапасавальных класаў у залежнасці ад рэальнай колькасці прадметаў (рус. *Он пошёл в своё бюро* і *Все разошлись по своим бюро*), у той час як назоўнікі тыпу *сані*, па класіфікацыі А. А. Залізняка, адносяцца да аднаго класа, бо выбар лікавай формы залежнага слова не дэтэрмінуецца назоўнікам. Л. М. Булатава лічыць, што “гэтыя супярэчнасці ліквідуюцца, калі формы АЛ і МЛ разглядаюцца як розныя класы назоўнікаў. Пры такім падыходзе *plt* заўсёды трэба лічыць формамі МЛ (незалежна ад таго, абазначаюць яны ў канкрэтным кантэксце адзін прадмет або некалькі)” [12, с. 124]. Спалучальнасць злічальных плюратываў са словамі *адны*, *кожныя*, якая многімі лінгвістамі разглядалася як аргумент на карысць канцэпцыі аманіміі форм, Л. М. Булатава не лічыць граматычна дэтэрмінаванай, “таму што абмежа-

ванне спалучальнасці ў падобных выпадках вызначаецца лексічнымі значэннямі назоўнікаў, а не граматычнай формай ліку, сувязь якой з рэальнай колькасцю прадметаў не адназначная” [12, с. 124]. Такім чынам, на думку даследчыцы, няма падстаў п्लюратывы разглядаць як аманімічныя формы, а калі прызнаць, “што plт заўсёды з’яўляюцца формамі МЛ, то рэгулярнасць форм ліку ў назоўніка давядзецца прызнаць адноснай” [Там жа, с. 124], прычым гэта нерэгулярнасць мае прынцыпова іншы характар у параўнанні з семантычна абумоўленай нерэгулярнасцю некаторых бяспрэчна словазменных форм, напрыклад, форм асобы дзеяслова. На думку Л. М. Булатавай, у сістэме ліку “мы сутыкаемся з семантычна нематываванай адсутнасцю лікавай пары ў злічальных назоўнікаў, а ў тых выпадках, калі адсутнасць лікавай пары семантычна матываваная, нематываванай з семантычнага пункту гледжання з’яўляецца сам выбар лікавай формы” [Там жа, с. 125]. Прызнанне адсутнасці рэгулярнасці форм ліку дае падставы даследчыцы адносіць КЛ да словаўтваральных. Аналізуючы далей факты разыходжання лексічных значэнняў назоўнікаў АЛ і МЛ, якія носяць сістэмны характар і паддаюцца тыпізацыі, Л. М. Булатава робіць выснову: “любыя разыходжанні ў лексічнай семантыцы форм ліку (з’явіліся яны ў акце дэрывацыі ці ў выніку развіцця полісеміі ў адной з форм) толькі таму і магчымыя, што гэтыя формы належаць да розных слоў” [Там жа, с. 126]. Не абыходзіць увагай даследчыца і іншыя тэарэтычныя падыходы да праблемы рэгулярнасці форм ліку. Палемізуючы з П. А. Собалевай, згодна з якой “рэгулярнасць форм ліку заключаецца ў тым, што па-за формамі і значэннямі ліку няма імені” [11, с. 56], Л. М. Булатава разглядае абавязковасць форм ліку назоўнікаў толькі як аргумент на карысць таго, што лік назоўніка – гэта граматычная катэгорыя, але абавязковасць яе праяўлення ў назоўніку яшчэ не вырашае пытання аб яе словазменным характары, “бо і формы роду абавязковыя для назоўнікаў АЛ, тым не менш суадносныя па значэнні формы роду не разглядаюцца як формы аднаго слова” [12, с. 127]. Рашуча не згаджаецца даследчыца і з тымі лінгвістамі, якія лічаць, што формы ліку з’яўляюцца формамі аднаго слова ў тым выпадку, калі адрозніваюцца толькі значэннем ліку, а ў астатніх выпадках гэта розныя словы, бо “калі пагадзіцца з такім падыходам, то давядзецца прызнаць, што аднымі і тымі ж сродкамі ў межах аднародных па сваіх граматычных уласцівасцях форм выражаюцца то словазменныя, то словаўтваральныя адносіны, а гэтага няма ў сферы тых катэгорый, словазменныя або словаўтваральны характар якіх не выклікае сумненняў” [12, с. 127]. Незалежна ад семантычнай структуры Л. М. Булатава паслядоўна разглядае АЛ і МЛ аднаго назоўніка самастойнымі словамі. Прычым МЛ ва ўсіх выпадках лічыць семантычна вытворным, што, на яе думку, з’яўляецца яшчэ адным доказам словаўтваральных адносін паміж АЛ і МЛ, калі кіравацца бадуэнаўскім крытэрыем размежавання форм словаўтварэння і словазмянення. Трэба адзначыць і яшчэ адзін аргумент лінгвіста на карысць словаўтваральнай

прыроды КЛ. Аналізуючы трохкутнік семантычных адносін паміж АЛ, МЛ і суфіксальна маркіраваным зборным назоўнікам паводле схемы А. А. Рэфармацкага (*звер – звяры – звар’ё*), даследчыца лічыць нелагічным супрацьпастаўленне зборнага назоўніка адначасова і форме АЛ, і форме МЛ па розных семантычных прыметах, бо вытворнае слова павінна быць матываванае значэннем утваральнага, а не значэннямі розных яго форм. Усе гэтыя тэрэтычныя аргументы, на думку Л. М. Булатавай, з’яўляюцца доказам таго, што ўсе без выключэння плюратывы (і злічальныя, і незлічальныя) – гэта назоўнікі МЛ з самастойным лексічным значэннем. Трэба толькі адзначыць тэрміналагічную непаслядоўнасць даследчыцы, калі яна, называючы АЛ і МЛ самастойнымі словамі, ужывае тэрмін “формы ліку”.

Трактоўка множналікавых назоўнікаў як самастойных намінатыўных адзінак нарадзіла новую дыскусію – аб даследчыцкім «полі», на якім правамерна вывучаць механізмы ўтварэння адзінак падобнай намінацыі: у лексікалогіі як з’яву семасіялагічную ці ў дэрываталогіі ў межах семантычнай дэрывацыі (лексіка-семантычнага спосабу словаўтварэння). Прыхільнікі семантычнай дэрывацыі любы ЛСВ слова разглядаюць як вынік словаўтваральнага працэсу анамасіялагічнага характару (Э. А. Балалыкіна, Г. А. Нікалаеў, З. П. Данілава, У. В. Колесаў, В. М. Маркаў, Б. І. Осіпаў, В. М. Прохарава, С. А. Акопава). Аднак апісанне ўсіх *pl*t, утвораных шляхам семантычных пераносаў, у дэрывацыйнай парадыгме прадугледжвае ўключэнне іх у сістэму словаўтваральных параметраў – дэрыватар, тып, значэнне. Як правіла, фармальнымі паказчыкамі дэрывацыйнага акта семантычнай плюралізацыі называюцца флексія МЛ і змена парадыгмы ў цэлым. Найбольшыя цяжкасці выклікае словаўтваральнае значэнне, бо неабходна адказаць на пытанне, ці з’яўляецца множналікавая флексія рэпрэзэнтантам агульнай словаўтваральнай катэгорыі.

Гэту праблему паспрабавала вырашыць С. В. Каняўская [14]. Яна таксама разглядае *pl*t як вынік словаўтваральных працэсаў, але ў адрозненне ад многіх іншых даследчыкаў, якія толькі пастуліруюць гэтае палажэнне, яе канцэпцыя вызначаецца лагічна выбудаванай аргументацыяй. Мовазнаўца паставіла сабе задачу адказаць на самае складанае пытанне: калі разглядаць назоўнікі *pl*t як намінатыўныя адзінкі, то якое словаўтваральнае значэнне патрабуе плюральнай аформленасці і якія словаўтваральныя механізмы задзейнічаны ў працэсе плюралізацыі. Іншымі словамі, даследчыца зрабіла спробу апісаць утварэнне назоўнікаў *pl*t менавіта ў дэрывацыйнай парадыгме, выкарыстоўваючы тэрміналагічны апарат гэтай сферы лінгвістыкі. С. В. Каняўская прапанавала наватарскую канцэпцыю асэнсавання сутнасці як КЛ у цэлым, так і месца ў ёй множналікавых назоўнікаў. Аналізуючы семантычнае словаўтварэнне ў сістэме ліку назоўнікаў на дыхранічным матэрыяле рускай мовы, аўтар адразу паставіла пытанне пра статус КЛ. Яе канцэпцыя з’яўляецца дастаткова радыкальнай спробай катэгарыяльна размежаваць з’явы формамянення і словаўтварэння. Падыход С. В. Каняў-

скай заснаваны на вылучэнні ў межах субстантыўнага ліку дзвюх катэгорый – словазменнай КЛ і словаўтваральнай катэгорыі “цэльнасць (недыскрэтнасць) – дыскрэтнасць”. Паводле аўтара, у тых выпадках, калі “фармальныя паказчыкі ліку выражаюць не граматычнае супрацьпастаўленне ‘адзін – не адзін’ або не толькі яго, а яшчэ якія-небудзь значэнні, <...> з’яўляецца іншая – словаўтваральная – катэгорыя, для якой форме АЛ як слоўнікавай уласціва інварыянтнае значэнне недыскрэтнасці, а форме МЛ як слоўнікавай – дыскрэтнасці” [14, с. 69]. У значэнне тэрміна “дыскрэтнасць” аўтарам закладзены вельмі шырокі змест. У самым агульным выглядзе яго сутнасць вызначаецца даследчыцай як “перарыўнасць, адзінства, якое складаецца з частак” [14, с. 69]. Назоўнікі, якія выражаюць слоўнікавай формай МЛ сему дыскрэтнасці, пры гэтым знаходзяцца і ў зоне дзеяння граматычнай КЛ, абавязкова перадаючы значэнні ‘адзін – не адзін’ (згодна з палажэннямі канцэпцыі аманіміі лікавых форм А. А. Залізняка). Гэта значыць, што калі ў слове праяўляецца словаўтваральная катэгорыя “цэльнасць – дыскрэтнасць”, “яно адразу пачынае змяняцца па ліках у адпаведнасці са словазменнай КЛ, як і любое слова, утворанае з дапамогай любога іншага словаўтваральнага механізма” [Там жа, с. 69].

Такім чынам, аўтар прапануе гаварыць не пра дэрывацыйныя з’явы ў межах КЛ назоўніка, а менавіта пра асобную словаўтваральную катэгорыю, для чаго і вылучае сістэму параметраў іх размежавання [Там жа, с. 72]. Паводле гэтай канцэпцыі множналікавыя назоўнікі ў залежнасці ад таго, як праяўляюцца гэтыя катэгорыі, размяркоўваюцца па наступных групам:

1) злічальныя назоўнікі з фармальнымі паказчыкамі толькі МЛ (рус. *сани*). Гэтыя словы выражаюць інварыянтнае значэнне ‘дыскрэтнасць’, якое можна інтэрпрэтаваць як “дыскрэтнасць вобраза, што ляжыць у аснове намінацыі» або «ярка выражаная падзельнасць на часткі” [14, с. 75]. Словазменная катэгорыя ліку рэалізуецца аманімічнымі формамі ліку ў кожным склоне, пры гэтым канчаткі МЛ могуць быць фармальнымі паказчыкамі як інварыянтнага значэння ‘адзін’, так і значэння ‘не адзін’;

2) незлічальныя назоўнікі з фармальнымі паказчыкамі толькі МЛ (рус. *помои, внутренности, хлопоты, нелады*). Гэтыя словы таксама выражаюць інварыянтнае значэнне ‘дыскрэтнасць’ словаўтваральнай катэгорыі. Названае значэнне рэалізуецца ў наступных варыянтах: працяглае па часе дзеянне (рус. *пересуды*), стан, прадстаўлены дыскрэтна (рус. *нелады*), дыскрэтна прадстаўленыя складаныя рэаліі (рус. *внутренности*), складаныя вобразы (рус. *помои*). Словазменная катэгорыя ліку праяўляецца аманімічнымі формамі ліку ў кожным склоне з фармальнымі паказчыкамі МЛ, якія выражаюць пераважна інварыянтнае значэнне ‘адзін’, але пры неабходнасці могуць выражаць і значэнне МЛ ‘не адзін’. Такім чынам, паводле гэтай класіфікацыі, усе множналікавыя назоўнікі выражаюць не толькі інварыянтныя значэнні словазменнай катэгорыі, як і ўсе астатнія назоўнікі, але і інварыянтныя значэнні словаўтваральнай катэгорыі, уласцівыя не ўсім назоўнікам. З гэтага

вынікае вельмі важная выснова: “непаўната лікавай парадыгмы множна-лікавых назоўнікаў выклікана не граматычнымі іх асаблівасцямі, не выключанасцю з дзеяння КЛ і не «стратай» парадыгмы АЛ, <...> а дзеяннем словаўтваральных механізмаў. Значыць, усе плюратывы з’яўляюцца вытворнымі словамі (хаця далёка не для ўсіх у сучаснай мове можна знайсці ўтваральнае слова) і аб’яднаны агульным словаўтваральным значэннем ‘дыскрэтнасці’ ” [14, с. 39].

Тэарэтычная каштоўнасць канцэпцыі С. В. Каняўскай заключаецца, у першую чаргу, у яе вытлумачальным характары. У адрозненне ад тэорыі А. А. Залізняка, якую даследчыца ўзяла за аснову класіфікацыі множна-лікавых назоўнікаў у межах словазменнай катэгорыі, тут робіцца спроба даць адказ на пытанне аб прычынах плюральнай аформленасці вытворных семантычнай дэрывацыі. Прычым магчымасць апісання механізмаў утварэння назоўнікаў *pl* у тэрмінах словаўтваральных тыпаў і правіл дазволіла аўтару сцвярджаць, “што як факт мовы яны (*pl*) не проціпастаўлены сістэме, а ўключаны ў яе. Змена лікавай парадыгмы – гэта спосаб словаўтварэння, які характарызуецца па тых жа пазіцыях, што і іншыя спосабы: СЗ, дэрыватар, від дэрывацыі, словаўтваральны тып” [14, с. 133]. Канцэпцыя С. В. Каняўскай вызначаецца лагічнай выбудаванасцю і тэрміналагічнай паслядоўнасцю, аднак палажэнне аўтара аб словаўтваральным характары значэння ‘дыскрэтнасць’ падаецца небяспрэчным, бо яно ўласціва і нелексікалізаваным формам МЛ. На глабальнае пытанне, чаму для намінацыі дэнататыўна тоесных рэалій мова выбірае “дыскрэтна прадстаўлены вобраз” (напрыклад, *вяршкі*), а для іншых – недыскрэтна прадстаўлены (*малако*), адказу даследчыца не прапанавала.

У даследаваннях апошняга часу многія дыскусійныя пытанні лінгвістычнага статусу КЛ страцілі сваю актуальнасць, бо змяніўся пункт гледжання на прыроду граматычнага значэння. З аднаго боку, лінгвістыка свядома адмовілася ад жорсткіх меж у вылучэнні і класіфікацыі моўных з’яў. Сярод прац, прысвечаных ліку, варта ў гэтым аспекце назваць даследаванні К. Алана, Г. Вяжбіцкай, М. І. Кадзеевай, Г. К. Паліванавай. З другога боку, у тэорыі граматыкі быў абвешчаны прынцып вытлумачальнасці, а ў межах кагнітыўных падыходаў пастаўлена задача вызначыць, якія параметры пазнання навакольнага свету граматыкалізуюцца ў натуральнай мове. Вывучэнне форм ліку (уключна з *pl*) у рэчышчы кагнітыўнага падыходу паказала, што яны не толькі выражаюць аб’ектыўныя колькасныя адносіны, але і даюць магчымасць увасабляць камунікатыўныя намеры моўцы і ствараць асаблівыя стылістычныя і прагматычныя эфекты, што выбар формы ліку не заўсёды дэтэрмінуецца дэнататыўнымі характарыстыкамі слова, а з’яўляецца вынікам іх моўнай канцэптуалізацыі. Асноўным пафасам прац, прысвечаных вывучэнню праблематыкі ліку ў такім напрамку, з’яўляецца палажэнне аб мнагафактарнасці прычын лікавай некарэлятыўнасці і прынцыповай магчымасці іх выявіць і растлумачыць.

ЛІТАРАТУРА

1. *Фортунатов, Ф. Ф.* Избранные труды : [в 2 т.] / Ф. Ф. Фортунатов ; редкол.: М. Н. Петерсон (отв. ред.) [и др.] ; вступ. ст. М. Н. Петерсона. – М. : Учпедгиз, 1956–1957. – Т. 1. – 1956. – 450 с.
2. *Кацнельсон, С. Д.* Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.
3. *Милославский, И. Г.* Морфологические категории современного русского языка : учеб. пособие / И. Г. Милославский. – М. : Просвещение, 1981. – 254 с.
4. Русская грамматика : в 2 т. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз. ; редкол.: Н. Ю. Шведова (гл. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2.
5. Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность / Т. Г. Акимова [и др.] ; редкол.: А. В. Бондарко (отв. ред.) [и др.]. – СПб. : Наука, 1996. – 264 с.
6. *Кубрякова, Е. С.* Язык и знание. На пути получения знаний о языке : части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. ; Рос. акад. наук, Ин-т языкознания. – М. : Яз. слав. культуры, 2004. – 560 с.
7. *Реформатский, А. А.* Число и грамматика / А. А. Реформатский // Вопросы грамматики : сб. ст. к 75-летию акад. И. И. Мещанинова / Акад. наук СССР, Ин-т языкознания ; редкол.: В. А. Аврорин., В. М. Жирмунский (отв. ред. [и др.]. – Л. ; М., 1960. – С. 384–400.
8. *Виноградов, В. В.* Русский язык: грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – Л. ; М. : Учпедгиз, 1947. – 784 с.
9. *Горшкова, К. В.* История славянских числовых парадигм как сложное взаимодействие словоизменения и словообразования : доклад / К. В. Горшкова. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1978. – 11 с.
10. *Бондарко, А. В.* Теория значения в системе функциональной грамматики : на материале русского языка / А. В. Бондарко. – М. : Яз. слав. культуры : Кошелев, 2002. – 736 с.
11. *Соболева, П. А.* Множественное словоизменительное и множественное словообразовательное: иерархия значений / П. А. Соболева // Переводная и учебная лексикография / сост. В. Н. Уваров. – М. : Рус. яз., 1979. – С. 52–76.
12. *Булатова, Л. Н.* Еще о грамматическом статусе категории числа существительных в русском языке / Л. Н. Булатова // Проблемы структурной лингвистики, 1981 : сб. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз. ; отв. ред. В. П. Григорьев. – М., 1983. – С. 120–130.
13. *Зализняк, А. А.* Русское именное словоизменение / А. А. Зализняк. – М. : Наука, 1967. – 370 с.
14. *Конявская, С. В.* Семантическое словообразование в системе числа существительных: синхрония и диахрония / С. В. Конявская. – М. : РФК-Имидж Лаб, 2004. – 192 с.

ПЫТАННЕ АБ УСТОЙЛІВЫХ АДЗІНКАХ
НЕІДЫЯМАТЫЧНАГА ХАРАКТАРУ
Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІНГВІСТЫЦЫ

Пры фіксацыі ўстойлівых адзінак у тлумачальных і перакладных слоўніках беларускай мовы не існуе адзінага прынятага падыходу, што прыводзіць да адлюстравання такіх адзінак у розных зонах слоўнікавага артыкула. Даследчыкі В. М. Нікалаева і Т. М. Трухан таксама адзначаюць, што распрацоўка фразеалагізмаў у перакладных слоўніках (а як паказвае аналіз, не толькі перакладных, але і тлумачальных слоўніках, і слоўніках фразеалагізмаў) патрабуе ўвагі, бо “фразеалагічнымі адзінкамі ў шэрагу руска-беларускіх слоўнікаў лічацца спалучэнні, якія ў сапраўднасці не маюць да іх ніякага дачынення; гэта проста ўстойлівыя выражэнні нефразеалагічнага характару, словазлучэнні ў ролі прыслоўяў, злучнікаў, прыназоўнікаў, уводных словы, састаўныя назвы, тэрміны і г.д.” [7, с. 11–12].

Прычына недастаткова поўнага і непаслядоўнага адлюстравання ўстойлівых адзінак у слоўнікавых выданнях заключаецца ў нераспрацаванасці тэарэтычных палажэнняў фразеалогіі. Меркаванні навукоўцаў сышліся на вызначэнні ядра фразеалогіі – уласна фразеалагізмаў, а пытанне аб прадмеце і аб’ёме фразеалогіі застаецца нявырашаным.

Да сёння “не вылучана прыкмета, на падставе якой вузкае разуменне аб’екта фразеалогіі звязваецца з яе шырокім разуменнем” [1, с. 9]. Гэта прыводзіць да размывання аб’ёму фразеалогіі, што неаднаразова крытыкавалася. У склад фразеалагізмаў уключаюцца ўзнаўляльныя ўстойлівыя злучэнні слоў з нефразеалагічным значэннем: *часам з квасам, а парой і з вадой; мой родны кут, як ты мне мілы; выбачайце, калі ласка; працоўныя поспехі; партыйны білет* і інш. [1, с. 8]. Пра гэта неаднаразова пісаў і І. Я. Лепешаў, аналізуючы фразеалагічныя слоўнікі. Так, у “Фразеалагічны слоўнік. Для сярэдняй школы” (1973) “трапілі асобныя ўстойлівыя спалучэнні (*адзін перад адным, пайшла пагалоска, рабінавая ноч*), якія нельга лічыць фразеалагізмамі” [5, с. 257]. У выданнях “Фразеалагічны слоўнік мовы твораў Я. Коласа” (1993) і “Беларуска-польскі фразеалагічны слоўнік” (2000) “так званыя фразеалагічныя злучэнні (тыпу *закадычны сябар*), а таксама прыказкі, непераасэнсаваныя крылатыя выразы і шмат які іншы нефразеалагічны матэрыял аказваецца не за мяжой фразеалогіі, а ўключаецца ў слоўнікі побач і нароўні з сапраўднымі фразеалагічнымі адзінкамі” [3, с. 51]. Такі падыход І. Я. Лепешаў лічыць непрымальным, бо гэта прыводзіць да ўключэння ў фразеалогію адзінак, якія да яе не адносяцца. Навуковец выносіць за межы ўласна фразеалогіі фразеалагічна звязаныя словазлучэнні тыпу *прасёлачная дарога*; апісальныя дзеяслоўна-іменныя звароты тыпу *даваць згоду*; перыфразы; састаўныя тэрміны, у складзе якіх словы не страцілі лексіка-семан-

тычнай самастойнасці, непераасэнсаваныя крылатыя выразы тыпу *быць або не быць* і пераасэнсаваныя ў форме простага ці складанага сказа з немагчымасцю спалучацца са словамі свабоднага ўжывання тыпу *анетыт прыходзіць у часе яды*, а таксама прыказкі [5, с. 11–15].

На думку А. С. Аксамітава, праблема азначэння фразеалогіі і класіфікацыі фразеалагічных адзінак можа быць вырашана шляхам ад агульнага да прыватнага, а менавіта – пачынаючы з вызначэння асноўных граніц фразеалагізмаў, правесці іх унутраны падзел на групы. У айчынным мовазнаўстве прадстаўлены работы, у якіх вывучаліся некаторыя з устойлівых састаўных адзінак, што не ўваходзяць у ядро фразеалогіі. Навукоўцы звярталіся да прагматэм (формул ветлівасці, пісьмовых зваротаў, тлумачальных або інфармацыйных надпісаў, вусных інфармацыйных паведамленняў, камандаў і інш.) (Ю. Кім), дзеяслоўна-іменных спалучэнняў (А. Кірычэнка, Ю. Шарэц) у межах фразеалагічнай тэорыі, афарыстыка даследавана Я. Я. Івановым.

Дастаткова паслядоўна ў беларускім мовазнаўстве разгледжаны крытэрыі размежавання фразеалагічных і састаўных тэрміналагічных адзінак. І. Я. Лепешаў аргументуе думку, што састаўныя тэрміны тыпу *белы мядзведзь, вуглякіслы газ*, у складзе якіх словы не страчваюць лексіка-семантычнай самастойнасці, не павінны ўключацца ў фразеалагічныя слоўнікі. Аднак, “калі ж састаўныя тэрміны ўзніклі са свабодных словазлучэнняў у выніку іх метафарычнага пераасэнсавання або развілі пераносны сэнс і сталі агульнаўжывальнымі ў гэтым значэнні, то яны павінны адносіцца да разрады фразеалагізмаў” [4, с. 7]. Да такіх адзінак аўтар адносіць, напрыклад, выразы *божая кароўка, зязюльчын лён, гусіныя лапкі* і інш. Для І. Я. Лепешава асноўнымі крытэрыямі, што дазваляць правесці мяжу паміж тэрмінамі і фразеалагізмамі, з’яўляюцца ўзнаўляльнасць і метафарычнае пераасэнсаванне. Галоўная прымета фразеалагізма – “яго семантычная цэласнасць, унутранае сэнсавое адзінства, нераскладальнае на асобныя значэнні кампанентаў” [4, с. 6].

Тэрміналагічныя спалучэнні на свабодныя і ўстойлівыя падзяляе Л. М. Мінакова. Калі агульнае значэнне свабодных тэрміналагічных спалучэнняў, напрыклад, *станок агрэгатны, аператар білінейны* і інш., абумоўлена значэннем кожнага слова, то “кола лексіка-граматычнай спалучальнасці кампанентаў асобных устойлівых словазлучэнняў абмежавана канкрэтнымі моўнымі адзінкамі, ядзерны або дыферэнцыяльны элемент іх выкарыстоўваецца ў пераносным значэнні, характарызуецца звязным ужываннем і валодае абмежаванай валентнасцю (*агнявая кропка, адпачын металу, скрытая камера*)” [6, с. 86]. Даследчыца прыводзіць шэраг аргументаў і лічыць, што ўстойлівыя тэрміналагічныя спалучэнні не могуць быць аднесены да фразеалогіі, а таксама вылучае для іх асноўны крытэрыі – метафарычнае пераасэнсаванне ў адным з кампанентаў.

Але і дакладна вызначыць адзінкі, якія можна аднесці да састаўных тэрмінаў, складана, пра што пісала І. І. Бубновіч. Як відаць, да агульных для састаўных тэрмінаў і фразеалагічных адзінак крытэрыяў можна аднесці:

стабільнасць структуры і выкарыстанне з пастаянным складам кампанентаў; магчымасць фармулявання дэфініцыі, якая адносіцца да словазлучэння, а не да асобных кампанентаў; фіксацыя ў лексікаграфічных і энцыклапедычных крыніцах [2, с. 177–178]. Крытэрыямі, якімі састаўныя тэрміны адрозніваюцца ад фразеалагізмаў, могуць лічыцца: аднясенне тэрмінаадзінкі да пэўнай сферы выкарыстання: пераважна ў справавых дакументах, навуковых і публіцыстычных выданнях; намінатыўны характар тэрміна з назоўнікам у якасці апорнага кампанента; падача састаўных тэрмінаў у якасці загалоўкаў слоўнікавых артыкулаў (для фразеалагічных адзінак адпаведна ў фразеалагічных слоўніках) [2, с. 177–178]. Крытэрыі вылучэння састаўных тэрмінаў, выдзеленыя ў артыкуле, павінны прымяняцца толькі ў сукупнасці [2, с. 178].

На наш погляд, асабліваю цікавасць выклікаюць устойлівыя адзінкі, якія не з’яўляюцца ідыяматычнымі ці іх ідыяматычнасць цяжка вызначыць. Яшчэ А. С. Аксамітаў адзначаў, што “прамежкавае становішча паміж фразеалагізмам і свабодным словазлучэннем займае семантычна суцэльнае словазлучэнне, у складзе якога значэнне па меншай меры аднаго з яго кампанентаў сінтаксічна і лексічна абумоўлена (*сухое віно, чырвоная іскра*). Такого тыпу словазлучэнні, у склад якіх уваходзяць непераасэнсаваныя кампаненты, не з’яўляюцца фразеалагічнымі адзінкамі...” [1, с. 14].

Праблема іх выдзялення мае і практычнае значэнне. Калі звярнуцца да “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы”, то можна адзначыць неаднастайнасць падачы састаўных намінатыўных адзінак. Напрыклад, спалучэнні тыпу *злэны чай, чайны грыб, чайная ружа* фіксуюцца як тэрміналагічныя спалучэнні: **Чайная ружа** – а) ружа, кветкі якой маюць бледна-жоўты колер; б) сорт ружы розных колераў і адценняў з моцным пахам чаю [9, с. 721]. Адзначаецца фіксацыя ўстойлівых спалучэнняў у зоне рэдактарскіх прыкладаў, у зоне тэрміналагічных спалучэнняў, у зоне фразеалогіі: **ГАЗАВЫ**¹. 1. Які мае адносіны да газу (у 1 знач.), звязаны з яго выкарыстаннем. *Газавая прамысловасць*. // Які дзейнічае пры дапамозе газу. *Газавая турбіна. Газавая пліта*. 2. Звязаны з прымяненнем газу як сродку барацьбы. *Газавая атака*. ○ **Газавое рэзанне** гл. рэзанне. **Газавая гангрэна** гл. гангрэна. **Газавая зварка** – тое, што і газаварка [8, с. 12]; **Кішэнны злодзей** – той, хто крадзе з кішэняў [8, с. 481]. Такая неаднастайнасць можа тлумачыцца як неразмежаваннем шырокага і вузкага разумення фразеалогіі, так і нераспрацаванасцю крытэрыяў размежавання фразеалагічных і тэрміналагічных адзінак у час складання слоўніка, а таксама фактам, які А. С. Аксамітаў адзначыў для фразеалогіі. Праблема размяшчэння фразеалагізмаў у лексікаграфічных выданнях узнікла першапачаткова ў клопаце аб лексемах, якія тлумачацца ў слоўніку: “Было незразумела, што рабіць са словамі, якія ўжываюцца толькі ў складзе фразеалагічнай адзінкі, каб зусім не страціць іх для слоўніка” [1, с. 59]. Гэтым жа магла быць абумоўлена і адзначаная вышэй неаднастайнасць фіксацыі ўстойлівых неідэяматычных выразаў, якая захоўваецца і ў сучасных лексікаграфічных выданнях, што падкрэслівае актуальнасць вывучэння адзінак такого тыпу.

З развіццём мовы ўзнікаюць і новыя ўстойлівыя спалучэнні, але пакуль што з-за нявырашанасці тэарэтычных і практычных пытанняў праблема тлумачэння, класіфікацыі, іх падачы ў лексікаграфічных выданнях застаецца надзённай. Адным з выданняў, дзе адлюстравана лексіка, што ўзнікла на мяжы XX–XXI стст, з’яўляецца “Слоўнік новых слоў беларускай мовы” (2009) В. І. Уласевіч і Н. М. Даўгулевіч. Складальнікі гэтага выдання, акрамя ўсяго, ставілі на мэце апісаць “новыя ўстойлівыя спалучэнні, якія патрабуюць тлумачэння (*аб’ём памяці, кампраматная вайна, новы беларус, пляжны валејбол, сістэмны адміністратар, сусветная навуціна, чорная археалогія*)” [10, с. 15].

Тэма ўстойлівых адзінак неідыяматычнага характару ў беларускай лінгвістыцы патрабуе далейшай распрацоўкі, бо нявырашанасць тэарэтычных пытанняў пры размежаванні гэтых адзінак прыводзіць да практычных праблем у лексікаграфіі. На сёння адсутнічаюць як крытэрыі выдзялення такіх адзінак, так і больш-менш поўны спіс устойлівых неідыяматычных спалучэнняў. У замежным мовазнаўстве прадстаўлены розныя падыходы да вывучэння такіх адзінак, думаецца, назапашаны вопыт можа быць прыдатным для аналізу беларускага моўнага матэрыялу.

ЛІТАРАТУРА

1. *Аксамітаў, А. С.* Беларуская фразеалогія / А. С. Аксамітаў. – Мінск : Выш. шк., 1978. – 222 с.
2. *Бубновіч, І. І.* Састаўныя тэрміны: праблема вылучэння, аналізу, выкарыстання / І. І. Бубновіч // Карповские научные чтения : сб. науч. ст. / Белорус. гос. ун-т. – Минск, 2016. – Вып. 10, ч. 2. – С. 173–178.
3. *Лепешаў, І. Я.* Літаратура, мова, гісторыя: надзённае : зб. арт. / І. Я. Лепешаў. – Гродна : Ламарк, 2010. – 171 с.
4. *Лепешаў, І. Я.* Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы : каля 7 000 фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2008. – Т. 1. – 669 с.
5. *Лепешаў, І. Я.* Фразеалогія сучаснай беларускай мовы : вучэб. дапам. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 1998. – 270 с.
6. *Мінакова, Л. М.* Беларуская тэхнічная тэрміналогія: сінтагматычныя сувязі і адносіны / Л. М. Мінакова // Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: праблемы вывучэння і захавання ў пост-чарнобыльскі час : матэрыялы IV Міжнар. навук. канф., Гомель, 31 мая 2013 г. / Гомел. дзярж. ун-т, Навук.-даслед. ін-т гісторыі і культуры ўсходнеслав. народаў ; рэдкал.: А. А. Станкевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Гомель, 2013. – С. 85–90.
7. *Нікалаева, В. М.* Двухмоўная лексікаграфія: праблемы складання руска-беларускіх слоўнікаў / В. М. Нікалаева, Т. М. Трухан // Беларуская лінгвістыка / НАН Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Філ. “Інстытут мовы і літаратуры”. – Мінск, 2011. – Вып. 67. – С. 3–14.

8. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : Беларус. Сав. Энцыкл., 1977–1984. – Т. 2 / рэд. А. Я. Баханькоў. – 1978. – 765 с.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : Беларус. Сав. Энцыкл., 1977–1984. – Т. 4 / рэд.: Г. Ф. Вештарт, Г. М. Прышчэпчык. – 1980. – 767 с.
10. Уласевіч, В. І. Слоўнік новых слоў беларускай мовы : каля 4 500 слоў і выразаў / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. – Мінск : ТетраСистемс, 2009. – 444 с.

УДК 811.161.3'373:[338.48+339]

В. Ю. Радзюль (Віцебск)

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА БЕЛАРУСКАМОЎНЫХ НАЗВАЎ ГАНДЛЁВЫХ І ТУРЫСТЫЧНЫХ АБ'ЕКТАЎ

Назвы камерцыйных аб'ектаў, або эргонімы (ад грэч. *ἔργον* 'праца, справа', і *ὄνομα* 'імя'), займаюць адметнае месца ў анамастыцы, нягледзячы на тое, што як асобная група слоў, якія адрозніваюцца ўласнымі характарыстыкамі і асаблівасцямі, яны вылучыліся параўнальна нядаўна. Сёння гэтыя лексічныя адзінкі паспелі ўжо стаць неаддзельным кампанентам моўнай прасторы.

Эрганіміка з'яўляецца дынамічнай галіной анамастыкі. Высокая шчыльнасць эргонімаў у гарадской анамастычнай прасторы, а таксама іх нацыянальна-культурная маркіраванасць абумоўліваюць пастаянную навуковую цікавасць да моўных адзінак гэтага тыпу. Вывучэнне эргонімаў уяўляецца актуальным і ў лінгвакультуралагічным аспекце, бо гэтыя найменніі, будучы часткай духоўнай культуры народа, змяшчаюць у сабе цікавую інфармацыю пра яго гісторыю і сучаснасць.

У якасці асноўнай функцыі эргонімаў выступае намінацыйная, уласцівая ўсім уласным імёнам, побач з функцыямі ідэнтыфікацыі, індывідуалізацыі. Дадатковымі з'яўляюцца такія функцыі, як інфарматыўная (інфармацыйная) і рэкламная (прагматычная), – традыцыйныя ў даследаваннях па эрганіміі. Розныя падыходы да аналізу эрганімічнай сістэмы даюць магчымасць даследчыкам вылучаць дадатковыя функцыі, да ліку якіх адносяць эстэтычную (назва выклікае станоўчыя асацыяцыі, валодае мілагучнасцю); мемурыяльную (назвы змяшчаюць імёны заснавальнікаў, назвы папулярных музычных груп, мастацкіх фільмаў і інш.); ахоўную (назвы ахоўваюцца спецыяльнымі законамі, і іх наяўнасць абмяжоўвае намінацыйны пры выкарыстанні пэўных элементаў); інфарматыўна-прагматычную, звязаную з абазначэннем паходжання аб'екта рэкламы або яго месцазнаходжання;

фатычную (устанаўленне кантакту з мэтавай аўдыторыяй); канататыўную (зварот да нацыянальна-культурных каштоўнасцей); экзатычную функцыю [1, с. 106].

Апошнім часам усё часцей можна сустрэць назвы тых ці іншых камерцыйных аб'ектаў на беларускай мове. Гэта звязана з жаданнем іх уладальнікаў або заснавальнікаў ва ўмовах канкурэнцыі звярнуць на сябе ўвагу, выдзеліцца, арыгінальна заявіць пра сябе, падкрэсліць сваё паходжанне.

Мэта нашай навуковай працы – выявіць лексіка-семантычныя асаблівасці беларускамоўных назваў гандлёвых і турыстычных аб'ектаў. Матэрыялам даследавання паслужылі 175 беларускамоўных намінацый гандлёвых прадпрыемстваў, устаноў санаторна-курортнага тыпу, аграсядзіб і інш. Адбор матэрыялу даследавання праводзіўся метадам суцэльнай выбаркі на аснове інфармацыі, прадстаўленай у інтэрнэт-крыніцах.

Лінгвістычны аналіз беларускамоўных эргонімаў паводле семантыкі дазволіў выдзеліць дзве катэгорыі: 1) *адапелятыўныя*; 2) *аданамастычныя найменні*. У межах кожнай катэгорыі вылучаны пэўныя лексіка-семантычныя групы.

Адзначым, што большая частка даследаваных эргонімаў адносіцца да *адапелятыўных* назваў з рознымі тыпамі матывацыі: эргонімы, якія характарызуюць напрамак дзейнасці гандлёвых і турыстычных аб'ектаў; эргонімы, якія адлюстроўваюць матэрыяльную і духоўную культуру беларусаў; эргонімы-характарыстыкі, якія указваюць на якасць прадукцыі і аказваемых паслуг, цэнавую палітыку кампаніі; эргонімы, суадносныя з назвамі флары; эргонімы, суадносныя з назвамі фаўны і інш. *Аданамастычныя* найменні матывуюцца, у асноўным, антрапонімамі і тапонімамі.

Найбольшую ў колькасных адносінах групу сярод даследаваных *адапелятыўных* намінацый складаюць эргонімы з празрыстай матывацыяй, якія прама або апасродкавана, асацыятыўна характарызуюць напрамак дзейнасці гандлёвых і турыстычных аб'ектаў, багацце асартыменту тавараў і паслуг. Эргонімы дадзенай групы ў першую чаргу выконваюць інфарматыўную функцыю. Яны могуць указваць на разнавіднасці ежы ці напояў: *Хлебны куток, Малочны гасцінец, Мясная гаспадарка, Экаежа*; прадметы інтэр'ера і побыту, гаспадарчыя тавары: *Палас, Гаспадарчыя дробязі, Насенне, Рыбацкая крама, Сантэхнік, Мір кветак, Кніжная скарбонка*; адзенне і аксесуары: *Адзенне, Свет абутку* і інш.

Другую па колькасці кампанентаў лексіка-семантычную групу складаюць эргонімы, якія рэпрэзентуюць спецыфіку беларускай этнакультуры, сімволіку і нацыянальную самабытнасць Беларусі, асаблівасці жыцця нашых продкаў, іх гістарычнае мінулае. Так, сустракаюцца назвы харчовых крамаў: *Вёска, Наваколле, Пераможны, Грабенчык, Млынок, Кірмаш*; назвы крамаў адзення: *Світанак, Крама Ё, Лянок*; назвы гаспадарчых крамаў: *Блакiт, Сонца, Вялікі Дзякуй!*; назвы кнігарняў: *Далеч, Прамень, Вянок*; назвы сядзіб і баз адпачынку: *Вячоркі, Палац, Стары млын, Панская сядзіба*. Сярод

эргонімаў дадзенай групы звяртаюць на сябе ўвагу нацыянальна маркіраваныя словы ці словазлучэнні, узятыя з тых ці іншых класічных твораў беларускай літаратуры: *Родны кут, Спадчына, Zorka Venera*.

Наступную групу ўтвараюць эргонімы-характарыстыкі, якія ўказваюць на якасць прадукцыі і аказваемых паслуг, цэнавую палітыку той ці іншай кампаніі: *Грошык, Звычайны, Смачны, Модная крама, Прыгажуня, Рублік, сядзіба Вясёлая хата*. Такія анамастычныя найменні сумяшчаюць у сабе інфарматыўную і рэкламную функцыі.

Сярод беларускамоўных намінацый гандлёвых і турыстычных аб'ектаў дастаткова шырока прадстаўлены таксама назвы, утвораныя ад фітонімаў і фаўнонімаў. Найменні прадстаўнікоў флоры і фаўны – асаблівы “мікрасвет” мовы, у якім раскрываюцца характэрныя асаблівасці перцептыўнай карціны свету чалавека. Гэта ўніверсальны пласт слоўнікавага складу любой мовы.

Фітонімы выступаюць сродкам увасаблення ў эргонімах прыкмет, якія маюць для намінатара і, адпаведна, для рэцыпіента сацыяльную значнасць. Іх выкарыстанне матывавана пазітыўнымі стымуламі. Інакш кажучы, прыцягненне “прыродных” лексем у якасці эргоніма мае прагматычную накіраванасць, якая фарміруецца ў выніку імпліцытнай праявы адпаведнай інфармацыі: чалавек і прырода ўзаемазвязаныя. У асноўным, такія намінацыі сустракаюцца ў назвах прадуктовых крамаў і накіраваны на стварэнне канататыўнага эфекту: *Бульбачка, Пралеска, Журавінка, Чабарок, Рамонак, Верас*. І толькі два эргонімы з'яўляюцца інфарматыўнымі, бо адпаведныя ім аб'екты прапануюць тавары расліннага і садаводчага прызначэння: *Першацвет, Ружа* – назвы крам кветак. Як бачым, пераважна гэта назвы кветак і пладоў, якія з'яўляюцца сімваламі беларускай культуры і выклікаюць толькі станоўчыя асацыяцыі і эмоцыі.

Невялікая колькасць даследаваных эргонімаў матывавана фаўнонімамі – назвамі жывёл і птушак. З пункту гледжання лінгвакультуралогіі такія найменні заўсёды нясуць у сабе пэўныя адметныя характарыстыкі і якасці. Фаўнонімы ў такой сітуацыі выступаюць у якасці рэпрэзэнтантаў сімвалічнага ўспрымання тых ці іншых кампанентаў традыцыйнай народнай культуры беларусаў: *Буслік, Баброва хатка, Буры мядзведзь*.

Сярод прааналізаваных аданамастычных эргонімаў значную колькасць складаюць найменні, утвораныя ад тапонімаў. Назвы прадуктовых крам, якія змяшчаюць у сабе тапонім, у асноўным, вызначаюць месца вытворчасці прадукцыі: *Ашмянскі пачастунак, Пачастунак з Ваўкавыска, Гродзенскія прысмакі, Ракаўскі бровар*. Назвы сядзіб і баз адпачынку часцей паказваюць месцазнаходжанне аб'екта: сядзібы *Ля Менска, Гальшанская сядзіба, Пружанскі палацык, Завоссе, Дукорскі маёнтак*. Некаторыя назвы ўтрымліваюць звесткі пра ўнутрыгарадскую тапанімію і з'яўляюцца назвамі-арыенцірамі: *Ля Ратушы, Паўночны, Заходні, Сядзіба на Азёрнай* і інш.

Да наступнай групы належаць эрганімічныя найменні, у аснове якіх ляжаць антрапонімы – асабовыя імёны: *Ганна, Надзея, Сядзіба ў Лявона*. Даволі часта ў назвах сядзіб прадстаўлены прозвішчы іх ўладальнікаў, што

дае магчымасць ідэнтыфікаваць свой бізнес сярод мноства падобных, падкрэсліць пераемнасць бізнесу, выклікаць у патэнцыйнага кліента давер да якасці паслугі або прадукта: *Сядзіба Шапавалы, Сядзіба Дудзіка, Сядзіба Паўлінава*. Як бачым, прозвішча ўключаецца ў эргонім пераважна ў тым выпадку, калі аўтарытэт уласніка мае вырашальнае значэнне ў выбары пакупніком ці кліентам установы, менавіта таму дадзеная мадэль практычна не выкарыстоўваецца пры намінацыі крам [2, с. 69].

Да ахарактарызаваанай вышэй групы адносяцца таксама эргонімы з гістарычна маркіраванымі антрапонімамі, г.зн. з прэцэдэнтнымі з пункту гледжання сусветнай культуры і гісторыі асабовымі імёнамі. Напрыклад, *Каралінскі фальварак Тызенгаўза*. Заўважым, што Антоній Тызенгаўз – вядомы ў свой час палітычны і грамадскі дзеяч Вялікага Княства Літоўскага, гродзенскі мецэнат, які ператварыў свой радавы маёнтак у адзін з цэнтраў культуры і прамысловасці паўночна-заходняй часткі беларускіх зямель. Вядома, што ён заснаваў у горадзе і яго ваколіцах шэраг мануфактур, адкрыў першы ў Гародні тэатр. Трэба адзначыць, што функцыянаванне гэтага састаўнога наймення з нацыянальна-культурнай афарбоўкай падмацоўваецца спецыфічным гістарычным каларытам у афармленні сядзібы, у тым ліку наяўнасцю адроджанай старажытнай архітэктуры, а таксама правядзеннем мерапрыемстваў з выкарыстаннем беларускіх традыцый і г.д. Варта адзначыць, што ў склад назвы *Каралінскі фальварак Тызенгаўза* ўваходзіць не толькі антрапонім *Тызенгаўз*, але і тапонім *Каралінскі*, які ўказвае на месца знаходжання сядзібы – вёску Караліно ў Гродзенскім раёне, дзе менавіта па ініцыятыве Антонія Тызенгаўза пачалося стварэнне цудоўнага палацава-паркавага комплексу.

Звяртаюць на сябе ўвагу эргонімы, прадстаўленыя “мастацкімі” антрапонімамі – імёнамі выдуманых персанажаў літаратурных твораў, мультфільмаў і кінафільмаў, песень і інш. Напрыклад, крама адзення *Купалінка* атрымала сваю назву ад назвы вядомай беларускай народнай песні “Купалінка”, а эргонім *Сядзіба караля Стаха* адсылае нас да назвы аповесці беларускага пісьменніка Уладзіміра Караткевіча “Дзікае паляванне караля Стаха”.

Адносна нешматлікай з’яўляецца група найменняў з невыразнай у плане паходжання семантыкай. Напрыклад, *Сядзіба Рынькаўка*. Адзначаючы мінімальную колькасць найменняў, утвораных ад слоў з “зацёмненай” семантыкай, можна зрабіць выснову, што намінатары імкнуцца стварыць зразумелы адрасату эргонім, тым самым не толькі палегчыць успрыманне назвы, але і павысіць яго эфектыўнасць.

Вывучэнне плана зместу даследаваных эргонімаў на аснове аналізу іх матываванага значэння дазволіла ўстанавіць, што па семантычна матываванай прыкмеце беларускамоўныя назвы гандлёвых і турыстычных аб’ектаў дзеляцца на тры тыпы. Першы тып – гэта рэальныя эргонімы, якія нясуць у сабе прамое абазначэнне сферы дзейнасці, месцазнаходжання або ўладальніка камерцыйнага аб’екта: *Хлебны куток, Малочны гасцінец, Адзенне*,

Сонечныя кветкі, Свет абутку. Другі тып – гэта вобразныя або сімвалічныя эргонімы, якія не адлюстроўваюць спецыфіку дзейнасці кампаніі, а будуюцца толькі на асацыятыўнай адпаведнасці наймення таго ці іншага віду дзейнасці арганізацыі: *Слодыч, Ласунак, Смак, Прыгажуня.* Трэці тып – гэта “фантазійныя” эргонімы, якія не адлюстроўваюць характарыстык дэнатата: *Азарэнне, Ростань, Наваколле, Падмурак, Кастрычнік.*

Такім чынам, даследаваныя беларускамоўныя эргонімы прадстаўлены васьмю лексіка-семантычнымі групамі. Сярод адапелятыўных найменняў функцыянуюць пераважна назвы, якія ўказваюць на напрамак дзейнасці камерцыйных аб’ектаў, адлюстроўваюць матэрыяльную і духоўную культуру беларусаў, характарызуюць якасць прадукцыі і аказваемых паслуг. Радзей сустракаюцца адапелятыўныя найменні, суадносныя з назвамі флары і фаўны. Аданамастычныя найменні матывуюцца, як правіла, тымі ці іншымі антрапонімамі і тапонімамі. Эргонімы з “зацемненай” семантыкай – дастаткова рэдкая з’ява сярод даследаванага намі моўнага матэрыялу, паколькі такія назвы, відаць, з цяжкасцю запамінаюцца і не выклікаюць ніякіх эмоцый і асацыяцый, а таму застаюцца незаўважанымі.

Як сведчыць факталагічная база даследавання, беларускамоўныя назвы ў сферы гандлю і турызму толькі пачынаюць набіраць папулярнасць і пакуль сустракаюцца не так часта, як рускамоўныя, але яны маюць спецыфічную нацыянальна-культурную афарбоўку і нават у пэўнай ступені моўную экстравагантнасць, прыцягваючы да сябе ўвагу з боку наведвальнікаў. Даследаваныя эргонімы не толькі выконваюць інфармацыйную і рэкламную функцыі, але і адлюстроўваюць культурныя і каштоўнасныя арыенціры беларусаў, іх светапоглядныя ацэнкі, асаблівасці духоўнай і матэрыяльнай культуры.

ЛІТАРАТУРА

1. *Кондратова, А. В.* Функции эргонимов в аспекте их классифицирующей характеристики / А. В. Кондратова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов, 2018. – № 9. – С. 105–108.
2. *Трапезникова, А. А.* К вопросу о классификации эргонимов (на материале коммерческих наименований Красноярска) / А. А. Трапезникова // Мир науки, культуры и образования. – Горно-Алтайск, 2009. – № 2. – С. 68–71.

УДК 81’373:811.161

Т. С. Бабровіч (Мінск)

АНАМАСІЯЛАГІЧНАЯ СТРУКТУРА НЕАДНАСЛОЎНЫХ НАЙМЕННЯЎ БУДАЎНІЧАЙ СФЕРЫ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Анамасіялогія (тэорыя намінацыі) з’яўляецца адным з асноўных напрамкаў у сучаснай лінгвістыцы. Намінацыя – гэта працэс абазначэння моўнымі намінатыўнымі адзінкамі прадметаў ці з’яў рэчаіснасці (дэнататаў). Праблемы

намінацыі вырашаюцца ў працах А. С. Кубраковай, М. М. Шанскага, Г. А. Уфімцавай, В. І. Бліновай, Н. Д. Аруцонавай, З. А. Харытончык, Т. Р. Трафімовіч, Н. А. Дзеруновай, М. М. Міхалевіч, А. А. Кажэўнікавай, М. А. Лахніцкай і інш.

Асноўнай адзінкай вывучэння ў анамасіялогіі з’яўляецца вытворнае (матываванае) найменне. Паводле тэрміналогіі Р. В. Вінакура, вытворнае слова ўяўляе сабой “матываванае абазначэнне рэчаіснасці”, што тлумачыць сутнасць тэрміна *вытворнае* і прымушае звярнуць увагу ў тэорыі словаўтварэння на пытанне, ад чаго ўтворана і якія адносіны фіксуецца ў мове паміж утваральнай і вытворнай адзінкамі [3, с. 421]. Пры такім шырокім разуменні паняцця матывацыі значэнне вытворнай лексемы маніфестуецца дэфініцыяй, якая змяшчае зыходнае ці матывавальнае слова. Акрамя таго, матывацыя ў анамасіялогіі – *выбар*, які ажыццяўляецца на працягу ўсяго працэсу назватворчасці, прычым выбар не толькі моўных спосабаў і сродкаў абазначэння пэўнага аб’екта намінацыі, але і выбар самога аб’екта намінацыі і тых яго рэфэрэнтных асаблівасцей, якія становяцца асновай для ўтварэння адпаведнага наймення.

Па словах А. С. Кубраковай, чэшскія лінгвісты былі першымі, хто звярнуў увагу на складаны характар анамасіялагічнай структуры вытворнага слова і яе абавязковую двухчленнасць [4, с. 46]. Анамасіялагічная структура вытворнай адзінкі складаецца з анамасіялагічнага базісу – паняцця, якое кладзецца ў аснову абазначэння, і анамасіялагічнай прыкметы – паняцця, якое так ці інакш удакладняе асноўны змест абазначанага, абмяжоўвае яго ці канкрэтызуе, ці мадыфікуе аснову называння.

У сучаснай анамасіялогіі замацавалася палажэнне аб тым, што разам са словам у сістэму намінатыўных сродкаў любой мовы ўваходзяць і неаднаслоўныя найменні – словазлучэнні. Як падкрэслівае Т. Р. Трафімовіч, неаднаслоўныя найменні з’яўляюцца сродкам намінацыі прадметаў, з’яў, працэсаў, названых пры дапамозе апорнага кампанента, і ўдакладняюцца залежным атрыбутыўным кампанентам, што дае магчымасць выдзяляць у іх анамасіялагічную структуру, як і ў аднаслоўных намінатыўных адзінках [8, с.19].

Для аналізу былі ўзяты субстантыўныя неаднаслоўныя найменні будаўнічай сферы, якія ўваходзяць у тэматычныя падгрупы “Будаўнічыя матэрыялы і рэчывы”, “Будынкі, памяшканні”, “Будаўнічыя канструкцыі, іх часткі і элементы”. Крыніцай эмпірычнага матэрыялу сталі пяцітомны “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” [7], двухтомны “Русско-белорусский политехнический словарь” [5], “Современный русско-белорусский политехнический словарь” [1], “Русско-белорусский словарь по основам строительного дела” [6], а таксама асобныя выданні, прысвечаныя будаўніцтву. Намі было прааналізавана больш за 2700 неаднаслоўных найменняў, у якіх была вылучана анамасіялагічная структура.

Найбольш ужывальным структурным тыпам выступаюць двухчленныя намінацыі, ці бівербы, якія прадстаўлены некалькімі падтыпамі.

Дамінуючым з'яўляецца агульны тып – назоўнік + прыметнік / дзеепрыметнік. У якасці анамасіялагічнага базісу ў гэтым выпадку можа выступаць:

1) невытворны назоўнік (*алюміній, тэхнічны; азбест валакністы; бетон ячэйсты; брус вільчыкавы; бялілы свінцовыя; ростверк жалезабетонны; арка парабалічная; дзверы жалюзійныя; дэталі распорная; дом панэльны; фабрыка паркетная і інш.*);

2) прсты вытворны назоўнік (*замазка азбеставаая; запаяльнік шчэбеневаы; ізаляцыя коркавая; пячанік аркозаваы; вапняк гліністы; выступ кансольны; насціл шпунтаваны; збудаванне цаглянае; будынак драўляны і інш.*);

3) складаны вытворны назоўнік (*жалезабетон зборны; пенапласт вінілавы; лесаматэрыял бяссортны; партландцэмент белы; шклапластык слаісты; водапрыёмнік закрыты; гукапаглынальнік ізаляцыйны; блок-кватэра панэльная і інш.*).

У якасці залежных слоў (*анамасіялагічнай прыкметы*) могуць выступаць:

1) прсты прыметнік (*палімер адыцыйны; пластмаса ізаляцыйная; пясок кар'ерны; плітка кафляная; маса шпаклёвачная; клетка бэлечная; болт мантажны; сцяна капітальная; башмак анкерны; градзірня вежавая; дзверы вонкавыя і інш.*);

2) складаны суцэльнааформлены прыметнік (*алюміній электралітычны; азбест дрэвападобны; драўніна буйнаслойная; дробназярністы; палімер высокакрышталічны; шкло трохслойнае; цэмент гідрафобны; шпона прамаслойная; тынк цеплаізаляцыйны; вежа водазаборная; блок аднапустотны; дзверы двухстворкавыя; будынак шматпавярховы; дом буйнаблочны*);

3) складаны дэфіснааформлены прыметнік (*замазка глета-гліцырынавая; камень вапнава-пячаны; цэгла вапнава-зольная, цэгла вапнава-шлакавая, цэгла сланца-зольная; масціка бітумна-гумавая; клей латэкснаальбумінавы; фарба водна-клеявая; пігмент мінеральна-арганічны; цэмент натрава-сілікатны; фахверк цагляна-драўляны; ферма кансольна-бэлечная; фабрыка фарбавальна-апрацоўчая*);

4) дзеепрыметнік (*алюміній спечаны; бялілы крыючыя; бетон успучаны, бетон ахоўны; бітум прадзьмуты, бітум разрэджаны, бітум расплаўлены; вермікуліт успучаны; гіпс палены; дошка ашалёвачная, дошка струганая; драўніна клееная; дом рублены; галерэя злучальная*).

У разгледжаным структурным тыпе кампаненты словазлучэння ўступаюць у атрыбутыўныя адносіны. Класіфікацыйныя функцыі прыметніка (ці дзеепрыметніка) абумоўлены лексічным значэннем дадзенай граматычнай катэгорыі: выражаць прыкмету ў адносінах да дзеяння, стану, прадметнасці. Таму прыметнікі і дзеепрыметнікі дэталізуюць базіснае слова, надаюць найменню больш вузкі, канкрэтны змест.

Характарызуючы тыпы вытворных прадметных найменняў, мы аналізуем прыцягнутую да наймення прыкмету. У сувязі з гэтым атрыбутыўны кампанент у неаднаслоўным найменні можа ўказваць на розныя прыкметы, што дае магчымасць вылучыць тыпы тэрміналагічных словазлучэнняў.

Так, атрыбутыўны кампанент можа ўказваць на кваліфікацыйныя прыкметы: колер, якасць, фізічныя характарыстыкі, памер і інш. Вылучаны наступныя неаднаслоўныя найменні будаўнічай сферы *кваліфікацыйнага тыпу*: арка **цвёрдая**; арматура **гібкая**; азбест **белы**; бэлька **цвёрдая**; бітум **вязкі**; валакно **эластычнае**; жалеза **губчатае**; вапняк **белы**; вапняк **жарністы**; бетон **тлусты**; бляха **чорная**; жалезабетон **лёгкі**; запаўняльнік **актыўны**; вапна **чыстая**; вапна **бедная**; каркас **жорсткі**; цэгла **лёгкая**; дах **схільны**; паркет **штучны**; пясок **бедны**; пігмент **непразрысты**; падлога **маналітная**; портландцэмент **каляровы**; каркас **жорсткі**; цэгла **полая**; сцяна **пустацеляя**; падмурак **глыбокі**; дом **вышынны** і інш.

Атрыбутыўны кампанент, які вылучаецца ў складзе састаўных тэрмінаў, можа паказваць на сувязь з паняццем дзеяння ці працэсу. У такіх неаднаслоўных найменнях, якія адносяцца да *акцыянальнага тыпу*, перадаецца значэнне прыкметы прадмета ці яго якасці, якія матывуюцца дзеясловам: алюміній **спечаны**; бетон **успучаны**; гіпс **палены**; дошка **струганая**; драўніна **клееная**; бітум **акіслены**; бляха **ацынкаваная**; вапна **гашаная**; рукаў **арміраваны**.

У некаторых выпадках атрыбутыўны кампанент указвае на канкрэтнае прызначэнне паводле дзеяння: бялілы **крыючыя**; лак **ахоўны**; масціка **герметызуючая**; абмазка **ахоўная**; пігмент **фарбавальны**; смала **залівачная**; стык **ізаляючы**; сцяна **раздзяляльная**; паверх **размеркавальны**; панэль **абліцовачная**; бокс **ахоўны**; збудаванне **загараджальнае**.

Пры намінацыі прадмета ў назве, акрамя паняцця дзеяння, актуалізуюцца і прыкметы дзеяння, што выражаецца ў састаўным атрыбутыўным кампаненце: бялілы **густацёртыя**; бетон **хуткасхоплівальны**; цэмент **высокатрывалы**; панэль **саманясучая**; будынак **хуткаўзведзены**. Вылучаныя найменні адносяцца да *ад'ектыўна-акцыянальнага падтыпу*.

Атрыбутыўны кампанент у бівербальных найменнях можа ўказваць на дзеянне, якое адбываецца ў адносінах да пэўнага аб'екта: смала **вадарастваральная**; шкло **вогнетрывалае**; фанера **вадастойкая**; сталь **холадаўстойлівая**; бетон **шчолачастойкі**; бокс **воданепранікальны**; башня **вадазаборная**; башня **вадазліўная**. Адзначаныя неаднаслоўныя адзінкі адносяцца да *аб'ектна-акцыянальнага падтыпу*.

Залежны кампанент у неаднаслоўных тэрміналагічных найменнях можа ўказваць на сувязь з іншым прадметам. Такія найменні адносяцца да *аб'ектнага тыпу*. Матываваная прыкмета можа ўказваць на матэрыял, з якога зроблены аб'ект ці які ўтрымлівае ў сваім складзе: замазка **азбеставая**; запаўняльнік **шлакавы**; вапняк **бітумінозны**; бялілы **барытавыя**; блок **шлакабетонны**; папера **шкляная**; вата **металічная**; валакно

базальтавае; дзверы драўляныя; цэгла баксітавая; канструкцыя алюмініевая; фарба вінілавая; мат шкляны; лінолеум гумаваы; мука гіпсавая; пліта цэментавая; плітка мармуровая і інш.

У тэрміналагічных словазлучэннях будаўнічай сферы аб'ектнага тыпу залежны кампанент можа ўказваць на прызначэнне прадмета: *камень падмуркаваы; шахта ліфтавая; шахта вентыляцыйная; кераміка фасадная; фарба дахавая; клей фанерны; блок аконны; брус бардзюрны; бляха дахавая; цэгла сцэнавая і інш.*

Сярод неаднаслоўных найменняў будаўнічай сферы вылучаны найменні *лакатыўнага тыпу*, у якіх атрыбутыўны кампанент указвае на месцазнаходжанне прадмета: *кант верхні; камень вуглавы; дзверы бакавыя; дзверы ўваходныя; галерэя вонкавая; бабка пярэдняя; кансоль вуглавая; насціл ніжні; панэль пярэдняя; падлога тарцовая; слой унутраны; змазка вонкавая і інш.*

Такім чынам, выкарыстанне атрыбутыўнага кампанента ў якасці анамасіялагічнай прыкметы з'яўляецца найбольш распаўсюджаным спосабам рэферэнцыі: катэгарызацыя адбываецца праз базавы кампанент, а прыкмета названа больш падыходзячым для гэтага атрыбутыўным словам.

Значнай прадуктыўнасцю характарызуецца трохкампанентныя (полівербальныя) намінацыйныя адзінкі будаўнічай сферы. Неабходнасць іх ужывання тлумачыцца адначасовай характарыстыкай паняцця з розных бакоў і прыводзіць да стварэння неадзінкавай анамасіялагічнай прыкметы, а анамасіялагічным базісам служыць апорны кампанент. Па сваёй структуры яны з'яўляюцца складанымі. Як адзначаў В. У. Вінаградаў, складанае словазлучэнне можа ўзнікаць двума шляхамі. У большасці выпадкаў яно ёсць прадукт пашырэння простага словазлучэння. Пры гэтым кожнае новае слова ці словазлучэнне далучаецца не да апорнага слова, а да цэлага славеснага комплексу. Таксама складанае словазлучэнне ўтвараецца шляхам далучэння да апорнага слова не асобнага слова, а цэлага словазлучэння [2, с. 11].

Сярод будаўнічых тэрмінаў вылучаны наступныя групы полівербальных найменняў:

1) з кваліфікацыйнай і аб'ектнай прыкметай – *цэгла белая сілікатная; лак тлусты маслены; цеста рэдкае цэментавое; сумесь цвёрдая бетонная; вата грануляваная мінеральная; блок цыліндрычны анкерны; падлога бяшшоўная пластмасавая; матэрыял азбеставы рулонны; матэрыял дахавы рулонны;*

2) з аб'ектнай і лакатыўнай прыкметай – *абвязка дзвярная гарызантальная; нага вуглавая кроквенная; перакрыццё паддашкавае металічнае; болт анкерны скразны; панэль сцэнавая драўляная;*

3) з кваліфікацыйнай і акцыянальнай прыкметай – *профіль прэсаваны слаісты; памяшканне цёплае ізаляцыйнае; дом жылы вежавы;*

4) з акцыянальнай і аб’ектнай прыкметай – *папера азбеставаая электраізаляцыйная; валакно цеплаізаляцыйнае шкляное; сумесь літая бетонная; ракавіна ўсадачная металічная; бэлька распорная драўляная;*

5) з акцыянальнай і лакатыўнай прыкметай – *жолаб вільчыкавы водацёкавы; дошка зліўная падаконная; дошка падлогаваая струганая.*

Такім чынам, пры даследаванні былі вылучаны неаднаслоўныя найменні будаўнічай сферы, што ўваходзяць у тэматычныя падгрупы “Будаўнічыя матэрыялы і рэчывы”, “Будынкі, памяшканні”, “Будаўнічыя канструкцыі, іх часткі і элементы”, у якіх можна прасачыць анамасіялагічную структуру. Найбольш прадуктыўнай з’яўляецца двухкампанентная мадэль, дзе базавы кампанент – назоўнік, а ў ролі атрыбутыўнага кампанента выступае прыметнік ці дзеепрыметнік. У такіх бівербальных найменнях можна прасачыць анамасіялагічны базіс і анамасіялагічную прыкмету, якая рэалізуе разнастайныя характарыстыкі (якасць ці фізічныя характарыстыкі будаўнічых найменняў; указанне на матэрыял, з якога зроблены; прызначэнне, функцыя будаўнічых найменняў; назва будаўнічых найменняў паводле дзення).

Трохкампанентныя тэрміны ўтвараюцца пераважна на аснове двухкампанентных тэрміналагічных адзінак, да якіх далучаюцца азначальныя элементы. Вынікам гэтага з’яўляецца ўтварэнне новага больш дэталізаванага наймення з неадзінкавай анамасіялагічнай прыкметай.

ЛІТАРАТУРА

1. Булыко, А. Н. Современный русско-белорусский политехнический словарь / А. Н. Булыко. – Минск : Харвест, 2007 – 432 с.
2. Виноградов, В. В. Вопросы изучения словосочетаний (на материале русского языка) / В. В. Виноградов // Вопр. языкознания. – М. : Академия наук СССР, 1954. – С. 3–25.
3. Винокур, Г. О. Заметки по русскому словообразованию / Г. О. Винокур // Избранные работы по русскому языку. – М. : Учпедгиз, 1959. – С. 419–442.
4. Кубрякова, Е. С. Теория номинации и словообразование / Е. С. Кубрякова. – Изд. 3-е. – М. : URSS : Либроком, 2012. – 83 с.
5. Русско-белорусский политехнический словарь : в 2 т. / И. Л. Бурак (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 1997–1998. – 2 т.
6. Русско-белорусский словарь по основам строительного дела / авт.-сост. П. С. Бобарыко. – Минск : БГТУ, 1994. – 20 с.
7. Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : БелСЭ, 1977 – 1984. – 5 т.
8. Трофимович, Т. Г. Типы предметных наименований в языке старорусской деловой письменности : монография / Т. Г. Трофимович. – Минск : БГПУ, 2003. – 223 с.

ПАДЫХОДЫ ДА КЛАСІФІКАЦЫІ ТЭРМІНАЎ

Пытанне аб класіфікацыі тэрмінаў застаецца актуальным і сёння. У якасці асноўных параметраў вызначаюцца наступныя: мова-крыніца; семантычная структура; фармальная структура; марфемная структура; марфалагічны аспект; катэгорыя паняцця; гістарычны аспект; аўтарства і інш.

Па мове-крыніцы (па паходжанні) тэрміны падзяляюць на спрадвечныя, запазычаныя і гібрыдныя. Сярод запазычаных вылучаюць матэрыяльна запазычаныя і тэрміны-калькі, у якіх запазычана словаўтваральная або сінтаксічная структура. Да гібрыдных адносяцца тэрміны, у якіх адна частка запазычаная, а другая – спрадвечная ці перакладзеная.

Па семантычнай структуры вылучаюць тэрміны адназначныя (монасемічныя) і мнагазначныя (полісемічныя); матываваныя, часткова матываваныя і нематываваныя.

Па фармальнай структуры тэрміны класіфікуюць на тэрміны-словы, тэрміны-словазлучэнні, тэрміны-сімвалы.

Тэрміны-словы па марфемнай структуры падзяляюцца на невытворныя, вытворныя, складаныя, абрэвіятуры.

Па марфалагічнай прымеце тэрміны могуць быць прадстаўлены назоўнікам, прыметнікам, дзеясловам і прыслоўем.

Па катэгорыі паняцця вылучаюцца тэрміны аб'ектаў, тэрміны працэсаў, тэрміны прымет, тэрміны велічынь і іх адзінак і інш.

Згодна з гісторыка-лексікалагічнай класіфікацыяй вылучаюць тэрміны-архаізмы, тэрміны-гістарызмы, тэрміны-неалагізмы.

Побач з аднаўзроўневымі класіфікацыямі ў лінгвістыцы распрацаваны шматузроўневыя, комплексныя.

Як лічыў Б. М. Галавін, мэтазгодна праводзіць агульную класіфікацыю тэрмінаў, зыходзячы з іх марфалага-сінтаксічнай структуры, пры гэтым у якасці двух асноўных тыпаў вылучаў тэрміны-словы і тэрміны-словазлучэнні [1, с. 70]. Класіфікацыя тэрмінаў-слоў ажыццяўлялася ў адпаведнасці з марфемнай структурай слова.

Тэрміны-словы:

- простыя (складаюцца з аднаго толькі караня);
- афіксальныя (складаюцца з караня і афіксаў);
- складаныя (складаюцца з двух і болей каранёў).

Тэрміны-словазлучэнні Б. М. Галавін класіфікаваў у адпаведнасці з тыпам іх структуры.

Тэрміны-словазлучэнні:

- простыя (складаюцца з двух паўназначных слоў, адно з якіх з'яўляецца галоўным, а другое – залежным);
- складаныя (у іх складзе два залежныя словы і болей).

Класіфікацыя, прапанаваная В. П. Даніленка, арыентавана на семантычны і структурны аспекты [3, с. 37].

1. Тэрміны-словы:

- невытворныя;
- вытворныя;
- складаныя;
- абрэвіятуры.

2. Тэрміны-словазлучэнні:

• свабодныя (кожны з элементаў з'яўляецца тэрмінам, здольным на двухбаковую сувязь: *радыус акружнасці*);

• несвабодныя (элементы, узятыя ізалявана, могуць не быць тэрмінамі: *чырвоны радок*);

• тэрміны-фразеалагізмы (*ружа вятроў*).

3. Сімвалы-словы (камбінаваны структурны тып тэрміналагічнай намінацыі, у склад якой побач з асноўнымі знакамі ўваходзяць сімвалы).

Наступную структурную класіфікацыю прапанаваў С. В. Грынёў-Грыневіч [2, с. 121].

1. Словы (моналексемныя тэрміны):

- простыя;
- афіксальныя;
- складаныя.

2. Словазлучэнні (полілексемныя тэрміны).

3. Тэрміны-амонімы.

Спынімся асобна на класіфікацыі полілексемных тэрмінаў. Тэрміны-словазлучэнні выклікаюць асаблівую цікавасць у сувязі з тым, што ў сучаснай тэрміналексіцы яны пераважаюць над аднаслоўнымі тэрмінамі, а сінтаксічны спосаб тэрмінаўтварэння з'яўляецца адным з самых прадуктыўных.

Полілексемныя тэрміны класіфікуюць па семантычнай структуры, па марфалагічным тыпе галоўнага слова, па фармальнай структуры і інш.

Па семантычнай структуры вылучаюць:

- свабодныя злучэнні;
- устойлівыя (несвабодныя) злучэнні;
- фразеалагічныя злучэнні.

Па марфалагічным выражэнні галоўнага слова тэрміны-словазлучэнні падзяляюць на наступныя тыпы:

- субстантыўныя словазлучэнні;
- ад'ектыўныя словазлучэнні;
- дзеяслоўныя словазлучэнні.

Па колькасці кампанентаў звычайна вылучаюць:

- двухкампанентныя тэрміны (складаюцца з двух паўназначных слоў);
- шматкампанентныя тэрміны (складаюцца з трох і болей паўназначных кампанентаў).

Так, С. В. Грынёў-Грыневіч вылучае два тыпы двухкампанентных злучэнняў:

1) мадэлі з прэпазітыўным азначэннем (азначэннем з’яўляецца прыметнік, радзей – дзеепрыметнік або парадкавы лічэбнік);

2) мадэлі з постпазітыўным азначэннем (у якасці азначэння – назоўнік ці субстантывавая часціна мовы) [2, с. 145].

Асноўныя мадэлі двухкампанентных тэрмінаў:

- “назоўнік + залежны прыметнік” (адносіны азначальныя; тып сувязі – дапасаванне; залежны кампанент можа знаходзіцца ў прэ- і постпазіцыі);

- “назоўнік + дапасаваны назоўнік” (адносіны азначальныя; парадак кампанентаў устойлівы, залежны кампанент у постпазіцыі);

- “назоўнік + залежны назоўнік без прыназоўніка” (адносіны азначальныя, аб’ектныя, камплетыўныя; тып сувязі – кіраванне; залежны кампанент у постпазіцыі);

- “назоўнік + залежны назоўнік з прыназоўнікам” (адносіны аб’ектныя і азначальныя; тып сувязі – кіраванне; залежны кампанент у постпазіцыі);

- “аддзеяслоўны назоўнік + залежнае прыслоўе” (адносіны акалічнасныя, тып сувязі – прымыканне);

- “дзеяслоў + назоўнік” (адносіны аб’ектныя; тып сувязі – кіраванне; залежны кампанент у постпазіцыі);

Шматкампанентныя мадэлі будуецца на базе двухкампанентных шляхам дабаўлення азначальных кампанентаў да зыходнага злучэння, якое характарызуецца больш цеснымі структурна-семантычнымі адносінамі, або шляхам злучэння зыходных двухкампанентных тэрмінаў.

ЛІТАРАТУРА

1. *Головин, Б. Н.* О некоторых проблемах изучения терминов / Б. Н. Головин // Вестн. МГУ. Сер. : Филология. – М., 1972. – № 5.
2. *Гринев-Гриневич, С. В.* Терминоведение : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / С. В. Гринев-Гриневич. – М. : Академия, 2008.
3. *Даниленко, В. П.* Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977.

УДК [(811.161.3+811.111)’373] (045)

Т. І. Гарановіч (Мінск)

БЕЛАРУСКІЯ СІНТАКСІЧНЫЯ ФРАЗЕЛАГІЗМЫ МАДЭЛІ ЯКОЕ ТАМ Х І ІХ АДПАВЕДНІКІ Ў АНГЛІЙСКАЙ МОВЕ ЯК СРОДАК ВЫРАЖЭННЯ МОДУСНЫХ СЭНСАЎ

Індывідуальная ацэнка моўцам таго, што паведамляецца ў выказванні, называецца модусам [7], складнікамі якога з’яўляюцца мадальнасць – тое, што мысліцца, мае інтэлектуальную, рацыянальную аснову, і эмацыянальнасць –

пачуццевае ўспрыманне суб'екта [6]. У беларускай мове модусныя сэнсы выражаюцца мадальнымі дзеясловамі, прыслоўямі і часціцамі, формамі загаднага і ўмоўнага ладу, прэдыкатамі меркавання, выклічнікамі, інтанацыяй, парадкам слоў і інш. [6; 7]. Адным са сродкаў перадачы модусных сэнсаў выступаюць сінтаксічныя фразеалагізмы (далей – СФ) – устойлівыя ідыяматычныя ўзнаўляльныя прэдыкатыўныя структуры, якія ўтвараюцца паводле сінтаксічных мадэлей з абагульненым модусным значэннем і характарызуюцца наяўнасцю ў іх складзе пастаянных і пераменных лексічных кампанентаў.

У артыкуле на фактычным матэрыяле тэкстаў мастацкага і публіцыстычнага стыляў з Беларускага N-корпуса [2] і Нацыянальнага брытанскага корпуса [9], а таксама з інтэрнэт-крыніц аналізуюцца сінтаксічныя фразеалагізмы мадэлі *якое там X* і іх адпаведнікі ў англійскай мове. Умовай стварэння беларускіх СФ тыпу *якое там X* з'яўляецца дэсемантызацыя пастаяннага кампанента *якое там*, што абумоўлівае невыводнасць іх значэння з сумы значэнняў складнікаў. Пазіцыю пераменнага кампанента можа займаць любая знамянальная часціна мовы, і ў залежнасці ад марфалагічнага напаўнення *X* пастаянны складнік дэманструе розную ступень залежнасці ад пераменнага, на аснове чаго вылучаюцца наступныя структурныя тыпы СФ мадэлі *якое там X*.

1. СФ, у якіх сінтаксічныя сувязі паміж кампанентамі парушаюць сучасныя нормы мовы; сказы свабоднай структуры паводле такіх варыянтаў мадэлі *якое там X* не будуць. Да гэтага тыпу належаць СФ, у якіх пазіцыю пераменнага кампанента займае дзеяслоў або прыслоўе, а форма пастаяннага кампанента *якое там* не вызначаецца марфалагічнымі ўласцівасцямі слова *X*: *У сельсавеце ўначы на паседжаньні сельскага актыву (“беднякоў”) вынеслі пастанову, маўляў Корзюк заможны і карыстаўся наёмнай працай. А якое там карыстаўся?* (М. Сяднёў); – *Страху, страху зрываі! – гучыць запозненая каманда. Якое там – зрываі! Яна ўжо гарыць, і вось я, затуліўшы твар, качуся з хрыбта страхі на агарод, у снег* (Я. Брыль); – *“Замуж яшчэ не выйшла?” – “Ды якое там замуж?! Універ трэба скончыць, кар’еру зрабіць, увозуле – цэлы свет неспазнаных магчымасцяў!”* (“Звязда”); – *Што ж, яна – маладая, можа яшчэ і замуж выйсці. Хай сабе выходзіць, мы не супраць, – сказала сваця і падціснула губы. Віктар запярэчыў: – Які там замуж! Будзе яна жыць тут і гадаваць сына* (З. Прыгодзіч). Два апошнія прыклады паказваюць, што пры спалучэнні з прыслоўем пастаянны кампанент *якое* можа ўжывацца ў форме як ніякага, так і мужчынскага роду.

2. СФ, у якіх сінтаксічныя сувязі паміж кампанентамі адпавядаюць сучасным нормам мовы; паводле такіх варыянтаў мадэлі *якое там X* могуць будавацца не толькі фразеалагізаваныя, але і свабодныя сказы. Пазіцыю пераменнага кампанента займае назоўнік, займеннік, лічэбнік. Пастаянны кампанент *якое там* дапасуецца да іх ў родзе, ліку і склоне, у выніку чаго сінтаксічныя сувязі паміж імі не парушаныя, таму ступень фразеалагізаванасці такіх канструкцый меншая, чым СФ першага структурнага тыпу:

Што вы падумалі? Закукарэкаў стары певень? Які там певень! Стары лапаць (І. Шамякін); – *Тут, здаецца, сенажаць калгаса “Свабода”.* – *Ды якая там сенажаць?* – *не згадзіўся Даніла.* – *Балота дзесятка гектараў* (А. Кулакоўскі); – *Табе жарты ўсё.* – *Якія там жарты?* (К. Чорны). У нашым фактычным матэрыяле *якое там* ва ўсіх выпадках дапасуецца да назоўніка ў назоўным склоне. Калі ж назоўнік *X* ужываецца ва ўскосных склонах, пастаянны кампанент выкарыстоўваецца выключна ў форме *якое там*: – *Можна сказаць, што хворы ў поўнай спраўнасці.* – *Якое там, доктар, у спраўнасці...* *Вы заўсёды вось так, мікстуры якой, відаць, ішкадуеце* (М. Лынькоў). Мы тлумачым гэта тым, што СФ адмаўляе не само слова *спраўнасць*, а ўсё сцвярджэнне *хворы ў поўнай спраўнасці*.

У сваю чаргу ў СФ з прыметнікамі і дзеепрыметнікамі ў назоўным склоне пастаянны кампанент можа як дапасоўвацца да іх ў родзе, ліку і склоне, так і ўжывацца ў форме *якое там*, таму гэтыя СФ могуць адносіцца як да першага, так і да другога структурнага тыпу: – *Зажытачны калхоз?* – *А, які там зажытачны! Беднаваты калхоз* (В. Быкаў); – *А, зубы? Штука прывычная!* – *Якая там прывычная?* (З. Бядуля); *Невялікая пасада: начальнік пажарнай аховы, а суткі заняты – двое дома. І якое там заняты! Хоць гэта ўжо справа дзяржаўная...* (Т. Бондар); – *Я-ж думаў, што ты, як і другія бабы, задаволеная, што я нідзе не мяшаюся й нікому нічога...* – *Якое там задаволеная? Сьмягну во ў гэтым адлюдзьдзі, як-бы які чорт сьвет дошкамі загарадзіў* (К. Акула). У СФ з прыметнікам або дзеепрыметнікам ва ўскосным склоне пастаянны кампанент ужываецца толькі ў форме *якое там*: – *Працуе. У сталоўцы.* – *У ранейшай?* – *Якое там ранейшай! Працавала спачатку ў салдацкай сталоўцы, а цяпер вось ужо месяца з паўтара як працуе ў афіцэрскім клубе* (М. Лынькоў).

Аналагічныя структурныя тыпы рускіх СФ мадэлі *какое там X* вылучае А. В. Вялічка з тым адрозненнем, што яна не ўзгадвае выпадкаў несупадзення марфалагічнай формы пастаяннага кампанента і назоўніка, якія былі выяўленыя намі ў беларускай мове. Існаванне варыянтаў СФ з парушанай і з непарушанай сінтаксічнай сувязцю паміж складнікамі трактуецца даследчыкам як праява рознай ступені іх фразеалагізацыі, поўнай у СФ першага тыпу і няпоўнай у другога, абумоўленай спалучэннем у іх прыкмет фразеалагічнасці і сінтаксічнасці [3]. Н. С. Маркава, у сваю чаргу, не падзяляе СФ *какое там X* на структурныя тыпы паводле ступені фразеалагізацыі, але прыводзіць у якасці прыкладаў іх функцыянавання ў маўленні як канструкцыі без дапасавання пастаяннага кампанента да пераменнага, так і з дапасаваннем [4].

У выніку семантычнага і кантэксталагічнага аналізу беларускіх выказванняў з СФ мадэлі *якое там X* намі былі вылучаны 5 значэнняў, у якіх яны рэалізуюцца: *адмаўленне; нізкая якасць, адмоўная ацэнка; неактуальнасць; немагчымасць; непатрэбнасць*. Для кожнага з семантычных варыянтаў беларускіх СФ вызначаны вектарныя адпаведнікі ў англійскай мове.

СФ мадэлі *якое там X* з семантыкай адмаўлення абвяргаюць найменне або наяўнасць аб'екта, прыметы, колькасці, выканання дзеяння: *Дзе ты бачыў, пане суддзя, якое там золата! То звычайны камень!* (В. Вольскі) 'гэта не золата'; – *Добрай раніцы, цётка! – прывіталася я. – Уладзік спіць? – Якое там спіць?! – прабурчала цётка Арына. – Хвілін пяць таму, як прыйшоў* (В. Кадзетава) 'не, ён не спіць'. Пазіцыю *X* можа займаць любая знамянальная часціна мовы. СФ са значэннем адмаўлення могуць ужывацца ў выглядзе эліптаных структур з выключэннем з іх складу пераменнага кампанента, пры гэтым пастаянны кампанент выкарыстоўваецца ў форме ніякага роду адзіночнага ліку: – *Можна, нашы? – Якое там?! “Фердынанды”!* (А. Дудараў) 'не, гэта не нашы танкі'; – *Эй, а што ж ты? Мужчына, я ж кажу, як той мядзведзь, а бабы баішся. – Якое там, дзеду! Воўк сабакі не баіцца, але не хоча звягі слухаць* (Я. Брыль) 'не, я не баюся'. Я. У. Андрушчанка, якая вылучае аналагічныя выпадкі ў рускай мове, трактуе такія структуры як СФ з нулявым свабодным кампанентам [1].

У англійскай мове семантыка адмаўлення перадаецца блізкімі па форме беларускім СФ канструкцыямі тыпу *what N*: “*I can't help it if you tell lies about your family and about Moorlake House. I only corrected the false impression he had of*” – “*Lies about my family? What lies about my family? I've never discussed my family with David Fairfax*” (М. Raymond) (“Я нічога не магу зрабіць з тым, што ты хлусіш пра сваю сям'ю і пра Мурлейк-Хаўс. Я толькі паправіў ілжывае ўражанне, якое ў яго склалася пра” – “Якая хлусня пра маю сям'ю? Я ніколі не абмяркоўваў сваю сям'ю з Дэвідам Фэрфаксам”) ‘ніякай хлусні пра маю сям'ю не было’, ‘якая там хлусня’. Як і беларуская мадэль, *what N* у прыведзеным прыкладзе характарызуецца фразеалагізаванасцю, аднак дэманструе яе меншую ступень, паколькі сінтаксічныя сувязі паміж яе кампанентамі не парушаны, што пацвярджаецца магчымасцю ўтварэння на яе аснове свабодных неідыяматычных сказаў, напрыклад: “*Some people fleeing from the south brought the news with them.*” “*What people?*” Ratagan asked (Р. Kearney) (“Гэту навіну прынеслі людзі, якія ўцякалі з поўдня”. – “Якія людзі?” – спытаў Ратаган”) ‘хто? якія людзі?’. Акцэнтаванае адмаўленне ў англійскай мове таксама выражаюць лексічныя фразеалагізмы *far from it, nothing of the kind, not at all*: “*I've probably bored you rigid!*” “*Far from it – I could listen all night!*” (С. George) (“Напэўна, я вам вельмі надакучыў!” – “Далёка не так – я магу слухаць усю ноч!”) ‘ты зусім мне не надакучыў’, ‘якое там надакучыў’; “*They must be tired after their labours.*” “*Not at all!*” (Р. Scobie) (“Яны, напэўна, стаміліся пасля працы”. – “Зусім не!”) ‘яны зусім не стаміліся’, ‘якое там стаміліся’.

СФ мадэлі *якое там X* з семантыкай нізкай якасці, адмоўнай ацэнкі ўказваюць на невысокую якасць аб'екта/ступень прыметы або выканання дзеяння *X*, абясцэньваюць, прыніжаюць іх: *Колькі бяргвення – якое там бяргвенне – жэрдачкі асінавыя! – прывезлі чырвонаармейцы, а рэшту Хвядора дзве зімы вазіла з лесу сама...* (І. Шамякін) ‘бяргвенне было дрэннае’; *Дзень быў будзённы, і танцы наладзілі не дарослыя, а мы, падлеткі. Якія*

там танцы – вучэбная таўкатня, нават ніхто не распранаецца, каб не калець у перапынках паміж полькамі, вальсамі, “кадрэлем” (Я. Брыль) ‘танцы былі арганізаваны вельмі прымітыўна’. Пазіцыю X можа займаць любая знамянальная часціна мовы, пераважна назоўнік.

Семантычнымі адпаведнікамі беларускіх СФ у англійскай мове выступаюць канструкцыі мадэлі *it's not much of a N*, якая ў “Оксфардскім слоўніку для навучэнцаў прасунутага ўзроўню” прадстаўлена як ідыёма (*idiom*) са значэннем ‘не добры’ [11]: “*I never knew you was married,*” *I say. She sighs and picks up the envelope again. “It wasn't much of a marriage. We fought like hell for most of the time. That's why I left – he kept beating me up”* (N. Watts) (“Я ніколі не ведаў, што ты замужам”, – кажу я. Яна ўздыхае і зноў бярэ канверт. “Гэта не быў вельмі ўдалы шлюб. Большасць часу мы біліся як чэрці. Вось чаму я сышла – ён пастаянна біў мяне”) ‘шлюб быў няўдалым’, ‘які там шлюб’. Сказ *it wasn't much of a marriage* ў прыведзеным прыкладзе фразеалагізаваны: пастаянны кампанент *not much* у яго складзе губляе сваё значэнне ‘не многа’, а ўся структура выражае не малую колькасць прымет шлюбу ў саюзе двух чалавек, абвяргаючы правільнасць яго наймення, як вынікае з сумы значэнняў складнікаў, але набывае фразеалагічную семантыку адмоўнай ацэнкі з пазіцыі “добра–дрэнна”. Свабодныя сказы паводле мадэлі *it's not much of a N* не будуюцца, таму мы адносім канструкцыі гэтага тыпу да сінтаксічных фразеалагізмаў.

Наступным семантычным варыянтам, у якім рэалізуюцца беларускія СФ *якое там X*, з’яўляецца неактуальнасць: – *А пра нож забыўся? – Які там нож!* – *махнуў рукой Мірон. – Спачатку зробім павець, пад якой можна было б хаваць агонь у час дажджу* (Я. Маўр) ‘адсутнасць нажа зараз неактуальная’; *Але калі на нас напалі, калі нам на шыю ярмо ўздумалі надзець, – ён узрушана падняўся з-за стала, – мы ўсе сталі салдатамі. І схільнасць у нас адна цяпер – разбіць ворага. Вось як! А ты – схільнасць. Якая там схільнасць!* (І. Шамякін) ‘асабістыя схільнасці зараз неактуальныя’.

Семантычным адпаведнікам беларускіх СФ у англійскай мове выступаюць сказы фразеалагізаванай структуры тыпу *never mind (about) X*, у якіх марфалагічнае напаўненне пераменнага кампанента абмяжоўваецца назоўнікам, герундыем і герундыяльнымі прэдыкатыўнымі канструкцыямі: “*Have you had a luncheon?*” “*Never mind luncheon! What do you say to this?*” (E. Bailey) “Ты паабедаў?” – “Які там абед! Што ты скажаш на гэта?”) ‘тэма абеду зараз неактуальная’, ‘які там абед’. У “Оксфардскім слоўніку для навучэнцаў прасунутага ўзроўню” гэта мадэль прадстаўлена ў выглядзе *never mind (about) (doing) something* як ідыёма (*idiom*) [11], а ўтвораныя на яе аснове сказы па ўсіх прыметах з’яўляюцца сінтаксічнымі фразеалагізмамі. Неактуальнасць X, якую выражаюць беларускія і англійскія структуры, мае сітуацыйны характар і вынікае з прыярытэтнасці чагосьці іншага, што эксплікуецца ў бліжэйшым акружэнні СФ: у беларускіх прыкладах адсутнасць нажа неактуальная па прычыне неабходнасці зрабіць павець для заха-

вання агню, што ў момант маўлення з'яўляецца больш істотным; асабістыя схільнасці зыходзяць на другі план з-за неабходнасці змагацца з ворагам; у англійскім прыкладзе пытанне абедна не з'яўляецца нязначным у прынцыпе, а толькі ў канкрэтных абставінах саступае па важнасці таму, пра што збіраецца паведаміць моўца.

СФ мадэлі *якое там X* з семантыкай *немагчымаасці* сцвярджаюць немагчымасць або абвяргаюць магчымасць таго, што называе пераменны кампанент *X*: *Зразумела, што гетман стаіўся і патрэбны быў адпачынак, каб аднавіць растрачаныя сілы. Ды які там адпачынак, калі чакала абароны шматпакутная Лівонія* (В. Чаропка) 'адпачынак у такой сітуацыі быў немагчымы'; *Я, як толькі падрасла, адразу ж пайшла ў калгас. Якая там вучоба, трэба ж было на кавалак хлеба зарабляць* ("Звязда") 'у мяне не было магчымасці вучыцца'.

У англійскай мове немагчымасць перадаецца сказами мадэлі *what N (can/could there be)*: "**What lunch hour?**" sighs Donna Hubbs, a secretary at ITT Hartford. "I have two jobs, two kids, one with mental retardation, a pretty heavy workload here at The Hartford, my community activities, and a grandmother and mother-in-law in a convalescent home. I make phone calls and maybe grab a sandwich – you've just got to juggle it," said Hubbs (Los Angeles Times) ("Якая гадзіна абеду?" – уздыхае Донна Хабс, сакратар у ІТТ Hartford. "У мяне дзве працы, двое дзяцей, адно з разумовай адсталасцю, даволі вялікая нагрузка тут, у Hartford, грамадская дзейнасць, а таксама бабуля і свякроў у рэабілітацыйным цэнтры. Я тэлефаную і, магчыма, бяру бутэрброд – і проста адначасова ем яго", – сказала Хабс") 'я не маю магчымасці цэлую гадзіну прысвячаць на абед', 'якая там гадзіна абеду'; *Vologsky was puzzled. "Proof? What proof can there be of a man's feelings? Loyalty, belief – it is all in a man's own mind. There is no way to display it"* (P. Cave) ("Валогскі збянтэжыўся. "Доказ? Які можа быць доказ пачуццяў чалавека? Вернасць, вера – усё гэта ў чалавека ў галаве. Паказаць гэта немагчыма") 'даказаць пачуцці немагчыма', 'які там доказ'.

Яшчэ адным сродкам выражэння немагчымасці ў англійскай мове з'яўляюцца канструкцыі мадэлі *there's no Ger*, якая ў "Оксфардскім слоўніку для навучэнцаў прасунутага узроўню" і ў "Кембрыджскім слоўніку" называецца ідыёмай (*idiom*) [10; 11]: *This month's trip was already planned, so there's no getting out of it* (A. Murray) ("Паездка на гэты месяц ўжо запланавана, так што адмяніць яе немагчыма") 'адмена падарожжа немагчыма', 'якая там адмена'. Такія сказы па ўсіх параметрах адпавядаюць найменню *сінтаксічныя фразеалагізмы*.

Немагчымасць *X*, якую выражаюць узгаданыя беларускія і англійскія СФ, абумоўлена пэўнымі абставінамі, прычынамі, што эксплікуецца ў бліжэйшым акружэнні гэтых адзінак: адпачынак немагчымы, таму што чакае абароны Лівонія; не было магчымасці вучыцца, таму што трэба было працаваць; адмяніць паездку немагчыма, таму што ўсё ўжо запланавана.

Наступным семантычным варыянтам, у якім рэалізуюцца СФ мадэлі *якое там X*, з'яўляецца *непатрэбнасць*: – *Медыкаменто надо*.

Медыкаменто, – казал яна, збіраючыся пачаць перавязку. – Які там медыкамент? Зажыве, як на сабаку (В. Быкаў) ‘лякарства не патрэбна’; – А заплаціць жа не заплацілі? – Ды якая там плата, родненькі, навошта яна мне? Не трэба мне нічога. Я лепей дамоў падамся (А. Ненадавец) ‘плата мне не патрэбна’. Як і ў значэннях ‘адмаўленне’ і ‘немагчымасць’, у якасці найбліжэйшага па форме англійскага адпаведніка беларускіх СФ мы вылучаем канструкцыі тыпу *what N*: “*Open, we are here to save you from Blaise and take you to a safe place where they will also give you the medicines you need.*” “*But... What medicines? I don’t need anything*”, he said with complete lack of confidence (О. Accastello) (“Адкрыйце, мы тут, каб выратаваць вас ад Блэйза і адвезці ў бяспечнае месца, дзе вам таксама дадуць неабходныя лекі”. – “Але... Якія лекі? Мне нічога не трэба,” – сказаў ён з поўнай адсутнасцю ўпэўненасці) ‘мне не патрэбны лекі’, ‘якія там лекі’. Семантыка непатрэбнасці ў англійскай мове таксама перадаецца мадальным дзеясловам *need* у адмоўнай форме, а сродкам яе акцэнтавання выступае займеннік *any*: “*What excuse could you give?*” “*Jo, I told you, he’s an old friend. I don’t need any excuse*” (L. Andrews) (“Якое тлумачэнне ты можаш даць?” – “Джоу, я сказаў табе, што ён стары сябр. Мне не патрэбны тлумачэнні”) ‘аніякага тлумачэння не патрэбна’, ‘якое там тлумачэнне’.

Для параўнання адзначым, што семантыка аналагічных па форме рускіх СФ мадэлі *какое там X* тлумачыцца расійскімі даследчыкамі як адмаўленне [1; 3; 4; 8]. А. В. Вялічка таксама ўжывае фармуліроўку *нязгода* [3], а Я. У. Андрушчанка ў межах значэння адмаўлення вылучае 5 яго варыянтаў у залежнасці ад таго, што адмаўляецца фразеалагізмам: 1) асоба або прадмет, 2) магчымасць, 3) месца, 4) наяўнасць чаго-небудзь або каго-небудзь, 5) якасць [1]. Гэтыя значэнні ў істотнай ступені карэлююць з вылучанымі намі семантычнымі варыянтамі беларускіх СФ: першае, трэцяе і чацвёртае – са значэннем ‘адмаўленне’; другое – са значэннем ‘немагчымасць’ (з той розніцай, што мы адносім немагчымасць не толькі да дзеяння, але і да аб’екта, прадмета, прыметы, лічбы); пятае – са значэннем ‘нізкая якасць, адмоўная ацэнка’. Уласцівая беларускім СФ семантыка неактуальнасці і непатрэбнасці ў рускіх СФ у працытаваных працах не вылучаецца. У дачыненні да пятага значэння ў класіфікацыі Я. У. Андрушчанка – адмаўлення якасці – заўважым, што пры блізкасці гэтай фармуліроўкі з нашай паміж імі ёсць розніца ў ракурсе прадстаўлення рэчаіснасці (праз станоўчае, хоць і ў адмоўнай форме, у Я. У. Андрушчанка і праз негатыўнае у нас), у выніку чаго ступень нізкай якасці *X* у беларускіх СФ з семантыкай у нашай трактоўцы вышэй, чым у рускіх, паколькі адмаўленне прыметы (*не багаты, не высокі*) не абавязкова абазначае яе абсалютную супрацьлегласць (‘бедны’, ‘нізкі’), але можа выражаць і сярэдняю ступень (*не багаты* – ‘з сярэднім даходам’, *не высокі* – ‘сярэдняга росту’), у той час як сцвярджанне нізкай якасці адназначна перадае адмоўную ацэнку *X*, што, на нашу думку, назіраецца і ў прыкладзе Я. У. Андрушчанка – *Я вижу, образование у нее небольшое. – Какое там образование – грамотешка! С таким образованием только получку считают, а не казенные деньги* (В. Распуцін) [1, с. 78], у якім

першы моўца не сцвярджае добрай адукацыі ў той, пра каго ідзе гаворка, таму другому моўцы няма чаго абвяргаць, адмаўляць; наадварот, ён, згаджаючыся з субяседнікам, пацвярджае, што адукацыя ў яе дрэнная.

Аналіз функцыянавання беларускіх СФ мадэлі *якое там Х* у 5 выяўленых семантычных варыянтах паказаў, што іх значэнне не залежыць ад лексічнага нападзення пераменнага кампанента і абумоўлена выключна кантэкстам, што ілюструюць наступныя прыклады, у якіх пазіцыя *Х* занятая адным словам *грошы* і якія пры гэтым маюць розную семантыку: *Рахунак мае мэтавы характар, і сродкі, сабраныя на ім, могуць быць выкарыстаны толькі на далейшае лячэнне, а не, скажам, на вяртанне даўгоў. Ды і якія там грошы – слёзы!* (“Звязда”) ‘сума вельмі малая’ – значэнне ‘нізкая якасць, адмоўная ацэнка’; – *Ты сапраўды разлічваеш зарабіць на дзённіку вялікія грошы? – Якія там грошы? Я проста вельмі люблю Багдановіча!* (С. Кавалёў) ‘справа не ў грошах, я думаю не аб іх’ – значэнне ‘неактуальнасць’; *Душа прагла падарожжаў, а грошай на гэта ў мяне не было. Якія там грошы!* Цётка Аляксандра Іванаўна... ніколі не выбіралася з нядоімак, заўсёды была нешта вінавата дзяржаве: ці то воўну, ці то яйкі, ці то мяса (Я. Сіпакоў) ‘у мяне не магло быць грошай’ – значэнне ‘немагчымасць’.

Падчас аналізу кантэкстаў з беларускімі СФ мадэлі *якое там Х* намі выяўлены выпадкі ўжывання двух і болей СФ гэтага і іншых структурных тыпаў у адным або суседніх сказах: – *Арыём Захаравіч, што ж ты рэжым дня парушаеш? З цябе бяруць прыклад... Бародка засоп у трубку і адказаў не адразу. – Які там да д’ябла рэжым. Рэжым – гэта для ўсіх іншых. А нам, сакратарам сельскіх райкомаў, не да рэжыму зараз* (І. Шамякін); – *Ці кахала я свайго мужа? Дзетанька мая, ды якое там каханне? Мы пасля вайны слова такога не зналі – шукалі, каб чаго з’есці, бо голад быў страшэнны. А ўборы – якое там, было б чым сорам прыкрыць. У нас на вайне бацька загінуў, маці хворая, нас, дзяцей, трое, я – старэйшая, не да пагулёнак было* (“Астравецкая праўда”). У першым прыкладзе СФ мадэлі *якое там Х* (які там рэжым) спалучаецца з СФ мадэлі *N/Pron*_{Дав.скл.} не да *N*_{Род.скл.} (нам, сакратарам сельскіх райкомаў, не да рэжыму), у другім выкарыстаны два СФ тыпу *якое там Х* (*якое там каханне* і *якое там*), за якімі ідзе СФ *N/Pron*_{Дав.скл.} не да *N*_{Род.скл.} не да *пагулёнак было*. Для апісання гэтай з’явы як асаблівасці функцыянавання СФ мы запазычваем спартыўны тэрмін *каскад*, якім ў фігурным катанні называецца від камбінацыі скокаў, калі яны выконваюцца адзін за адным і аб’ядноўваюцца агульнай тэхнічнай або эстэтычнай задумай [5]. У нашым фактычным матэрыяле, які налічвае больш за 3000 кантэкстаў, выяўлены цэлы шэраг каскадаў СФ, на падставе чаго мы адносім каскаднасць да заканамернасцей выкарыстання СФ у беларускім маўленні. Каскад у фігурным катанні робіць выступленне спартсмена больш складаным, цікавым, відовішчным; каскад СФ дазваляе перадаць багацце і разнастайнасць модусных сэнсаў, якія, у сваю чаргу, адлюстроўваюць шматграннасць, глыбіню і складанасць думак і пачуццяў чалавека.

Такім чынам, беларускія СФ мадэлі *якое там X* у залежнасці ад марфалагічнага нападзення пазіцыі пераменнага кампанента дэманструюць розную ступень фразеалагізаванасці: большую, калі пазіцыю *X* займае дзеяслоў або прыслоўе, і меншую, калі ў ролі *X* выступаюць іншыя знамянальныя часціны мовы. СФ з’яўляюцца шматзначнымі і рэалізуюцца ў 5 семантычных варыянтах – ‘адмаўленне’, ‘нізкая якасць, адмоўная ацэнка’, ‘неактуальнасць’, ‘немагчымасць’, ‘непатрэбнасць’. У значэнні ‘адмаўленне’ СФ могуць ужывацца як эліптычныя канструкцыі. Семантыка СФ не звязана з лексічным нападзеннем пераменнага кампанента, а абумоўлена выключна іх мадэллю і кантэкстам. Беларускім СФ уласціва ўтварэнне каскадаў, калі два і болей СФ ужываюцца ў адным або суседніх сказах. Для СФ мадэлі *якое там X* у кожным з 5 значэнняў вылучаны вектарныя адпаведнікі рознай прыроды ў англійскай мове: сінтаксічныя фразеалагізмы *it’s not much of a N* (‘нізкая якасць, адмоўная ацэнка’), *never mind (about) X* (‘неактуальнасць’), *there’s no Gerund* (‘немагчымасць’), фразеалагізаваныя сказы *what N* з меншай у параўнанні з СФ ступенню фразеалагізацыі (‘адмаўленне’, ‘немагчымасць’, ‘непатрэбнасць’), лексічныя фразеалагізмы *far from it, nothing of the kind, not at all* (‘адмаўленне’), мадальны дзеяслоў *need* (‘непатрэбнасць’).

ЛІТАРАТУРА

1. Андрющенко, Е. В. Синтаксический фразеологизм со значением экспрессивного отрицания (функциональный аспект) / Е. В. Андрющенко // Мир русского слова. – 2012. – № 4. – С. 76–81.
2. Беларускі N-корпус [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://bnkorporus.info/korpus.html>. – Дата доступу: 02.02.2022.
3. Величко, А. В. Предложения фразеологизированной структуры в русском языке : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / А. В. Величко. – М., 2016. – 507 л.
4. Маркова, Н. С. Функционально-коммуникативный анализ русских локативных наречий в лингводидактическом аспекте : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Н. С. Маркова. – М., 2021. – 252 л.
5. Мишин, А. Н. Прыжки в фигурном катании. Техника исполнения и методика обучения многооборотным прыжкам / А. Н. Мишин. – 2-е изд. – М. : URSS, 2021. – 112 с.
6. Паўлоўская, Н. Ю. Катэгорыя мадальнасці ў сучаснай беларускай мове: кагнітыўная структура, функцыянальны статус, сродкі выражэння : дыс. ... д-ра філал. навук : 10.02.01 / Н. Ю. Паўлоўская. – Мінск, 2002. – 231 с.
7. Рамза, Т. Р. Сінтаксіс: Тэарэтычны курс : вучэб. дапам. / Т. Р. Рамза ; пад агул. рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : БДУ, 2003. – 202 с.
8. Ушакова, А. П. Синтаксические фразеологизмы с семантикой иронического неодобрения в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / А. П. Ушакова. – Ярославль, 2018. – 227 л.

9. British National Corpus (BNC) [Electronic Resource]. – Mode of access: <https://www.english-corpora.org/bnc/>. – Date of access: 04.02.2022.
10. Cambridge Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/there-s-no-knowing-telling-saying>. – Date of access: 07.04.2022.
11. Oxford Advanced Learner's Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>. – Date of access: 28.03.2022.

УДК 81'42:82-92

Ю. В. Рогова (Минск)

КАТЕГОРИЯ ДЕСТРУКТИВНОСТИ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Понятие категории деструктивности получило широкое распространение в философии, психологии, социологии, лингвистике, в научной и публицистической литературе, средствах массовой информации, стало важной частью лексики различных языков. Мировыми учеными было предпринято немало попыток создать единую концепцию человеческой деструктивности, классифицировать ее проявления в социуме. Мы остановимся на основных воззрениях на деструктивность с целью уточнения общенаучного значения данного термина.

В науке XXI века деструктивность рассматривается как характеристика особого типа деятельности человека – разрушительной деятельности, которая всегда обнаруживалась на всех этапах развития личности.

Тема человеческой деструктивности вечная и появляется тогда, когда возникает нестабильность человеческого мироотношения как основы бытия человека в мире. Категория деструктивности – своего рода показатель негарантированности человеческого бытия, его неопределенности, непредсказуемости, незавершенности, неоднозначной результативности, поскольку основана не столько на онтологически данном, извечно существующем, запрограммированном, стабильном бытии, сколько на крайне изменчивом, динамичном, часто непредсказуемо меняющемся человеческом бытии [16, с. 9].

Антропоцентрическая составляющая лингвистической науки XXI века выявила большой интерес к человеческому фактору в языке и способности посредством языковых средств показывать окружающую нас реальность. Именно через публицистику, которую часто называют «летописью современности» [5], освещаются все события, происходящие в обществе, оказывается влияние на мнение людей в отношении каких-либо социальных проблем. Выполняя экстралингвистическую функцию – отражение состояния общества и общественного сознания, социальных потребностей, новых реалий в конкретно взятый отрезок времени, – деструктивные номинации будто «впились» в строки текстов, поскольку, к сожалению, события последних двух десятилетий «фантастически» бьют отметку в 10 баллов по

уровню негативизации мира: европейский долговой кризис, гражданские войны, многочисленные землетрясения по всему земному шару, наводнения, извержения вулканов, теракты, взрывы, авиа- и автокатастрофы, пожары, коронавирус и многие другие бедствия, которые переживала и переживает наша планета.

По отношению к языковым явлениям термин «деструктивность» языка впервые был употреблен Ю. В. Фоменко [22], который заимствовал это понятие из естественных и философских наук. В научной литературе существуют разные точки зрения на семантику этого существительного, поэтому оно употребляется не всегда однозначно.

Деструкция определяется во многих словарях и научных работах как «нарушение или разрушение нормальной структуры чего-либо» [11, с. 51]. Такое же определение находим и в «Большом энциклопедическом словаре», в «Большом словаре иностранных слов» [14; 10]. А. М. Бабкин и В. В. Шендцова в «Словаре иноязычных выражений и слов» определяют деструкцию как «разрушение» [17, с. 334]. «Краткий словарь современных понятий и терминов» дает следующее определение прилагательного *деструктивный*: «разрушительный, нарушающий установленный порядок, сложившиеся нормы» [8, с. 110].

В «Психологической энциклопедии» указывается, что деструктивные действия могут быть направлены на человека: «появление в процессе развития элементов, направленных на разрушение нормальной структуры личности и поведения» [15]. Социологический словарь отмечает, что человек может являться как источником, так и объектом деструктивного воздействия: «разрушение, исходящее от человека и направленное вовне, на внешние объекты, или внутрь, на самого себя» [18].

Например, в «Интерактивном словаре итальянского языка» Гарзанти термин *деструкция* определяется как ‘быть деструктивным’, в то время как под *деструктивный* понимается ‘способный уничтожить’ и в переносном смысле – ‘который стремится только разрушить, который ограничивается выявлением и осуждением негативных сторон явления, произведения, не внося конструктивного вклада’ [26]. Схожее определение понятия деструктивности находим и в «Словаре итальянского языка» де Мауро – ‘быть деструктивным’ [25].

В «Словаре итальянского языка» Зингарелли деструкция – это характеристика того, что разрушительно; агрессия, направленная на уничтожение чего-либо или кого-либо, которая не осуществляется для защиты себя [28]. В «Энциклопедии Треккани» деструкция понимается как ‘свойство быть разрушительным, разрушительная сила’ [27].

Диссертационные исследования и монографии Ф. Г. Фаткуллиной [21], Д. Э. Гизатуллина [4], А. П. Султановой [20] Т. А. Потапенко [12], С. Е. Кузьминой [9], Я. А. Волковой [2], В. Д. Старичёнка [19] были посвящены категории деструктивности.

В докторской диссертации «Категория деструктивности в современном русском языке» Ф. Г. Фаткуллина выявляет онтологические признаки членения/изменения действительности, описывает способы выражения концепта «деструктивность» на разных уровнях языка (лексическом, морфологическом, синтаксическом), осуществляет многомерное описание единиц с деструктивной семой. Автор обозначает деструктивность как «категорию, имеющую собственный языковой статус и собственные средства репрезентации». Ф. Г. Фаткуллина считает глагол «ядром категории деструктивности, а в периферийную же часть втягиваются слова других частей речи», называет «наиболее приспособленным для номинирования деструктивной ситуации» [21, л. 6–10, 80]. В ядро выделяемых групп исследователь относит глаголы, которые в большинстве своем являются семантически непроизводными и служат основой для образования других деструктивных глаголов: *бить*, *гноить*, *громить*, *грызть*, *долбить*, *колоть*, *толочь*, *рубить* и др. Все приставочные глаголы (кроме включенных в ядро) составляют периферию группы.

Исследование категории деструктивности на примере русского и башкирского языков проводит Д. Э. Гизатуллин. Автор описывает функционирование глаголов деструкции в башкирском и русском языках и выявляет возможность применения современного лексикографического подхода к сопоставлению лексико-семантических единиц разноструктурных языков. В кандидатской диссертации также обозначена самая, на взгляд Д. Э. Гизатуллина, презентативная для обозначения всего лексико-семантического поля группа глаголов деструктивного воздействия в русском и башкирском языках [4, с. 5–8].

Большое внимание пейоративным глаголам уделено также в кандидатской диссертации А. П. Султановой. В своей работе она проводит сопоставительный анализ моделей регулярной семантической деривации, объединяющих регулярные метафорические значения, развиваемые глаголами с первичным значением деструкции в русском и английском языках, выявляет общие и специфичные черты ЛСГ глаголов и описывает семантику глаголов двух неродственных языков. А. П. Султанова выделяет лексико-семантические подгруппы, присущие русскому и английскому языкам, в которых меняются ядерные семы: разрушения, уничтожения, лишения жизни, повреждения, ранения [20, л. 3–8].

На тесную связь глаголов пейоративной семантики с семантическими сферами «уничтожение» и «повреждение», в основе которых лежит понятийная категория степени деструкции, обращал внимание Т. А. Потапенко. Отмечается состав глаголов с широким спектром значений от незначительного повреждения до полного уничтожения [12]. В одной из своих статей автор также дает определение деструктивным глаголам, понимая под последними глаголы, обозначающие такое воздействие на объект, в результате которого «нарушается структурная целостность объекта на макро- или микроуровне, и он не может выполнять ранее присущих ему функций [11, с. 50].

Описанию лексико-семантических и семантико-синтаксических особенностей английских глаголов со значением уничтожения посвящена работа С. Е. Кузьминой. В диссертации автор разделяет ЛСГ на три группы: 1. ЛСВ, обозначающие уничтожение предмета любого типа; 2. ЛСВ, обозначающие уничтожение одушевленного предмета; 3. ЛСВ глаголов со значением уничтожения неодушевленного предмета [9, с. 5]. Я. А. Волкова уделяет внимание когнитивным и коммуникативным параметрам деструктивного общения, а также языковым средствам, репрезентирующим деструктивность в реальной и художественной коммуникации на материале русского языка [2, с. 3].

Исходя из вышеуказанного анализа работ, семантическая сторона лингвистики всегда вызывала большой интерес у исследователей. Ю. Д. Апресян обозначил нашу эпоху – «нынешнюю эпоху развития лингвистики – бесспорно, эпохой семантики» [1, с. 3].

Значение слова определяется прежде всего его отношением к другим словам, т. е. его местом в лексической системе [13, с. 83]. Тут примечательно отметить монографию В. Д. Старичёнка, который рассматривает многогранное семантическое пространство глаголов в белорусском языке (на материале вторичных номинаций). В своей монографии автор посвящает Главу 4 деструктивным вторичным номинациям, где указывает также на разницу в степени причиненной деструктивности: «В основу деструктивных различий заложена логико-понятийная категории меры: случаи, когда объект частично разрушен и может быть восстановлен, относятся к категории порчи; разрушительное воздействие, сопровождающееся изменением структуры объекта, считается разрушением; разрушительный эффект, когда объект перестает существовать, считается уничтожением» [19, с. 107].

О том, что глагол напрямую связан с дискурсом, пишут в научной статье и Г. Б. Ескарева, А. М. Хасанова, А. М. Мамиров: «В последние годы акцент в изучении единиц языка (и глагол в этом отношении не является исключением) сместился с системных характеристик на функциональные. В связи с этим на первый план выходит понятие дискурса» [24, р. 2].

Мы абсолютно согласны, что именно глагол является самой «семантически богатой» частью речи, оставаясь широким полем для исследований. Это объясняется, возможно, тем, что глагол служит основным грамматическим средством выражения предикации субъекта. Так, Н. Шведова называет его «доминантой в системе лексики» [23]. Действительно, правильное раскрытие значения глагола определяет правильное понимание всего содержания высказывания.

Как считал В. Г. Гак, специализированным лексическим способом представления концепта «деструктивность» в языке является прежде всего глагол, т.к. любая деструкция – это процессуальный (в широком смысле этого слова) признак предметов и явлений [3, с. 361], имеющий временную протяженность. Г. Т. Каримова отмечает, что негативное качественное изменение предмета и нарушение его целостности происходят в результате

деструкции, и подчеркивает, что именно глаголы с семантикой разрушения играют большúю роль в языковом решении задачи устрашения [7, с. 212–213]. В. Н. Зарытовская рассматривает лексико-семантическое поле глаголов деструкции в арабском языке. Автор считает, что ядром поля деструкции является глагол, в семантике которого заложена тема разрушения, свойственная значениям всех членов этой лексико-семантической группы, глагол нейтрального стиля, с наиболее свободной сочетаемостью, каким в русском языке является глагол *разрушать*. Периферию же составляют глаголы более редкого употребления и конкретного значения [6, с. 125].

Таким образом, вопрос категории деструктивности интересовал ученых в прошлом и интересует в настоящем. Категория деструктивности была рассмотрена в разных аспектах, но факт того, что именно глагол является самым ярким репрезентатором данного феномена, остался неизменным.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Апресян, Ю. Д.* Лексическая семантика / Ю. Д. Апресян. – 2-е изд. – М. : Школа «Языки рус. культуры», 1995. – Избр. тр., т. 1. – 472 с.
2. *Волкова, Я. А.* Деструктивное общение в когнитивно-дискурсивном аспекте : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Я. А. Волкова ; Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2014. – 46 с.
3. *Гак, В. Г.* Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Языки рус. культура, 1998. – 764 с.
4. *Гизатуллин, Д. Э.* Лексико-семантическая репрезентация категории деструктивности в русском и башкирском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Д. Э. Гизатуллин ; Башк. гос. ун-т. – Уфа, 2020. – 25 с.
5. *Давидюк, Л. В.* Интегрированный курс «Русский язык и литература» (уровень стандарта) : учеб. для 10 кл. заведений общего среднего образования с обучением на русском языке / Л. В. Давидюк, Л. П. Дядечко, И. М. Халабаджах. – Киев : УОИЦ «Орион», 2018. – 288 с.
6. *Зарытовская, В. Н.* Лексико-семантическое поле глаголов деструкции в арабском языке / В. Н. Зарытовская // Вестн. РУДН. – 2014. – № 2. – С. 124 – 127.
7. *Каримова, Г. Т.* Прагматика глаголов разрушения и созидания в дискурсе медицинской рекламы / Г. Т. Каримова // Гуманит. науки. – 2011. – Т. 153, кн. 6. – С. 212–218.
8. Краткий словарь современных понятий и терминов / В. А. Макаренко [и др.] ; под ред. В. А. Макаренко. – М. : Республика, 1993. – 510 с.
9. *Кузьмина, С. Е.* Семантика английских глаголов со значением уничтожения : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / С. Е. Кузьмина ; Нижегор. гос. лингвист. ун-т им. Н. А. Добролюбова. – Н. Новгород, 2006. – 28 с.
10. *Пигулевская, И. С.* Большой словарь иностранных слов / И. С. Пигулевская. – М. : Центрполиграф, 2008. – 688 с.

11. *Потапенко, Т. А.* Лексико-семантическая характеристика глаголов с общим значением разрушительного воздействия на объект / Т. А. Потапенко // Филол. науки. – 1983. – № 2. – С. 50–56.
12. *Потапенко, Т. А.* ЛСГ глаголов разрушительного воздействия на объект в современном русском литературном языке : дис. ... канд. филол. наук / Т. А. Потапенко. – М., 1978. – 208 л.
13. Пражский лингвистический кружок : сб. ст. / сост. ред. и предисл. Н. А. Кондрашова. – М. : Прогресс, 1967. – 558 с.
14. *Прохоров, А. М.* Большой энциклопедический словарь / А. М. Прохоров. – 2-е изд. – М. : Большая Рос. энцикл. ; СПб. : Норинт, 2002. – 1456 с.
15. Психологическая энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.enc-dic.com/enc_psy/Destruktivnost-7455.html. – Дата доступа: 01.10.2022.
16. *Сатыбалова, Е. В.* Метаморфозы человека-в-мире: между негативностью и позитивностью / Е. В. Сатыбалова. – Екатеринбург : Банк культ. информ., 2006. – 103 с.
17. Словарь иноязычных выражений и слов / А. М. Бабкин [и др.] ; под ред. А. М. Бабкина, В. В. Шендецова. – М. : АСТ : Астрель : Транзиткнига : Харвест, 2005. – 1472 с.
18. Социологический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.enc-dic.com/sociology/Destruktivnost-2007.html>. – Дата доступа: 23.11.22.
19. *Старычонак, В. Д.* Семантычная прастора дзеясловаў беларускай мовы (на матэрыяле другасных намінацый) : манаграфія / В. Д. Старычонак. – Мінск : БДПУ, 2021. – 228 с.
20. *Султанова, А. П.* Полисемия глаголов деструкции в русском и английском языках : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / А. П. Султанова ; Казан. гос. ун-т. – Казань, 2008. – 317 л.
21. *Фаткуллина, Ф. Г.* Категория деструктивности в современном русском языке : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Ф. Г. Фаткуллина. – Уфа, 2002. – 322 л.
22. *Фоменко, Ю. В.* Класс глаголов удара в русском языке / Ю. В. Фоменко // Вопросы теории русского языка. – Новосибирск : Новосиб. гос. пед. ин-т, 1975. – Вып. 119. – С. 23–26.
23. *Шведова, Н. Ю.* Глагол как доминанта в системе русской лексики / Н. Ю. Шведова // Филологический сборник : к 100-летию со дня рождения академика В. В. Виноградова. – М. : ИРЯ, 1995. – С. 409–414.
24. *Eskaraeva, G. B.* Stylistic functions of the verbs with destructive impact in modern russian language / G. B. Eskaraeva, A. M. Khasanova, A. M. Mamirov // Intern. J. of Mech. Eng. – 2022. – Vol. 7, № 2. – P. 1792–1799.
25. *De Mauro. T.* Il dizionario della lingua italiana De Mauro [Электронный ресурс] / T. De Mauro. – Milano : UTET, 2000. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).

26. Digita [Электронный ресурс] // Dizionario interattivo Garzanti della lingua italiana. – Milano : Garzanti Linguistica, 1999. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).
27. L'Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.treccani.it/>. – Date of access: 13.11.2022.
28. Zingarelli, L. Lo Zingarelli 2008. Vocabolario della lingua italiana [Электронный ресурс] / L. Zingarelli. – Milano : Zanichelli Editore, 2007. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).

УДК 81'367.623:[811.161.3+811.111]

В. А. Мусіенка (Мінск)

СЕМАНТИЧНАЯ ДЭРЫВАЦЫЯ Ё СФЕРЫ МЕНТАЛЬНАЙ ЛЕКСІКІ (на матэрыяле вагавых ад'ектыўных намінацый)¹

Тактыльная і кінестэтычная сістэмы ўспрымання абумоўлены рознымі рэцэптарамі, якія раскіданы па ўсім целе чалавека і перадаюць праз дотыкі і адчуванне інфармацыю пра холад, цяпло, ціск, вібрацыю, вагу, боль і інш. Сярод тактыльных і кінестэтычных прыметнікаў вылучаюцца групы тэмпературных, кансістэнтных і вагавых намінацый.

Прыметнікі са значэннем вагі складаюць нешматлікую групу, якая ўключае ў свой склад тры словы (*цяжкі, лёгкі, важкі*). Ядро гэтай групы складаюць два антанімічныя ад'ектывы, якія супрацьпастаўляюцца па наступных прыметах: *цяжкі* – *heavy* 'які мае вялікую вагу, з грузам вялікай вагі', 'of great weight; difficult to lift or move' – 'які мае вялікую вагу; які цяжка падняць або перамясціць' і *лёгкі* – *light* 'які мае невялікі цяжар, мала важыць; процілеглае цяжкі', 'of little weight; not heavy' – 'невялікай вагі; не цяжкі'.

У першай ад'ектыўнай пары прыметнікаў *цяжкі* – *heavy* засведчана некалькі выпадкаў тоеснасці другасных ментальных ЛСВ 'пазбаўлены тонкасці, прыгажосці, занадта пышны ці грувасткі, нязграбны (абцяжараны разумнымі фразамі, фармулёўкамі)', 'які пераадольваецца з цяжкасцю; абцяжараны, з турботамі (пра думкі)', 'overly serious or difficult' – 'празмерна сур'ёзны або складаны', 'mentally oppressive; hard to endure' – 'які псіхічна, душэўна, маральна, ментальна прыгнятальны; які цяжка пераносіцца': *А пры гэтакім цяжкім стылі даслоўнасці не лішне шмат патрэбна* (К. Чорны); *Не, ён леей біўся над цяжкім словам ці сказам гадзіну, але даходзіў да сэнсу і перакладаў, перадаваў чытачу* (У. Дамашэвіч); *У цяжкіх супярэчках думак прайшоў дзень* (Ц. Гартны); *«Мусіць, гэта самы цяжкі вечар у маім жыцці»*, – *падумаў ён, і аж на сэрцы зрабілася сцюдзёна ад страшнага цяжару* (М. Гарэцкі); *A heavy literary work* – *Цяжкі літаратурны твор*; *A heavy style* – *Цяжкі стыль* (OALD); *I have found it impossible to carry the*

¹ Артыкул падрыхтаваны пры фінансавай падтрымцы Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь (№ ДР 20211211).

heavy burden of responsibility and discharge my duties – Я палічыў немагчымым несці цяжкі цяжар адказнасці і выконваць свае абавязкі (BNC). Толькі ў беларускім прыметніку *цяжкі* актуалізаваліся другасныя ментальныя ЛСВ ‘які патрабуе вялікай працы, энергіі, сіл, напружання для ажыццяўлення, разумення і падобнае’: *Усё гэта, нарэшце, можа прывесці пісьменніка цяжкім, рызыкаўным шляхам пошукаў і сумненняў – да адкрыццяў, да новых мастацкіх дасягненняў* (І. Мележ); ‘сумны, змрочны, пануры, невясёлы’: *Перабіла на нейкі час першыя ўражанні ад гэтае навіны і навяло ізноў яго на цяжкія думкі аб бязвыхаднасці і безнадзейнасці ягонае долі ў таемна сплеценым павуцінні, што ўрэшце ізноў завалакло яго* (У. Глыбінны); *Цалкам была пад цяжкім уражаннем перажытага: шкадавала мацярок, шчыра спачувала іх гору, шкадавала хлопцаў* (Ц. Гартны); *Ведала: будзе непрыемная, цяжкая гаворка, але гатовая была да яе* (І. Мележ); *Чалавек, каторы ў часе маркоты шукаў месца, дзе б можна было збыць цяжкія думкі, знаходзіў тут спакой* (У. Галубок); *Схаваўшы твар у далоні рук, яна не рухалася з месца, і цяжкія, як тыя шэрыя камні, варушыліся ў галаве думкі* (М. Лынькоў); *Разам з гэтымі цяжкімі балючымі думкамі, якія затулялі ў чорнае беспрасвецце ўсю яе будучыню* (М. Зарэцкі); *Лес атуліў яго зразу, сваім вечным шумам і птушыным звонам асвятляў яго гарачую галаву, разгнаў цяжкія думкі* (У. Дамашэвіч); *Слімак сядзеў за сталом і ўсё намагаўся думаць, каб знайсці нейкі выхад з той бяздоннай ямы, у якую трапіў. Але думкі былі такія цяжкія і неўвароткія, як важкія жорны: павернуцца, павернуцца, ды зноў становяцца на сваё месца. Цяжка і нязвычайна было думаць Слімаку* (М. Лынькоў). Толькі ў англійскім адпаведніку *heavy* ‘цяжкі’ ўтварыўся другасны ментальны ЛСВ ‘very important or serious’ – ‘які вельмі важны або сур’ёзны’: *A heavy discussion* – Цяжкая дыскусія; *Heavy humour* – Цяжкі гумар; *Heavy demands* – Цяжкія патрабаванні (OALD).

У наступнай суадноснай пары *лёгкі* – *light* амаль поўныя супадзенні былі засведчаны ў другасных ментальных ЛСВ ‘просты, даступны разуменню’, ‘requiring little mental effort’ – ‘які патрабуе невялікіх разумовых намаганняў’: *Дзеці павінны прывучацца чытаць не толькі лёгкі матэрыял, але і больш трудны, больш складаны і прытым разнастайнага зместу* (Я. Колас); *Some light reading* – Лёгкае чытанне (OALD). Толькі ў беларускай мове ў прыметніку *лёгкі* ўтварыліся другасныя ментальныя ЛСВ ‘павярхоўны, неглыбокі, несур’ёзны’: *Які мімаволі настройваў на лёгкія жартліва-іранічныя адносіны да жыцця* (М. Зарэцкі); ‘бесклапотны, легкадумны’: *Ты прывыкла да лёгкага жыцця і ўсю надзею кладзеш на другіх* (Я. Колас); ‘вясёлы і не няшчасны’: *А побач з любаваннем новымі малюнкамі снаваліся і розныя думкі, лёгкія і лагодныя, якіх часамі нават не заўважаеш* (Я. Колас); *Ды лёгкімі і новымі былі думкі ў жанчыны* (К. Чорны); *У той вечар з лёгкімі думкамі ішла яна дадому змрочным полем* (К. Чорны); *Мы прывыклі да мяккае хмурнасці дзён і вострага стуку сваіх лапат і з думкамі лёгкімі, як*

бяздумнасць, варушымся на дарозе (К. Чорны); ‘невялікі (пра успамін, намёк і пад.)’: *Бацька даў толькі лёгкі намёк на тое, што Алеся пажадана аддаць на “дзядзькаванне”* (У. Караткевіч); *Ёсць такія людзі: мільгане перад тваімі вачамі, пажартуе, і словы гэтыя застаюцца надоўга ўспамінам лёгкім і прыемным* (А. Савіцкі).

У апошняй ад’ектыўнай пары вагавых прыметнікаў *важкі* – *weighty* ўтварыліся тоесныя другасныя ментальныя ЛСВ па мадэлі ‘які мае значную вагу пры невялікім аб’ёме’, ‘weighing a great deal; heavy’ – ‘які мае вялікую вагу; цяжкі’ → ‘змястоўны’, ‘of great seriousness and importance’ – ‘які вельмі сур’ёзны і важны’: *Вельмі скупы на знітэты, паэт выбіраў найбольш важкія словы, якія надавалі вершу энергічнасць, вялікае сэнсавае папаўненне і пластычнасць* (Р. Шкраба); *He threw off all weighty considerations of state* – *Ён адкінуў усе важкія меркаванні дзяржавы*; *The weighty matters before the delegates at the peace talks* – *Важкія пытанні перад дэлегатамі мірных перамоў*; *Surely such weighty matters merit a higher level of debate?* – *Напэўна, такія важкія пытанні заслугоўваюць больш высокага ўзроўню дэбатаў?* → ‘пераканаўчы’, ‘having a great deal of influence on events or decisions’ – ‘які аказвае вялікі ўплыў на падзеі або рашэнні’: *Сакратар камсамольскай ячэйкі Іван Барай толькі што скончыў гарачую прамову, поўную такіх важкіх доказаў і фактаў, якім, на яго думку, нічога нельга было супрацьпаставіць* (А. Чарнышэвіч); *За гэту ідэю ёсць важкія довады* (Я. Колас); *Словы Рыгоравы, скупыя і важкія, гірамі падаюць на Юзікаву ясную думку* (К. Крапіва); *Мала, што Проў лічыў свае доказы Панкелу важкімі і значнымі* (Ц. Гартны); *Што датычыць пазіцыі савецкіх дэлегацый, то ў іх тут быў такі важкі, неабвержны аргумент* (А. Вярцінскі); *Weighty arguments* – *Важкія довады* (OALD); *Spent their days pondering weighty ideas, discussing plays and foreign films* – *Праводзілі свае дні, разважаючы над важкімі ідэямі, абмяркоўваючы п’есы і замежныя фільмы* (S. Rowbotham). Толькі ў беларускім прыметніку *важкі* актуалізаваўся другасны ментальны ЛСВ ‘пазбаўлены лёгкасці; цяжкі’: *Цяжар важкіх думак і пачуццяў разам з тым узмацняў у ім упартасць* (І. Мележ); *Потым браўся зноў за працу, уядаўся, як сляпы. Робячы, спакайнеў патрохі; важкія думкі сплывалі, не вярэдзілі ўжо вельмі, боль аціхаў* (І. Мележ); *«Адкуль у цябе такія важкія думкі, спартсмен?»* – здзівіўся я (Г. Марчук).

Для перадачы складанасці працэсу фарміравання і выражэння думкі, яе выяўлення ў розных станах, памерах і формах выкарыстоўваюцца шматкампанентныя дзеяслоўныя канструкцыі з пералічальнымі адносінамі. У пералічальным радзе акрамя вагавага прыметніка *цяжкі* знаходзяцца параметрычныя прыметнікі *вялікі* і *востры*, а ад’ектыў *лёгкі* ідзе побач з параметрычным ад’ектывам *кароткі*: *Агарнулі мяне вялікія, цяжкія, вострыя думкі* (Ц. Гартны); *У поўнай адзіноце, нікім не перабіваная, а яшчэ мэрам размахваная мернасцю хады думкі, лёгкія, кароткія, не чапляўшыя пачуцця, цесным роем круціліся наўкол галавы, і гэта было надта прыемна*

(А. Гарун). Прыметнік *важкі* спалучаецца з кансістэнтным прыметнікам *цягучы*: “Усе прывыкаюць, і я – таксама...” – прадзіраліся часам у галаве *важкія, цягучыя* думкі, потым зноў усё прападала ў тумане і атупеласці (І. Мележ).

Характар арыентацыі другасных ментальных ЛСВ ад’ектываў часам абумоўлены першаснымі значэннямі, у структуры якіх утрымліваюцца тыя ці іншыя квалітатыўныя семы. З намінацый, якія адносяцца да металаў, вылучаецца прыметнік *свінцовы*, у якім адпраўной зонай для ўтварэння другасных ментальных ЛСВ з’явілася вагавая характарыстыка ‘цяжкі, мяккі, легкаплаўкі метал сінявата-шэрага колеру’. У беларускай і англійскай мовах у ад’ектывах *свінцовы* – *leaden* актуалізаваліся прыблізна тоесныя другасныя ментальныя ЛСВ ‘цяжкі; пануры’, ‘dull, gloomy in mood or thought’ – ‘сумны, дэпрэсіўны ў настроі або думцы’: *Думка апаноўвала мозг, не дала спакою і нависала свінцовым цяжарам* [=важкая, як свінец, думка – цяжкая і панурая] (М. Лынькоў); *He writes with masterful facility, and succeeds in making his subject accessible to an audience of non-specialists without patronising their intelligence. He completely avoids the leaden prose which so many academics affect as a misguided means of demonstrating their high-minded seriousness* – Ён піша з майстэрскай лёгкасцю, і яму ўдаецца зрабіць свой прадмет даступным для аўдыторыі неспецыялістаў, не праяўляючы высакмер’я да іх інтэлекту. Ён цалкам пазбягае свінцовай [=абцяжаранай думкамі] прозы, якую многія вучоныя лічаць памылковым сродкам дэманстрацыі сваёй высокамаральнай сур’ёзнасці (BNC).

У выніку ў ад’ектыўных парах *цяжкі* – *heavy*, *лёгкі* – *light*, *важкі* – *weighty*, а таксама *свінцовы* – *leaden* выяўлена эквівалентнасць, што сведчыць пра аднолькавую здольнасць да семантычнай дэрывацыі лексічных адзінак беларускай і англійскай моў у дадзенай групе. Прыметнікам *цяжкі, лёгкі, важкі* характэрна знаходзіцца ў складзе пералічальнага рада побач з іншымі прыметнікамі (*вялікія, цяжкія, вострыя думкі; лёгкія, кароткія думкі; важкія, цягучыя думкі*). Прыметнікі *цяжкі* і *лёгкі* развіваюць бінарныя антанімічныя апазіцыі, супрацьпастаўленыя па такой градуальнай шкале адзнак, як «больш за норму» – «менш за норму»: *цяжкія думкі – лёгкія думкі*. Прыметніку *свінцовы* ўласціва спалучальнасць з назоўнікам *цяжар*, што ўзмацняе яго вагавую характарыстыку (*свінцовы цяжар думак*).

УДК (811.161.3+811.581.11) 373

Чжуан Сінсінь (Мінск)

ПРЫКАЗКІ І ПРЫМАЎКІ Ў БЕЛАРУСКІМ І КІТАЙСКІМ НАВУКОВЫМ АСВЯТЛЕННІ

Мова – гэта самы важны інструмент камунікацыі народа. Яна як люстэрка, якое адлюстроўвае нацыянальную культуру. Нацыянальная карціна свету пачынае фарміравацца разам з вызначэннем нацыі. Ёсць пэўныя канстанты,

якія з'яўляюцца найбольш важнымі ў той ці іншай культуры. Яны выражаюць агульны вопыт пакаленняў, што ўплывае на паводзіны і характар чалавека, яго светабачанне. Нацыянальная карціна свету ўключае інтэлектуальны і духоўны вопыт, культурную спадчыну народа. У кожнай мове зафіксавана ўласцівая толькі ёй нацыянальная карціна свету. Прыказкі і прымаўкі, якія з'яўляюцца моўнымі адзінкамі, адыгрываюць важную ролю ў вывучэнні нацыянальнага характару.

Дзякуючы такім навукоўцам, як І. Я. Лепешаў і Вэнь Дуаньчжэн, мы сёння маем спецыяльныя даследаванні, што дапамагаюць вывучаць беларускія і кітайскія прыказкі і прымаўкі, культуру, звычаі, нацыянальны характар беларусаў і кітайцаў, узмацняць міжкультурныя зносіны паміж Беларуссю і Кітаем. І. Я. Лепешаў – беларускі мовазнавец, доктар філалагічных навук, прафесар. Яго навуковая дзейнасць звязана з даследаваннем устойлівых адзінак. Ён аўтар такіх грунтоўных прац, як “Фразеалогія сучаснай беларускай мовы”, “Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў”, “Праблемы фразеалагічнай стылістыкі і фразеалагічнай нормы” і інш. Вэнь Дуаньчжэн – кітайскі мовазнавец, даследчык кітайскіх дыялектаў і лексікі. Яго “Слоўнік кітайскіх прыказак” і “Слоўнік кітайскіх прымавак” дапамагаюць нам лепш разумець кітайскія прыказкі і прымаўкі. Іншыя даследчыкі, такія як Цянь Юльян, Хэ Сюэвэй, З. Санько, Я. Я. Іваноў, таксама зрабілі свой унёсак у вывучэнне прыказак і прымавак.

Прыказкі – гэта ўстойлівыя народныя кароткія выразы, у якіх людзі абагульняюць веды і практычны вопыт. Сацыяльнае значэнне прыказкі заключаецца ў навучанні людзей разумець жыццё і свет. А прымаўкамі называюць яркія ўстойлівыя выслоўі з незавершанай думкай, гэта выразы, у якіх людзі выказваюць станоўчыя або адмоўныя ацэнкі рэчаў і з’яў.

Вядома, у іх ёсць адрозненні. “Прыказка выражае закончанае суджэнне, а прымаўка абазначае паняцце і характарызуецца незавершанасцю выказвання [3]. А. Л. Садоўская адзначае: “Адметнай рысай прыказкі, як кароткага выслоўя, служыць яе фармальнае двухчленнасць, тады як прымаўка ва ўласным сэнсе заўсёды адначленнае” [2]. І. Я. Лепешаў піша: «Адрозніваюцца прыказкі і прымаўкі сваёй структурай. Прыказка па сваёй форме з’яўляецца выслоўем, што складаецца з дзвюх частак: “Ад душы працуеш – Радзіму мацуеш”. Прымаўка – таксама выслоўе, але яно складаецца з адной часткі: “На чужыне і камар загіне”» [1]. Прыказкі – гэта фіксаваныя выразы ў прымаўках, якія могуць распаўсюджваць вопыт народа. Прыказкі валодаюць навуковымі, філасофскімі і іншымі асаблівасцямі, а прымаўкі такога пазбаўлены. З іншага боку, паміж прыказкамі і прымаўкамі таксама існуе сувязь.

Прыказкі і прымаўкі адлюстроўваюць сацыяльна-гістарычныя і культурныя асаблівасці жыцця, светапогляд і каштоўнасці народа. У прыказках і прымаўках можам бачыць рысы супадзення і адрознення нацыянальнага характару беларусаў і кітайцаў. Напрыклад, беларусы гасцінныя: *Госць у хаце, бог у хаце; Госць на парог – радасць у хату; Дзе госць, там і бог*

ёсць. Прыказкі *Цішэй едзеш – далей будзеш; Вялікае бачыцца на адлегласці* адлюстроўваюць цяпенне і абачлівасць беларусаў. *Адзін – не трапіш у кон, то выскачыш вон; Адзін у полі не воін; Наймільшы той куток, дзе закопаны пупок; Няма лепшае справы ад свае хаты; Мой родны кут, як ты мне мілы* выражаюць адзінства і вернасць радзіме беларускага народа.

Кітайцы таксама працалюбівыя, сціплыя, маюць сыноўнюю павагу. Прыказкі, якія адлюстроўваюць гэтыя рысы нацыянальнага характару: *人勤, 穷不久; 人懒, 富不长* (Людзі працавітыя, яны нядоўга будуць беднымі; людзі лянiвыя, але яны нядоўга будуць багатымі); *勤俭般般有, 懒惰件件无* (Працавітыя людзі могуць стварыць усё, у лянiвых людзей нічога няма); *人勤地长苗, 人懒地长草* (Кажуць, што людзі павiнны быць працавітымі, каб атрымаць добрыя вынікі); *虚心使人进步, 骄傲使人落后* (Сціпласць прымушае людзей прагрэсiраваць, пыха робіць людзей адсталымі); *自谦则人愈服, 自夸则人必疑* (Сціплыя людзі лёгка прымушаюць людзей паверыць у сябе, славалюбныя людзі могуць лёгка прымусяць людзей сумнявацца ў сабе); *百善孝为先* (Сыноўня пачiвасць стаіць на першым месцы сярод многіх добрых спраў); *忠君孝亲, 一世名节* (Вернасць манарху і сыноўня павага да сваіх бацькоў звязаныя з рэпутацыяй жыцця чалавека).

Акрамя станоўчых рысаў характару, таксама існуюць адмоўныя. Мы можам убачыць негатывізм, недастатковую актыўнасць, кансерватыўнасць і абьякавасць у беларусаў. У прыказках гаворыцца: *Бог шчырых любіць, ды долі не дае; Апускайся, куме, на дно; Калі няма шчасця зрання, то не будзе да змяркання; Не заўсягды яды, як на дзяды, а працы, як ў нядзелю; Не жолаб да каня, конь да жолаба ідзе; Ваўкоў баяцца – у лес не хадзіць; Апёкшыся на малацэ, і на ваду дзьмеш; Чужую бяду рукамі развяду; Чужая болька не баліць і г.д.*

А кітайцы занадта імкнуча захаваць твар, інакш кажучы, абараняюць сваю годнасць. Гаворыцца ў прыказках: *揭人别揭短, 打人别打脸* (Не раскрывайце недахопы іншых людзей, абараняйце іх годнасць); *打狗也看主人面* (Метафарычна кажучы, караючы кагосьці, трэба ўлічваць усе аспекты адносін) і *当着矮子, 别说矮话* (Нельга прама сказаць іншым пра іх недахопы). У кітайскай творчасці можам сустрэць згадкі пра крывадушнасць і эгаізм кітайцаў, што адлюстравана ў прыказках *口似莲花, 心似刀* (Людзі кажучы: так прыгожа, як кветка лотаса, але ў сваіх сэрцах яны жорсткія, як нож); *满嘴仁义道德, 满腹男盗女娼* (Людзі кажучы пра маральнасць, але сэрца поўна здрадлівасці); *自私自利人人憎, 大公无私人人敬* (Усе ненавідзяць эгаізм, і ўсе паважаюць бескарыслівых); *刮别人的油水, 长自己的膘* (Чалавек робіць сябе багатым, эксплуатауючы іншых).

Нацыянальны характар фарміруецца пад уплывам розных фактараў. Вучэнне Канфуцыя аказала глыбокі ўплыў на фарміраванне кітайскага нацыянальнага характару. Таму кітайцы імкнуча да ашчаднасці, сціпласці, ветлівасці, дабрыні і г.д. Прыказкамі, якія адлюстроўваюць гэтыя характа-

рыстыкі нацыянальнага характару, з'яўляюцца: *俭如良药可医贫* (Ашчаднасць можа зрабіць жыццё не бедным); *礼不可缺* (Людзі павінны быць ветлівымі, што б яны ні рабілі); *善人不负善心人* (Тыя, хто робіць добрыя справы, будуць адплачаны за іх дабрыню добрымі людзьмі). А на фарміраванне беларускага нацыянальнага характару вялікі ўплыў аказвае праваслаўная культура. Таму беларусы самаадданыя, памяркоўныя, адчуваюць Радзіму як адзіную і непаўторную. Гэта адлюстроўваецца ў прыказках: *Ахвота горш за няволю; Шчыраму сэрцу чужая болька баліць; Да роднай хаты няма далёкай дарогі*. Вядома, на фарміраванне нацыянальнага характару таксама ўплываюць прыродна-геаграфічныя ўмовы, сацыяльная палітыка, эканоміка і культура.

Такім чынам, прыказкі і прымаўкі – адна з самых значных крыніц для вывучэння рыс нацыянальнага характару беларусаў і кітайцаў. Гэтыя моўныя адзінкі з'яўляюцца неад'емнай часткай любой нацыянальнай мовы.

ЛІТАРАТУРА

1. *Лепешаў, І. Я.* Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства : дапаможнік / І. Я. Лепешаў. – Гродна : Гродзен. дзярж. ун-т, 2006. – 279 с.
2. *Садоўская, А. Л.* Лінгвакультурны падыход да аналізу фразеалагічных рэсурсаў мовы / А. Л. Садоўская // Роднае слова. – 2008. – № 8. – С. 44–46.
3. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://dodiplom.ru/ready/94374>.

М. Д. Шэвякова (Мінск)

НЕВЕРБАЛЬНЫЯ КАМПАНЕНТЫ КАМУНІКАЦЫІ Ў СКЛАДЗЕ АЎТАРСКАЙ РЭМАРКІ

Сацыяльная роля чалавека вызначаецца магчымасцямі людзей мець зносіны з дапамогай мовы, якая адлюстроўвае багацце пазнавальных здольнасцей індывіда, дазваляе замацаваць у матэрыяльнай форме асаблівасці індывідуальнай і грамадскай свядомасці. Аднак гэта не азначае, «што сродкі перадачы мыслення замыкаюцца толькі ў гукавой матэрыяльнай абалонцы і ізаляваны ад усіх умоў, з якіх складаецца канкрэтная сітуацыя зносін» [5]. Вербальная частка паведамлення можа па-рознаму інтэрпрэтавацца ў залежнасці ад невербальных сродкаў, што «складаюць састаўную частку камунікацыі і з'яўляюцца біялагічна дэтэрмінаванымі» [4, с. 17]. Даследаванне маўленчай дзейнасці не можа праходзіць без увагі да невербальных кампанентаў, пад якімі разумеюцца «як сродкі нямоўнай камунікацыі ў маўленчым акце, так і нямоўныя элементы, якія прымаюць удзел у кодавых пераходах» [4, с. 25]. Да іх адносяцца міміка, жэсты, рухі цела, перамяшчэнне партнёраў і г.д., яны адлюстроўваюць душэўны стан удзельнікаў камунікацыі, перадаюць эмацыянальнасць маўлення, надаюць зносінам жывасць, выразнасць і натуральнасць [2].

Апісаннем невербальных кампанентаў у розных аспектах займаліся многія навукоўцы (Ч. Дарвін, Р. Бердвістэл, Э. Хол, П. Экман, Г. У. Калшанскі, І. Н. Гарэлаў, Р. У. Крэйдлін і інш.). Пры адлюстраванні гутарковага маўлення персанажаў у творах мастацкай літаратуры важнае месца мае стылізаваны мастацкі дыялог, камунікатыўныя адзінкі і элементы якога – гэта “старанна апрацаваны пісьменнікам моўны матэрыял для стварэння ілюзіі непасрэднага гутарковага маўлення” [6, л. 29]. Пры гэтым аўтарская рэмарка – элемент канструкцыі з простаю мовай – бярэ на сябе асноўную долю нагрузкі ў адлюстраванні фанатычных, інтанацыйных і іншых характарыстык маўлення дзейных асоб, вербальных і невербальных сродкаў. “Кожны невербальны кампанент у мастацкім тэксце нясе не толькі большую функцыянальную нагрузку, чым у вуснай камунікацыі, але і атрымлівае экспліцытнае выражэнне ў выглядзе вербальных апісанняў” [3, с. 4].

Для выяўлення асаблівасцей адлюстравання невербальных кампанентаў камунікацыі ў складзе аўтарскай рэмаркі намі была разгледжана аповесць Васіля Быкава “Альпійская балада” [1]. Выбар быў абумоўлены тым, што пісьменнік мастацкага твора, глыбока разумеючы псіхалагічную і сацыяльную прыроду ўчынкаў сваіх герояў, вельмі тонка фіксуе не толькі вербальную гаворку персанажаў, але і невербальную. Акрамя таго, дадзены твор прываблівае міжнацыянальнымі камунікатыўнымі паводзінамі персанажаў (галоўныя героі – беларус Іван і італьянка Джулія), якія размаўляюць на розных мовах.

У выніку класіфікацыі невербальных кампанентаў з пункту гледжання іх семантычных і структурных асаблівасцей намі былі вылучаны наступныя тыпы.

1. Лексічныя адзінкі з апорным кампанентам *вочы* (позірк): *Яна хутка зірнула па баках, і ён заўважыў, як пад шапкаю чорных, даўнавата не стрыжаных валасоў радаснай жвавасцю бліснулі гэтакія ж чорныя, нібы дзве масліны, вочы.*

У творы шырока прадстаўлены канструкцыі “дзеяслоў + назоўнік” (*бліснулі вочы, лыпнуў вачыма*), якія ўскладняюцца канкрэтызатарамі: прыметнікамі – *чорныя вочы, злосны позірк*; параўнальнымі канструкцыямі – *нібы дзве масліны*; прыслоўямі – *строга акінуў яе позіркам, здзіўлена раскрыў вочы*).

2. Лексічныя адзінкі з апорным кампанентам *рука*: *Іван ніякавата лыпнуў вачыма, але рукі не адабраў – ад яе пяшчотнае блізкасці ў яго нутры зашчаміла непрывычнай лагоднасцю.*

3. Лексічныя адзінкі з апорным кампанентам *твар*: *Яна летуценна пазірала на схіл і не заўважыла, як здрыгануўся яго ўраз спахмурнелы твар; Адчуўшы нядобрае, ён ускінуў на яе позірк – на твары дзяўчыны быў спалох, шырока раскрытыя вочы няўцямна глядзелі па-над яго плячом.*

4. Лексічныя адзінкі, якія абазначаюць *смах* (усмешку): – *Конэчно! – мірна ўсміхнулася дзяўчына, і Іван падумаў, што яна не зразумела яго.*

У кантэкстах з лексічнымі адзінкамі, якія абазначаюць *смах*, прычынай смеху можа з’яўляцца псіхалагічны і эмацыянальны стан чалавека – радасны настрой (*–Ду гут, іх гут, – радасна сказала яна і засмялася*); неабходнасць

зняцця ўнутранага напружання (*Чуйна прыкмячаючы ягоную ўвагу, дзяўчына кожны раз слаба ўсміхалася, відаць было, старалася рабіць выгляд, што ўсё добра, што яна не байца і яшчэ мае ў запасе сілы*); насмешка над самім сабой або наваколлем (*– Понімалі очен лючше карашо, – здавалася яму, жартоўна ад таго, што яе вочы заўжды смяліся, пахвалілася яна*); усведамленне ўласнай сілы, упэўненасці (*Яна зразумела, коротка ўсміхнулася, нават, здалося яму, чмыхнула: маўляў, што мне вісельня*).

Згодна з класіфікацыяй невербальных сродкаў у творы В. Быкава намі вылучаны прасадычныя з’явы (41 %), такія як тэмп маўлення, тэмбр голасу, паўзацыя, інтанацыя, мелодыка і інш. (*Ён памарудзіў з адказам. Тое, што яна пачала дапытваць, хлопцу не спадабалася, і ён ваўкавата сказаў: – Калгаснік*); кінэтычныя з’явы (57,2 %) у выглядзе рухаў цела як сукупнасці мэтанакіраваных перамяшчэнняў і поз (*Безуважны да яе крыку, Іван яшчэ раз тузануў аўстрыяка за плячо і рвануў з яго рук мяшок. – Эссен?*); праксемічныя з’явы (1,8 %), якія выражаюцца размяшчэннем людзей адносна адзін аднаго, жэстаў, мімікі, манеры паводзіць сябе (*Ён пагрозліва памкнуўся было да вар’ята і толькі ступіў некалькі крокаў, як той скочыў са скалы і адбег далей уніз*).

Колькасныя даныя адлюстроўваюць нераўназначнасць у выкананні камунікатыўных функцый рознымі тыпамі невербальных сродкаў і паказваюць перавагу кінэтычнага тыпу як найбольш рэпрэзентаванага кампанента невербальнай камунікацыі. Улічваючы абмежаванасць фактычнага матэрыялу, дадзеная работа ўяўляе сабой толькі адзін з магчымых варыянтаў даследавання ролі невербальных кампанентаў камунікацыі. Перспектыўным у гэтым напрамку можа быць супастаўляльнае даследаванне на базе некалькіх моў з выкарыстаннем корпуснага матэрыялу.

ЛІТАРАТУРА

1. *Быкаў, В. У.* Альпійская балада [Электронны рэсурс] / В. У. Быкаў. – Рэжым доступу: https://knihi.com/Vasil_Bykau/Alpijskaja_balada.html. – Дата доступу: 05.09.2023.
2. *Вансяцкая, Е. А.* Языковая рэпрэзентацыя мірэмических невербальных кампанентаў камунікацыі (гендерны аспект) / Е. А. Вансяцкая / Вестн. Иван. гос. ун-та. Сер.: Гуманитар. науки. – Иваново, 2013. – Вып. 1. – С. 65–71.
3. *Васильева, Е. Л.* Невербальные компоненты коммуникации и речевые акты: на материале современного английского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е. Л. Васильева. – Минск, 2002. – 19 с.
4. *Горелов, И. Н.* Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов. – М. : Наука, 1980. – 104 с.
5. *Колшанский, Г. В.* Паралингвистика / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1974. – С. 6–68.
6. *Кныш, Л. С.* Гутарковая камунікацыя ў праявітых творах Максіма Гарэцкага: спосабы стылізацыі : дыс. ... канд. філал. навук / Л. С. Кныш. – Мінск, 2006. – 168 л.

Секцыя 2. БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА І СВЕТ

УДК 821.161.3.09.(092)

М. В. Хаўстовіч (Варшава, Польшча)

ПСЕЎДАНЫМЫ ЮЛЬЯНА ЛЯСКОЎСКАГА

Свае першыя літаратурныя спробы Ю. Ляскоўскі публікаваў на эміграцыі ананімна (*bezimiennie*). Трэба разумець – не падпісваў іх нават псеўданімам ці крыптанімам. А вось вярнуўшыся на Бацькаўшчыну, ён выдае зборнік паэтычных твораў “*Białoruski Bandurzysta*” пад уласным прозвішчам.

Заўважым: у тытуле кніжкі паэт паставіў на першае месца слова *Białoruski*, хоць па-польску павінна быць *Bandurzysta Białoruski*¹. (Так, напрыклад, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч сваю кніжку назваў “*Dudarz Białoruski*”, а нават Мацей Бурачок (Францішак Багушэвіч) – “*Dudka Białaruskaja*”). Відаць, Ю. Ляскоўскі, ведаючы, што бандура – інструмент украінскі, хацеў падкрэсліць адметнасць і незвычайнасць уласна музыкі: хоць ён і бандурыст, хоць і грае на мелодыю Багдана Юзафа Залескага (1802–1886), але ён – беларускі бандурыст.

У той жа час варта падкрэсліць, што ўзорам для яго мог быць Арцём Вярыга-Дарэўскі, які карыстаўся не толькі псеўданімам *D-da B.*, але і *Białoruska Duda*.

Пад прозвішчам Ю. Ляскоўскага гэтая кніжка занатаваная ў другім томе “*Bibliografii Polskiej*” Караля Эстрайхера:

LASKOWSKI JULIAN. *Białoruski Bandurzysta, zbiorek wędrowny, wierszem*, Wilno, drukiem Kirkora, 1861, w 16се, str. 168. 75 kop. [6, t. II, s. 551].

Кніжка ў каталогах Ягелонскай бібліятэкі адсутнічае, а г. зн., К. Эстрайхер запазычыў ейнае апісанне з рэкламных буклетаў кнігарняў, якія знаходзіліся на тэрыторыі Расейскае імперыі. Цікава, што кошт “*Białoruskiego Bandurzysta*”, пазначаны ў “*Bibliografii...*”, адпавядаў той цане кніжкі, якую прызначыў за яе аўтар (гл. [3, к. 15r]): 75 капеек у той час раўняліся якраз 5 злотым.

У шостым томе “*Bibliografii Polskiej*” наступная, трэцяя (як мы ведаем цяпер) па ліку кніжачка Ю. Ляскоўскага зафіксаваная пад псеўданімам, якім ён карыстаўся, хіба, найчасцей:

KORABICZ J. *O służebnościach*, (przedruk z Gaz. rol.). Warszawa, w 8се, str. 27. 25 kop. [6, t. VI, s. 379].

Відаць, друкаваны каталог адной з варшаўскіх кнігарняў стаўся падставаю для змяшчэння пазіцыі ў бібліяграфію К. Эстрайхера. Сама кніжка ў Кракаў не трапіла, бо апавядалася ў ёй адно пра расейскія асаблівасці зямельных ўнармаванняў.

¹ У польскай мове толькі тады, калі хочучь звярнуць увагу на нейкую адметную прыкмету асобы ці прадмета, ставяць прыметнік перад назоўнікам.

Выдадзены ў Кракаве ў 1890 г. том “Bibliografii Polskiej” змяшчаў *Spis chronologiczny* польскіх кніг за 1871–1889 гг. У гэты спіс патрапілі тры кніжачкі Ю. Ляскоўскага:

[1873] *Korabicz. O służebnościach.* Warsz. [7, t. XI, s. 41];

[1883] *Mizera Mar. Jak przysporzyć ziemi.* Warsz. [7, t. XI, s. 232];

[1888] *Mizera M. Do Ameryki po złoto.* Warsz. [7, t. XI, s. 361].

Праўда, псеўданімы Ю. Ляскоўскага засталіся не расшыфраванымі, хоць магчымасці для гэтага ўжо былі. П а п е р ш а е, у 1888 г. адзін з першых польскіх даследнікаў псеўданімаў і крыптанімаў Эдвард Мінкавецкі (1824–1890) у другім выданні свайго “Wykazu pseudonimów używanych przez autorów polskich” псеўданім *I. Korabicz* прыпісвае “Ignacy Laskowskiemu” [11, s. X, XXII]. Здаецца, публікацый, падпісаных *I. Korabicz*, не існавала. (Тут, хіба, карэктарскі недагляд: літара “J” прачытаная як “I”.) Але адкуль узяўся “Ignacy Laskowski”? На жаль, Э. Мінкавецкі не падаваў ні крыніцаў, ні абгрунтавання расшыфроўкі псеўданімаў. П а д р у г о е, у 1889 г. у шэрагу варшаўскіх газет былі апублікаваныя пасмяротныя ўспаміны, прысвечаныя Ю. Ляскоўскаму, дзе называліся і ягоныя кніжачкі, і псеўданімы, пад якімі яны друкаваліся.

І толькі ў XX стагоддзі, занатоўваючы польскія кніжныя выданні за 1881–1900 гг., К. Эстрайхер спачатку ў другім томе правільна расшыфроўвае псеўданімы *J. Korabicz* і *Marcin Mizera*:

KORABICZ pseudonim Jul. Laskowskiego. Wydał jako Marcin Mizera: *W pogoni za złotem* [8, t. II, s. 312], а пасля ў трэцім томе падае поўнае апісанне выданняў Ю. Ляскоўскага 1880-х гг.:

MIZERA Marcin. *Do Ameryki po złoto, z opowiadania wędrowca, Macieja Świdra.* Warszawa, nakł. J. Poznańskiego, druk. Wł. Szulca i Sp., G. Gebethner i Sp. w Krakowie, 1888, 8 mała, str. 104, kop. 20, hal. 50.

– *Jak przysporzyć ziemi i chleba, dla użytku sąsiadów napisał* Warszawa, nakł. K. Prószyńskiego, druk. J. Ungra, 1883, 8 mała, str. 32, kop. 6 [8, t. III, s. 186].

Кніжка “Do Ameryki po złoto” Ю. Ляскоўскага – як вядома з іншых крыніцаў – трапіла на тэрыторыю Аўстра-Венгрыі, прадавалася ў кнігарнях Густава Гэбетнера і суполкі (кошт – 50 галераў), бо, відаць, праблема эміграцыі была актуальнай і для імперыі Габсбургаў. Але, як і іншыя выданні літаратара з Беларусі, у Ягелонскай бібліятэцы адсутнічае.

І толькі ў адносінах да аднаго выдання Ю. Ляскоўскага не ўдалося К. Эстрайхеру правесці дакладную атрыбуцыю. Маючы на ўвазе надрукаваную ў 1861 г. у Вільні “Książeczkę przeciw rijaństwu”. У “Bibliografii...” спачатку сцвярджалася, што напісаў яе нейкі **Andrzej gospodarz**, пасля – **Andrzej Popiez**. Апошні ў XX стагоддзі стаў **Andrzejem Popierem**.

Адзін з псеўданімаў Ю. Ляскоўскага (*Marcin Mizera*) расшыфраваў яшчэ ў 1893 г. бібліёграф са Львова Станіслаў Батвінскі, які на працягу дзесяці гадоў (1893–1903) публікаваў у літаратурна-навуковым дадатку “Tydzień”

“Kurjera Lwowskiego” г. зв. Zagadki Literackie [4, s. 6]. Зрабіць гэта было яму, хіба, не складана, бо сапраўднае прозвішча аўтара кніжак для народа падавалася і ў шэрагу пасмяротных успамінаў, што друкаваліся ў варшаўскіх газетах, і ў кракаўскім выданні “Przegląd literatury ludowej polskiej z dwóch lat ostatnich” (1890). С. Батвінскі ведаў адно кракаўскі зборнік: псеўданім *J. Korabicz* ён не расшыфраваў.

Тры псеўданімы (*Korabicz J., Korabski, Marcin Mizera*) зафіксаваў у слоўніку “Pseudonimy i kryptonimy polskie” віленскі лекар і бібліяфіл Людвік Чаркоўскі (1855–1928). Першы з іх ён, відаць, на падставе працы Э. Мінкавецкага, прыпісвае Ігнацы Ляскоўскаму [5, s. 44, 124], другі – Юльяну Карабіта Ляскоўскаму [5, s. 44, 124], а трэці – Юльяну Ляскоўскаму [5, s. 55, 124]. На крыніцы Л. Чаркоўскі не спасылаецца, а таму немагчыма сказаць, што надрукавана пад псеўданімам *Korabski* і ці раўназначны ён псеўданіму *Korabita*. І – найважнейшае – для даследніка *Juljan Korabita Laskouski* ды *Juljan Laskouski* былі рознымі людзьмі, але, прыгадайма: у чатырох з сямі вядомых нам “пасмяротных успамінаў” літаратар называецца *Julian Korabita Laskowski*. Ці не ёсць гэта сведчанне, што паэт мог выкарыстоўваць і псеўданім *Korabita*?

Таксама тры псеўданімы Ю. Ляскоўскага (*Bandurzysta Korabicz, Korabicz J., Mizera Marcin*) занатаваныя ў “Słowniku pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich oraz Polski dotyczących” Адама Бара (1895–1955). Пры кожным з іх ёсць спасылкі на канкрэтныя крыніцы, да асобных падаюцца выданні, дзе гэтыя псеўданімы сустракаюцца.

Першы псеўданім *Bandurzysta Korabicz*, паводле А. Бара, зафіксаваны ў “Rękopiśmiennym zbioru pseudonimów Stefana Dembego” [1, t. I, s. 56]. На жаль, спраўдзіць дадзеную інфармацыю мы не змаглі. Здаецца, праца Стафана Дэмбы (1862–1939) не захавалася. Мяркуем, што гэта не псеўданім, а мянушка, заснаваная на спалучэнні пазнейшага псеўданіма з часткаю назвы зборніка паэзіі Ю. Ляскоўскага.

Другі псеўданім *Korabicz J.* А. Бар выявіў у штотыднёвіку “Opiekun Domowy”¹, а расшыфраваны ён быў на падставе рукапісу Biblioteki Narodowej “Wykaz pseudonimów”, які падрыхтавалі бібліятэкары Muzeum Narodowego w Rapperswilu [1, t. I, s. 214]. Даследнік пазначае таксама, што ў К. Эстрайхера гэты псеўданім расшыфроўваецца як *Laskowski Ignacy*, што, аднак, не адпавядае праўдзе: у “Bibliografii Polskiej” Ігнацы Ляскоўскі не згадваецца.

Трэці псеўданім *Marcin Mizera* А. Бар палучае з кніжкаю “Do Ameryki po złoto” і пацвярджае расшыфраванне спасылкамі на “Zagadki literackie” С. Батвінскага, “Bibliografie...” К. Эстрайхера, а таксама на “Przegląd literatury ludowej polskiej z dwóch lat ostatnich” (Kraków 1890) [1, t. II, s. 46].

¹ Маецца на ўвазе артыкул, падпісаны *J. Korabicz*, Z powiatowego partykularza, змешчаны ў нумары 51 (8/20.12) за 1871 г. штотыднёвіка.

Ажно дзесяць псеўданімаў Ю. Ляскоўскага падае “Słownik pseudonimów pisarzy polskich”, падрыхтаваны ў Інстытуце літаратурных даследаванняў (Instytucie Badań Literackich) у 1960–1990-я гг. суполкай пад кіраўніцтвам Эдмунда Янкоўскага. Кароткая біяграфічная нататка пададзена ў “Słowniku...” у наступным выглядзе:

LASKOWSKI JULIAN (1826, Warszawa – 1889, Wilno) publicysta, literat [12, t. IV, s. 374].

Чаму месца нараджэння пазначана як Warszawa? Магчыма, “Wspomnienie rośmiertne” А. Плуга ў “Kurjerze Warszawskim” было крыніцаю падобнае атрыбуцыі, хоць дадзеная публікацыя і не згадваецца ў “Słowniku...”. Разгледзім ўсе псеўданімы Ю. Ляскоўскага, якія зафіксаваныя ў выданні.

1. **Bandurzysta Korabicz.** Здаецца, аніводнай публікацыі, падпісанай гэтым псеўданімам, супрацоўнікі рэдакцыі “Słownika...” не выявілі. Пазнака “Białoruski bandurzysta. Wil. 1861” не зусім карэктная: мы ведаем, што паэтычны зборнік быў выдадзены пад уласным прозвішчам літаратара. Адсылка да “Słownika...” А. Бара таксама не з’яўляецца пераканаўчай, гл. вышэй [12, t. Is. 245].

2. **Korabicz J.** Супрацоўнікі рэдакцыі “Słownika...” выявілі гэты псеўданім у наступных выданнях: “Gazeta Polska” (1873–1875, 1878–1883), “Gazeta Warszawska” (1869–1879, 1882), “Korespondent Płocki” (1876), “Niwa” (1879), “Nowiny” (1882), “Opiekun domowy” (1871), “Tygodnik Ilustrowany” (1874), “Jana Jaworowskiego Kalendarz Ilustrowany” (1871). Інфармацыя пацвярджаецца адсылкаю да “Słownika...” А. Бара, новага выдання “Bibliografii Polskiej Estreichera”, а таксама “Retrospektywnej bibliografii literackiej” (г. зв. “картатэкі Адама Бара”). Бясспрэчна, гэты псеўданім Ю. Ляскоўскі ўжываў найчасцей [12, t. II, s. 350].

3. **J. L.** Ужыванне гэтага крыптаніма Ю. Ляскоўскім “Słownik...” пацвярджае спасылкаю на трэці нумар штотыднёвіка “Prawda” за 1881 г. Так нібыта зафіксавана ў Kartotece IBL PAN „Prawda” 1881–1915. Bibliografia zawartości [12, t. II, s. 71]. Аднак, па-першае, рэцэнзія на кнігу “Encyklopedia Wychowawcza pod redakcyą J.T. Lubomirskiego, E. Sawickiego, S. Przybańskiego, i E.P. Plebańskiego, Warszawa 1880 roku” змешчана ў другім нумары выдання, па-другое, падпісана яна *J. Laskowski*. Па-трэцяе, прозвішча *Ляскоўскі* даволі распаўсюджанае, а таму застаюцца сумненні: ці *J. Laskowski* з газеты “Prawda” – гэта “наш” Ю. Ляскоўскі?

4. **Janko Korabicz.** Такім псеўданімам Ю. Ляскоўскі карыстаўся на пачатку свае карэспандэнцкае кар’еры. “Słownik...” аднатоўвае тры выданні, дзе пад гэтым псеўданімам змешчаны допісы гістарычнага і мастацкага характару літаратара: “Kmiotek” (1863), „Kłosy” (1865) і „Zorza” (1866) [12, t. II, s. 350].

5. **Korabicz.** Пад такім псеўданімам нібыта друкаваўся Ю. Ляскоўскі ў штотыднёвіку “Gazeta Świąteczna” ў 1881–1889 гг. і ў “Kalendarze Polskim Ilustrowanym” на 1894 г. Пацвярджаецца інфармацыя спасылкаю на манаграфію Зянона Кмеціка “Gazeta Świąteczna” za czasów redaktorstwa Konrada

Prószyńskiego “Promyka”¹, а таксама на новае выданне “Bibliografii Polskiej Estreichera” [12, t. II, s. 350]. Але, па-першае, у “Gazecie Świątecznej” супрацоўнікі рэдакцыі звычайна не падпісвалі свае матэрыялы, па-другое, Ю. Ляскоўскі, пераехаўшы ў Вільню ў 1886 г., даслаў у гэтае выданне толькі дзве, здаецца, карэспандэнцыі, падпісаныя псеўданімам *M. Worona*; па-трэцяе, вельмі сумнеўна, што апублікаваны ў “Kalendarze Polskim Pustrowanym” на 1894 г. нарыс “Kielce” мог напісаць Ю. Ляскоўскі, які ніколі там не жыў, а да таго ж памёр у 1889 г.². У той жа час, павінны звярнуць увагу, што зрэдчас у варшаўскіх газетах карэспандэнцыі з Млавы падпісваліся псеўданімам *Korabicz*. Цяжка меркаваць: здарылася гэта праз карэктарскую няўвагу ці аўтар сам падаў менавіта такую форму псеўданіма.

6. **Korabski**. “Słownik...” не падае публікацыі Ю. Ляскоўскага, падпісаных гэтым псеўданімам, адно спасылкаецца на картатэку Яна Джэўскага (Самуэля Гвайгбаўма) “Materiały do słownika pseudonimów i kryptonimów polskich” (Biblioteka PAN w Krakowie, sygn.. 2719–2720) [12, t. II, s. 351].

7. **Marcin Czeronka**. Пад такім псеўданімам Ю. Ляскоўскі друкаваў свае артыкулы ў “Gazecie Polskiej” у 1879 г. “Słownik...” пацвярджае інфармацыю спасылкаю на “Inwentarz rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej” (Vol. 1–12, Kraków 1938–1977) [12, t. I, s. 367].

8. **Marcin Mizera**. Гэтым псеўданімам Ю. Ляскоўскі карыстаўся ў 1880-я гг. “Słownik...” аднатоўвае дзве кніжныя пазіцыі (“Jak przysporzyć chleba i ziemi i Do Ameryki po złoto”), а таксама публікацыі ў “Gazecie Polskiej” (1881–1883) і ў львоўскім штотыднёвіку “Wieniec” (1884). Інфармацыя пацвярджаецца спасылкамі на “Słownik...” А. Бара, новае выданне “Bibliografii Polskiej Estreichera”, а таксама на картатэку “Retrospektywnej bibliografii literackiej” [12, t. II, s. 644].

9. **Wrona M.** Супрацоўнікі рэдакцыі “Słownika...”, магчыма, выявілі пасмяротны ўспамін, напісаны К. Прушынскім, дзе была згадка пра апошнія публікацыі Ю. Ляскоўскага ў “Gazecie Świątecznej”. Праўда, літаратар падпісаў іх *M. Worona*, а не *M. Wrona* [12, t. III, s. 543].

10. **Korabita** (wątpliwie). Дадзены псеўданім прыпісваецца Ю. Ляскоўскаму ў “Słowniku...” з пыталнікама [12, t. II, s. 350]. Адсылка да пазнанскага ілюстраванага штотыднёвіка “Gwiazda” (1876) дакладная, але, заўважым, на старонках гэтага выдання сустракаецца прозвішча ксяндза Юльяна Ляскоў-

¹ З. Кмецік згадаў пра Ю. Ляскоўскага літаральна ў некалькіх сказах: “W pierwszych latach pracy redaktorskiej Promyka pewne pomocnicze czynności w prowadzeniu pisma wykonywał Julian Laskowski, podpisujący się pseudonimem Korabicz, różniejszy wydawca (sic!) „Echa Łomżańskiego”. Na łamach „Gazety świątecznej” pisał na tematy społeczne, oświatowe i rolnicze. W swoich artykułach występował ostro i zdecydowane przeciwko emigracji chłopów za Ocean” [9, s. 57]. Адсюль усё ж не вынікае, што літаратар з Беларусі выкарыстоўваў псеўданім у форме “Korabicz”. Дадзены фрагмент пра Ю. Ляскоўскага без зменаў паўтараецца ў іншых публікацыях З. Кмеціка.

² Тым больш, што аўтар прызнаецца: “Być może, iż, jako kielczanin, nieco przez różowe szkła spoglądam na stolicę gubernii, dla mnie jednak Kielce, są ładnem, czystem i taniem miasteczkiem” [10, s. 13].

скага, які быў чытачом газеты і часам браў удзел у “rozwiązywaniu szarad”. Больш за тое, паводле “Bibliografii Polskiej...” ён таксама друкаваў тут свае матэрыялы [2, t. IX, s. 361–362]. А што, калі гэты ксёндз, хоць і жыву ў 1870-я гг. у мястэчку Галухаў (сёння вёска ў Пляшэўскім павеце Велікапольскага ваяводства), таксама паходзіў з Літвы-Беларусі і, ведаючы народную легенду пра паходжанне бусла, склаў байку, якую мы далучылі да даробку Ю. Ляскоўскага?

Такім чынам, з пэўнасцю можна казаць толькі пра пяць псеўданімаў Ю. Ляскоўскага:

Janko Korabicz,
J. Korabicz (Korabicz),
Marcin Czeronka,
Marcin Mizera,
M. Worona.

Менш пэўнасці адносна псеўданіма Korabita.

Таксама трэба мець на ўвазе, што асобныя (шматлікія?) свае публікацыі ён не падпісваў, а кніжачку “Polska i Rosyja wobec idei słowiańskiej” планаваў выдаць пад псеўданімам *Mroczek (przez Mroczka)*.

ЛІТАРАТУРА

1. Bar, A. Słownik pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich oraz Polski dotyczących / A. Bar. – Kraków, 1936–1938. – Т. I–III.
2. Bibliografia polska XIX stulecia Karola Estreichera, część pierwsza. – Wyd. Nowe. – Kraków, 1959.
3. BJ, rkps 6470/IV: Korespondencja J.I. Kraszewskiego, seria III: Listy z lat 1845–1862, t. 11: L–Ł, k. 15–16v: J. Laskowski do J. I. Kraszewskiego, list z 13/25.03. [1861 r.].
4. Botwiński, S. Zagadki literackie / S. Botwiński // Tydzień, dodatek literacko-naukowy Kurjera Lwowskiego. – 1893. – nr 26 (29.06). – S. 6–7 (206–207).
5. Czarkowski, L. Pseudonimy i kryptonimy polskie / L. Czarkowski. – Wilno, 1922. – 170 s.
6. Estreicher, K. Bibliografia polska / K. Estreicher. – Kraków, 1870–1882. – Część I: Stulecia XIX, t. I–VII.
7. Estreicher, K. Bibliografia polska / K. Estreicher. – Kraków, 1883–1890. – Część II: Stulecia XIX, t. VIII–XI.
8. Estreicher, K. Bibliografia polska / K. Estreicher. – Kraków, 1906–1916. – Część IV: Stulecia XIX, t. I–IV.
9. Kmieciak, Z. „Gazeta Świąteczna” za czasów redaktorstwa Konrada Prószyńskiego „Promyka”. 1881–1908 / Z. Kmieciak. – Warszawa, 1973.
10. Korabicz. Kielce / Korabicz // Kalendarz Polski ilustrowany na rok 1894. – Warszawa, 1894. – S. 8–13.
11. Minkowiecki, E. Wykaz pseudonimów używanych przez autorów polskich / E. Minkowiecki. – Wyd. drugie pomnożone. – Warszawa, 1888. – XXXII s.
12. Słownik pseudonimów pisarzy polskich: XV w. – 1970 r. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1994–1996. – Т. I–IV.

ЛІРЫЧНАЯ АБАЯЛЬНАСЦЬ
НЕКАТОРЫХ КОЛАСАЎСКІХ ВОБРАЗАЎ
У КАНТЭКСЦЕ ПЕСНІ

Асоба Якуба Коласа ў нашай літаратуры з’явілася на пачатку XX стагоддзя і дагэтуль прываблівае сваёй глыбіннай народнасцю, майстэрствам і мастакоўскай вяршыняй. Іншы раз мы прывыкаем да тэкстаў творцы, перачытваючы ўлюбёныя старонкі, але паэтычная моц, глыбіня і праўдзівасць, пададзеныя праз яскравыя прыёмы будовы радка, унутранай рыфмоўкі, найбольш незвычайныя тропы і спосабы іх уключэння ў мастацкі тэкст усё роўна прыцягваюць да сябе, і мы зноў і зноў перачытваем і ўжо паноўна адкрываем для сябе паэтычныя ці праявічныя творы нашага класіка. Незвычайную плённасць пацвярджае творчая практыка Якуба Коласа (“Мой родны кут”, “Каханне”, “Зоры далёкія, зоры бліскучыя” і шмат іншых), калі размова заходзіць пра працягненне рамансавых традыцый побач з Я. Купалам, М. Багдановічам, Зм. Бядулем, М. Танкам, А. Русаком. Асабліва перспектыўным з’яўляецца адраджэнне згаданых класічных ужо для беларускай песеннай лірыкі традыцый у творчай практыцы Г. Бураўкіна, Н. Гілевіча, У. Някляева, кожны з якіх знаходзіць сваё спасціжэнне і рэалізацыю класічнай праблемы.

Паэтычная мова дзякуючы шматлікасі кантэкстуальных сувязей аказваецца арганізаванай мадэллю мовы з характэрнымі для яе сістэмнымі адносінамі і можа аб’ядноўваць стылістычна нейтральныя словы. Паэты звычайна карыстаюцца ўсёй гамай значэнняў гэтых слоў, у тым ліку і пераносных, што значна пашырае сэнсавы аб’ём слоў, надаюць ім новыя значэнні або адценні. Пры гэтым часта ўключаецца механізм, рэалізацыя якога становіцца антрапацэнтрчным падыход да навакольнага свету.

Для паэтычнай мовы Я. Коласа, як і для паэзіі ўвогуле, характэрна адухаўленне прыроды. Пры гэтым распрацоўваецца мадэль, па якой адбываецца “перастаноўка” актыўных і пасіўных элементаў аб’ектыўнай рэальнасці, што ўзмацняе эфект персаніфікацыі прыроднай сілы: *Дожджык сее без прыстанку, Вецер свішча так, як звер* (“Восень”) [2, с. 34]. У песні “Дуб” [2, с. 64] Колас стварыў вобраз магутнага дрэва, якое выклікае захапленне, у паэта дуб – сімвал моцы, жыццёвай сілы. Вобраз волата-дрэва малюецца тэматычным падборам слоў такім чынам, што асацыяцыі не толькі фарміруюць адухаўленне як спосаб адлюстравання рэчаіснасці, але і перадаюць унутраныя настроі аўтара: *У нагах трава нізка сцелецца*, дзе лексема *сцелецца* ўжыта з пераносным значэннем ‘расцілаць што-небудзь па паверхні або нізка над паверхняй чаго-небудзь’ [7, т. 5, с. 200]; *Комель – слуп-скала дыша сілаю*, дзе дзеяслоў *дыхаць* (сілаю) у кантэксце набывае

пераноснае значэнне ‘быць прасякнуты чым-небудзь, выражаць што-небудзь’ [7, т. 2, с. 226]. Аўтар захапляецца гэтым дрэвам, апавядае пра яго, нібы пра жывую істоту (*вартаўнік лугоў, весці бяседу і г.д.*).

У кантэксце песенных тэкстаў мнагазначныя словы выконваюць цэлы комплекс камунікатыўна-прагматычных функцый. Значэнне слова ўключае як неабходныя, пастаянныя, сацыяльна-тыповыя кампаненты, так і кампаненты, якія могуць змяняцца ў залежнасці ад вопыту чытача, яго думак і пачуццяў, а таксама прафесійнага і культурна-нацыянальнага асяроддзя. У сувязі з гэтым слова можа разумецца рознымі людзьмі парознаму і трансфармавацца ў кантэксце, пры гэтым мнагазначныя словы здольныя выклікаць у рэцыпіента моцны экспрэсіўны эфект. Для песеннай лірыкі важнейшымі з’яўляюцца павышэнне экспрэсіўнасці выказвання і тэксту, а таксама павелічэнне “глыбіні кантэксту праз індукцыраванне асацыятыўнага патэнцыялу слоў і іх значэнняў” [4, с. 68]. Полісемія ў песеннай лірыцы выконвае складаную эстэтычную задачу: пры дапамозе яе ствараюцца разнастайныя мастацкія характарыстыкі аб’екта і з’яў рэчаіснасці, перадаюцца глыбокія пачуцці чалавека, яго думкі і ўчынкі.

У вершы “Лес” [2, с. 52] прадстаўлены персаніфікаваны вобраз леса: *Глуха шэпча лес зялёны... Лес! Што шэпчаі векавы?... Толькі лес сказаць не хоча, Што ён ведае адзін.* Насычаны паўторамамі (*і шуміць ён і шуміць*), сінонімамі (*гоман доўгі, несканчоны*), рытарычным воклічам (*Лес!*) і рытарычнымі пытаннямі (*Аб чым шумяць вяршыні? ... Што шэпчаі векавы?*), верш стварае маляўнічы вобраз, што разам з народна-рэалістычнай асновай твора прыцягвае да сябе кампазітараў, якія напісалі раманы на гэтыя словы (М. Чуркін, У. Алоўнікаў).

Паэтычныя творы Коласа насычаны сінанімічнымі канструкцыямі, проста сінонімамі. З разнавіднасцей лексічных сінонімаў, аб’яднаных у пары і сінанімічныя рады на аснове блізкасці значэння, – семантычных, абсалютных, семантыка-стылістычных – найбольшую важнасць маюць апошнія, што абумоўлена эстэтычнай функцыяй мовы, рэалізаваць пэўныя аспекты якой і павінны сінонімы. Яны ўзмацняюць эмацыянальна-экспрэсіўны характар песеннай вобразнасці, надаюць новы сэнс звыкламу паняццю.

У песенных радках Я. Коласа [2] выкарыстоўваюцца розныя віды сінонімаў: стылістычныя, семантычныя, семантыка-стылістычныя. Найчасцей сустракаюцца семантычныя, радзей семантыка-стылістычныя, напрыклад: *Крэпка дуб стаіць, не варушыцца* (“Дуб”, с. 64), *Гоман доўгі, несканчоны цэлы дзень над ім стаіць* (“Лес”, с. 52), *Люблю я ўзгоркі і насып-курган* (“На полі вясной”); *Ссохлі травы, усё навяла* (“Восень”, с. 34); *Сонца грэе, прыпякае* (“Вясна”, с. 43); *Мы імчым, мы гонім воды* (“Песні вясны”, с. 42); *І шуміць, і грыміць Сэбразвонны ручэй* (“Ручэй”, с. 53); *Слоць, плюхота, холад, цьма* (“Восень”, с. 34); *Песні ў полі, шум і гоман* (“Песні вясны”, с. 42) і г. д.

Сінанімія адлюстроўвае багацце моўных стыляў і разглядаецца як вынік пашырэння элементаў існуючай мовы, а таксама метафарызацыі значэнняў слоў [1, с. 133], акрамя таго, адрознівае словы ў эмацыянальна-экспрэсіўных адносінах.

Часцей за ўсё сінанімізіруюцца прыметнікі: *Вясёлы спеў, прыветлівы Вады ў ручках пачуецца* (“Вясна”, с. 43); *Гоман доўгі, несканчоны...* (“Лес”, с. 52); *А ён, гучны і смяшлівы* (“Песня аб вясне”, с. 109); *Мне свет тады здаваўся вузкім, цесным...* (“Мая зямля”, с. 157).

Нямала слоў-сінонімаў назіраецца сярод дзеясловаў, што садзейнічае “перадачы імклівасці, хуткай змены падзей, дынамічнасці жыцця, яго бурлівага руху” [5, с. 8]: *Мы імчым, мы гонім воды* (“Песні вясны”, с. 42); *Сонца грэе, прыпякае* (“Вясна”, с. 43); *І шуміць і грывіць Срэбразвонны ручэй* (“Ручэй”, с. 53); *Ты прыйдзеш зноў. Ты вернешся* (“Вясна”, с. 60); *Звоніць, скача, як дзіцятка* (“Песня аб вясне”, с. 109); *Звіняць, пяюць, як струны арфы гожай, Вільготны луг, прасторы над зямлёй* (“Мая зямля”, с. 157).

Пэўную настраёвасць стварае сінанімія назоўнікаў: *Стомленасць, знямеласць..* (“Адлёт жураўлёў”, с. 45); *Абступаюць яго чараты, асака...* (“Ручэй”, с. 53); *Я думаю, душою к табе плыў* (“Мая зямля”, с. 157); *І многа з’яў, падзей, як сон, чароўных...* (“Мая зямля”, с. 157); *А ты плывеш, бы хваля ў падарожжы, Агорнуты спакоем, цеплынёй* (“Мая зямля”, с. 157); *А даль зямлі празрыстаю сінечай Атульвае лясы, гаі, луку* (“Мая зямля”, с. 157).

Часта ў песенных радках назіраецца нанізванне сінонімаў, іх градацыя, дзе кожны наступны ўзмацняе папярэдні, чым перадаецца глыбіня душэўных перажыванняў, сіла аўтарскага пачуцця:

*О, як бы я хацеў спачатку
Дарогу жыцця на парадку
Прайсці яшчэ раз, азірнуцца,
Сабраць з дарог каменні тья,
Што губяць сілы маладыя, –
К вясне б маёй хацеў вярнуцца* (“Леснікова пасада”, с. 247).

...К вам, мае ўзгорачкі роднага поля, Рэчкі, курганы, лясы, Поўныя смутку і жальбы нядолі... (“Родныя вобразы”, с. 37).

Сінонімы выконваюць у радку песеннага твора разнастайныя стылістычныя функцыі. Галоўнай функцыяй семантыка-стылістычных сінонімаў з’яўляецца замяшчэнне, што дае магчымасць пазбегнуць непажаданых паўтораў адных і тых жа слоў, а таксама слоў, утвораных ад адных і тых жа каранёў. Вельмі часта праз выкарыстанне сінонімаў адбываецца ўзмацненне прыметы або дзеяння: *Вясна, вясна жаданая! Ты прыйдзеш зноў, Ты вернешся!* (“Вясна”, с. 60); *А ён гучны і смяшлівы, Так і ходзіць, аж дрыжыць..* (“Песня аб вясне”, с. 109) і шмат іншых.

Наяўнасць сінонімаў у мове шматлікіх вершаў, песенных твораў Я. Коласа сведчыць пра лексічнае багацце, пра аўтарскае майстэрства

выкарыстання гэтых слоў, каб выявіць адметнасць мовы, падкрэсліць новыя адценні, выразіць індывідуальныя аўтарскія адносіны пры стварэнні вобраза.

Важным лексіка-стылістычным сродкам мовы з'яўляюцца таксама антонімы, паколькі яны выражаюць звязаныя паміж сабой значэнні. Антонімы, калі яны стаяць побач адзін з другім, выкарыстоўваюцца для стварэння кантрасных характарыстык асоб, падзей, прадметаў, для проціпастаўлення з'яў або ўзмацнення думкі. Іх асноўнай прыметай выступае супрацьпастаўленне, якое выяўляецца найбольш выразна ў рознакарэнных лексемах: *Выйдзе з хаты стар і малы* (“Вясна”, с. 21); *Вобразы мілья роднага краю, Смутак і радасць мая* (“Родныя вобразы”, с. 37).

Дарэчы, з'ява антаніміі ляжыць у аснове аксюмарана – стылістычнага прыёму, які злучае ў новыя паняцці кантрасныя па значэнні словы, напрыклад: *Поўныя смутку і жальбы нядолі, Поўныя сумнай красы* (“Родныя вобразы”, с. 37).

Здольнасць антонімаў выкарыстоўвацца як сродак стварэння кантрасу, рэзкага супрацьпастаўлення абумовіла іх актыўнае ўжыванне ў песенна-паэтычных радках Коласа, а таксама Купалы, Русака, Ставера, Бураўкіна, Карызны. Яны дапамагаюць аўтарам паказваць шырыню ахопу падзей, часавых межаў і выступаюць у кантэксце песеннай лірыкі яркім сродкам паэтычнай мовы.

Новыя словы, якія ствараюцца паэтамі ў канкрэтным кантэксце і звычайна не маюць шырокага распаўсюджвання, называюць неалагізмамі ці аўтарскімі наватворамі, аказіянальнымі словамі. Гэта словы, як правіла, не адпавядаюць агульнапрынятаму ўжыванню, характарызуюцца індывідуальным густам творцы, які абумоўлены спецыфічнасцю кантэксту. Таленавітым майстрам у стварэнні новых слоў, безумоўна, быў Я. Купала. Напрыклад: *злыбда, ап'янчаны, пусталістыя, скурганіць, песнябай, скочны, пакрыёма, сухазелле, фашыстоўскі, верасны, свяцячы, надумляцца, абняволіць, зазяленяцца, гітлерцы, сціша, горна* і інш. Аўтарскія неалагізмы называюць яшчэ індывідуальна-стылістычнымі, таму што такія словы ствараюцца паэтамі для пэўнай мастацкай мэты. Так, Я. Колас у песні “Ручэй” ужывае наватвор *срэбразонны*. Срэбра звязана ў моўным уяўленні з паняццем меладычнасці і чысціні гуку. Тыя ж асацыяцыі, заснаваныя на візуальна-аптычным сэнсе, узнікаюць і пры вымаўленні *срэбразонны* [6].

Часцей за ўсё аказіяналізмы сустракаюцца ў паэтычнай мове для максімальнага выяўлення магчымасцей слова, для навізны выказвання, для свежага, нечаканага моўнага вобраза. Выкарыстанне тлумачыцца іх экспрэсіўнасцю ў параўнанні са стылістычна нейтральнымі сінонімамі [3, с. 110]. Спецыфікай песенных радкоў з'яўляецца нешматлікасць іх распаўсюджвання ў такім аб'ёме, які можа назірацца ў іншых паэтычных радках. Але хаця іх і не так шмат, тым не менш гэта адзін з вобразна-выяўленчых моўных сродкаў.

Утварэнне аказіянальных слоў – не стыхійны працэс. Яно ідзе па пэўнай аналогіі, паводле ўзораў звычайнага слова і пры гэтым можа быць падобным да яго або не. З усёй колькасці аўтарскіх наватвораў можна выдзеліць

- назоўнікі, якія структурна бываюць простыя, напрыклад: *Толькі зоркі раз-параз усміхнуцца ціха, Каб сказальніка свайго пахваліць як трэба* (“Ноч”, с. 75); *Гэй, спрадвечныя курганы, Сведкі **прошласці** глухой!* (“Родны край”, с. 160);

- прыметнікі простыя і складаныя, напрыклад: *І шуміць, і грывіць Срэбразвонны ручэй* (“Ручэй”, с. 53).

Такім чынам, у кантэксце коласаўскай песні назіраюцца шматлікія моўна-вобразныя, моўна-выяўленчыя сродкі, якія дзякуючы аўтарскай індывідуальнасці, эмацыянальнаму напалу, высакародна-рэалістычнай аснове ўтвараюць лірычную абаяльнасць, якая так прыцягвала да сябе кампазітараў. Кантата В. Дамарацкага “Мая Беларусь”, створаная ў 1983 годзе, якраз і заключае ў сабе еднасць мастака з народам, філасафічнасць паэзіі Я. Коласа. Героіка-патрыятычная опера А. Багатырова “У пушчах Палесся” (1939) раскрывае героіка-патрыятычны змест твораў паэта. Аднак большую ўвагу прыцягваюць, безумоўна, лірычныя вобразы вясны, восні, лета, родных мясцін, маляўнічасць, эмацыяны напад, глыбіня пачуццяў і ўдумлівы ўнутраны аналіз перажыванняў, якія і дазвалялі перакладаць вершы на мову музыкі шматлікім кампазітарам (М. Чуркін, П. Падкавыраў, А. Туранкоў, А. Багатыроў, Л. Абеліевіч, С. Картэс, І. Лучанок, Ю. Семяняка, У. Алоўнікаў і інш.). Лірычная абаяльнасць ствараецца з дапамогай мнагазначных слоў, сінаніміі, антаніміі, аказіянальных слоў і аўтарскіх наватвораў. Але, безумоўна, гэта не поўны ахоп сродкаў, якімі валодаў наш славуты Якуб Колас.

ЛІТАРАТУРА

1. *Ефимов, А. И.* О языке художественных произведений / А. И. Ефимов. – М. : Гос.уч.-пед. изд-во М-ва Просвещения РСФСР, 1954. – 288 с.
2. *Колас, Я.* Выбранае / Я. Колас ; [склад. В. Бечыка]. – Мінск : Маст. літ., 1983. – 375 с., іл.
3. *Ляшчынская, В. А.* Асаблівасці выкарыстання новаўтварэнняў у мастацкай літаратуры / В. А. Ляшчынская // Беларуская мова : міжвед. зб. – 1989. – Вып. 16. – С. 105–111.
4. *Маслова, В. А.* Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста : учеб. пособие / В. А. Маслова. – Минск : Выш. шк., 1997. – 156 с.
5. *Старычонак, В. Д.* “Мой завет, як плод даспелы”. Мастацка-выяўленчыя сродкі ў паэтычных творах Уладзіміра Жылкі / В. Д. Старычонак // Роднае слова. – 2000. – № 5. – С. 7–8.
6. *Супрун, А.* Лексічная структура паэтычнага тэксту: Два вершы Максіма Танка / А. Супрун // Роднае слова. – 1998. – № 10. – С. 31–38.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : Беларус. Сав. Энцикл. імя П. Броўкі, 1977–1984.

ФІЛАЛАГЕМЫ І ПЯТРОГЛІФЫ ПЯТРА ВАСЮЧЭНКІ
ЯК АЎТАРСКІЯ ЖАНРЫ ЛІТАРАТУРНАЙ КРЫТЫКІ

У першае дзясяцігоддзе 2000-х гг. выйшлі ў свет два крытычныя зборнікі Пятра Васючэнкі “Адлюстраванні першатвора” (2004), “Ад тэксту да хранатопа” (2009), якія звярнулі на сябе ўвагу арыгінальным аўтарскім падыходам – і ў плане асэнсавання літаратурнага працэсу, і ў плане жанра-творчасці. Так, акрамя традыцыйных артыкулаў, эсэ, прадстаўленых у кнізе “Ад тэксту да хранатопа”, аўтар прапануе чытачам зусім новыя жанры – *філалагемы і пятрогліфы*.

Анатацыя да кнігі “Адлюстраванні першатвора” (з падзагалоўкам “Літаратура ў філалагемах і пятрогліфах”) не дае пэўнага вызначэння гэтых аўтарскіх жанраў, але змяшчае некаторыя ўскосныя тлумачэнні. Так, падкрэсліваецца афарыстычнасць як характэрная для іх рыса, вызначаецца іх мэта: “Сабраць камяні з палеткаў жыцця і літаратуры і занатаваць на іх заповітныя літары – звышзадача аўтара”, а таксама магчымасць розных інтэрпрэтацый: “...кожны расчытае гэтыя руны па-свойму” [3, с. 2]. Апошняя ўласцівасць, па вялікім рахунку, закладзеная ў любым мастацкім тэксце па простаай прычыне рознасці чытацкага досведу, на якую ўказваецца і ў анатацыі, дзе патэнцыйная аўдыторыя акрэсліваецца як “пісьменнік і чытач, філосаф і матылёк, выпадковы мінак і літаратурны гурман” [3, с. 2].

Пералічаныя адметнасці ўласцівыя і для філалагем, і для пятрогліфаў, размежавання паміж імі не праводзіцца, хоць у кнізе гэтыя жанры прадстаўленыя ў асобных раздзелах. Акрамя таго, як вынікае з анатацыі, названыя жанры прадугледжваюць аднолькавы аўтарскі падыход: указаная звышзадача можа ўспрымацца як пэўнае падсумаванне, што ўключае працу не толькі з літаратурным, але і з жыццёвым матэрыялам.

Канцэпцыя кнігі пабудаваная вакол ідэі Першатвора¹ – пратэкста, з якога паходзяць сюжэты і вобразы сучаснай літаратуры. Уяўленне пра няпершаснасць, паўтаральнасць астатніх твораў, з аднаго боку, бачыцца сугучным разуменню Раланам Бартам тэксту як месца сустрэчы, узаемадзеяння і канфрантацыі самых розных твораў, ніводны з якіх не з’яўляецца арыгінальным [7, с. 65]. Аднак, з іншага боку, у гэтай ідэі можна бачыць не толькі выяўленне постмадэрнісцкага светапогляду, а і сведчанне ўніверсальнасці беларускай літаратуры, якая ўвабрала ў сябе структурныя адзінкі першаснага тэксту. Менавіта праз паняцце Першатвора даецца вытлумачэнне філалагемы: “Святло ад Першатвора прайшло праз чорны калодзеж міфалогіі, адбілася ў шматлікіх люстэрках літаратурнага часу – міфалагемах. Філалагемы як адбіткі святла ад Першаслова ствараюцца дагэтуль” [3, с. 5].

¹ Падаём гэтае паняцце згодна з аўтарскай арфаграфіяй – з вялікай літары.

Гэтае тлумачэнне адсылае да пачатку літаратуры, сутнасных, падставовых для яе рэчаў, якія, аднак, дасяжныя толькі як адбіткі і адлюстраванні. Філалагемы можна ўспрымаць як спробы счытвання Першатвора, яго дэшыфроўкі, інтэрпрэтацыі.

Акрамя таго, у прыведзеным тлумачэнні прадэманстравана невыпадковасць сугучнасці філалагемы і міфалагемы. Філалагема можа ўключаць у сябе апошнюю. Так, “Геранталагічная філалагема” ўключае міф (ідэалізаванае ўяўленне пра старасць), прыклады з літаратуры і жыццёвыя рэаліі. Паяднанасць міфа, літаратуры і жыцця наогул характэрная для большасці філалагем Пятра Васючэнкі. Пры гэтым, як справядліва адзначае Ірына Бурдзялёва, міф можа стварацца аўтарам самастойна: “Выкарыстоўваючы досвед міфатворчасці Вацлава Ластоўскага, Пятро Васючэнка стварае шэраг сучасных літаратурных міфаў пра Полацк, які для пісьменніка мысліцца падмуркам беларускай гісторыі і культуры” [1, с. 24]. Падобным прыкладам з’яўляецца таксама “Крыўскі слоўнік паводле Яна Баршчэўскага”, у якім Пятро Васючэнка, абапіраючыся на творчасць названага аўтара і іншыя тэксты беларускай літаратуры, стварае крыўскі міф.

Адметнасцю філалагем з’яўляецца таксама тое, што закранутыя ў іх рэаліі, падзеі, з’явы аўтар разглядае не выключна тут і цяпер, але намагаецца размясціць іх у прасторы і часе. Напрыклад, у “Бумбамлітаўскай філалагеме” (1996) ён знаходзіць павязі Бумбамліта з “Узвышшам” (чальцы абодвух згуртаванняў аб’ядналіся паводле эстэтычнай праграмы), Сімяонам Полацкім (практыка версіфікацыі як гульні была ўласцівая і аўтару даўняй літаратуры, і паслядоўнікам праз стагоддзі), а таксама ўпэўнена прадказвае будучыню, зыходзячы з гісторыі разнастайных літаб’яднанняў: “Іх [суполак. – А. К.] існаванне магчымае на стадыі вучнёўства, калі кожны сябра – літаратурны эмбрыён – яшчэ не загаманіў на поўны голас пра сваё “я”. Ледзьве апошняе здарыцца, шкарлупіна агульнай творчай платформы распадаецца, выпускаючы пагадаваных эмбрыёнаў на волю” [3, с. 45]. У філалагемах арганічна і неадменна ўзнікаюць паралелі беларускай літаратуры з замежнай, калі яна ўключаецца ў сусветны літаратурны працэс, разглядаецца як неад’емная яго частка.

Філалагемы носяць падкрэслена суб’ектыўны характар, што збліжае іх з эсэ (жанр, да якога таксама актыўна звяртаўся Пятро Васючэнка). Напрыклад, філалагема можа ўяўляць сабой успамін успаміну, дзе пісьменнік згадвае, як калісьці ў бальнічнай палаце сусед Пятрашка расказваў, што падлеткам вадзіў мыць сабаку Купалы. Нягледзячы на магчымую недакладнасць ці нават непраўдзівасць гэтай гісторыі, яна адпавядае таму вобразу Купалы, што склаўся ва ўяўленні аўтара, таму з’яўляецца для яго найбольш праўдзівай: “Няхай хто-небудзь даводзіць мне з фатаграфіяй у руках, што Купалаў сабака выглядаў траха або зусім не так. Я дам веры таму, што ўжо надрукавана ў маёй свядомасці. Яно – сапраўднае” [3, с. 11].

Філалагемы прысвечаныя не толькі твораў чужога аўтарства, Пятро Васючэнка прапануе ў тым ліку аўтакаментарыі да ўласнай творчасці: “Героі

майго апавядання «Упрочкі», што сышлі з мястэчка, змяніўшыся ў калядоўнікаў, рана або позна прыблускаюць сюды ж [да Полацкай Сафіі]» [3, с. 17]; «Адэкватны працэс увасоблены ў маёй навеле «Збыдлярчанне»» [3, с. 36].

Акрамя таго, суб'ектыўнасць можа выяўляцца ў парадаксальнасці, нечаканасці высноў, здаецца, часам знарок падкрэсленай; увядзенні ў тэкст уласных успамінаў, адлюстраванні прыватнага досведу. Як кваліфікаваны літаратуразнаўца, Пятро Васючэнка абапіраўся на свае кампетэнцыі, аднак філалагемы, а таксама пятрогліфы, паводле свайго характару супрацьлеглыя навуковым тэкстам: разняволенасць – замест рэгламентаванасці і строгаасці, асабісты характар – замест безасабовасці або традыцыйнага безаблічнага «мы». Ім эсэзуецца ў тым ліку форма слоўнікавага артыкула. Так, у «Крыўскім слоўніку паводле Яна Баршчэўскага» аўтар падае ўласнае стаўленне да прадмета, свае прагнозы, іранічныя або жартоўныя заўвагі: «На ўсялякі выпадак, вось адзін рэцэпт адчаравання ваўкалака...» [3, с. 17]. (Падобная практыка – максімальна персаналізаванае і, адпаведна, эмацыйна афарбаванае даследаванне пэўнай тэмы ў выглядзе слоўніка пазней была ўвасоблена таксама Аксанай Спрычан у творы «Хата для Моўчы» (2007) [6].)

Паводле формы філалагема ўяўляе сабой кароткую зацемку, якая, як правіла, мае дастаткова шырокую тэму і філасофскую скіраванасць. Большасць філалагем маюць назвы, у якія выносіцца іх сутнаснае ядро, тая з'ява, якую імкнецца схопіць і акрэсліць аўтар. Акрамя таго, яны аб'ядноўваюцца ў групы («Полацкі лабірынт», «Філалагемы разувасаблення», «Наша здрада» і інш.) і такім чынам па памеры набліжаюцца да эсэ з фрагментарным і разнавектарным раскрыццём заяўленай тэмы.

У раздзел «Філалагемы» Пятро Васючэнка ўключае таксама тэксты «Назіральнае дзіця (пяць філалагем пра Адама Глобуса)», «Валянцін Акудовіч – чалавек, якога няма (Творца з ягоных слоў)», якія без адпаведнага аўтарскага вызначэння маглі б быць аднесення да жанру творчага партрэта. Аднак і ў іх крытык застаецца верным сабе і праз адбор фактаў, іх падачу таксама стварае пэўны міф вакол сваіх герояў.

Дзеля справядлівасці варта заўважыць, што філалагемы ўсё ж не заўжды маюць настолькі шырокую, значную тэму, як гэта вынікае з задумы адлюстравання Першатвора (гэтая ж заўвага датычыцца і пятрогліфаў). Яны могуць уяўляць сабой апісанне нейкай анекдатычнай сітуацыі («Адзіны твор»), і тым не менш свет у іх паўстае літаратурацэнтрычным, бо такім ён з'яўляецца ў першую чаргу для аўтара.

Назва *пятрогліф* абыгрывае імя аўтара і сугучна слову *іерогліф*, якое ў гэтым кантэксце можа выступаць сінанімічным згаданым у анатацыі рунам. Да таго ж у дадзеным ім вытлумачэнні жанру ўзнікае выразная біблейская адсылка (*Пётр* 'камень'): «Пятрогліф: формула – чатыры «З». Звышлаканічнасць, звыш'ёмістасць, звышэканомія, звышглыбіня. Камень піша на камені. Credo: быць каменем пад касой няўмольнае хады часу, што не шкадуе ні жыцця, ні літаратуры» [3, с. 78]. У пазнейшай кнізе «Ад тэксту да храна-

топа” даецца крыху іншае, больш сціплае вызначэнне, з якога вынікае, што пятрогліфы можна ўспрымаць як маргіналіі, што не ўвайшлі ў больш буйны тэкст: “Сутнасць пятрогліфаў – іх фрагментарнасць і арганізаванасць. Пятрогліфы можна параўнаць з металічным пілавіннем, якое шыхтуецца ў магутным полі інтэлекту” [2, с. 151]. У абодвух трактоўках як вызначальныя характарыстыкі жанру ў тым ці іншым выглядзе называюцца лаканічнасць, фрагментарнасць, ёмістасць і глыбіня. Гэтаксама ў абодвух выпадках падкрэсліваецца нешарагоvasць пятрогліфаў. Магнітнае пілавінне, з якім параўноўваюцца пятрогліфы, – гэта, з аднаго боку, парэшткі; з іншага, яно дазваляе ўбачыць, дзе і як праходзяць магнітныя палі.

Даволі часта пятрогліфы ўяўляюць сабой кароткае выказванне, якое падаецца як аксіёма, тэзіс, які неабавязкова развіваецца. Аднак многія з іх істотна не адрозніваюцца па аб’ёме ад філалагем, хоць, здавалася б, пятрогліф заяўлены як форма, яшчэ больш лаканічная. Напрыклад, філалагема “Беларускія рэкі як могількі” складаецца ўсяго з трох сказаў, што ўяўляюць сабой тры сведчанні правамоцнасці вынесенага ў загаловак тэзіса. Гэтаксама лаканічна, адным сказам, сфармуляваныя “Філалагема гістарычнага быцця беларусаў”, “Філалагема літаратуры ХХ стагоддзя”, “Філалагема генія”.

З іншага боку, асобныя са змешчаных у адпаведным раздзеле пятрогліфаў маглі б называцца філалагемамі, як, да прыкладу, дастаткова разгорнуты тэкст “Нянавісць да настаўніка”, або “Міфалагемы Дыкенса”, “Паляванне Хэмінгуэя”, “Падзенне Купалы”, у якіх філалагема разумеецца як цэнтральны матыў жыцця і творчасці: “Формула творчасці і жыцця Хэмінгуэя, яго міфалагема – паляванне і рыбалка” [3, с. 97]; “Філалагема Купалы – падзенне” [3, с. 114].

Як і ў філалагемах, у пятрогліфах аўтар імкнецца вызначыць сутнасць літаратурных або жыццёвых з’яў, само гэтае слова – *сутнасць* – з’яўляецца то ў загаловак (“Сутнасць драматургіі”), то ў саміх тэкстах (*Пераадоленне і ёсць сутнасцю літаратуры* [3, с. 83]). Заяўленая ім глыбіня сапраўды вытрымліваецца ў пятрогліфах, яны прысвечаны дастаткова маштабным тэмам: функцыі літаратуры, сусветная літаратура, сутнасць літаратурных родаў. Наогул сваімі тэмамі пятрогліфы супадаюць з філалагемамі. Напрыклад, для раздзела “Беларуская літаратура” гэта:

- канкрэтныя аўтары, іх жыццёвы шлях (таксама з ухілам у міфатворчасць або нечаканымі назіраннямі пра падабенства іх лёсаў): “Беларускі Янус”, “Разгадка Багдановіча”, “Два каморнікі”, “Беларускія Дантэсы”, “Загадка Крапівы”, “Крылатая Янішчыц”;

- творчасць пэўнага аўтара (з акцэнтам на яе прагнастычную функцыю, як “Прароцтвы Кірылы Тураўскага”, “Ян Баршчэўскі – беларускі Уэлс”, “Ластоўскі, Кадм і зубы цмока”), нечаканы погляд на яе, выяўленне сувязі даўняй літаратуры з сучаснай (“Тлумачэнне Купалаўскай хлапаманіі”, “Купала – дадаіст”, “Колас і Міцкевіч”);

- гістарычныя і літаратурныя сюжэты (“Жанчына кіруе дзяржавай”, “Вінаваты”), інтэрпрэтацыя апошніх (“Шляхта ў кашы паветранага балёна”), гістарычныя анекдоты (“Нараджэнні”, “Суіцыд на глебе літаратуры”, “Купала ў акопах”);

- архетыпы (“Чатыры настаўнікі”, “Мужык і дуда”, “Самотная нявеста”);

- гісторыя літаратуры (“Белліт як казус”, “Шлях ваеннай прозы”);

- актуальныя тагачасныя літаратурныя падзеі (“Адметнасць Бумбамліту”, “Тварэнне рарытэту”, “Паміранне “Крыніцы”);

- і ўрэшце – нацыянальны міф (“А беларусы ж нічога не маюць”, “Старая і маладая”).

З улікам усяго пералічанага выразна паўстае праблема размежавання пятрогліфаў і філалагем, якое падаецца практычна немагчымым па-за аўтарскім падзелам. Аднак многія з гэтых тэкстаў маюць характэрныя рысы эсэ: свабодная кампазіцыя, індывідуальныя меркаванні, ацэнкі, новыя альтэрнатыўныя трактоўкі, афарыстычнасць, разняволенасць стылю [5, ст. 1246–1247]. Кароткія формы маглі б быць кваліфікаваныя як нататкі/зацемкі – жанр, для беларускай літаратуры не новы (блізкімі паводле формы і тэматычнага абсягу падаюцца “Зацемкі з левай кішэні” Леаніда Галубовіча [4]). Згаданы вышэй творчы партрэт таксама шырока прадстаўлены ў айчынай крытыцы. Але Пятро Васючэнка прадпрымае спробу канцэптуалізаваць ужо вядомыя жанры, падаць іх праз пэўную агульную ідэю (тут гэта Першатвор, міфатворчасць і жыццятворчасць), індывідуалізаваць іх у тым ліку праз аўтарскае вызначэнне (у выпадку пятрогліфаў утворанае ад уласнага імені). Уласны досвед, індывідуальнасць аўтара, яго адметны погляд на літаратуру, спосаб мыслення пра яе высвечваецца ў гэтых тэкстах. І хоць у беларускай літаратуры, відавочна, і надалей будуць стварацца дзённікавыя запісы, нататкі на літаратурныя тэмы, аднак філалагемы і пятрогліфы наўрад ці могуць быць паўтораны і ўзноўлены, бо найперш іх адметнасць – у асобе аўтара.

ЛІТАРАТУРА

1. *Бурдзялёва, І.* Лабірынты Пятра Васючэнкі / *І. Бурдзялёва* // Выбраныя творы / *П. Васючэнка*. – Мінск : Беларус. навука, 2021. – С. 5–28.
2. *Васючэнка, П.* Ад тэксту да хранатопа / *П. Васючэнка*. – Мінск : Галіяфы, 2009. – 200 с.
3. *Васючэнка, П.* Адлюстраванні першатвора : Літаратура ў філалагемах і пятрогліфах / *П. Васючэнка*. – Мінск : Логвінаў, 2004. – 144 с.
4. *Галубовіч, Л.* Зацемкі з левай кішэні / *Л. Галубовіч*. – Мінск : БГАКЦ, 1998. – 219 с.
5. *Муравьёв, В. С.* Эссе / *В. С. Муравьёв* // Літаратурная энцыклапедыя тэрмінаў і паняццяў / *Рос. акад. наук, Ін-т науч. інформ. по обществ. наукам*. – М. : НПК «Интелвак», 2001. – Ст. 1246–1247.

6. *Спрынчан, А.* Хата для Моўчы / А. Спрынчан // Дзеяслоў. – 2007. – № 6. – С. 110–130.
7. *Barthes, R.* La mort de l’auteur [Ressource électronique] / R. Barthes. – Mode d’accès: https://monoskop.org/images/3/38/Barthes_Roland_1968_1984_La_mort_de_l_auteur.pdf. – Date d’accès: 23.03.2023.

УДК 821.161.3.09

А. У. Сузько (Мазыр)

БІБЛЕЙСКІЯ ВОБРАЗЫ І МАТЫВЫ Ў ПАЭЗІІ МАКСІМА ТАНКА

Ужо на самым пачатку сваёй творчай і палітычнай дзейнасці М. Танк заявіў аб непрыняцці рэлігіі, царквы. Але, відавочна, сялянскаму хлопцу, самай непарыўнай сувяззю звязанаму са стыхіяй народнага жыцця, з духоўнымі і маральна-этычнымі заветамі бацькоў, хрысціянскія каштоўнасці былі не чужымі і не здаваліся злачыннымі. Разам з тым М. Танк на старонках сваёй паэзіі стварае ўласны, самабытны і вольналюбівы біблейскі летапіс, у якім беларускія сяляне – пакутнікі і самаахвярныя працаўнікі, выключныя аптымiсты – паўстаюць у вобразах святых, сакралізаваных царквой. Згадаем яго паэму “Люцыян Таполя”, дзе самабытны майстра, выхадзец з народа пратэстуе не супраць рэлігійнай культуры, а супраць яе дагматычных, дэспатычных службаў, тыпалагічна ўвасобленых у вобразе біскупа Сямашкі. Герой, як і яго стваральнік, спрабуе рэканструяваць новую гуманістычную рэлігію і культуру, дзе б ушаноўваліся не адцягненыя ад заходнебеларускай рэальнасці паняцці і рэаліі, а жывыя людзі, грэшныя і высокадухоўныя адначасова.

Сапраўды, біблейскія, хрысціянскія вобразы і матывы ў паэзіі М. Танка праходзяць своеасаблівую ідэйна-мастацкую эвалюцыю. У заходнебеларускай творчасці паэта звароты да Бога, да абсалютнага розуму найчасцей чуюцца з вуснаў родных палітзняволеных, якія просяць літасці і міласэрнасці для сваіх пакутнікаў-мужоў, сыноў. Сам жа М. Танк і яго ролевыя героі-рэвалюцыянеры спадзяюцца не столькі на з’яўленне месіі, вызваліцеля, колькі на свае ўласныя сілы.

Але ўжо тут відавочна, што вобраз паэта, прарока свайго народа, надзяляецца месіянскімі характарыстыкамі. Так было і ў заходнебеларускі перыяд творчасці, і ў пасляваенны перыяд, калі ў зборніку “Каб ведалі” М. Танк паказвае трагічныя духоўныя і фізічныя вынікі вайны, асэнсоўвае яе з новых гуманістычных пазіцый. Пратэстуе супраць боскага маўчання перад ваенным ліхалеццем манах-дамініканец, узяўшы ў рукі не Біблію з яе гуманістычнымі заветамі, а камень (“Той дзень манах-дамініканец...”). Як свежага глытка паветра, абнаўлення, чакае прыходу новага паэта-месіі лірычны герой верша “Паэту”.

Пасляваенная лірыка М. Танка характарызуецца абаронай першаасноў быцця, вяртаннем да апявання прыгажосці, каштоўнасці жыцця (“Ave Maria!”, “Готыка Святой Анны” і інш.). Выкарыстоўваючы элементы хрысціянскага культу Багамаці, самаахвярнай жанчыны, ён услаўляе жыццё, разумее рэлігію як абмежаванне чалавечай прыроды. Але інтанацыі і словы хрысціянскага гімна гучаць у яго лірыцы надзвычай моцна і велічна.

Вызначальнай рысай універсальнага мастацкага мыслення М. Танка, сведчаннем яго высокай інтэлектуальнай і эстэтычнай культуры з’яўляецца інтэртэкстуальнасць яго паэзіі, аб чым сведчаць не толькі назвы яго паэтычных зборнікаў, але і ідэйна-мастацкі змест большасці вершаў. Невыпадкова назва аднаго з паэтычных зборнікаў – “Мой хлеб надзённы” – уяўляе сабой алюзію на біблейскі афарызм з Евангелля ад Мацвея [3, с. 7]. Калі ў хрысціянскай першакрыніцы выслоўе “хлеб наш надзённы” мае найперш духоўны сэнс, то ў паэтычным радку М. Танка яно набывае метафарычна-сімвалічнае значэнне і асацыіруецца з вяртаннем лірычнага героя да сялянскіх першаасноў жыцця з іх культурам зямлі-карміцелькі, хлеба. Так паэт абазначыў свае мастацкія прыярытэты, духоўныя дамінанты паэтычнага свету.

Выкарыстоўваючы традыцыі агіяграфічна-жыццёвай літаратуры, М. Танк услаўляе жыццёвы і працоўны подзвіг беларускага сялянства (вершы “Рукі маці”, “Стары каляндар”, “Мыццё бабкі Уляны”, “Жазло”, “Тайная вячэра” і інш.). Нездарма Л. Корань адзначала, што “ў часы атэізму-цынізму ён ушанаваў «у парэпанай раме дзвярэй», як на іконе, святых беларускіх пакутнікаў, сялян, чым цяжкім рукамі «у дзверы раю грукаць»” [2, с. 168]. Такім чынам, аналагам святога жыцця і духоўнай дзейнасці для М. Танка з’яўляецца сумленная стваральная праца.

Сваё па-сялянску іранічнае разуменне неўміручасці душы, адваротнае ад хрысціянскай версіі, падае М. Танк у вершы “Так супала, што вера мая ў багоў...”. Рэпрэзентуючы сябе як сялянскага сына, што *доўга трымаўся за плуг і сяўню*, лірычны герой паэта верыць толькі ў тое, што мае пад сабой рэальную жыццёвую аснову, што пацвярджае сам факт працягу жыцця – у жывучасць, у калашэнне і ў казку, паводле якой, *на тым свеце // Кожнаму земляробу даецца планета // Суцэльная, каб ён удоваль // Мог наарацца, // Насеяцца, // Нажацца* [4, с. 92]. Паэзія М. Танка – гэта арганічнае адзінства народных і абстрактна-хрысціянскіх уяўленняў пра жыццё, яго асновы. Таму, згодна з народнымі ўяўленнямі пра жыццё ў тым свеце, лірычны герой просіць, каб, адпраўляючы яго ў беззваротную далечыню, калі надыдзе час, не забыліся даць яму *світку святочную, акраец жытнёвага хлеба, сяўню, старыя юхтовыя боты*. Як заўважаем, у 60-я гг. у мастацкую сістэму Максіма Танка ёмка ўваходзіць “касмічная” вобразнасць, абумоўленая часам засваення чалавекам космасу, што дало магчымасць і самому паэту, і яго лірычнаму герою сумнявацца ў існаванні вышэйшых духоўных сіл, заявіць пра свой практычна-сялянскі “атэізм”.

Біблейская вобразнасць, а дакладней адно з імёнаў Бога ў іўдзейскай і хрысціянскай традыцыях – Саваоф – і яго выслоўе пра перамогу святла над цемрай, не толькі становіцца прадметам мастацкага пераасэнсавання ў аднайменным вершы (“Хай будзе святло!”), але і канцэптuallyна заяўлена як ключавая думка, назва цэлага зборніка 1970-х гг. Тэндэнцыйна гучыць у гэтым зборніку танкаўская іронія адносна хрысціянскіх каштоўнасцей, але, на нашу думку, ужо тут заўважаецца аўтарская схільнасць да карнавалізацыі хрысціянскай вобразнасці, што сведчыць аб неадназначным стаўленні паэта да рэлігійнага духоўна-маральнага і этычнага комплексу. Схільнасць да карнавалізацыі, якую М. Бахцін назваў “транспарціроўкай карнавалу на мову літаратуры” [1, с. 144], абумоўлена зваротам да вострых пытанняў сучаснасці. У сялянскім практычным розуме, як сведчыць аднайменны верш, усе выгоды жыцця маюць рэальную канкрэтную аснову, так і старая маці з верша моліцца за здароўе электраманцёра, які запаліў лямпачку ў хаце. Але, як заўважаем, старая жанчына *моліцца* – звяртаецца да Бога з просьбай даць здароўе і дабрабыт таму, хто дапамог ёй. Такім чынам, можна сцвярджаць, што асновы высокамаральнага духоўна-хрысціянскага быцця закладзены ў беларускім народзе на падсвядомым узроўні. Манцёр славіцца сваёй працай, але магутнай, выратавальнай сілай з’яўляецца Бог. Ці не аб гэтым паэтычны шэдэўр Максіма Танка, насычаны “атэістычнай вобразнасцю”?

Нягледзячы на тое, што даўно *зняверыўся ў малітвах*, лірычны герой, ужываючы прыём градацыі, таксама звяртаецца да Бога з просьбай засцерагчы людзей ад страшных вынікаў выкарыстання рэальнай і ўмоўнай зброі.

*Толькі адну яшчэ паўтараю –
Малітву да блізкіх,
У якой прашу,
Каб не праходзілі міма,
Калі ўбачаць у дзяцей запалкі,
У неразумнага – слова,
У злачынца – нож,
У нелюдзя – атамную бомбу* [5, с. 200].

Адчуваецца выдатнае веданне Максімам Танкам мастацкіх тэкстаў Бібліі і жаданне “падсвяціць” вострыя праблемы сучаснасці хрысціянска-біблейскімі артэфактамі (“Парог, вычасаны з успамінаў...”, “Калі з гары Сіная Маісей прынёс...”, “На біблейскую тэму” і інш.). Так, у вершы “Калі з гары Сіная Маісей прынёс...” паэт звяртаецца да праблемы маральна-этычнага аблічча чалавецтва, колькасць грахоў якога ў 100 разоў перавышае заяўленую ў “Дзесяці заповедзях”. Таму рагоча (ізноў відавочная прыкмета мастацкай карнавалізацыі! – А. С.) біблейскі спакуснік-змей. А вярблюд з верша “На біблейскую тэму”, персанаж выслоўя пра тое, што яму *лягчэй прайсці праз ігольнае вушка, // Чым багатаму ў рай*, убачыўшы свайго гаспадара за агароджай эдэму, разумее, што яго *ізноў ашукалі* [4, с. 237]. Такім чынам, хрысціянскія артэфакты і афарызмы, іранічна пераасэнсаваныя, карнавалізаваныя Максімам Танкам, выконваюць важную мастацкую ролю

ў актуалізацыі паэтам вечных каштоўнасцей і дазваляюць вызначыць узровень маральна-этычнай і духоўнай культуры грамадства. Канцэптuallyным з'яўляецца і той факт, што найбольш ёмістай і адэкватнай мастацкай формай для грунтоўных, філасофскіх высноў Максіма Танка становіцца жанр верлібра.

Выкарыстоўваючы старазапаветны вобраз каўчэга, паэт сцвярджае цэласнасць і ўсталяванасць сваёй мастацкай сістэмы, вернасць паэтычнаму слову і прызначанню. Згадаем, што адным з самых цяжкіх выпрабаванняў паэт лічыў выпрабаванне прайсці не праз біблейскія агонь, вяду і медныя трубы, а праз вернасць самому сабе, песні, жыццю. У мастацкай сістэме М. Танка вобраз каўчэга – сімвал трываласці, надзейнасці, уратавання, захоўвання пачаткаў жыцця, прызначаных для адраджэння (вершы “Песня мая – каўчэг...”, “Мой каўчэг” і інш.). Гарант трываласці канструкцыі каўчэга – рулявы, паэт, чалавек, ад якога залежыць не толькі асабісты яго лёс, але і лёс Сусвету.

Праз біблейскую вобразнасць паэт падкрэслівае не толькі духоўную сталасць лірычнага героя, але і яго амаль месіянскую адказнасць за лёс чалавечтства, якое займаецца самазнішчэннем, парушаючы сусветную раўнавагу.

Біблейская вобразнасць праходзіць у творчым свеце і свядомасці самога аўтара і яго лірычнага героя своеасабліваю эвалюцыю. Пачынаючы з 80-х гадоў ХХ стагоддзя, у такіх зборніках, як “Збор калосся”, “Мой каўчэг”, усё больш настойліва і трывала заяўляе пра сябе сістэма хрысціянскіх каштоўнасцей. Максім Танк часта выкарыстоўвае жанр малітвы, звяртаецца да Бога, называючы яго *Усёмагутны, Літасцівы, Божы*. На нашу думку, такая з'ява абумоўлена не столькі зменай духоўных прыярытэтаў, колькі грунтоўнасцю яго генетычнай духоўнасці, агульнагуманістычных перакананняў і спавядальнасцю паэзіі. Так, у вершы “Supplicatio” (з лац. – *малітва*) лірычны герой просіць Бога не вяртаць яму са спазненнем *розум, // Вушам – слых, // Вачам – відушчасць, // Вуснам – голас* [6, с. 102]. Сумняваючыся ў магчымасці даравання ўласных грахоў, лірычны герой М. Танка гаворыць пра непамерную велічыню грахоў самога стваральніка чалавека: *Мне нават цяжка // Пералічыць // Усе свае грахі, // Пралікі. // Толькі што яны // У параўнанні / З тваімі, // Створца Чалавека?* [6, с. 200–201]. Такое вольнае абыходжанне са святынямі хрысціянскага культу абумоўлена найперш гуманістычнай канцэпцыяй М. Танка. Ад духоўнага апусташэння і іншых грахоў просіць ратаваць чалавечтства лірычны герой верша “З даўніх запаведзяў”: *З даўніх запаведзяў сёння // Паўтараю я нязменна: // Ратуй, Божы, ад вар'яцтва // Нематы і засляплення, // Ад пярэваратняў, злыдняў, // Ханжаскіх богаслужэнняў, // Пошасці, // вайны, // бясхлеб'я, // Нашых душ апусташэння* [6, с. 281].

Адной з праяў духоўнага апусташэння, на думку М. Танка, з'яўляецца здрадніцтва. У асэнсаванні праблем вернасці і здрадніцтва, велічнасці чалавечай душы і глыбіні чалавечага падзення паэт найчасцей звяртаецца да біблейскага вобраза апостала-зрадніка Іўды (вершы “Асіна”, “Іўдавы сярэбранікі” і інш.). Сваю паэтычную версію дрыжання лісця асіны падае М. Танк у верлібры “Асіна”:

*Доўга Юда блукаў
Паміж дрэў,
Упрошваючы іх
Даць яму забыццё.
І толькі адна асіна
Злітавалася.
Але, адчуўшы цяжар
Яго злачынства,
Цяпер дрыжыць
І дрыжыць
Усёй сваёй лістотай [6, с. 132–133].*

Знішчальнай, забойчай сілай валодаюць і сярэбранікі Іўды, выпадкова знойдзеныя чортам-нумізматам:

*Ды раптам дзіка ўзвыў,
Нібы схапіла
Вогненная зяпа.
Цяпер сядзіць,
Залезшы пад абрыў,
І дзьме на свае
Спаленыя лапы [6, с. 174].*

Асэнсоўваючы маральна-этычны і духоўны мікраклімат грамадства канца XX стагоддзя, паэт усё часцей выкарыстоўваў матывы біблейскага Апакаліпсіса. Лірычны герой верша “Апакаліпсісны” ўжо за першай сарванай пячаткай *убачыў трагедыю пачатак*. Але цікаўнасць прымусіла зрываць іх адну за другой, а ў выніку – ён апынуўся перад будучыняй невядомай, якая пагражае яшчэ больш жахлівымі бедамі, адной з якіх з’яўляецца Чарнобыль (“Просьба аб дараванні”, “З новага Апакаліпсіса”, “Відаць, ад найвышэйшага прысуду...” і інш.). Пра цыклічнасць чалавечай гісторыі, яе замкнёнасць на тэхнагенных і духоўных катастрофах, адной з якіх з’яўляецца, на думку М. Танка, аварыя на Чарнобыльскай АЭС, гаворыць ён у адным з названых вершаў:

*Відаць,
Ад найвышэйшага прысуду
Нельга ўратавацца,
Бо нат
Калі папэнціла нам
У Дзень Гневу
Услед за Лотам
Выбрацца з Садома
І ўцячы
За трыдзець зямель,
Нябёс, вякоў, –
Зноў трапілі ў другі Садом
Чарнобыль [6, с. 286–287].*

Такім чынам, біблейскія вобразы і матывы ў мастацкай сістэме Максіма Танка падпарадкаваны задачы актуалізацыі вечных каштоўнасцей.

ЛІТАРАТУРА

1. *Бахтин, М.* Проблемы поэтики Достоевского / М. Бахтин. – 2-е изд. – М., 1963.
2. *Корань, Л.* Постаць Максіма Танка / Л. Корань // Цукровы пеўнік : Літ.-крыт. арт. – Мінск : Маст. літ., 1986. – С. 167–168.
3. Новы Заповіт. Псалтыр / пер. В. С. Сёмуха. – Мінск : ВЦ “Бацькаўшчына”, 1995.
4. *Танк, М.* Збор твораў : у 13 т. / М. Танк ; НАН Беларусі, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы ; рэд. тома В. П. Рагойша ; падрыхт. тэкстаў і камент. В. У. Карачун . – Мінск : Беларус. навука, 2007. – Т. 4: Вершы (1964–1972). – 384 с.
5. *Танк, М.* Збор твораў : у 13 т. / М. Танк ; НАН Беларусі, Ін-т мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы ; рэд. тома В. П. Рагойша; падрыхт. тэкстаў і камент. В. У. Карачун, Т. У. Мархель. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – Т. 5: Вершы (1972–1982). – 448 с.
6. *Танк, М.* Збор твораў : у 13 т. / М. Танк ; НАН Беларусі, Ін-т мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы ; рэд. тома В. П. Жураўлёў ; падрыхт. тэкстаў і камент. Т. У. Мархель. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – Т. 6: Вершы (1983–1995). – 454 с.

УДК 398.221:398.4(=161.3)

С. А. Вяргеенка (Гомель)

РЭАЛЬНАСЦЬ І МІФ, АБО КАРЦІНА СВЕТУ ПРАЗ ПРЫЗМУ НАЎНА-МІФАЛАГІЧНАГА СВЕТАПОГЛЯДУ

Тэксты фальклорных твораў захавалі і данеслі да нас праз тысячагоддзі прынцыпова важныя элементы архаічных уяўленняў нашых продкаў пра навакольнае асяродзе, з мазаічных элементаў якіх вымалёўваецца даволі ясная традыцыйная канфігурацыя свету. Само паняцце “карціна свету” належыць да ліку фундаментальных і службыць для адлюстравання, спасціжэння, вывучэння жыцця грамадства, чалавека, яго ўзаемаадносін са светам і Сусветам. У сваім даследаванні мы паспрабавалі высветліць, як і на якой аснове складвалася ўяўленне аб светабудове і якім чынам гэта адбывалася ў замоўным жанры.

Замовы ўзніклі ў той дагістарычны час, калі наш старажытны продак жыў і выжываў у перыяд панавання прыроды, калі па спосабе існавання мала чым адрозніваўся ад, як бы мы цяпер казалі, “братоў нашых меншых”. Таму натуральна лічыў сябе часцінкай прыроды, а стыхіі, аб’екты, прадметы (дрэва, звер, птушка, камень і г.д.) сваімі “братамі і сёстрамі” (А. Ф. Лосеў), бо, як і ён сам, яны з’яўляюцца членамі адной сям’і – маці-прыроды. Тады зусім зразумела, калі ў замове “Ад начніц” сустракаем: “Курачкі-сястрычкі, наце вам хлеб-соль, а дзіцяці (імя) сон” [1, с. 239, № 933], або “Залатнічок

мой, братка мой, з чаго ты ўсхадзіўся?..” [1, с. 196, № 725], “Ой, вы, зоркі-зарнічкі, все родненькія сястрычкі ... Забярыце гэтай (імя) крыксы, плаксы, занясіце на сіняе мора...” [1, с. 248, № 974]. Такія роднасныя азначэнні мы ўспрымаем не столькі як фігуры мовы, колькі адзнакі светапоглядных уяўленняў непадзельнага адзінства мікра- і макрасвету: “Ты, маць-сыра зямля, благаславі гэту траву рваць. Ты яе врадзіла для чалавека... на пользу” (запісана ад Шупан В.Ф., 1937 г.н., в. Хракавічы Брагінскага р-на*). Гэтыя і шматлікія іншыя прыклады даюць магчымасць гаварыць, што міфалагічная карціна свету ўяўляецца старажытным чалавекам тоеснасцю макракосма (Сусвета) і мікракосма (чалавека), бо калі “не болит земля, не болит небо, не болит солнце, не болит месяц, то и у рабы (имя) почки не ноют, не болят” [1, с. 220, № 828]. Тут варта нагадаць, што найбольш старажытнымі светапогляднымі ўяўленнямі чалавека (і гэта яскрава адлюстравана ў замоўным жанры) з’яўляецца анімізм (адухаўленне) і адзін з яго відаў антрапамарфізм, калі прадметы, рэчывы, стыхіі і да т.п. чалавек надзяляе тымі ўласцівасцямі, якімі валодае ён сам: уменнем гаварыць, магчымасцю думаць, адчуваць, расці, адным словам жыць. З гэтымі, ва ўсім падобнымі да сябе, разумнымі аб’ектамі чалавек уступае ў кантакт, звяртаецца з просьбамі: “Дзёгаць, дзёгаць, вазьмі курыную слепату, дай светлых глазушак” [1, с. 265, № 1045], або “Як ты, бяроза, і ты, крапіва, прыгажуетесь, дык дайце і мне, рабе Божай, сваёй красаты ды сілы з ветвей ды з зямлі з-пад карэнікаў...” [1, с. 285, № 1121]. Такія ўяўленні былі настолькі трывалымі, што спатрэбіліся тысячагоддзі паступовага развіцця чалавека, каб адбыўся разрыў гэтай знітаванасці, тоеснасці, і чалавек перастаў атаясамліваць сябе з прыроднымі аб’ектамі і пераносіць на іх свае мажлівасці, жыццёўладкаванне і г.д. Але генетычная памяць аб роднасці ўсяго з усім не знікла бяследна, а перайшла ў іншы фармат, фармат мастацкай культуры, даўшы жыццё мастацкай тропіцы, у прыватнасці ўніверсальнай мастацка-даўгавечнай метафарыстыкі, якая з’яўляецца ядром замоўнага жанру. І цяпер, калі наш старажытны аўтар замовы “Для пчол” [2, с. 36, № 11] малюе сям’ю пчол падобнай на людскую сям’ю, мы ўспрымаем гэта як метафару, ды і само вызначэнне пчалінага роя найменнем “сям’я” намі ўжываецца па аналогіі. Сапраўдная сям’я з яе іерархічнай пабудовай гэта матка (“ліпа красная дзівіца”), бацька (“труцень Іван”) і дзеткі-пчолкі. Адчуваюцца дакладна арганізаваныя працоўныя абавязкі: маці і бацька, “параней уставайце, сваіх дзетак пабуджайце і пасылайце іх у цёмныя лясы, у шчырыя бары”. Сям’я трымаецца на непарушных маральна-этычных законах і галоўны з іх – вынесенае ўдарным акордам заключнае параўнанне “як маці зямлі, свайго месца пільнуйцеся”. Сям’я моцная згуртаванасцю, таму бацькі вучаць сваіх дзетак-пчолак: “саграбайцеся, злятайцеся. Да чужых пчол не лятайце і чужых да сябе не пускайце”. Усё тут поўнасцю суадносіцца з рэаліямі народнага (сялянскага) жыцця, яго светаадчуваннем. Бацькі папярэджаюць сваіх дзетак, што “чужыя” могуць парушыць заведзены парадак у сям’і (“чужых да сябе не пускайце”), чужыя могуць прынесці зло, навучыць нядобраму, таму лепш ад іх трымацца далей. Так

у сістэму базавых каштоўнасцей аўтэнтоннай (мясцовай па паходжанні і доўгатэрмінавай па часе “жыць вам тут сто лет і зім”) уключаецца бінарная апазіцыя “свій–чужы”, якая належыць да канцэптальных маркераў этнакультурнага кода нацыі. Можна сцвярджаць, што катэгорыя “свой” у беларускай этнакультуры характарызуецца даволі распацаваным комплексам маральна-этычных правілаў, перакананняў. Іх павінен прытрымлівацца кожны член соцыума, а адным з асноўных з’яўляецца “чужога не хачу і свайго не папушчу” (запісана ад Бабковай Г.П., 1902 г.н., в. Хальч Жлобінскага р-на), “чужога не бяры і свайго не кідай” (запісана ад Ахрамчык Н. М., в. Забалацце Акцябрскага р-на). За межамі сваёй прасторы (свету, жылля, хаты) пачынаецца чужы свет, чужая прастора. Катэгорыя “чужы” паясняе, што асоба не звязана сямейнымі сувязямі (стасункамі), месцам пражывання, яна выдзяляецца паводзінамі, парушае прынятыя ў аўтэнтонным супольніцтве, правілы маральна-этчнага кодэкса і г.д. Зразумела, што ўсё, што тычыцца “сваіх”, ацэньваецца пазітыўна, а “чужых” – негатыўна. Такая ж маральна-ацэначная пазіцыя спрадвеку дамінавала пры асэнсаванні блізкіх да разгледжанай апазіцыя мой–твой, далёкі–блізкі, дабро–зло.

Катэгорыя “дабро”, “зло” і аб’екты, стыхіі, вобразы, існасці, якія іх рэпрэзентуюць, з’яўляюцца неад’емнай часткай найўна-міфалагічнай канфігурацыі свету, семантызуюць асаблівасці нацыянальнай свядомасці беларусаў, раскрываюць іх багаты духоўны свет і спецыфічную моўную карціну светабудовы.

Адна з адметных асаблівасцей, якая характарызуе міфалагічныя ўяўленні усходніх славян, – наяўнасць у фальклорных творах нагул і ў замовах у прыватнасці прадстаўнікоў двух варожых сіл: сілы дабра (пасланнікі Белабога) і зла – ліха (воінства Чарнабога). Так склалася гістарычна, што больш захаваліся якраз яны, прадстаўнікі нячыстых сіл. Адным з вобразаў, звязаных з ключавым у вуснай народнай творчасці дэманалагічным персанажам, з’яўляецца чорт.

Культурнае засваенне, а потым з часам і вывучэнне наваколля старажытным чалавекам пачынаецца з назірання, супастаўлення, параўнання – вынікі іх як будаўнічы матэрыял і выкарыстоўвае чалавек пры фарміраванні карціны свету. Зямля пад нагамі, неба над галавой гіпатэтычна маглі стаць калі не першай, то адной з першых цаглінак у падмурку народна-найўнай канцэптасферы, утварыўшы першую бінарную апазіцыю верх–ніз. Вертыкаль светабудовы была канчаткова сфарміравана, калі “ўкаранілася” і дапоўнілася трэцяй сферай – падзямеллем. Склалася ўнікальная трох’ярусная сістэма са сваімі насельнікамі, са сваімі правіламі жыццёўладкавання: “Сам Гасподзь – на небе, а цар – на зямлі, мядзведзь – у лесе, а мяртвец – у зямлі” [1, с. 295, № 1169]. Верхні свет – неба. Яго насельнікі небажыхары: боствы, анёлы, святыя душы праведнікаў (вырай). Звестак пра язычніцкіх багоў захавалася мала. Так, скажам, пра тое, што было боства Род, можна меркаваць хіба што па вялізнай лексічна-тэматычнай групе слоў з каранем *-род-* (*родзіч, род, нараджэнне, Радзіма, прырода, раднік* і многія іншыя). Больш пашанцавала,

напрыклад, боству(ам) Сонца. Агульнавядома, што славяне пакланяліся Даждзбогу – богу сонечнага святла, цяпла як умовы жыцця, а сонечны дыск “дневное око” – гэта быў бог Хорс. Яўныя рудыменты шанавання язычніцкіх небажыхароў мы знаходзім у замове, запісанай у в. Гарадзец Рагачоўскага р-на ад Талашовай Г. Дз., “Пры выгане скаціны ў поле”: “Красна сонца і ясен свет, і з лунамі яснымі, і звёздамі частымі, і з зорачкамі вогненнымі, і ранішняй расой і з вячэрняй, і сушу і мора асычаеш, і маць-сыру зямлю ўграваеш. І з вясеннім цяплом, і з летнім агнём і ўгрэй, упар зямлю, распусці зялёну траву па лясах, па лугах, па канавах, па кустах. І сахрані ты маіх мілых жыватоў ад усякага ліха”. Зусім іншыя персанажы дапамагаюць гаспадарам пры выпасе: “валы, каровы, лашаты, коні, цяляты, свінні, парасяты, овцы, ягняты на сіняе мора, у шырокае поле ўганяю... Сам Гасподзь з неба прысылае трох ангелаў з залатымі пужкамі. Два сзаду паганяют, трэці – наперад забягае, пужкаю дарогу перасякае, сваёй рызай дарогу ўсцілае...” (запісана ад Лузік З.І., 1934 г.н., п. Майскі Брагінскага р-на). Мяняюцца не толькі дзеючыя асобы, мяняецца архітэктоніка твора – з’яўляецца цырыманіяльная ўступная частка з маленнем Богу і паклонамі: “Першым разам, Божым часам Госпаду Богу памалюся, Прачыстай Мацеры, ангельскаму дзянёчку і святой пятніцы пакланюся”. Сам стыль мяняецца: становіцца больш стрыманым, лаканічным – апісанне дзеяння ангелаў, дарэчы, не адрозніваецца ад дзеянняў звычайнага пастуха з падпаскам, падаюцца ў стрымана апісальнай элептычнай форме. З эпітэтаў толькі *залатыя пужкі*, канешне, гіпербалічны, бо гэта ж пастухі-анёлы; пры пераліку худобы асіндэтон – пратакольна дакладна, ясна, нічога лішняга, неяк па-канцылярску. У першым прыкладзе полісіндэтон і блізкая па функцыі шматпрыназоўнікавасць робяць фразу меладычнай, замаўляльнік пяшчотна люляе кожны аб’ект, да якога дакранаецца, эпітэтам выражае свой сардэчны паклон і краснаму сонцу, і яснаму свету, і частым звёздам, і вогненным зорачкам. Гэта прадмет асобнай гаворкі, але так наш продак адчувае прыродны свет, прыгожы, гарманічны, знітаваны шчырай душэўнай і духоўнай пачцівасцю да сваіх Багоў – Красна Сонца (Дажбога), яснага месяца (Хорста), Маці – сырой зямлі (Макошы).

Сваім маштабна-касмічным малюнкам, узбуйненымі вобразамі-сімваламі замовы выявілі даволі дэталёва распрацаваную карціну свету, месца чалавека ў ім і любоў да маці прыроды, да маці-сырой зямлі. Частотнае фразеалагічнае злучэнне “маць-сыра зямля” – гэта не проста фігура мовы, а лаканічна сфармуляванае спаконвечнае перакананне славянiна-земляроба, якое агучыла Шчадрова З. А. (1937 г.н. в. Целяшы Гомельскага р-на): “Зямля – гэта маць, а неба – аецц... Зямля адна на свеце, як наша матка, бо ўсе мы ад яе радзіліся... Зямля святая, яна ўсё родзіць, яна пестуе нас з маленства, яна нас корміць і поіць, а як прыдзе час, захаве нашы косці”. Аднак каб выканаць свае шматлікія і найважнейшыя функцыі (“усё родзіць ... яна нас корміць і поіць”), маці зямлю (жаночы пачатак – Макош) павінен апладніць, “напаіць нябесным малаком – дажджом, расой” неба-бацька (мужчынскі

пачатак – Род). У цэнтры касмаганічнай міфалогіі – свяшчэнная іерагамія Неба і Зямлі. Ва ўяўленні старажытнага чалавека менавіта гэты акт “соітця” даў пачатак зараджэнню ўсяго існага і навучыў чалавека (ды і ўсіх іншых шматлікіх дзяцей гэтай сямейнай пары) адносінам паміж мужчынам і жанчынай, паміж гаспадаром і хлебнай нівай і г.д. для прадаўжэння рода. Каб зямля дала плод – зерне, яе трэба араць (апрацоўваць), засяваць (апладняць). Святыя навучылі чалавека галоўным гаспадарчым работам і, дарэчы, гендарнаму раздзяленню абавязкаў: “Святы Аўрам землю араў, святы Ілья землю сеяў, святая Прачыстая вялела маёй кароўке з зямлі збіраці, а мне збор аддаваці да падоенай стаяці” (запісана ад Падчанка В. К., 1924 г.н., в. Хракавічы Брагінскага р-на). Як пераконваюць нават толькі прыведзеныя прыклады, яны “адгукаюцца міфалагічнай даўніной” (В. Новак), і яшчэ ў большай ступені гэта пацвярджаюць народна-міфалагічныя ўяўленні пра зараджэнне Зямлі, што зафіксавана ў мемаратах нашых інфарматараў. У пераважнай большасці нашы рэспандэнты апавядаюць пра стварэнне Зямлі Богам за 6 дзён, а “на сёмы адпачываў” (пераказ біблейскага сюжэта): “Свет быў створаны Богам за 6 дзён. Да пачатку свету ўсюды была цемра і хаос, але Бог не хацеў, каб усё засталася так, і за 6 дзён ён стварыў свет. Вада, якая была пад небам, сабралася ў адно месца – гэта і была зямля, на ёй сталі расці розныя травы, дрэвы. На цвёрдым небе былі пастаўлены сонца, луна і зоркі, каб асвяшчальнікі землю” (запісана ад Драбышэўскай Н. І., 1928 г.н., г. Гомель), або “Свет зрабіў Бог за 7 дзён. Спачатку зрабіў зямлю і ваду, пазней – звяроў, апошнім – чалавека... Зямля находзіцца ў цэнтры сусвету, і яна адна. Зямля плоская, яна заканчваецца там, дзе пачынаецца вада. Вада – край света...” (запісана ад Цалко А. П., в. Глініца Мазырскага р-на). Зусім лагічна, калі Бог стварыў Зямлю, то і назва Божы свет (белы, гэты свет) гэтаму найбольш адпавядае.

Як прызнаецца Драбышэўская Н. І., яна ведае і больш экзатычную гісторыю “пра пабудову свету: вялікі акіян, у якім плавалі тры вялікія кіты, якія дзяржалі на сваёй спіне трох сланоў. Сланы дзяржалі тарэлку, над якой вісеў купал, на якім былі прыбіты зоркі, сонца і луна”. Падобныя апавяды (з некаторымі зменамі) даволі распаўсюджаны. Так, у п. Бальшавік Гомельскага р-на ад Логвінавай М. М., 1924 г.н., мы пачулі такую версію: “Раней лічылі, што зямля стаяла на вялізнай чарапасе, якая ляжала на спінах трох сланоў, а сланы – на трох кітах, якія плавалі ў акіяне”. Рэдуцыраваны варыянт разглядаемага сюжэта сустраўся ў замове “Для лячэння каровы” (запісана ад Ахрамчык Н. М., в. Забалоцце Акцябрскага р-на): “Як заснавана зямля на трох кітах, на трох кіціцах, як з месца на месца зямля не шавеліцца, так бы любая скацінка ... з месца не шавялілася”. Тэкст замовы – рэдкі прыклад доказу таго, што сапраўды “кароткасць – сястра таленту”, і для стварэння складанага малюнка сусветнага маштабу – заснавання зямлі і яе месца ў касмічнай прасторы – аўтару-творцу аказалася зусім дастаткова абраць даволі лаканічнае словазлучэнне, узмацніўшы ўжо прывычны сюжэт пра трох кітоў яшчэ і трыма кіціцамі, якія ўсе гуртам

трымаюць зямлю, у той час, як у традыцыйным варыянце кожны наступны персанаж(ы), становячыся на спіны папярэдніх, утвараюць пірамідальную фігуру.

Мы звярнуліся толькі да некаторых пацверджанняў светапоглядных уяўленняў нашых старажытных продкаў, што знайшлі адлюстраванне ў фальклорных творах, у прыватнасці, у творах замоўнага жанру. Згодна з міфалагічнымі поглядамі (перакананнямі) нашага продка, сусвет яўляе сабой упарадкаваную культурную тэрыторыю (у процівагу хаосу), скампанаваную па вертыкальнай і гарызантальнай восі з розных фрагментаў-складнікаў.

* Выкарыстаны матэрыялы фальклорнага архіва кафедры рускай і сусветнай літаратуры ўстановы адукацыі “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”.

КРЫНІЦЫ ПРЫКЛАДАЎ

1. «Гаючае слова роднай зямлі» (беларускія лекавыя замовы) : Фальклорна-этнаграфічны зб. / аўтар уступ. арт., аўтар-уклад. С. А. Вярзеенка. – Гомель : Барк, 2013. – 340 с.
2. Замовы / уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г.А. Барташэвіч ; рэдкал.: А.С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 597 с.

УДК 821.161.3.09

І. А. Бурдзялёва (Мінск)

СІНТЭЗ КУЛЬТУРНЫХ ТРАДЫЦЫЙ У ТВОРЧАСЦІ В. МАРЦІНОВІЧА

Сучасны літаратурны працэс вызначаецца плюралізмам і шматпланавасцю, дыялектычнымі суадносінамі мастацкай традыцыі і наватарства, разнастайнымі жанрава-стылёвымі эксперыментамі, ідэйна-тэматычнымі і вобразна-выяўленчымі пошукамі пісьменнікаў, прыналежных да розных мастацкіх кірункаў і плыняў. У гэтым поліфанічным працэсе вылучаецца адметная постаць Віктара Марціновіча, чья творчасць выклікае супрацьлеглыя ацэнкі крытыкаў і літаратараў, але мае нязменную папулярнасць сярод чытачоў. Як характэрную рысу творчасці В. Марціновіча варта падкрэсліць зварот пісьменніка да традыцыі і мастацкага досведу найперш сусветнай літаратуры, да выпрацаваных у ёй жанравых узораў, устойлівых культурных тэм, стэрэатыпных характараў і сітуацый. У сувязі з гэтым некаторыя даследчыкі адносяць творы В. Марціновіча да масліту, супрацьпастаўляючы іх высокай, “сур’ёзнай” літаратуры, якая прэтэндуе на значныя мастацкія адкрыцці, фарміраванне вызначальных тэндэнцый і вектараў літаратурнага развіцця.

Тым не менш помняцца заклікі “Тутэйшых” ствараць тую самую масавую беларускую літаратуру, каб вярнуць ў яе чытача і разамкнуць своеасаблівае інтэлектуальнае гэта вакол беларускамоўнай літаратуры. А. Аркуш у праграмным артыкуле “Спроба маніхвэсту” слухна акрэсліў тое зачараванае кола, у якое трапляюць беларускамоўныя аўтары: «Прасцей рабіць элітарную літаратуру – мадэрную паэзію, філасафічную прозу, альтэрнатыўную драматургію, бо... аматар беларускага прыгожага пісьменства пераважна інтэлігент, якога не вабяць “эмануэлі” і “анжалікі» [1, с. 5]. Гэты заклік і па сёння застаецца актуальным, бо аўтараў, якія б актыўна шчыравалі на гэтым полі, па-ранейшаму мала. Разам з тым незвычайная папулярнасць твораў В. Марціновіча, доўгія чэргі чытачоў падчас аўтограф-сесіі, прычым чытачоў “якасных”, начытаных, дасведчаных (а іншыя беларускамоўную літаратуру сапраўды не чытаюць), паказваюць, што такая літаратура запатрабавана. І ўвогуле, ці можам мы ў сучасных варунках, калі да беларускамоўнай літаратуры звяртаецца найперш адукаваны чытач з добрым мастацкім густам, адносіць падобныя творы да літаратуры масавай? Да таго ж, аўтары «высокіх» тэкстаў ахвотна выкарыстоўваюць прыёмы і знаходкі жанраў масавай літаратуры, а многія творы, якія ў свой час вызначаліся як масліт, перайшлі ў шэраг літаратурнай класікі.

Адна з прычын добрай чытабельнасці твораў В. Марціновіча ў тым, што ў жанравых адносінах яны сапраўды блізкія да так званай формульнай літаратуры. Менавіта такое вызначэнне прапанаваў на замену паняцця «масавае або папулярнае літаратура» амерыканскі філолаг Джон Кавэлці ў працы “Прыгоды, тайна, любоўная гісторыя: формульныя апавяданні як мастацтва і папулярная культура” (*Cawelti John G., Adventure, Mystery, and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture. Chicago: University of Chicago Press, 1977*). Высновы сваёй працы Д. Кавэлці характарызуе як вынік сінтэзу вывучэння жанраў (дэтэктыў, баявік, любоўная гісторыя, прыгоды, жахі, фэнтэзі і інш.) і архетыпаў, даследавання міфаў і сімвалаў ў фальклорнай кампаратывістыцы і антрапалогіі. “Формулы ў маёй трактоўцы – гэта сродак абагульнення ўласцівасцей вялікіх груп твораў праз вылучэнне пэўных камбінацый культурнага матэрыялу і архетыповых мадэлей апавяду. Гэта паняцце карыснае перш за ўсё таму, што спрыяе выяўленню заканамернасцяў у развіцці калектыўных фантазій, уласцівых вялікім групам людзей, і выяўленню асаблівасцяў гэтых фантазій у розных культурах і ў розныя перыяды часу” [4]. Такім чынам, формулу Д. Кавэлці апісвае як архетыповую мадэль апавяду, увасобленую ў вобразах, сімвалах, матывах і міфах канкрэтнай культуры. Натуральна, літаратурныя жанры таксама маюць набор пэўных тэм, ідэй, абавязковых сцэн, сістэм персанажаў, стыль і лексіку, таму ў плане апавядальніцкіх канструкцый паняцце формулы і жанру, на думку Д. Кавэлці, тоеснае: “Формула – гэта камбінацыя, або сінтэз, шэрагу спецыфічных культурных штампаў і найбольш універсальных апавядальніцкіх форм або архетыпаў. Шмат у чым яна адпаведна традыцыйнаму літаратурнаму паняццю жанру” [4].

Адметна тое, што Д. Кавэлці не толькі аспрэчвае погляд на формульную літаратуру як на з’яву ніжэйшага парадку ў мастацкай іерархіі, але і ставіць яе вышэй за элітарную, зразумелую і даступную вельмі абмежаванаму колу. Яна мае бяспрэчнае права на існаванне і выконвае шэраг найважнейшых функцый, без якіх узнікае праблема камунікацыі мастацкай літаратуры – чытач. Апрача задавальнення і адпачынку ад інфармацыйнага ціску грамадства, “даўняе знаёмства чытачоў з формулай дае ім ўяўленне пра тое, чаго чакаць ад новага твора, тым самым павышаецца магчымасць зразумець і аданіць у дэталях новы твор” [4].

Стандартнасць і паўтаральнасць формулы нараджае праблему арыгінальнасці, прымушае аўтараў шукаць унікальныя і незвычайныя спосабы мастацкай рэалізацыі формульнага сюжэта. Д. Кавэлці піша, што гаворка ідзе пра здольнасць надаць новае жыццё стэрэатыпам і майстэрства па-новаму выкарыстаць сюжэт і абставіны, не парушаючы межаў формулы, што асабліва важна ў формульным мастацтве высокай якасці. Поспех формульнага твору мае тады, “калі задавальненне, уласцівае успрыняццю прывычнай структуры, дапаўняецца прыўнясеннем новых элементаў у формулу або асабістым бачаннем аўтара” [4].

Віктар Марціновіч не толькі прапануе арыгінальныя спосабы выкарыстання формульных сюжэтаў, ён іх мадыфікуе і спалучае ў межах аднаго твора, насычае актуальным зместам і канкрэтным культурным матэрыялам. Такім чынам, чытач бачыць незнаёмае і новае ў знаёмым. Арыгінальнае і нечаканае мастацкае ўвасабленне як нацыянальна-актуальнай праблематыкі, так і адвечных, антрапалагічна-ўніверсальных быццёвых пытанняў, іх цікавая трактоўка і асвятленне робяць творы В. Марціновіча запатрабаванымі беларускім чытачам і замежным. Невыпадкова творы пісьменніка перакладаюцца на розныя мовы і ў кантэксце іншых культур таксама выклікаюць цікавасць. Назваць творы В. Марціновіча чыстым маслітам ніяк не выпадае. Пісьменнік умела выкарыстоўвае формульныя мадэлі як калектыўныя прадукты культуры, але апрача займальнасці ў яго творах бачыцца і філасофскі змест, і зварот да найважнейшых пытанняў часу.

Рэаліі беларускага быцця, нацыянальныя архетыпы, алюзіі і спасылкі на творы айчынай класікі суседнічаюць у творах Марціновіча з заходнееўрапейскім культурным матэрыялам, са спасылкамі і часам іранічнай гульнёй з заходнееўрапейскімі філасофска-эстэтычнымі канцэпцыямі. Адзін з яго твораў, раман “Мова”, крытыка назвала лінгвістычным баевіком. Так, тут ёсць падпольная арганізацыя, сачэнне, баявая спецаперацыя, выбухі, смерці і іншыя атрыбутыўныя рысы. Але найперш твор напісаны ў рэчышчы сацыяльнай антыўтопіі і па сваіх формульных характарыстыках адпавядае раманам О. Хакслі «О дзіўны новы свет» і Р. Брэдберы “451 градус па Фарэнгейту”, творам пісьменнікаў, якія разам з Д. Оруэлам і вызначылі кананічныя рысы жанру. Формульныя рысы антыўтопіі абумовілі хранатоп рамана В. Марціновіча, яго сюжэт і фабулу: падзеі разгортваюцца ў закрытай і адасобленай дзяржаве, якая паўстала пасля нейкіх катастрафічных падзей,

замкнёная прастора агрэсіўная для чалавека, бо робіць яго жыццё празрыстым і падкантрольным магутным спецслужбам, асоба стандартызуецца і дэперсаніфікуецца, а ў бездухоўным грамадстве фарміруецца агульная свядомасць, ціску таталітарнага грамадства супрацьстаяць асобныя героі і іншыя заканамернасці жанру.

Твор адметны арыгінальнасцю аўтарскай ідэі і нетрывіяльным мастацкім вырашэннем традыцыйнай і вельмі балючай для беларускай літаратуры тэмы: ролі мовы ў самавызначэнні і самазахаванні нацыі. Беларуская мова робіцца для такой дзяржавы ворагам нумар адзін, бо абуджае загнаных ў падсвядомасць пачуцці і эмоцыі і тым самым выводзіць людзей з-пад кантролю грамадства. Мова дае магчымасць адчуць сваю сувязь са страчанай культурай, гісторыяй, духоўнымі здабыткамі. Яна вяртае індывідуальнасць і адметнасць светаадчування, зафіксаваныя менавіта ў мове. Для падмацавання мастацкай ідэі твора аўтар спасылаецца на словы Р. Барта, змешчаныя ў якасці эпіграфа да рамана: “...Любы падобны слоўнік, якой бы ні была яго глыбіня, уяўляе сабой код. Паколькі сама наша псіхэя (як цяпер лічаць) структуравана так, як мова». Можна, аўтара натхнілі словы І. Бродскага, сказаныя ім пры ўручэнні Нобелеўскай прэміі, пра тое, што што верш – каласальны паскаральнік свядомасці, мыслення, светаадчування. Выпрабаваўшы гэта паскарэнне аднойчы, чалавек “трапляе ў залежнасць ад гэтага працэсу, як трапляюць у залежнасць ад наркатыкаў або алкаголю” [3]. Невядома, ці былі вядомыя гэтыя словы В. Марціновічу, але ў рэшце рэшт, ідэі лятаюць у паветры.

Пры гэтым твор В. Марціновіча плённа ўзаемадзеінічае з літаратурнай спадчынай: ён апелюе да вядомай тэзы Ф. Багушэвіча “Не пакідайце мовы беларускай, каб не ўмерлі!.. Гаворка, язык і ёсць адзежа душы”. Раман таксама можна лічыць разгорнутай алузіяй на скразны матыў паэзіі Янкі Купалы: тутэйшыя – гэта беларусы на ўзроўні падсвядомасці, бо так сталася, што на ўзроўні свядомасці, лагічных каштоўнасных арыенціраў ані згадкі пра Беларусь не засталася. В. Марціновіч прымушае герояў кайфаваць з тэкстаў Л. Геніюш, У. Жылкі, С. Пільштыновай, А. Мрыя, шмат цытуе Шэкспіра ў пералажэнні У. Дубоўкі. У выніку В. Марціновічу ўдалося стварыць на аснове жанравай формулы менавіта *беларускую* антыўтопію.

Нягледзячы на скіраванасць да найважнейшай нацыянальнай праблемы, твор Марціновіча атрымаўся на дзіва ўніверсальны. Як заўважыў адзін з крытыкаў, яго можна перарабіць пад кожную канкрэтную краіну з захаваннем атмасферы арыгінала. Дзеянне рамана можна перанесці, прыкладам, у Іспанію, і ў якасці наркатыка выкарыстаць каталонскую: “Твор можна трансліраваць на любую мову, якой пагражае выміранне” [5].

Сінтэтычным выглядае і раман “Сфагнум”, які іранічна ахарактарызаваў як «своеасабліваю “Карты, грошы, два ствалы” ў беларускай правінцыі». Тут ёсць рысы і гангстарскай камедыі, і містычнага трылера. Пры ўсёй забаўляльнасці твор утрымлівае ў сваёй мастацкай тканіне шматлікія алузіі на нацыянальную класіку, перадусім на А. Міцкевіча, Я. Баршчэўскага,

М. Гарэцкага з яго пошукамі “патаемна-беларускага”, творчую гульню з нацыянальным архетыпам балота і рэаліямі замкнёнага палескага топаса. Балота, мабыць, самы нацыянальны беларускі архетып, які пэўным чынам зліваецца з беларускай ідэнтычнасцю. Балота называюць своеасаблівым кодам, з дапамогай якога можна зразумець спецыфіку беларускага менталітэту, размытасць і неакрэсленасць нацыянальнага характару, інтравертнасць і ірацыяналізм. Згодна з беларускай міфалогіяй, балота ў рамане В. Марціновіча паказваецца як трансцэдэнтная рэчаіснасць. Невыпадкова А. Рысінскі пабачыў у рамане “ўвасабленне трансміфічнага рэалізму”.

Віктар Марціновіч удала выкарыстоўвае выпрабаваныя кінематаграфічныя прыёмы, дзякуючы чаму яго творы просяцца да экранізацыі або да стварэння камп’ютарных гульняў. Сам аўтар у адным з інтэрв’ю выказаў жаданне, каб на аснове рамана “Ноч” такая гульня была распрацавана. Роман “Ноч” нагадвае постапакаліптычны жанр, які ў канцы ХХ ст. вылучыўся з навуковай фантастыкі. Жанравыя характарыстыкі твора спрычыніліся да таго, што расейская крытыка аднесла перакладзены раман менавіта да фантастычнага жанру, з чым аўтар быў катэгарычна нязгодны і падкрэсліў, што твор пісаўся хутчэй у жанры апакрыфічнага казання, у ім «шмат ад апокрыфу, шмат ад міфу, пра прыгоды чалавека “ў ночы”, пра прыгоды чалавека ва ўмовах, у якіх ён апынуўся... Яна хутчэй пра сімвалічнае, пра тое, што мы ўсе аточаныя дэманамі, якіх мы самі прыдумляем».[7]. У нейкай ступені з гэтым можна пагадзіцца, але жанравыя рысы постапу дамінуюць. Праўда, твор В. Марціновіча адрознівае тое, што новая рэальнасць паўстала не праз традыцыйныя для гэтага жанру тэхнагенную катастрофу, ядзерны выбух, пандэмію і г. д. Проста па невытлумачальных прычынах час спыніўся, на гэту палову планеты апусцілася пастаянная ноч, многія фізічныя законы перасталі працаваць, электрычнасць прапала і гэтага дастаткова, каб уся цяперашняя цывілізацыя пачала імкліва разбураецца. Усё адбылося нечакана ціха, як і прагназаваў у завяршэнні паэмы “Полья людзі” (The Hollow Men) Т. Эліёт: свет закончыцца *не выбухам*, а *ўсхлінам* (*Not with a bang but a whimper*).

У рамане В. Марціновіч прапануе займальнае мастацкае ўвасабленне папулярнай думкі пра тое, што логіка развіцця нашай цывілізацыі вычарпала сябе. Наступіла эпоха міжчасся. У які бок паверне чалавецтва? Падзеі твора разгортваюцца спачатку ў Мінску, які падзяліўся на шэраг самастойных дзяржаўных утварэнняў, а потым, калі галоўны герой, Кнігар, адпраўляецца ў падарожжа, на паўднёвых прасторах Беларусі ў кірунку Мінск–Гомель. Твор поўніцца іранічнай гульнёй з рэаліямі беларускага жыцця з яго адвечнай тэмпературай “каля нуля”. Удала выкарыстоўваецца прыём характарыстыкі героем сустрэтых на шляху людзей праз прачытаныя імі кнігі. І тут сваё месца заняла беларуская класіка поруч з сусветнай. Традыцыйныя культурныя стэрэатыпы, матывы і сімвалы пераасэнсоўваюцца аўтарам ва ўмовах постцывілізацыі.

У рамане аўтар паказвае той антысвет, які быў народжаны сучаснай цывілізацыяй, а створаная ў рамане новая рэальнасць падкрэслівае скажонасць і абсурднасць рэальнасці сённяшняй. Творы постапакаліптычнага жанру невыпадкова называюць “крывым люстэркам – адлюстраваннем свету цывілізацыі, якая яго нарадзіла”. У жанры постапу “дзе палавіны рэальнасці парадаксальным чынам сумяшчаюцца” [2]. Па-сутнасці, гэта раман пра спажывецкі і драпежніцкі тып нашай цывілізацыі ўвогуле, пра страту маральна-этычных арыенціраў, пра тонкі і нетрывалы налёт культуры ў чалавеку, які пры пэўных абставінах знікае на дзіва хутка, пра заняпад ведаў і абясцэньванне кнігі, пра падмену жыцця віртуальнай рэальнасцю, ролю СМІ і інтэрнэт-прасторы ў стварэнні ўяўленняў пра свет і пра многа іншае, што характарызуе нашу рэчаіснасць.

У рамане эвалюцыя імгненна пераўтвараецца ў інвалюцыю. Як і характэрна для жанру, адбываецца паварот да архаічнага тыпу мыслення. Кніжнік апраўляецца ў сваё падарожжа, маючы старую карту БССР са зробленымі чужой рукой адзнакамі і каментарамі, якія адлюстроўваюць паўсталую ў свядомасці людзей новую постапакаліптычную рэальнасць. Гэтыя надпісы вяртаюць да шматтомнай “Гісторыі” Герадота, дзе ён распавядае пра Скіфію і насяляе яе загадкавымі неўрамі і андрафагамі, існаванне якіх пачварным чынам імітуецца ў новым постапакаліптычным свеце. *Нейкі валацуга дзве з паловай тысячы гадоў таму зазірнуў адным вокам у маю краіну, нічога ў ёй не зразумеў, сказаў іншым, якія таксама нічога не зразумелі, але валацугу паверылі... І вось зараз наводле эскізу з чужых забабонаў нехта трэці пачаў выбудоўваць рэальны свет* [6, с. 113]. Імклівае разбурэнне свету цывілізацыі і культуры ў цемры ночы абуджае глыбінныя страхі і комплексы, што выліваецца ў агрэсію і драпежніцтва, нараджае выродлівыя формы выжывання ў новай рэчаіснасці: *Адкуль выскачыў гэты свет? З якой дзіркі ў гістарычнай тканіне? І дзе былі скіфы з казлакапытымі, калі мы расшчаплялі атам, мадэлявалі базон Хігса і гулялі ў Майнкрафт? І ці выскачыў ён насамрэч, ці, можа, камусьці прымроіўся ў цемры?* [6, с. 113]

Прытчавасць, на якой настойвае аўтар, звязана з маральна-этычным пошукам героя, які з прыгодамі рухаецца праз аўтаномныя локусы постапакаліптычнай рэальнасці дзеля высокай і светлай мэты, пошуку каханай жанчыны, з духоўнай культурай, акамуляванай Кнігаром праз кнігі, якая дае яму верныя арыенціры ў суцэльнай цемры ў пошуках гэтага шляху.

Можа быць, найменш звязаны з беларускімі культурнымі архетыпамі і рэаліямі мясцовага жыцця, а цалкам скіраваны да ўніверсальных праблем апошні раман В. Марціновіча “Рэвалюцыя”. Натуральна, не губляецца яго актуальнасць і для беларускага чытача. Сюжэт рамана разгортваецца ў Маскве, своеасаблівым сімвале імперскай улады, галоўны герой – эмігрант з Беларусі. Раман “Рэвалюцыя” апавядае пра прыроду ўлады. Як абяцае ў сваёй споведзі галоўны герой, *я распавяду вам пра існую ўладу, што спрадвеку жыве ў геноме чалавека... Пра ўладу, якая з’яўляецца стара-*

жытным кодам гэтага свету і хаваецца ў кожнай праяве жыццядзейнасці [8, с. 8]. Жанрава твор нагадвае псіхалагічны трылер, у якім аўтар паслядоўна прасочвае працэс расчалавечвання на шляху да ўлады, разважае пра нежыццяздольнасць маральнага імператыву Канта ў таталітарнай сістэме, пра маральны канфармізм і эластычнасць сумлення, пра суадносіны дэклараванай Ф. Ніцшэ волі да ўлады і прагі падпарадкавання, якія суіснуюць у прыродзе чалавека. *Рыхтуючыся да захопу ўлады ў тайнай арганізацыі, герой прасочвае генеалогію ўлады, пачынаючы з антычнасці праз усю гісторыю, і менавіта прага ўлады адных і гатоўнасць да паслушэнства другіх, – Бо існае свабода – гэта свабода ад сябе. Ад сумневаў. Ад ваганняў. Ад бяссоння, – з’яўляецца рухавіком гісторыі* [8, с. 274].

Пісьменнік творча выкарыстоўвае формульныя жанры літаратуры, мадыфікуе іх, спалучае з кінематаграфічнымі прыёмамі, што робіць яго творы лёгкімі для чытання. Актуальнасць і значнасць для беларускай і замежнай аўдыторыі ўзнятых праблем, густая насычанасць культурным зместам абумовілі цікавасць для адукаванага чытача, да творчасці В. Марціновіча, якая можа быць прыкладам таго, як у сучаснай літаратурнай сітуацыі размываюцца межы паміж высокімі і нізкімі жанрамі, і ўсё больш актыўным робіцца ўзаемадзеянне паміж класічнай літаратурай і масавай.

ЛІТАРАТУРА

1. *Аркуш, А.* Спроба маніхвэсту / А. Аркуш // *Культура. Філасофскі сшытак ЗНО.* – 1994. – № 21. – 25 студз. – С. 5.
2. *Березовская, Л. С.* Постапокалиптика как жанр научной/паранаучной фантастики [Электронный ресурс] / Л. С. Березовская, С. А. Демченков. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru › article>. – Дата доступа : 19.11.2022.
3. *Бродский, И.* Нобелевская лекция по литературе [Электронный ресурс] / И. Бродский. – Режим доступа : <https://medium.com › depesha>. – Дата доступа: 21.11.2022.
4. *Кавелти, Д.* Изучение литературных формул [Электронный ресурс] / Д. Кавелти. – Режим доступа : <https://www.studmed.ru › view>. – Дата доступа : 15.11.2022.
5. Што ў цябе ёсць, акрамя мовы, з якой складаюцца твае думкі і словы? [Электронны рэсурс] – Рэжым доступу : <http://delaemvmeste.by/martinovich/>. – Дата доступу : 20.10.2016.
6. *Марціновіч, В.* Ноч : раман / В. Марціновіч. – Мінск : Кнігазбор, 2018. – 412 с.
7. Інтэрв’ю з Віктарам Марціновічам пра раман “Ноч” [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.websmi.by › 2020/07 › interv-yu-z-viktara>. – Дата доступу : 19.11.2022.
8. *Марціновіч, В.* Рэвалюцыя : раман / В. Марціновіч : пер. В. Рыжкова. – 3-е выд., дапрац. – Мінск : Кнігазбор, 2020. – 300 с.

БАЦЬКАЎШЧЫНА Ў “ВАНДРОЎКАХ ПА МАІХ БЫЛЫХ ВАКОЛЦАХ”
УЛАДЗІСЛАВА СЫРАКОМЛІ

Літаратура XIX ст. мае выразна патрыятычны характар, што звязана з тагачаснай грамадска-палітычнай сітуацыяй. Страта незалежнасці земляў былой Рэчы Паспалітай, а таксама змены ў сацыяльным ладзе абумовілі зварот прыгожага пісьменства да слаўнай мінуўшчыны, узнялі настальгічныя настроі.

Уладзіслаў Сыракомля (1823 – 1862, сапр. Людвік Кандратовіч) пакінуў багатую спадчыну, якая ўключае паэзію (лірыку і ліра-эпас – вершы, гутаркі або “гавэнды” і паэмы, у тым ліку драму вершам) і прозу (напрыклад, падарожныя нататкі і нарысы). У навуковы ўжытак набытак Уладзіслава Сыракомлі ўваходзіў паступова, дзякуючы працам У. Мархеля, А. Мальдзіса, К. Цвіркі, М. Хаўстовіча, І. Багдановіч, Ж. Некрашэвіч-Кароткай і іншых. Варта адзначыць адзін з важнейшых складнікаў фарміравання патрыятычнага светапогляду Уладзіслава Сыракомлі – зварот да гісторыі. Заглыбленасць у мінуўшчыну роднага краю выразна праявілася ў перыяд, калі гістарызм быў адным з важнейшых складнікаў рамантычнага твора. Да гістарычнай тэматыкі звярталіся ў свой час А. Міцкевіч, Т. Зан, Я. Чачот і іншыя.

Асэнсаванне Бацькаўшчыны ў творчасці Уладзіслава Сыракомлі адбываецца ў творах разнастайных жанравых формаў. Калі разглядаць яго белетрызаваную прозу, заснаваную на ўласным пісьменніцкім досведзе і багатым факталагічным матэрыяле (кразнаўчыя нарысы і падарожныя нататкі, літаратурна-крытычныя і публіцыстычныя артыкулы), то заўважаем пільнае і паважнае стаўленне аўтара да духоўнай і матэрыяльнай культуры свайго краю як у лакальных адносінах – да малой радзімы, так і ў шырокім сэнсе – да спадчынніцы ВКЛ і Рэчы Паспалітай. У працэсе даследавання твораў Уладзіслава Сыракомлі выяўлена некалькі груп крыніц, якія паслужылі асновай творчасці аўтара: лацінамоўная пісьмовая спадчына, гісторыка-біяграфічныя нарысы, працы па гісторыі розных перыядаў. Адзін з апошніх паэтаў-рамантыкаў, “лірнік вясковы” тагачаснай Літвы-Беларусі, прапагандуе роўнасць, справядлівасць, братэрства і ўсеагульную асвету ў родным краі.

Кразнаўчыя нарысы і падарожныя нататкі дазваляюць прасачыць асэнсаванне панятку Бацькаўшчыны для паэта на аснове ўласных уражанняў ад вандраванняў, заглыбленасці ў кразнаўчыя і гістарычныя крыніцы. У шэрагу праяўлена твораў Уладзіслава Сыракомлі, прысвечаных роднаму краю, можна назваць такія, як “Wędrówki po moich niegdyś okolicach: Wspomnienia, studja historyczne i obyczajowe” (“Вандроўкі па маіх былых ваколцах”, 1853), “Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna” (“Падарожжа па Літве і ў радыюсе Вільні”, Т. 1 – 1857, Т. 2 – 1860), “Mińsk” (“Мінск”, 1857),

“Dziennik podróży po Litwie i Żmudzi” (“Дзённік падарожжа па Літве і Жмудзі”, 1858), “Niemen od źródeł do ujścia” (“Нёман ад вытокаў да вусця”, 1861) і многія іншыя.

Адна з першых падарожных кніг Уладзіслава Сыракомлі, перакладзеная на беларускую мову Кастусём Цвіркам паводле Віленскага выдання 1853 г. (зазначым, выйшла і асобным кніжным выданнем, і ў зборах твораў), “Вандроўкі па маіх былых ваколіцах” – цікавая ў многіх аспектах даследчыкам з розных галінаў навукі, раскрывае біяграфію пісьменніка, гісторыю, геаграфію, побыт, матэрыяльную культуру краю. Разам з тым дапамагае зразумець, што фарміруе ўласную ідэнтыфікацыю пісьменніка як у творчасці, так і ў жыцці, у тым ліку яго сацыяльную ролю. Тэрытарыяльна ахопліваецца Залуча і Жукаў Барок, Мір, Нясвіж, Свержань, Стоўбцы, Койда-наў, пра кожны населены пункт і ваколіцы маюцца звесткі з мінуўшчыны, асабістыя ўражанні Уладзіслава Сыракомлі. Асобныя часткі прысвечаны хроніцы старажытнага Нясвіжа, традыцыйнай культуры (гаворка ідзе пра Мінскі, Слуцкі і Наваградскі паветы), вёскам і іх насельніцтву. Дакладныя каардынаты населеных пунктаў, апісанне ландшафту, забудовы, нават інвентары свецкіх і рэлігійных помнікаў, побыт тутэйшых людзей, імёны слаўтых дзеячаў даўніны і сучаснасці паэта, постаці лакальнай гісторыі, а таксама агулам значных для былой Рэчы Паспалітай і Вялікага Княства Літоўскага, а то і Еўропы – усё аплецена меркаваннямі паэта.

У прадмове да “Вандровак па маіх былых ваколіцах” Уладзіслаў Сыракомля характарызуе мэты краязнаўчай працы, першая з якіх – “жаданне падзяліцца з людзьмі сваімі асабістымі ўспамінамі” [3, с. 173]. Пра другую мэту аўтар піша так: “Будзем даследаваць тут гісторыю, народныя звычаі, словам, усё, што просіцца нам на пярэ, а паколькі выбралі мы вельмі невялікую прастору для вандроўкі, хочам паказаць, што кожны закутак краю, хоць бы на першы погляд і не ўяўляе ён нічога надзвычайнага, можа быць прадметам даследаванняў, а даследаванні такога роду не могуць быць для нас бескарыснымі, бо не ўсе мы добра ведаем сваю зямлю; што кожны, пільней прыгледзеўшыся да роднай ваколіцы і гэтак жа апісаўшы яе, мог бы дадаць нейкія звесткі да скарбніцы гісторыі” [3, с. 175]. Так, і Літву-Беларусь у “Манаграфіі ракі Нёман” называе пісьменнік “родная Маці-зямля”, заўважаючы, што пачуццё да яе любові і ахвярнасці – нават не заслуга, а проста абавязак, што вывучэнне роднай зямлі “ў адносінах гістарычных, прыродазнаўчых, этнаграфічных, археалагічных, геаграфічных”, па меркаванні аўтара, “нязначны вынік таго, што звычайна завецца любоўю да бацькаўшчыны” [3, с. 490].

Родная зямля для Уладзіслава Сыракомлі, якая на ўзровень вышэй за яго ваколіцы, – тагачасная Літва-Беларусь (сам пісьменнік ідэнтыфікуе сябе літвінам). І тут ён, абапіраючыся на гістарычныя падзеі, выразна адрознівае яе ў этнічным і геаграфічным плане. Красамоўна апісаў аўтар тэрытарыяльнае размежаванне з кропкі на мапе – Залуча (варыянт *Залучча* – калісыці фальварак на Стаўбцоўшчыне), дзе жыве на тагачаснай Беларусі,

наступным чынам: «Тут за якія дзве тысячы крокаў ад майго дамка стаю на высокай гары, адкуль адкрываецца такі шырокі кругагляд, адкуль не раз азіраў я бясконцы свет, такі прывабны здалёку, не раз пасылаў малітву Небу, стаю на гары тварам да сонца, што заходзіць недзе за Нёманам за лес Бярштаны [г. зн. тварам на поўдзень. – М. В.], і крычу: “Направа адсюль ляжала літоўская [маюцца на ўвазе паганскія ў старажытныя часы і Літва, і Жмудзь як складовыя часткі Вялікіга Княства Літоўскага. – М. В.] зямля, край Пяркуна і сардэчнай Мільды, налева пачыналася зямля славянская, зямля сыноў Славы, прыхільнікаў Святавіда; потым з левага боку адбілася тут хрысціянская песня і рэха касцельнага звону, а з правага – хрыплаваты гук літоўскага рогу; тут, дзе стаю, спакойны складальнік вершаў, была мяжа двух рыцарскіх народаў, у кожнага з якіх – свая будучыня, народаў, такіх розных сваімі нормамаі, верай, звычаямі» [3, с. 178]. Пра Залуча, пра куток, дзе давалося калі не нарадзіцца, але правесці багата часу, разгарнуць творчую справу, Сыракомля са шкадаваннем зазначае, “што гэтая мясціна, нават назва якой невядома, нічым не вызначылася ў гісторыі: яна не была полем якой-небудзь бітвы, тут няма ніякага замчышча, няма нават мястэчка, якое б карысталася магдэбургскім правам і пра якое можна было б расказаць, што калісьці ў сівых вяках мела права меча” [3, с. 179]. Затое аўтар паслядоўна падае інфармацыю аб тым, у якія часы гэтыя землі належалі князям і магнатам, як праходзілі рэлігійныя змены.

Для паўнаты карціны ва Уладзіслава Сыракомлі ўсё мае сэнс, напрыклад, сказана ў “Вандроўках...” пра Жукаў Барок, у прыватнасці, пра дом лесніка: «У гэтым дамку, у гэтым садзе правёў свае дзіцячыя гады малады, прызнаны грамадствам пісьменнік, аўтар “Сповідзі”, “Дзеці забойцы”, “Заразы” і іншых твораў, Антоні Пяткевіч, вядомы пад іменем Адама Плуга» [3, с. 219]. Аўтар згадвае ў творы сярод пісьменнікаў яшчэ, напрыклад, Я. Каханоўскага, Ф. Карпінскага, А. Нарушэвіча, Ю. І. Крашэўскага, І. Ходзьку і многіх іншых у прывязцы да мясцін роднага краю.

Важнае месца ў творы займае характарыстыка сучаснага грамадскага ладу, асабліва падкрэсліваецца крызіс прыгону, заняпад шляхты, адсутнасць нацыянальнай саматоеснасці ў віры падзей канца XVIII–XIX ст., недастатковасць у асвеце. Перакладчык і даследчык творчасці Л. Кандратовіча К. Цвірка зазначае ў прадмове да выдання 1992 г.: “У аповяд пра сучаснае аўтару жыццё беларускіх мястэчак і вёсак вельмі натуральна ўпісваюцца лірычныя адступленні паэта, уласныя ўспаміны, а таксама шырокі экскурс у даўніну краю. Прычым паэт смела выказвае асабістыя адносіны да фактаў сучаснасці і гісторыі, уласнае стаўленне да розных слаёў феадальнага грамадства, выяўляючы свой дэмакратызм, сваю крамольную сімпатыю да абяздоленых” [4, с. 6]

Больш за страчаную веліч радзімы Уладзіслаў Сыракомля адчувае, трапляючы ў залі Нясвіжскага палаца, збіральнік не толькі фактаў, але і прадметаў даўніны для музея старажытнасцяў эмацыяналіна апісвае ўбачанае: «Сэрца сціскаецца, калі глядзіш на многія з гэтых карцін, асабліва, калі

зойдзеш у “галерэю”, дзе выдатныя палотны, каштоўныя і з боку мастацкай вартасці, і як дарагія памяткі, што захавалі для нас вобразы гістарычных асоб, старасвецкія ўборы альбо асобныя падзеі гісторыі, – без парадку, без рам, без надпісаў вісяць на сцяне, чакаючы лепшых часоў, альбо, разасланыя на падлозе, марнеюць на нашых вачах, аблазяць, абвяшчаючы аб хуткай сваёй гібелі» [3, с. 219].

Трывога за лёс тутэйшага люду гучыць у выказваннях аб сучасных пейзажах, абураецца Кандратовіч-Сыракомля колькасці корчмаў у краі: “Але ж чаму мы аздабляем нашы найцудоўныя краявіды толькі такім спосабам! Ці ж не больш прыгожа на фоне цёмна-зялёнага лесу выглядала б касцельная вежа, франтон сельскай школы, домік лесніка альбо сапраўдны заезны дом з усімі выгодамі для падарожнікаў, з кухняй, дзе чуецца пах дымку, з гасцінным святлом вокан, з аздабленнем, якое само запрашала б падарожнага адпачыць” [3, с. 213].

Аўтар разумее сваё становішча радавітага, але збяднелага шляхціца, які мае за сваімі плячмі толькі герб і плён цяжкой працы на карысць сям’і, таму дэкларуе: “Сціплыя, невялікія, ідылічныя засценкі, якія не даюць колькі патрэбна хлеба і не могуць забяспечыць усіх работай, няхай бы засталіся толькі як гняздо, дзе вырастаюць маладыя пакаленні, і як прытулак для старых пасля працоўнага жыцця, як захавальнікі сямейнай дабрачыннасці. Але маладым трэба ў свет! Абавязкова ў свет! Як было ў часы, калі шляхта жыла актыўным жыццём” [3, с. 187]. Кандратовіч-Сыракомля цягам сваёго жыцця і пераязджаў з месца на месца, кормячы радзіну з кнігі, так і не займеўшы свайго “гнязда”.

Уладзіслаў Сыракомля зазначае ў “Вандроўках...”, што яго край, па вялікім рахунку, не мае “арыстакратыі”, то бок буйной шляхты, дзякуючы гэтаму “панскія грахі – напышлівасць, касмапалітызм, эгаізм, раскоша – не мелі магчымасці тут разрасціся і заглушыць усё тое добрае, што ёсць у гэтай мясцовасці” [3, с. 304]. Аўтар у многіх творах звяртаецца да стану адукацыі (наяўнасці і колькасці навучальных устаноў, стаўлення да навучання) і асветы ў родным краі, культуры (у тым ліку стану выдавецкай справы, перыядычных выданняў, кнігагандлю, тэатра, музыкі і г.д.) сярод людзей адрозных сацыяльных статусаў. Дакладныя звесткі прыводзяцца ў краязнаўчых нарысах, напрыклад, Уладзіслаў Сыракомля разважае аб асвеце драбнейшай шляхты на Міншчыне, Слуцшыне, Наваградчыне, падкрэслівае, “што не ўсе яшчэ ў нас усвядомілі яе патрэбу”: “Тыя маладыя людзі, што ідуць вучыцца, – гэта надзея краю. <...> Тым часам, можна ў нас знайсці мноства сямей, дзе ў святой прастадушнасці з пагардай глядзяць на кнігу, бо яна, бачыце, нічога не дае гаспадарцы, затое шчыра вераць, як у нешта святое, у прадказанні з віленскага ці бернардынскага календароў” [3, с. 304]. Дарэчна звярнуць увагу, што важнасць кніжнасці падкрэсліваецца і ў паэзіі, тут нагадаем такія творы, як “Вулічны кнігар”, “Вясковая школа”, “Непісьменны”, “Ян з роду Дубарог”, “Школьныя часы – новае апавяданне Яна Дубарога” і інш.

Паэт бачыць у сваёй радзіме сціпласць, адсутнасць пышнасці, краявіды яе могуць падацца панурымі на першы погляд, такімі, што не нясуць вялікай радасці. Аднак малюнкі тагачаснай рэчаіснасці вясковага лірніка наўрад ці шчыра маглі быць выяўлены інакшым чынам. Сціпласць уласную і сціпласць роднага краю выражае Уладзіслаў Сыракомля надзвычай празрыста і ўмела – гэта падкрэсліваюць шматлікія даследчыкі творчасці паэта. Сярод літаратурна-крытычных водгукаў можна знайсці характарыстыкі светабачання паэта, яго любові да роднай зямлі праз “яе ўбогасць – пяскі, балоты, хударлявыя плакучыя бярозы – усё гэта прыстасавана да адчування душы чалавека, асабліва душы жыхара гэтых родных паэту мясцін, якія заключаюць у сабе смутак і бясконцы сум краявіду.” “Самым спагадлівым паэтам на свеце” называе Сыракомлю зямляк Мар’ян Здзяхоўскі [1, с. 118].

Адзін з прыхільнікаў і крытыкаў творчасці Уладзіслава Сыракомлі Уладзімір Спасовіч так ахарактарызаваў супярэчлівую натуру пісьменніка: “Сам Кандратовіч [Сыракомля. – М. В.], разам з раздражняльнасцю і прагай славы, аб’ядноўваў нейкую баязлівую сціпласць, ніколі не спрабаваў высокіх палётаў, не выступаў з трыбуны, і песні свае прыраўноўваў да спеваў прынёманскага салаўя, да ігры дамарослага музыкі сярод вясковых беднякоў” [2, с. 2]. У процівагу М. Здзяхоўскі, з пэўнай часовай адлегласці, з вялікай павагай адзначаў любоў паэта да ўсяго роднага (“цуд журбы”, “любоў-жаласць”). На яго думку, творчасць паэта прасякнута светлымі пачуццямі да вялікага і малога, узнёслага і змнога праз нават самыя несамавітыя дэталі. Важна, што насуперак папярэднім багатым крытычным водгукам на творчасць Уладзіслава Сыракомлі М. Здзяхоўскі аспрэчвае меркаванні аб пасрэднасці пісьменніка, падкрэсліваючы яго ўменне бачыць прыгажосць і глыбіню ва ўсім.

Такім чынам, панятак айчыны асэнсаваны ў творы “Вандроўкі па маіх былых ваколіцах” Уладзіслава Сыракомлі не толькі праз пэўныя характарыстыкі роднага краю аўтара – геаграфічныя апісанні, этнаграфію, побыт і іншае, але праз прызму ўласнага бачання складанай грамадскай, палітычнай і культурнай сітуацыі ў гістарычным зрэзе і на перспектыву, праз самаідэнтыфікацыю пісьменніка ў кантэксце сваёй лакальнай Бацькаўшчыны.

ЛІТАРАТУРА

1. *Здзяхоўскі, М.* Уладзіслаў Сыракомля. Літоўска-беларускі элемент / М. Здзяхоўскі // *Полымя*. – 2021. – № 5 – С. 112 – 123.
2. *Спасовіч, В. Д.* Сочинения / В. Д. Спасович. – 2-е изд. – СПБ : Юрид. кн. склад “Право”, 1913. – 286 с.
3. *Сыракомля, У.* Добрыя весці: Паэзія, проза, крытыка / У. Сыракомля ; уклад. і камент. У. Мархеля, К. Цвіркі ; прадм. К. Цвіркі. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 526 с.
4. *Сыракомля, У.* Вандроўкі па маіх былых ваколіцах: Успаміны, даследаванні гісторыі і звычайў / У. Сыракомля ; пер. з пол. мовы, прадм., камент. К. Цвіркі. – Мінск : Полымя, 1992. – 159 с.

РОЛЯ МІФА
Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Міф як найважнейшая катэгорыя гісторыі літаратуры, эстэтыкі і паэтыкі з’яўляецца адной з актуальных праблем сучаснага літаратуразнаўства. Гэта звязана з тым, што міф – вечны спосаб мастацкага адлюстравання чалавечага быцця, своеасаблівая метафара жыцця. Імкненне сучасных аўтараў упарадкаваць хаатычнасць свету падахвочвае іх звяртацца да міфа, які валодае вялікай абагульняючай сілай, стварае з хаосу рэальнасці новы свет, надзелены сэнсам і ўнутранай гармоніяй.

Міфалагічныя структуры прымяняюцца для выяўлення першаасноў чалавечага існавання, у дачыненні да канфліктаў і сітуацый руху часу, для разумення агульных заканамернасцяў быцця. Пры гэтым міф працуе як абагульненая схема, якая ляжыць у аснове мноства створаных сюжэтаў і вобразаў. Ядро міфалогіі сучасных аўтараў складаюць сюжэты, вобразы-архетыпы, мастацкая структура нацыянальнай міфалогіі. Паколькі міф напрамую не суадносіцца з рэчаіснасцю, яго сувязь з рэальнасцю, у тым ліку і сучаснай, набывае ўмоўна сімвалічны, апасродкаваны, кадаваны характар, што знаходзіць адлюстраванне на ўзроўні міфалагічных рэмінісцэнцый, і асабліва ярка – на ўзроўні міфалагічнай мастацкай структуры аўтарскіх міфаў. Так, напрыклад, у творчасці Я. Сіпакова сустракаюцца філасофскія прытчы (зборнік “Тыя, што ідуць”, апавяданні “Вяселле”, “Русалка”), міфалагізацыя сямейных аповедаў, стварэнне сямейнай легенды-хронікі.

Цікавасць да міфа ў сучаснай беларускай літаратуры ўласціва пісьменнікам розных эстэтычных напрамкаў ад рэалізму да постмадэрнізму і рэалізуецца ў разнастайных жанравых формах: ад апавядання да рамана. Міфалагізацыя ў айчыннай прозе мяжы ХХ–ХХІ стагоддзяў ажыццяўляецца двума асноўнымі спосабамі:

- інкарпараванне ў тканіну мастацкага твора міфалагічных рэмінісцэнцый;
- стварэнне “аўтарскага міфа” (калі мастацкая структура твора прыпадабняецца міфалагічнай).

Выбітнай з’явай у сучаснай беларускай літаратуры выступае цыкл апавяданняў “Старасвецкія міфы горада Б*” Л. Рублеўскай. Пісьменніца звяртаецца не да нацыянальнай міфалогіі, а да класічнай антычнай, змест некаторых міфаў яна падае ў эпіграфіе да кожнага апавядання, якое і стылізуецца пад міф, і мае назву грэчаскага міфа. У сюжэтах антычных міфаў даволі лёгка пазнаецца беларуская рэчаіснасць. Міфапаэтыка сучаснай беларускай прозы грунтуецца на прынцыпе гульні з міфам. Формай падобнай мастацкай гульні з’яўляецца своеасаблівы дыялог-палеміка з класічным міфам, які ажыццяўляецца праз міфалагічныя рэмінісцэнцыі, пры гэтым

адбываецца не толькі разбурэнне класічнага міфа, але і стварэнне новага пераасэнсаванага міфа. Найважнейшы прынцып пабудовы новага міфа – дыялагічнасць, якая выяўляе сябе на ўсіх узроўнях мастацкай структуры і выступае ў якасці асновы сучаснай міфапаэтыкі. Ключавыя функцыі міфа ў прозе 1990-х–2000-х гадоў: мадэлюючая, структурная, філасофская, паэтычная. Значны ўплыў на працэс міфалагізацыі прозы аказвае сітуацыя постмадэрнізму ў культуры, што вядзе да дэсакралізацыі міфа.

Найбольш распаўсюджанымі формамі міфалагічных рэмінісцэнцый можна назваць: міфалагічны персанаж, гэта значыць міфалагічнае імя; міфалагічны сюжэт; міфемы і міфалагічныя архетыпы.

У прозе А. Казлова міфалагізм праяўляецца найперш праз зварот да народнай дэманалогіі і міфалагічнай атрыбутыкі (зборнік “Незламная свечка”), а ў аповесці “Раздарожаны саракоўнік” назіраецца заўважнае паглыбленне міфалагізму, які праймае ўвесь твор і аб’ядноўваецца з мысленнем самога аўтара.

У сюжэт аповесці А. Федарэнкі “Сінія кветкі” ўведзеныя фальклорна-міфалагічныя матывы фантастычнай умоўнасці, лірычна-філасофскі роздум, глыбокапсіхалагічная прытча. Арыентацыя на першапачатковыя асновы існавання чалавека і прыроды (шлях, дарога, дом, хата, выбар, каханне, дзяцінства, памяць, ушанаванне продкаў) – яшчэ адзін тып мастацкага міфалагізму, які вылучаецца таксама ў творчасці В. Казько (апавесць “Прахожы”, раман “Бунт незапатрабаванага праху”), У. Клімовіча (зборнік “Той, хто будзе горад” і “Лаліта і кактус”), а таксама ў значнай ступені ў Я. Сіпакова, Ю. Станкевіча (зборнік “Любіць ноч – права пацукоў”) і А. Асташонка (зборнік “Фарбы душы”, апавяданне “Лес”).

Спроба ўзнаўлення міфалагічных сюжэтаў і міфалагічнае абагульненне – у рамане “Кола Сварога” З. Дудзюк і ў “Старасвецкіх міфах горада Б*” Л. Рублеўскай. Раман З. Дудзюк уяўляе своеасаблівую рэканструкцыю міфалагічных сюжэтаў і вобразаў, якія адлюстроўваюць як нацыянальную, так і сусветную міфалогію. “Кола Сварога” можна назваць не толькі раманам-рэканструкцыяй, але і варыянтам аўтарскай міфатворчасці. Ён з’яўляецца трансфармацыяй вядомых міфалагічных сюжэтаў, а таксама трактоўкай і пераасэнсаваннем фальклорнага матэрыялу.

Сфера міфалагічных рэмінісцэнцый значна шырэйшая за ўказаныя вышэй варыянты. Да ліку міфалагічных рэмінісцэнцый належаць таксама цытаты, простыя згадкі твораў, у якіх даецца інтэрпрэтацыя міфа і ў некаторых выпадках імёны іх стваральнікаў разам з іх ацэнчымі характарыстыкамі.

Асноўныя формы міфалагізацыі ў сучаснай прозе заключаюцца ў наступным:

- вылучэнне рытарычна адзначаных фрагментаў (назва, “пачаткі” і “канцы”, сістэма ключавых фраз, слоў, знакавых імёнаў);
- арганізацыя мастацкай структуры па прынцыпе множнасці пунктаў гледжання;
- сістэма міфалагічных матываў і міфем.

Аўтарская сістэма міфем з'яўляецца асноўным “будаўнічым матэрыялам” у стварэнні новага мастацкага свету. Найбольш распаўсюджаныя ў сучаснай літаратуры міфемы лёсу, вечнага вяртання, смерці. Хаос і Космас – ключавыя цэнтры, вакол якіх адбываецца тварэнне новага міфа. Міфемы і міфалагічныя матывы, з аднаго боку, выступаюць у ролі рэмінісцэнцый, а з другога – структуруюць мастацкі твор, задаючы канцэпцыю развіцця вобраза. З іх дапамогай увасабляецца аўтарская карціна свету. Таму можна казаць аб тым, што сучасны міф, з аднаго боку, упарадкаўвае структуру класічнага міфа; з іншага – становіцца больш разнастайным, чым традыцыйны.

Пры ўсёй разнастайнасці міфалагічных элементаў, якія выкарыстоўваюцца аўтарам для стварэння міфалагічнай мастацкай структуры, нязменнымі вылучаюцца наступныя:

- міфалагічная свядомасць (актуальная пры стварэнні міфалагічнага вобразу);

- міфалагічны час;
- міфалагічная прастора.

Аповесць В. Казько “Прахожы” і раман-міф “Бунт незапатрабаванага праху” адлюстроўваюць міфалагічны тып светапогляду. У творах узнаўляюцца глыбінныя міфасінкрэтычныя структуры мыслення, што з'яўляецца ілюстрацыяй міфалагічнага светаўспрымання самога аўтара (ягонай творчасці) і падсвядомым “уплывам” міфалагічных мысленчых структур.

Так, у прыватнасці, можна выдзеліць наступныя рысы, характэрныя як для творчай манеры В. Казько, так і для міфалагічнага аповеду: сумяшчэнне і напластаванне розных часоў і прастораў, частковае парушэнне прычынна-выніковых сувязей, характэрных для нашай свядомасці, абрывістасць думак, дваістасць персанажаў, а таксама падабенства структуры аповеду да тэхнікі плыні свядомасці.

Міфалагічнае мысленне, аўтарская міфатворчасць, тэндэнцыя да сінтэзу розных тыпаў мастацкага міфалагізму найбольш арганічна і цэласна выяўляюцца ў прозе В. Казько. Відавочна, што гэта пісьменнік з яскравай арыентацыяй на міфалагічны тып мыслення, якое праяўляецца ў яго творчасці (як на свядомым, так і на падсвядомым узроўні), дзякуючы найперш рэшткам міфалагічнага светасузірання і светаўспрыняцця, якія ў значнай ступені захаваліся ў свядомасці самога аўтара – творцы глыбока інтэлектуальнага, філасофскага складу

Міфалагічная свядомасць і міфалагічны хранатоп структуруюць і арганізуюць тэкст, надзяляючы яго прыкметамі міфа. У сваю чаргу, яны ж працуюць на мастацкую структуру новага міфа свае ўнутраныя ўласцівасці:

- прынцып наяўнасці ўсяго ва ўсім;
- усеагульную ўзаемаператваральнасць рэчаў усярэдзіне замкнёнага космасу;

- непадзельнасць прычын і следстваў у часавым патоку, ілюзіі і рэальнасці;
- поўную адсутнасць пачуцця асобы, ці, дакладней, разуменне яе як аб'ектавай часткі цэлага;
- цудоўна-фантастычны характар кожнага імгнення;
- вечную паўтаральнасць, замкнёнасць і дыскрэтнасць міфалагічнага “поля”.

Вышэйназваныя ўласцівасці, інкарпараваныя ў мастацкую “тканіну” сучасных твораў, дазваляюць казаць аб іх мастацкай структуры як аб міфалагічнай. Аналіз міфапаэтыкі сучаснай прозы дазволіў канстатаваць, што функцыі міфалагічных “элементаў” (міфалагічных рэмінісцэнцый, міфалагічнага хранатопу і міфалагічнай свядомасці) зводзяцца ў цэлым да наступных:

- мадэлюючая (стварэнне міфалагічнага светаадчування, атмасферы міфа ў штодзённай сітуацыі);
- філасофская (ідэі вечнай цыклічнасці, “вечнага вяртання” альбо вечнай абсурднасці быцця);
- структурная (множнасць пунктаў гледжання, як следства – расшчэпленне міфалагічнай выявы на мноства інварыянтаў; прынцып іерархічнай сувязі міфем);
- паэтычная (вызначае характар стылю апавядання, які будзеца на скрыжаванні высокага і нізкага, праявічнага і ўзвышанага, кніжнага і навуковага дыскурсу).

У цэлым можна канстатаваць, што ў беларускай прозе канца ХХ – пачатку ХХІ стагоддзя ў ролі міфа, які “падсвечвае” сюжэт, выступае не толькі міфалогія ў вузкім сэнсе, але і гістарычныя паданні, бытавая міфалогія, гісторыка-культурная рэальнасць папярэдніх гадоў, мастацкія вобразы вядомых і малавядомых мастацкіх тэкстаў мінулага. Падобныя “метаміфы” маюць своеасаблівую мастацкую структуру, адмысловую ўзаемасувязь сваіх міфалагічных “элементаў”, і, такім чынам, пры арганізацыі міфалагічнай мастацкай прасторы ў сучаснай прозе дамінантнымі становяцца іншыя ў дачыненні да класічнага міфа складнікі.

Акрамя таго, адбываецца своеасаблівае зліццё традыцыйных форм міфалагізацыі з новымі тэндэнцыямі літаратуры (“сінтэз” з прыёмам постмадэрнізму), робіцца “дээстэтызацыя”, дэсакралізацыя міфа. “Гульня” становіцца дамінуючым і самадастатковым прынцыпам у сучаснай міфатворчасці: адсюль узнікаюць матывы “ўяўнасці”, “муляжнасці”, гульні ў “als ob”. Міфалагічныя выявы выконваюць толькі ролю формы, маскі, за якой “змест” змяняецца часам на супрацьлеглы. Мастацкая структура тэксту вызначаецца множнасцю аднолькава раўнапраўных пунктаў гледжання, дэканструюе ўстойлівую структуру вядомага міфа, які дазваляе паглядзець на вядомыя падзеі вачыма ўсіх удзельнікаў.

АКСІЯЛАГІЧНЫ ДЫЯПАЗОН КАЗАЧНЫХ АПОВЕСЦЕЙ
ПЯТРА ВАСЮЧЭНКІ «ЖЫЛІ-БЫЛІ ПАНЫ КУБЛІЦКІ ДЫ ЗАБЛОЦКІ»
Ў КАНТЭКСЦЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ДЗІЦЯЧАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Пятро Васючэнка – сучасны беларускі пісьменнік, аўтар шматлікіх навуковых даследаванняў па літаратуры, кніг прозы, драматургіі, эсэ і казак.

У маладыя гады будучы літаратар скончыў факультэт журналістыкі БДУ, абараніў кандыдацкую дысертацыю па філалогіі. Пасля працаваў у Інстытуце літаратуры Акадэміі навук Беларусі (1984–1997). З 1997 г. больш за дваццаць гадоў быў загадчыкам кафедры беларускай мовы і літаратуры Мінскага лінгвістычнага ўніверсітэта. Калегі і сябры высока цанілі яго прафесійныя і чалавечыя якасці. На жаль, 25 жніўня 2019 года майстар слова пайшоў з жыцця.

Яго ўклад у развіццё беларускай літаратуры ХХ ст. складана пераацаніць, а поспех немагчыма не заўважыць. Ніхто не чакаў, што сур’ёзны, з выгляду падобны на сапраўднага прафесара-“букваеда” літаратуразнаўца Пятро Васючэнка пачне пісаць фэнтэзі і казкі. Пасля выдання кнігі “Жылі-былі паны Кубліцкі ды Заблоцкі” стала нават цяжка вызначыць, што ў П. Васючэнка першаснае: літаратурнае ці мастацкае проза.

“Жылі-былі паны Кубліцкі ды Заблоцкі” (2003) – збор казачных апавесцей пра двух сяброў, каларытных шляхцюкоў. Пятру Васючэнку ўдалося стварыць дзіўны свет – свайго роду нейкі варыянт універсальнага беларускага міфа, у якім пераплятаюцца старадаўнія пікарэскныя раманы, сучасны літаратурны фальклор і літаратурная пародыя. У кнізе ўсяго каля дваццаці гісторый, адносна невялікіх па сваім памеры, у якіх паны кожным разам трапляюць у нейкую нявыкрутку праз сваю лялоту, пыху ці незадачлівасць: то яны сустракаюць Куру Шчабятур, якую просяць знесці незвычайнае яйка і самі яго выседжваюць, то змагаюцца з Цмокам, то знаёмяцца з Царом Максіміліянам...

Акрамя паноў, у творы дзейнічае шмат другіх дзівосных персанажаў: дзеўка Дрыпа, Арцём Верацённік, пан Кіндзюшка, бабка Параска і іншыя. Аўтар цудоўна апісвае ўсе падзеі твора. Можна па-сапраўднаму ўявіць сабе тое, як мыюць чыгун, як смешна сварацца, як думаюць пра выйсце са складанага становішча. У кожнай гісторыі адбываецца нешта незвычайнае, і вельмі цяжка здагадацца, што будзе далей. Даючы ацэнку паводзінам герояў гэтай кнігі, прыходзім да высновы, што такімі рысамі, як дурнота, распешчанасць, бездапаможнасць, яны нагадваюць генералаў – герояў твора М. Салтыкова-Шчадрына “Аповесць пра тое, як адзін мужык двух генералаў пракарміў”.

Твор адметны жанравай спецыфікай (на нашу думку, гэта фэнтэзі).

Адточаная беларуская мова, гарманічна спалучаная з фальклорам і “трасянкай”, не выпадае з сучасных лінгвістычных канонаў. З аднаго боку, у ёй

поўна ўсялякіх панскіх штучак – скажам, назвы шляхетных страў, пра якія сёння можна толькі марыць: *ласіныя губы з мёдам, марцыпаны з герцамі, грузды салёныя з цынамонай, заечыя вушы марынаваныя* і інш. З іншага – хапае ў іх гаворках і “нягжэчных”, нешляхецкіх, зваротаў. Вось як паны паганага Цмока лаюць ды клянуць: *Раскірэка чортава, недавярак гэты! Рэпу павырываў, каб яму зубы павырывала! Зжэр усю чыста, каб ён не выдыхаў, каб яна табе калом у горле стала, каб яна табе бокам вылезла, каб жыватом качаўся! Ані дзялянкі не пакінуў, усю з`еў, каб табе моль галаву аб`ела, каб цябе свінні елі, каб ты зямлю грыз!..* А вось і каламбур: *На абед у нас сённяка салата з рэпы, поліўка з рэпы, бефстроганаў з рэпы, кава з рэпы... Вунь як... Бык строганы з рэпы...* [1].

А каб лягчэй было з гэтай сакавітай мовай, у канцы кнігі змешчаны невялікі слоўнік – там можна даведацца, што гэта за “цынамона” такая...

Па-мастацку выштукаваны тэкст, поўны дзівосных алегорый, не пакідае чытачу часу на рызыкаўныя супастаўленні, паколькі ў прамым і пераносным сэнсе «задушвае» непадробным гумарам ды самавітай аўтарскай іроніяй.

...У сучаснай беларускай літаратуры Пятро Васючэнка – адзін з тых майстроў слова, хто імкнуўся да вырашэння праблемы стварэння айчынных бестселераў, пачынаць вырашэнне якой неабходна, на нашу думку, з твораў для дзяцей. Кніга “Жылі-былі паны Кубліцкі ды Заблоцкі” рэалізуе ў сваім тэксце асноўныя функцыі дзіцячай літаратуры:

- пазнавальную. Аўтар тлумачыць сваім чытачам усё: і што такое *конь Божы*, і што такое *арабінавая ноч*, і што за *свята Дзяды*... А напрыканцы кнігі змяшчае слоўнік, у якім тлумачацца ўжытыя аўтарам архаізмы, гістарызмы, а таксама прастамоўная лексіка;

- геданістычную. Гэты твор можа зацікавіць дзетак-беларусаў сваім сюжэтам, учынкамі і рознымі забаўляльнымі момантамі: калі паны з`елі свае боты; выседжвалі яйка ад Куры Шчабятуры, а з яйка вывелася куранятка з хвастом, як у пеўня, бычынымі рагамі і свінячым лычом; шукалі служку; збіраліся ў рыбу і злавілі Кіта Велярыба; хадзілі паганага Цмока ваяваць і г.д;

- кампенсаторную. Чытаючы казачныя аповесці Пятра Васючэнка, мы адчуваем нейкую бесклапотнасць, радасць, весялосць – тое, чаго нам часам не хапае ў сучасным жыцці;

- выхаваўчую. Паны маюць шмат недахопаў, якія аўтар умела апісвае праз іронію і ненадакучліва павучае чытачоў мудрасці, прапануе пазбавіцца ад ляноты і гультайства, каб не трапіць у розныя непрыемныя сітуацыі.

Апрача таго, кніга аздоблена густоўнымі ілюстрацыямі, а таму можа прынесці асалоду ад знаёмства з ёй не толькі дзецям, але і іх бацькам. Дарослыя знойдуць у панах многія рысы блізкія сучаснаму чалавеку. Нават у прадмове да твора гаворыцца: *Кажася, што маню, што няма такіх паноў ды не было, усё байкі?.. Э-э, браточки вы мае, каб жа так!.. Вунь я надоечы бачыў: выйшаў з чорнага “Мэрседэса” дзядзька з портфелем ды вось гэтакім пузам, ну выліты пан Кубліцкі. А пан Заблоцкі мне ўчора ў тра-*

лейбусе нагу адціснуў, яшчэ на мяне ж і лаяўся непрыгожымі словамі...; Гэтак, як пан Цмок робиць, рабіць нельга. Нельга есці чужую рэпу ды ясных паненак, і ў статуце гэтак запісана... [1].

Думаецца, што невыпадкова аўтар стаў лаўрэатам прэміі Таварыства вольных літаратараў “Гліняны Вялес” за 2003 год. Член журы С. Шыдлоўскі пракаменціраваў гэты выбар так: “Васючэнка – прадаўжальнік лініі Яна Баршчэўскага ў літаратуры, паўночнабеларускай і міфалагічнай. Ён можа быць забаўляльным у сваіх творах, але пры гэтым не губляе сэнсавай глыбіні”.

Такім чынам, аксіялагічны дыяпазон казачных аповесцей Пятра Васючэнка “Жылі-былі паны Кубліцкі ды Заблоцкі” шырокі: адметны сваёй жанравай спецыфікай, моўнымі асаблівасцямі, а таксама сапраўдным прыкладам рэалізацыі ў мастацкіх творах асноўных функцый дзіцячай літаратуры. Заўважым, што гэты твор яшчэ недастаткова даследаваны і ацэнены крытыкамі-літаратуразнаўцамі. Хочацца спадзявацца, што кнігі П. Васючэнка застануцца актуальнымі ўсюды і назаўсёды.

ЛІТАРАТУРА

1. *Васючэнка, П. В. Жылі-былі паны Кубліцкі ды Заблоцкі : казачныя аповесці / П. Васючэнка ; маст. У. А. Лукашык. – Мінск : Маст. літ., 2003.*

Секцыя 3. АКТУАЛЬНЫЯ ПЫТАННІ РАЗВІЦЦА ФАЛЬКЛОРУ, ЭТНАГРАФІІ, КРАЯЗНАЎСТВА, ЭТНАЛІНГВІСТЫКІ Ў ХХІ СТАГОДДЗІ

УДК 008 (476)

А. В. Морозов (Минск)

ДИСКУРСЫ ПРОДВИЖЕННЯ КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ НА МЕЖДУНАРОДНОМ УРОВНЕ

Как нами было показано ранее [3], международный имидж современного государства детерминирован не только его экономической и военно-политической ролью в глобальном мире, но и богатством накопленного историко-культурного наследия и динамикой социокультурного развития.

Проблемы поиска своего места в мировом культурном пространстве, формирования национально ориентированных подходов во внутренней и внешней культурной политике представляют особую актуальность для Беларуси, ставшей в 1991 году независимым государством. К благоприятным политическим факторам интенсификации международного культурного сотрудничества Республики Беларусь в 90-е гг. XX столетия следует отнести международное признание молодого белорусского государства, установление дипломатических отношений и обмен посольствами и представительствами с зарубежными странами. Кроме того, важнейшее значение для активизации межкультурных связей имели следующие социально-политические и культурологические факторы:

1. Создание договорно-правовой базы международного культурного сотрудничества Беларуси.

Демократические преобразования в культурной жизни Беларуси, произошедшие в конце 80-х – начале 90-х гг., получили правовое закрепление в Законе «О культуре» (июнь 1991 года) [1]. Внешним культурным связям в законе была посвящена специальная заключительная глава 11, в трех статьях (№ 50–52) которой были раскрыты задачи, принципы, направления и правовые основы международного культурного сотрудничества. В Законе подчеркивалось, что Республике Беларусь принадлежит исключительное право устанавливать и развивать внешние связи, заключать международные договоры и соглашения в области культуры, осуществлять взаимный обмен достижениями культуры. Вместе с тем предприятия, учреждения и организации культуры, общественные объединения, в том числе и творческие союзы, получили право самостоятельно заключать договоры (контракты) с иностранными юридическими и физическими лицами на любые формы сотрудничества в сфере культуры.

Развитие договорно-правовой базы международных культурных отношений стало приоритетным направлением деятельности Министерства культуры Республики Беларусь, за которым была закреплена роль координатора межкультурного обмена. Уже к концу 1999 года Республика Беларусь подписала 25 двусторонних международно-правовых актов, регулирующих отношения в области образования, культуры, искусства, средств массовой информации, спорта и туризма.

2. Становление самостоятельной внешней культурной политики Республики Беларусь.

В 90-е гг. Республика Беларусь заключила ряд соглашений с авторитетными международными организациями, подписала важнейшие международные конвенции в сфере культуры: в частности, в 1993 году Беларусь присоединилась к Европейской культурной конвенции и подписала Конвенцию стран Черноморского региона о сотрудничестве в области культуры, образования, науки и информации, в 1995 году заключила Соглашение о партнерстве и сотрудничестве с Европейским союзом и его членами, в июне 1996 года присоединилась на полноправной основе к Центрально-Европейской инициативе.

Важной составной частью международного культурного сотрудничества Беларуси на государственном уровне оставалось участие в деятельности ЮНЕСКО. После провозглашения независимости Республики Беларусь контакты с ЮНЕСКО значительно активизировались и стали национально ориентированными на интересы молодого белорусского государства и развития его самобытной культуры.

Значительный прогресс в первой половине 90-х гг. наметился в развитии связей республики с белорусской диаспорой, носивших в основном культурный характер. Так, еще в 1993 году правительством Республики Беларусь была утверждена государственная программа «Белорусы в мире», ориентированная на обеспечение духовного и культурного развития белорусской диаспоры и укрепление связей ее представителей с этнической Родиной. Реализация данной программы была призвана: активизировать поддержку общественных объединений белорусской диаспоры; увеличить количество социокультурных мероприятий, проводимых в Республике Беларусь с участием белорусов зарубежья; содействовать возвращению национальных культурных ценностей, которые оказались за пределами территории Беларуси; обеспечить изучение белорусского языка в зарубежных странах. Для разработки и выполнения ежегодного плана по реализации программы в структуре Министерства культуры был создан Координационный совет по работе с белорусским зарубежьем.

3. Расширение системы участников международного культурного обмена Республики Беларусь.

За 25 лет существования независимого белорусского государства произошло значительное расширение числа субъектов международного культурного сотрудничества. Свое место в международном культурном обмене

нашли региональные и местные органы государственной власти, общественные организации, коммерческие структуры, творческие коллективы, отдельные граждане Республики Беларусь.

Перспективы развития международного сотрудничества Республики Беларусь связаны с вступившим в силу в феврале 2017 года Кодексом о культуре [2], в котором данной теме посвящена глава 6, состоящая из 6 статей.

В первой статье «Задачи международного сотрудничества в сфере культуры» в качестве первоочередной выделена «задача интеграции белорусской национальной культуры в мировую культуру и информационное пространство». В статье 4 определены направления международного сотрудничества в сфере культуры, а в пятой раскрыты основные направления и виды международного культурного обмена Республики Беларусь (проведение дней национальной культуры, дней кино; создание национальных культурных центров; организация гастролей, выставок и других культурных мероприятий; налаживание прямых контактов между субъектами культурной деятельности; направление учащихся и педагогических работников учреждений образования в сфере культуры и работников культуры на обучение (стажировку); организация языковых и краеведческих курсов, проведение семинаров по вопросам культуры, языка, истории, мастер-классов и иных мероприятий в этой сфере; обмен информацией о проведении международных культурных мероприятий; мероприятий по охране историко-культурного наследия, обеспечение участия представителей разных государств в таких мероприятиях; обмен печатными изданиями, средствами массовой информации и другими материалами, связанными с культурной деятельностью).

Несмотря на достигнутые успехи в международном культурном сотрудничестве, следует признать, что процесс вхождения культуры Беларуси в общемировое пространство требует дальнейшего совершенствования. Продвижение культуры Республики Беларусь на международном уровне предполагает поддержание на государственном уровне эффективного функционирования системы дискурсов: *дипломатического, культурологического и PR-дискурса*.

Дипломатический дискурс реализуется, прежде всего, в рамках *культурной дипломатии*, под которой понимается «обмен идеями, информацией, ценностями, традициями, верованиями и другими аспектами культуры, которые могут способствовать улучшению взаимопонимания» [4, р. 1].

Конкретные направления, формы и методы многовекторной культурной дипломатии Республики Беларусь определяются основополагающими принципами межкультурного диалога: признания самоценности как любой национальной культуры, так и общего культурного наследия стран и народов мира; толерантности; эмпатии; многоуровневости. Интенсификация диалогической парадигмы является основой оптимизации процесса вхождения белорусской культуры в общемировое культурное пространство.

Культурологический дискурс продвижения белорусской культуры на общемировой уровень основан на качественном совершенствовании проектной деятельности в сфере международных культурных связей. Необходимо совершенствовать как механизм реализации проектов и программ обменов в сфере культуры, так и их структуру и показатели эффективности. Вполне очевидно, что акцент следует делать не столько на импорте зарубежной культуры, сколько на экспорте белорусской культуры, ее популяризации за рубежом. Формирование положительного имиджа Республики Беларусь на международной арене связано с внедрением современных технологий брендинга и брендмаркетинга.

В процессе функционирования культурологического дискурса особое внимание со стороны белорусского государства следует уделить дальнейшему совершенствованию системы подготовки и переподготовки кадров, занимающихся межкультурным сотрудничеством. В настоящее время межкультурная компетентность представляет собой важнейшую квалификационную характеристику современной генерации специалистов и должна включать в себя *социокультурные, лингвистические и коммуникативные компетенции*. Овладение межкультурной компетентностью становится инструментом достижения современным специалистом успеха в продвижении белорусской культуры в межкультурном взаимодействии посредством использования эффективных и эффектных форм и методов культурной дипломатии.

Ядром социокультурной (контекстной) компетенции являются фоновые знания и ценностные установки, характерные для среды межкультурной коммуникации. В условиях вузовской подготовки новой генерации специалистов на формирование социокультурной компетенции направлено преподавание дисциплин социально-гуманитарного цикла, среди которых особая роль принадлежит культурологическим дисциплинам. Осуществление системного и проблемного принципов их преподавания позволяет студентам всесторонне изучать как фундаментальную теорию, так и социокультурный опыт различных цивилизаций, стран и народов в динамике разрешения задач познания культуры партнеров по межкультурной коммуникации, их духовных ценностей и традиций, особенностей национального менталитета.

Лингвистическая компетенция подразумевает, в первую очередь, знание языка партнеров по межкультурной коммуникации. Так, в Белорусском государственном университете культуры и искусств уже с 2012/2013 учебного года на формирование лингвистической компетенции культурологов-менеджеров направлено не только преподавание иностранных языков (в том числе факультатив по второму иностранному языку), но и введенные в учебный процесс специальные курсы, ориентированные на совершенствование навыков международных переговоров, деловой переписки с зарубежными партнерами и т.п.

Коммуникативную компетенцию составляет совокупность стратегий, приемов и технологий, необходимых для эффективного межкультурного взаимодействия. По сути, коммуникативную компетентность современного специалиста определяют:

- теоретические знания фундаментальных основ межкультурной коммуникации;
- методологические знания конкретных принципов и моделей профессионального управления современными коммуникационными процессами и их возможных трансформаций;
- технологические знания оптимальных способов, методов, средств и форм построения управленческих действий в сфере межкультурного взаимодействия, в том числе по популяризации национальной культуры на международной арене, формированию позитивного имиджа Республики Беларусь.

Данные компетенции необходимо развивать посредством дальнейшего совершенствования системы подготовки и переподготовки кадров в сфере культуры.

PR-дискурс вхождения белорусской культуры в мировое культурное пространство включает в себя применение различных коммуникативных стратегий и передовых технологий в сфере менеджмента и маркетинга культуры, креативных индустрий и предполагает, прежде всего, целенаправленную информационную поддержку разнообразных акций культурной дипломатии.

PR-дискурс основан на применении инновационных информационных технологий и коммуникативных стратегий, имеющих в качестве основополагающей цели создание за рубежом позитивных представлений о Беларуси и ее многовековом историко-культурном наследии. Принципиально важно усовершенствовать интернет-ресурсы, предоставляющие зарубежной аудитории актуальную информацию о культуре Беларуси. Следует усилить государственную поддержку отечественных средств массовой информации и коммуникации, популяризирующих культуру Республики Беларусь за рубежом и обеспечивающих информационное сопровождение социокультурных мероприятий. Осуществлению крупномасштабных проектов культурно-просветительской работы, направленной на популяризацию в мире цивилизационного наследия белорусского народа, будет способствовать расширение сети информационно-культурных центров Беларуси в других государствах.

Таким образом, приоритетным направлением международного культурного сотрудничества Республики Беларусь являются двусторонние и многосторонние связи, сущностными характеристиками которых выступают многовекторность и стремление к сбалансированности. Наше государство исходит из готовности развивать культурные обмены со всеми государствами мира. Обстоятельства политического или экономического характера не должны налагать отпечаток на развитие отношений с каким-либо государ-

ством в сфере культуры. Важно сохранять и приумножать роль Республики Беларусь как диалогового центра между цивилизациями Востока и Запада, места проведения авторитетных международных выставок, фестивалей и конкурсов искусств, встреч представителей творческой интеллигенции, культурных и научно-образовательных форумов, крупномасштабных спортивных мероприятий. Перспективные направления и формы продвижения культуры Республики Беларусь на международном уровне должны быть дополнены комплексом мероприятий региональных и местных органов государственной власти.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аб культуры ў Рэспубліцы Беларусь : Закон Рэсп. Беларусь, 4 чэрв. 1991 г., № 832-ХІІ [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: pravo.by/. – Дата доступу: 25.10.2022.
2. Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб культуры / 20.07.2016 № 413-З // Национальный центр правовой информации Республики Беларусь [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://etalonline.by/?type=text®num=Hk1600413#load_text_none_1_. – Дата доступу: 26.10.2022.
3. *Морозов, А. В.* Белорусская культура в контексте мирового гуманитарного процесса: проблема репрезентации / А. В. Морозов // *Беларуская мова, літаратура, культура і свет: праблемы рэпрэзентацыі* : зб. навук. артыкулаў па выніках ІІ Міжнар. навук. канф., прысвеч. памяці П. Васючэнкі, Мінск, 19 лістап. 2020 г. / рэдкал. : М .М. Воінава-Страха (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : МДЛУ, 2021 . – С. 257–262.
4. *Cummings, M. C. Jr.* Cultural Diplomacy and the United States Government / *Milton C. Jr. Cummings.* – Washington D.C. : Center for Arts and Culture, 2003. – 15 p.

УДК 130.2; 82.091

І. Л. Шаўлякова-Барзенка (Хучжоу)

ШЛЯХ ЯК БАЗАВЫ КАНЦЭПТ БЕЛАРУСКАЙ І КІТАЙСКАЙ КУЛЬТУР: СПЕЦЫФІКА АКТУАЛІЗАЦЫІ Ў ТЭКСТАХ ЛІТАРАТУРНАГА КАНОНА

Канцэпт у беларускім літаратуразнаўчым дыскурсе на пачатку 2020-х гадоў знаходзіцца на перыферыі даследчыцкай увагі, аналіз вытокаў нацыянальнай канцэпталогіі (працы А. Рагулі) і спробы рэалізаваць ідэі канцэпталагічнага падыходу (напрыклад, у артыкулах А. Дуброўскага, Ю. Масарэнкі) істотна сітуацыю не змяняюць. Між тым аналіз міждысцыплінарнага дыскурсу ў разрэзе канцэпталагічных штудый яскрава сведчыць: зварот да канцэпту, “стэрэаскапічнага” і разам з тым надзвычай інстру-

ментальнага феномена, для асэнсавання вытокаў і заканамернасцей гісторыка-літаратурнага развіцця можа мець выключнае значэнне. Вядомы філосаф, тэарэтык і гісторык культуры і мовы Юрый Сцяпанавіч (1930–2012) трапіна вызначыў сутнасць канцэпту як “згустка культуры ў свядомасці чалавека”, таго, у выглядзе чаго культура “ўваходзіць у ментальны свет чалавека”, і таго, праз што звычайны чалавек сам “уваходзіць у культуру, а ў некаторых выпадках і ўплывае на яе” [11, с. 43]. Апісанні канцэптаў у розных навуковых дыскурсах паступова фармуюць уяўленне пра іх як пра адмысловыя *кваркі культуры*, яе будаўнічы матэрыял і фундаментальны складнік, дзе кагнітыўнае знітавана з эмацыйным і каштоўнасным, сацыяльнае – з індывідуальным. Менавіта канцэпты як сховішчы “ўстойлівых і першасных культурных сэнсаў”, што пастаянна аднаўляюцца цягам усёй гісторыі існавання адпаведнай сацыяльнай супольнасці, даюць магчымасць скласці адэкватнае ўяўленне пра механізмы “пазітыўнай сацыяльнай і культурнай ідэнтычнасці” [10], паколькі выяўляюць у разнастайных бессвядомых і свядомых сэнсаформах культурныя патэрны, ідэалы, нормы і да т. п.

У пэўным сэнсе культура “думаецца” канцэптамі. Уласна канцэптуалізацыя можа быць прадстаўлена як працэс крышталізацыі, структуравання ведаў пра рэчаіснасць, вынікам якога, уласна, і ёсць канцэпты. Гістарычна найбольш устойлівыя, значныя канцэпты выконваюць у дачыненні да культуры ролю структураўтваральную; Ю. Сцяпанавіч называе іх “канстантамі культуры”, шэраг іншых даследчыкаў аддае перавагу найменню “базавыя канцэпты”. У любым выпадку не выклікае сумненняў іх асноватворная роля ў фарміраванні нацыянальнай карціны свету, паколькі менавіта канцэпты “канцэнтруюць прынцыпы ўнікальнага нацыянальнага ўпарадкавання стыхійнага быццёвага хаосу” [10], захоўваюць і адначасова луструюць своеасабліва сць той ці іншай сацыяльнай супольнасці, як бы маркіруюць яе хранатоп у межах чалавечай цывілізацыі. Базавы канцэпт як адзінка культурнай памяці вызначаецца такімі параметрамі, як складаная арганізаванасць, дынамічнасць, аксіялагічнасць і светапоглядная арыентаванасць, этымалагічная памяць, моўная абстрактнасць (тут: “уласціва сць абагульняць значэнні сваіх лексічных рэалізацый” [12, л. 15]).

Канцэпт “шлях” належыць да ядравых кампанентаў многіх нацыянальных канцэптасфер. Аснову нацыянальна-культурнай спецыфікі прадстаўлення таго ці іншага канцэпту ўтвараюць яго лексіка-фразеалагічная ўвасобленасць, асаблівасці функцыянавання, рознага кшталту асацыятыўныя і тэкставыя сувязі. У складанай, шматслойнай структуры канцэпту “шлях” луструюцца ўяўленні ад архаічных (міфапаэтычных) да сучасных, урэчаўляюцца “прамы, асацыятыўны і метафарычны ўзроўні светаўспрымання”, актуалізуюцца рознаўзроўневыя апазіцыі (“свой – чужы”, “праўда – хлусня”, “жыццё – смерць” і інш.) (гл., напрыклад [4, с. 6]).

У межах лінгвістычных даследаванняў канцэпту, як правіла, адрозніваюцца ўласна імя канцэпту і яго лексічныя рэпрэзентанты; найбольш аб’ёмнае семантычнае ўтварэнне выконвае ролю адмысловага *тытульнага*

імя. У кантэксце звароту да нацыянальнай беларускай канцэптасферы ў якасці такога тытульнага імя адпаведнага канцэпту паўстае, на наш погляд, найменне *Шлях*, прычым менавіта ў такой візуальнай выяве; яго асноўнымі лексічнымі рэпрэзэнтантамі можна назваць *шлях* і *дарогу*, таксама да іх можна далучыць лексемы *сцяжына*, *сцяжынка*, *пуцявіна* і да т. п. У дачыненні да хранатопа мастацкай літаратуры мы адрозніваем імя канцэпту (*Шлях*) і яго мастацкія рэпрэзэнтанты, у якасці іх могуць выступаць вобразы-сімвалы, вобразы-матывы, вобразы-архетыпы і г. д., прычым склад і спектр вобразна-выяўленчых рэпрэзэнтантаў значна больш шырокі ў параўнанні з уласна лексічнымі. Сучасныя даследчыкі прыходзяць да высновы, што менавіта вобраз ёсць найбольш адэкватнай сэнсаформай для аднаўлення ў нацыянальнай карціне свету тых базавых структурных кампанентаў, якія, уласна, і адрозніваюць па змесце адну нацыянальную карціну свету ад іншай (гл. [10]). Інакш кажучы, “мастацкае мысленне шукае апору ў словах-канцэптах” [2, с. 44], мастацкая славеснасць феноменалагічна паўстае прасторай, дзе культура прамаўляецца ў славесным вобразе. У межах аднаго кароткага артыкула можна хіба што толькі пазначыць сутнасныя адрозненні семантычных аб’ёмаў і агульнай спецыфікі ўвасаблення базавага канцэпту *Шлях* у тэкстах беларускага і кітайскага літаратурнага канонаў. Само паняцце *канона* сёння застаецца дыскусійным; мы будзем мець на ўвазе перадусім тэксты, якія з высокай доляй канвенцыянальнасці чытацкай супольнасцю прызнаюцца “прэцэдэнтнымі” – блізкімі да эталоннага ўвасабленнем не толькі стылю адпаведнай гісторыка-культурнай, літаратурнай эпохі, але і нацыянальных культуратворчых інтэнцый ды каштоўнасцей.

Базавы канцэпт *Шлях* у літаратурна-мастацкім хранатопе трансфармуецца якасна, то бок зрухі закранаюць яго ўнутраную сэнсаформу. У літаратурна-мастацкім харанатопе канцэпт рэпрэзэнтуюе культуру ў кандэнсаваным выглядзе, але застаецца пазнавальным незалежна ад досведу патэнцыяльнага чытача ці волі аўтара твора. Разам з тым у мастацкім творы канцэпт аказваецца ў сферы ўплыву разнастайных уздзеянняў (з боку сюжэтна-кампазіцыйнай логікі, мовы твора, сістэмы персанажаў, кантэкстна-абумоўленых рэцэпцый і інш.). У прасторы мастацкага твора канцэпт непазбежна індывідуалізуецца, ператвараецца ў такое складанае ментальнае эмацыянальна-каштоўнаснае ўтварэнне, якое адлюстроўвае ўніверсальны мастацкі вопыт і яго індывідуальна-аўтарскае асэнсаванне. Прычым індывідуалізацыя канцэпту заўсёды адбываецца на грунце нацыянальнага, паколькі “аўтар мастацкага твора ўключае ў яго канцэптасферу найбольш рэлевантныя для яго адзінкі нацыянальнай канцэптасферы” [9, с. 104].

Фарміраванне нацыянальнага літаратурнага канона як часткі класічнай нацыянальнай літаратуры ў беларускім дыскурсе звязана з сацыякультурным і мастацкім кантэкстам XIX – пачатку XX ст. На думку І. Жука, “праз матыў шляху ў беларускай літаратуры пачатку XX стагоддзя праступаюць асноўныя творчыя канцэпты геацэнтрычнага паходжання, найперш звязаныя з топікай зямлі, з укарэненасцю ў яе” [5, с. 156–157]. Разам з тым даследчык акрэслівае

цэлы веер мастацкіх інтэрпрэтацый *Шляху* як базавага канцэпту беларускай культуры: “...Колас – «шырокі прастор»; Купала – «паязджане»; В. Ластоўскі – «лабірынт»; К. Чорны – «пошукі будучыні»; А. Куляшоў – «паўмільярдны кіламетр»” (цыт. па: [6]) і інш. (У перспектыве размоў пра сучасную літаратуру варта было б далучыць да гэтага шэрагу і *шлях-скрыжаванне* як адзін з найбольш шматслойных ды аб’ёмных вобразаў-сімвалаў.) Такім чынам, “зямная” семантыка шляху – выключна важная, але толькі адна з шэрагу. Сам канцэпт *Шляху* ў тэкстах беларускага літаратурнага канона заўсёды паўстае працэсам *мэтаскіраваным*, вынікова сканцэнтраваным на руху да супольна значнай мэты. *Дарога – пуцявіна – сцежка*, урэшце, *шлях* – гэта толькі фрагменты, “эпізоды” руху-пошуку, што ўплятаюцца ў *Шлях* як нацыятворны стрыжань. У творах літаратурнага канона *Шлях* як мэта-мара асэнсоўваецца як сутнасць адвечная, неадменная. Так, у эсе І. Абдзіраловіча “Адвечным шляхам” (1921), дзе публіцыстычныя інтанацыі знітаваныя з традыцыямі “інвектыўнай” паэзіі, літаратуры сацыяльнага выкрыцця, па-над усім і пасля ўсяго застаецца разуменне, што пошукі *Шляху* для беларусаў ёсць адмысловым нацыянальным наканаваннем, *Доляю*: “Даўгія вякі беларусы стаялі на раздарожжы: адзін шлях кіраваўся на захад, другі на ўсход; так нашыя сцежкі, пачынаючыся разам, разыходзіліся ў розныя, праціўныя бакі” [1, с. 7]. Мэта і сэнс беларускага *Шляху* беларускім мыслярам і творцам нязменна бачыцца перадусім у *пошуку*.

Шлях як базавы канцэпт беларускай культуры найбольш карэктна, на наш погляд, параўноўваць з канцэптам, што вербалізуецца (і адначасова візуалізуецца) у іерогліфе 道 (*dào*). (Звернем увагу, што для піньіна, сістэмы раманізацыі путунхуа як афіцыйнай мовы сучаснага Кітая, вялікія літары не ўжываюцца, таму напісанне *Dao*, напрыклад, па-англійску, бачыцца хутчэй дадатковым графічным спосабам падкрэсліць “метафізічнасць” семантыкі, “надрэальную прыналежнасць” паняцця.) Іерогліф 道 (*dào*) можа ў розных кантэкстах азначаць ‘шлях’, ‘дарогу’, ‘сцяжыну’, ‘кірунак’, ‘веданне’, ‘метад’, ‘маўленне’, паняцці ‘весці за сабой’, ‘гаварыць’, ‘цячы’ і інш.; функцыянуе як назоўнік і дзеяслоў; спалучаецца з шэрагам іншых іерогліфаў, чым колькасць рознага кшталту сэнсаформ і значэнняў істотна памнажаецца: 道路 (*dàolù*) – ‘дарога’, ‘маршрут’; 知道 (*zhīdào*) – ‘разумець’, ‘ведаць’; 说道 (*shuōdào*) – ‘сказаць’, ‘гаварыць’ і інш.

Дао як базавы канцэпт кітайскага светапогляду і светаадчування быў надзвычай аб’ёмна “прамоўлены” ў “Дао дэ цзін” (“道德經” (*dàodé jīng*)), кананічным тэксце даасізму. Паводле “Шы цзін” (“Гістарычных запісак”) Сыма Цяня (II–I стст. да н. э.), кнігу напісаў па просьбе начальніка адной з памежных застаў мудрэц Лао-цзы; большасць сінолагаў схіляюцца да таго, што твор з’явіўся ў IV ст. Кніга мае дзве часткі (“верхні” і “ніжні” раздзелы); напісаная “рознапамернымі рыфмаванымі вершамі, пабудаванымі на паралелізмах і антытэзах” [7], у першыя стагоддзі нашай эры склалася прыкладна ў тым выглядзе, які вядомы нам сёння пад назвай “Дао дэ цзін” (“Канон *Шляху* і дабрачыннасці”).

“Дао дэ цзін” сам па сабе паўстае як *тэкст-канцэпт*, у дачыненні да якога кожны новы пераклад і спроба прачытання дадаюць не толькі адказы, але і новыя пытанні. У першых двух радках твора гаворыцца пра два розныя шляхі: “У першым выпадку – гэта Дао, ісцінны існы Шлях (усюдыісны пачатак, усеагульны закон руху і зменлівасці свету; найвышэйшы абсалют, выток усіх з’яў, з якога ўсё вынікае і да якога ўсё вяртаецца). <...> У другім выпадку – гэта звычайны, наўколавы, доўгі шлях, а галоўнае – няправільны, гэта рух, які вядзе вандроўніка ўсё далей і далей ад Шляху Ісціннага” [10]. Паводле “Дао дэ цзін”, сапраўдны (Ісцінны) Шлях не мае мэты, гэта працэс, сутнасць якога ў самім працэсе: “Шлях, што завяршаецца мэтай, не можа быць Шляхам Спрадвечным” [3, с. 3]. Інакш кажучы, у кітайскім каноне ад пачатку фіксуецца разуменне, што *Шлях* роўны *Руху*.

Можна меркаваць, што старажытны варыянт іерогліфа 道 (*dào*) выкарыстоўваўся для выражэння сутнасці вечна рухомага Сусвету: “Ёсць рэч, што ўзнікла з хаосу, // яна не была народжана Небам і Зямлёй. // Такая пустая, такая бязгучная! // Існуе сама па сабе, і няма ёй ні // канца, ні края. <...> // Я не ведаю яе імені. // Людзі называюць яе «Шлях»” [3, с. 24–25]. *Дао-Шлях* існуе па-над і па-за ўсім, ідэальны і неспасцігальны ў сваёй самадастатковасці: “Чалавек кіруецца воляю Зямлі, // Зямля кіруецца воляю Неба, // Неба кіруецца воляю Дао, // Дао падуладнае самому сабе” [3, с. 24–25]. Найвышэйшай каштоўнасцю для чалавека ёсць магчымасць стацца “чалавекам шляху”, то бок “увесць час расці і абнаўляцца” [3, с. 57]; для “чалавека Шляху не бывае безвыходных становішчаў, паколькі заўсёды ёсць куды ісці” [3, с. 4], бо *Дао-Шлях* гэта і ёсць Сусвет, жыццё, ён – паўсюль. Цікава, што менавіта бязмежнасць і ўсюдыіснасць *Дао-Шляху* ёсць умовай валодання “сваёй зямлёй”: “Ні ў чым не ведае ўласных межаў і // таму можа стаць гаспадаром сваёй зямлі. // Быць гаспадаром сваёй зямлі – гэта // аснова ўсяго, // дзякуючы гэтаму ты можаш дасягнуць самой Вечнасці. // Гэта і называюць «мець глыбокія карані і трывалае карэнне»” [3, с. 57]. Для беларускага менталітэту падобная прычынна-вынікова сувязь *Шляху* як бязмежнасці, руху з Бясконцасці ў Бясконцасць і ўладання зямлёю (сваёй зямлёю) паўстае далёка не празрыстаю. Мы лічым важным перадусім засведчыць наяўнасць гэтай сувязі ў кітайскім кананічным тэксце – як пункт адліку для параўнальных доследаў, якім чынам ідэя “*Шляху як руху*” ўрэчаўляецца ў мастацкіх канцэптах беларускага лтаратурнага канона. Безумоўна, аналіз увасаблення базавага канцэпту *Дао-Шляху* ў творах кітайскага літаратурнага канона – таксама вялікі сегмент доследаў міждысціплінарнага кшталту. Мы толькі згадаем тут пра адмысловую “несудатыкальнасць” яго з фізічным светам. Напрыклад, у паэтычных цыклах, дзе апісваюцца падарожжы да несмяротных (“у далёкіх далячынях, па-за межамі часу”), фігуруюць згадкі пра велічны, неспасцігальны Дао, нават размаўляць пра які вартыя толькі абраныя: “Рэзкім павевам ветру ўверх, да аблокаў узлятае, // Пра Дао-Шлях гаворыць з Уладаром сусвету” (Чжан Хуа, 232–300) [8, с. 175]. Калі ж размова ідзе пра *шлях* чалавечы, фізічны (у процівагу *Дао-Шляху*), канцэпт

індывідуалізуецца ў вобразах-матывах блуканняў, выгнанніцтва альбо ахвярнасці. Так, у одзе “Вяртанне да палёў” Чжана Хэна (78–139) “думкі пра неспасцігальнае – пра цьмяны Дао-Шлях” падсумоўваюцца прызнаннем: “У блуканнях вольных набываю я дасканалую радасць. // Дзень за днём, без увагі да цяжару працы да клопатаў, // Шаную я запаветы, што Лао-цзы нам пакінуў” [8, с. 113].

На падставе кароткага параўнання твораў, прыналежных да розных гісторыка-літаратурных эпох і нацыянальных традыцый, немагчыма фармуляваць колькі-небудзь рэлевантныя высновы пра агульнае ды адметнае ў мастацкай рэалізацыі базавых канцэптаў. Мы імкнуліся толькі акрэсліць сутнасную спецыфіку ўрэчаўлення канцэпту *Шлях* у абмежжах беларускага і кітайскага літаратурных канонаў як нейкіх метатэкстаў, што луструюць у вобразна-сімвалічнай форме базавыя структуры нацыянальных светабудоў і светаадчуванняў. На наш погляд, у гэтым сэнсе беларускі *Шлях* – мэтава-скіраваны, мэтава-ўкаранёны; у кітайскай традыцыі *Дао-Шлях* мае сэнс тады, калі не мае мэты (бо вечнае ўдасканаленне не мае фінальнай кропкі). *Шлях* у творах новай беларускай літаратуры – гэта так ці інакш пошук, пошук сутнасці і сэнсу сябе як часткі агульнага (я і мой свет, мая зямля як частка супольнай Зямлі, Беларускага Дому); індывідуальны шлях маркіруецца (матывуецца) супольна значнай мэтай. *Дао-Шлях* у кітайскай традыцыі матываваны не гісторыяй, а метафізікай, не часам, а вечнасцю; сэнс прыватнаму шляху надаецца ў межах не рэальнай гісторыка-культурнай супольнасці, а метафізічнага, неспасцігальнага.

Такім чынам, нават кароткае супастаўленне агульных кірункаў, інтэнцый рэпрэзентацыі культурнага канцэпту *Шлях* у літаратурным каноне дае падставы акрэсліць асноватворную спецыфіку ідэнтыфікацыйных працэсаў, што адыгрываюць вызначальную ролю ў фарміраванні нацыянальна-культурнай самасці.

ЛІТАРАТУРА

1. *Абдзіраловіч, І.* Адвечным шляхам. Даследзіны беларускага светагляду / І. Абдзіраловіч [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://studfile.net/preview/5628589/>. – Дата доступу: 20.11.2022.
2. *Витковская, Л. В.* Когниция смысла. Литературоведение XXI века / Л. В. Витковская. – Изд. 2-е, доп. – Пятигорск : Изд-во. Пятигор. гос. лингвист. ун-та, 2012. – 236 с.
3. Дао Дэ Цзин / пер. с древнекитайского и комментарии А. Кувшинова. – Изд. 4-е, пер. и доп. – М. : Профит стайл, 2001. – 169 с.
4. *Дрыга, С. В.* Концепт “путь” в русской языковой картине мира : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / С. В. Дрыга. – Ставрополь, 2010. – 24 с.
5. *Жук, І. В.* Матыўная прастора літаратуры пачатку ХХ стагоддзя : манаграфія / І. В. Жук [і інш.] ; [пад агул. рэд. І. В. Жука]. – Гродна : ГрДУ імя Я. Купалы, 2009. – 255 с.

6. *Здановіч, Н. В.* У сусветнай мастацкай традыцыі / Н. В. Здановіч // МегаЛекцыі [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://megalektsii.ru/s19631t5.html>. – Дата доступу: 09.11.2022.
7. *Кобзев, А. И.* Дао дэ цзин [Электронны рэсурс] / А. И. Кобзев, А. Е. Лукьянов // Духовная культура Китая : энциклопедія : в 5 т. / гл. ред. М. Л. Титаренко ; Ін-т Дальняго Востока. – М. : Вост. лит., 2006. – Т. 3 : Літэратура. Язык и письменность / ред. М. Л. Титаренко [и др.]. – 2008. – С. 289–293. – Режим доступу: https://www.synologia.ru/a/Дао_дэ_цзин1. – Дата доступу: 20.11.2022.
8. *Кравцова, М. Е.* Хрестоматія па літэратуры Кітая / М. Е. Кравцова. – СПб. : Азбука-классика, 2004. – 768 с.
9. *Попова, З. Д.* Семантико-когнітыўны аналіз языка / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2007. – 250 с.
10. *Сорокопуд, С. Н.* К праблеме ісследования базовых концептов китайской культуры (на основе “Дао дэ цзин”) [Электронны рэсурс] / С. Н. Сорокопуд // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 1. – Режим доступу: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=11811>. – Дата доступу: 17.09.2022.
11. *Степанов, Ю. С.* Константы : Словарь русской культуры. / Ю. С. Степанов. – Изд. 3-е, испр. и доп. – М. : Академ. Проект, 2004. – 992 с.
12. *Степанова, Н. С.* Концептосфера «путь жизни» в автобиографической прозе первой волны русской эмиграции : дис. ... д-ра филол. наук : 10.01.01 [Электронны рэсурс] / Н. С. Степанова. – М., 2001. – 396 л. – Режим доступу: http://imli.ru/upload/docs/StepanovaNS_dissertatio.pdf. – Дата доступу: 17.09.2022.

УДК 398

Т. А. Марозава (Мінск)

**ЖАНРАВА-ВІДАВАЯ РАЗНАСТАЙНАСЦЬ І АСАБЛІВАСЦІ
САЦЫЯДЫНАМІКІ БЕЛАРУСКАЙ ФАЛЬКЛОРНАЙ ТВОРЧАСЦІ
НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ**

(на аснове запісаў Фонду фальклорных матэрыялаў
філалагічнага факультэта БДУ)

Праблема, звязаная з магчымасцю існавання і развіцця фальклорнай творчасці, з яе мадэрнізацыяй у сучасным постындустрыяльным грамадстве, адносіцца да ліку метадалагічных, базавых, фундаментальных. На гэта звярнуў увагу ў сваім артыкуле “Фальклор у сучаснай культурнай прасторы” дырэктар Дзяржаўнага рэспубліканскага цэнтру рускага фальклору прафесар А. С. Каргін [2, с. 18]. Такая пастаноўка пытання была вызначана як асаблівасцямі бытавання фальклорнай творчасці на сучасным этапе, так і сацыякультурнымі абставінамі. Першае абумоўлена кардынальнымі зменамі тэхналагічнай, сацыяльна-бытавой і культурнай рэальнасці, у якой апынуўся фальклор, што

прывяло да яго карэнных змен. Сярод сацыякультурных фактараў, якія выклікаюць рэзкую змену ўмоў бытавання фальклорнай творчасці, дамінуюць глабалізацыя і з’явы, якія яе суправаджаюць, у тым ліку індустрыя турызму з нацыянальна-этнічным адценнем, звязаная з камерцыйным распаўсюджваннем узораў псеўданароднага мастацтва.

На думку беларускага вучонага прафесара А. У. Марозава, ва ўмовах глабалізацыі існаванне і развіццё сучаснай фальклорнай творчасці апасродкавана сутнаснымі характарыстыкамі этнасацыяльнага развіцця беларускага народа. Да іх ліку адносяцца, з аднаго боку, універсалізацыя каштоўнасцей, з другога – “урбанізацыя, інфарматызацыя і міжкультурнае ўзаемадзеянне разам з самаідэнтыфікацыяй і адраджэннем традыцый у рамках нацыянальнай дзяржавы” [4, с. 307].

Інфармацыйнае грамадства – адна з тэарэтычных мадэляў (аўтары – Ю. Хаяшы, М. Бангеман, У. Марцін, Д. Бэл і інш.), што выкарыстоўваюцца для апісання якасна новага этапу грамадскага развіцця, у які ўступілі развітыя краіны з пачаткам камп’ютарнай рэвалюцыі. Безумоўна, працэс інфарматызацыі аказвае асаблівае ўздзеянне на стварэнне і функцыянаванне фальклорных твораў. Назіраецца выразна выяўленая тэндэнцыя віртуалізацыі сучасных форм народнай творчасці ва ўмовах інфарматызацыі: традыцыйная камунікацыя “твар у твар” змяняецца зносінамі ў віртуальнай прасторы. Як паказаў аналіз архіўных запісаў 2010–2020-х гадоў, якія захоўваюцца ў Фондзе фальклорных матэрыялаў філалагічнага факультэта БДУ, функцыянаванне Інтэрнэту і развітой сістэмы камунікацыі прыводзіць да значнага памяншэння аб’ёму шматлікіх песенных і асабліва праявітых тэкстаў; утылітарна-практычны характар традыцыйных твораў змяняецца забавляльнасцю пост-фальклорных твораў з выразна выяўленай геданістычнай, рэкрэацыйнай і (або) маніфестацыйнай скіраванасцю. На спецыялізаваных сайтах фарміруюцца наддзяржаўныя зборы фальклору субкультур, у склад якіх часта ўключаюцца аўтарскія творы, прылічаныя да фальклору самаўпраўнасцю складальнікаў і рэдактараў кантэнту сайтаў.

«Варта таксама адзначыць і інтэнсіўныя ўнутраныя нацыянальна-этнічныя рознакіраваныя працэсы самаразбурэння і рэгенерацыі, мадэрнізацыі, трансфармацыі і стагнацыі, якія адбываюцца ўнутры самога фальклору, які “вымушана” прыстасоўваецца да рэалій постындустрыяльнага грамадства» [2, с. 18]. Гэтыя працэсы закранаюць кантэкст бытавання фальклору, яго сэнсавае ядро, функцыянальныя, стылявыя і жанравыя бакі, крыніцы папаўнення, спосабы вытворчасці і трансляцыі. Так, адбываецца як унутрыдзяржаўная (паміж асобнымі народамі, якія насяляюць краіну), так і міжнародная інтэрнацыяналізацыя і мультыкультуралізацыя фальклорнага працэсу. Відавочна, што ў дадзеным выпадку гаворка ідзе аб безумоўных наватворах у фальклору, часта непрадказальных, якія выбываюцца са звычайнага ўяўлення аб ім як аб нацыянальнай з’яве. Аднак, нягледзячы на гэтыя моманты, у сучасным беларускім грамадстве заяўляюць аб сабе і супрацьлеглыя працэсы, звязаныя з нарастаннем цікавасці да адраджэння традыцыйнага

мастацтва, у тым ліку і фальклору. Пацверджанне таму – правядзенне масавых мерапрыемстваў (фестывалю, свят, выстаў, кірмашоў), у якіх бяруць удзел самадзейныя калектывы, ансамблі народнай песні, якія захоўваюць традыцыі ў выкананні нацыянальных беларускіх народных песень. З ліку найбольш папулярных у якасці прыкладу можна прывесці штогадовыя агульнарэспубліканскія маштабныя мерапрыемствы – фестывалі “Фальклор без межаў” і “Берагіня”. Акрамя таго, назіраецца жывая цікавасць да творчасці інтэрпрэтатараў фальклорнай спадчыны, якія спалучаюць нацыянальную спецыфіку з рознымі галінамі музычнай фальклорнай культуры. Гэта вядомыя не толькі на тэрыторыі Беларусі, але і за яе межамі фальклорныя групы “Палац”, “Троіца”, “Стары Ольса”, “Osimira”, “Unia”. Кожны год у розных абласцях Беларусі яны выступаюць з канцэртамі на спецыялізаваных фальклорных фестывалях: “Folk The System” у Мінску, “Новая традыцыя” і “Полацкі сшытак” у Полацку, “Гальшанскі замак” у Альшанах, “Камяніца” і інш. Некаторыя творы з рэпертуару названых гуртоў запісваюць студэнты падчас фальклорнай практыкі ад моладзі, што знайшло сваё адлюстраванне ў адпаведных справах.

Агляд архіўных запісаў 2010–2020-х гадоў, якія захоўваюцца ў Фондзе фальклорных матэрыялаў філалагічнага факультэта БДУ, дазваляе сцвярджаць, што сёння на тэрыторыі сучаснай Беларусі фальклорны працэс складаюць наступныя разнакасныя жанрава-відавныя з’явы.

1. Творы аўтэнтычнага (г.зн. спадчыннага, традыцыйнага) фальклору, носбітамі якога з’яўляюцца прадстаўнікі старэйшага пакалення, чый узрост набліжаецца да сямі- і васьмідзесяці гадоў, радзей – людзі перадпенсійнага (пяці- і шасцідзесяцігадовага) узросту. Менавіта ад іх студэнты філалагічнага факультэта БДУ, якія ажыццяўляюць свае ўласныя фальклорныя экспедыцыі, запісваюць узоры нацыянальнага песеннага і праявічнага фальклору беларусаў, творы дзіцячага фальклору і малых жанраў.

2. Творы постфальклору, якія прадстаўляюць найбольш рухомую і няўстойлівую частку сучаснага фальклору. Дадзены тэрмін – *постфальклор* – характарызуе новы этап у развіцці фальклору, што ахоплівае XX і XXI стагоддзі. На думку беларускай даследчыцы Р. М. Кавалёвай, “любы сінхронны зрээ фальклору, пачынаючы з ранняга, ужо змяшчае постфальклорны сегмент, крыніцу новых традыцый, тэндэнцый, з’яў, якія маюць сацыяльную афарбоўку. Так, сацыяльна і прафесійна дыферэнцыраваны познетрадыцыйны фальклор XIX стагоддзя – тыповы прыклад постфальклору ў адносінах да класічнага. Частка яго твораў арганічна ўвайшла ў сферу класічнага фальклору (песні казацкія, рэкруцкія, салдацкія)” [3, с. 36]. Постфальклорныя творы ўжо не маюць выразнага і звыклага падзелу на вясковую і гарадскую сферы бытавання, як гэта характэрна для аўтэнтычнага фальклору, бо постфальклор мае прынцыпова іншыя механізмы трансляцыі, перш за ўсё праз масмедыя і Інтэрнэт.

3. Творы, якія актыўна бытуюць у сацыякультурных умовах горада (гарадскі фальклор у складзе твораў-пераробак розных жанраў, узноўленыя і трансфармаваныя фальклорна-этнаграфічныя комплексы (сямейна-абра-

давы – радзінны, вясельны – і каляндарна-абрадавы – калядны, масленічны, купальскі), пазаабрадавая лірыка, дзіцячы фальклор) і вёскі (пазаабрадавая лірыка, фальклорная няказкавая проза, найперш рэалістычная (апавяданні-ўспаміны), дзіцячы фальклор, узноўленыя і трансфармаваныя фальклорна-этнаграфічныя комплексы (сямейна-абрадавы – радзінны, вясельны – і каляндарна-абрадавы – калядны, масленічны, купальскі).

Інфармацыйныя тэхналогіі сталі найбольш важным каналам сацыяльнай мабільнасці, які таксама ўплывае на жанрава-відавы склад фальклорнай творчасці ў XXI стагоддзі. Семантыка і аксіялогія сучаснай песеннай і празаічнай творчасці беларусаў перажываюць значныя змены ва ўмовах панавання інфармацыйнай культуры і новых з’яў у навакольным асяроддзі праз далейшую субкультурную дыферэнцыяцыю грамадства. Наяўнасць вербальнай канкрэтыкі – спецыфічнай мовы (арго) і фальклорных па сваёй прыродзе твораў – з’яўляецца самай яркай прыкметай існавання субкультуры, а часам і яе адзінай знешняй праявай. Акрамя таго, назіраецца ўсё большы эфект этнасацыяльнага «дзяпазону» фальклорных з’яў з пэўнай семантыкай, уласцівай кожнаму з іх. Яркая выяўляецца тэндэнцыя да большай творчай актыўнасці такіх суполак: кола носьбітаў фальклорнага рэпертуару і адпаведных аксіялагічных значэнняў часта аказваецца меншым, чым канкрэтнае сацыяльнае асяроддзе; можна меркаваць аб наяўнасці рэпертуару (або распаўсюджанасці) і адпаведнай семантыкі не толькі ў межах якой-небудзь субкультуры, але і адной кампаніі, аб’яднанай агульнымі інтарэсамі. У стварэнні постфальклорных твораў найбольш актыўная моладзь, якая рэалізуе свой творчы патэнцыял у наступных мадыфікацыях: студэнцкім, турысцкім, фанацкім, салдацкім фальклору, творчасці праграмістаў, блогераў, антыглабалістаў і да т. п.

Сучаснае грамадства інфармацыйна перагружана, таму постфальклорны твор звязаны з мноствам фрагментаў рэчаіснасці, у тым ліку і культурнай, і яго задача – па-мастацку асвятліць дэталі і напоўніць іх семіятычна насычаным зместам. Разам з перадачай постфальклорных з’яў з дапамогай Інтэрнэту адзін з важнейшых напрамкаў сацыякультурнай дынамікі фальклорнай творчасці ў XXI стагоддзі – распаўсюджанне народных культурных каштоўнасцяў у сродках масавай інфармацыі (радыё, тэлебачанне, кіно, друк). У выніку вядучай тэндэнцыяй у развіцці народных традыцый застаецца арыентацыя пераважна на другасныя формы, ці фалькларызм. Ён характэрна ўключэнне элементаў, якія маркіруюць этнічную свядомасць, у сучасныя бытавыя і эстэтычныя сістэмы (музыка, мультфільмы, літаратура, нацыянальныя строі, якія апранаюць на святы, і інш.). Як слушна адзначае Н. А. Джалілава, «з вялізнага арсенала народнай творчасці масавая культура адбірае ў першую чаргу ўзоры, якія адпавядаюць крытэрыю “тэхналагічнасці”, “масавай камунікатыўнасці” (параметрамі такога адбору выступаюць знешняя прыцягальнасць, зразумеласць і даступнасць, лёгкасць успрымання, серыйнасць і шаблоннасць, сімвалічнасць, варыятыўнасць, высокія сугестыўныя магчымасці, прыгоднасць для тыражыравання і перадачы па камунікатыўных каналах)» [1, с. 248–249].

На наш погляд, найбольшымі адаптыўнымі магчымасцямі сярод фальклорных жанраў валодаюць анекдоты і прыпеўкі. Так, у сацыякультурнай практыцы апошняга дваццацігоддзя анекдот паступова з пэўнага фальклорнага жанру трансфармуецца ў полікультурную з'яву. Ён узбагачае паўсядзённы маўленчы ўжытак, дадае да цытатаў з папулярных кніг, кіна і тэлефільмаў новае гучанне і, як вынік, успрыманне. Прадстаўленыя ў анекдотах і прыпеўках фальклорныя персанажы, выказванні і ўстойлівыя словазлучэнні часам выступаюць у якасці суправаджэння рэкламных, фота і відэамаатэрыялаў.

Фарміраванне глабальнай інфармацыйнай прасторы запачаткавала спрыяльныя магчымасці для міждзяржаўнага абмену ў галіне культуры і адукацыі, для лепшага ўзаемапаразумення народаў. Уласцівая глабальнаму інфармацыйнаму грамадству актывізацыя міжкультурных сувязяў на разнастайных узроўнях (міжнацыянальным, рэгіянальным, субкультурным, асобным) спрыяе дыфузіі фальклорных форм. Як указвае А. У. Марозаў, пад уплывам глабалізацыі і інфарматызацыі знутры фальклорных узаемадзеянняў складваецца пэўны механізм, які грунтуецца на трох асноватворных працэсах: прыбаўленне (перанясенне з'яў фальклору пэўных народаў у іншыя культуры), ускладненне (якаснае ўдасканаленне фальклору адной культуры творчымі дасягненнямі іншых народаў), збядненне – эрозія (працэс, калі фальклор падвяргаецца моцнаму ўздзеянню звонку, якое мае пераважна негатыўны характар). Па сутнасці, дыфузныя працэсы ў фальклорнай творчасці з'яўляюцца аднымі з найбольш натуральных форм яго прасторава-часовага функцыянавання, яны адлюстроўваюць нераўнамернасць гістарычных умоў і магчымасцяў сацыякультурнага жыцця, якія кампенсуюцца (у тым ліку пасродкам Інтэрнэту) пранікненнем неабходных культурных навацый у зоны, дзе па аб'ектыўных прычынах яны не з'явіліся [5].

Падводзячы вынікі, можна сказаць, што асаблівасцямі сацыякультурнай дынамікі відаў і жанраў фальклорнай творчасці беларусаў на сучасным этапе з'яўляюцца:

- 1) функцыянаванне пераважна на рускай мове ва ўмовах горада, на рускай і дыялектнай мове – ва ўмовах вёскі;
- 2) дамінаванне наватвораў-пераробак як вынік працэсу творчых і адаптыўных інавацый;
- 3) спадкаемнасць, адраджэнне і рэстаўрацыя ў дачыненні да функцыянавання фальклорна-этнаграфічных комплексаў;
- 4) дамінаванне рэалістычнай няказкавай прозы як паказчык дыфузіі – распаўсюджвання фальклору ў сацыяльным сэнсе.

Важнейшае значэнне ў эпоху развіцця інфармацыйнага грамадства набывае праблема выяўлення патэнцый і перспектыў пазітыўнага дыялогу культур і ўстанаўлення механізмаў наладжвання ўстойлівых узаемаадносін паміж асобнымі народамі. Фалькларысты заўсёды адгукаліся на выклікі сучаснасці і імкнуліся эфектыўна выкарыстоўваць дасягненні тэхнічнага

прагрэсу. Задача цяперашняга часу – уключыць магчымасці інфарматызацыі і камп’ютарызацыі ў справу захавання і папулярызацыі фальклорнай творчасці. Ва ўмовах стандартызацыі і нівеліроўкі каштоўнасцей першапачатковае значэнне мае рэалізацыя задачы фарміравання адзінага славянскага культурна-інфармацыйнага поля, у тым ліку па фальклорнай творчасці, і яго рэгіянальнага, нацыянальнага і транснацыянальнага апасродкавання з дапамогай сучасных электронных сродкаў інфармацыі.

ЛІТАРАТУРА

1. *Джалилова, Н. А.* Современная массовая культура как ретранслятор фольклорной традиции / Н. А. Джалилова // От конгресса к конгрессу: навстречу Всероссийскому конгрессу фольклористов : сб. материалов / сост. : В. Е. Добровольская, А. С. Каргин. – М. : Гос. респ. центр рус. фольклора, 2010. – С. 243–255.
2. *Каргин, А. С.* Фольклор в современном культурном пространстве / А. С. Каргин // От конгресса к конгрессу: навстречу Всероссийскому конгрессу фольклористов : сб. материалов / сост.: В. Е. Добровольская, А. С. Каргин. – М. : Гос. респ. центр рус. фольклора, 2010. – С. 18–28.
3. *Ковалева, Р. М.* Фольклор и социум / Р. М. Ковалева // Язык и социум : материалы VIII Междунар. науч. конф., г. Минск, 5–6 дек. 2008 г. : в 2 ч. / под общ. ред. Л. Н. Чумак. – Минск : РИВШ, 2009. – Ч. 2. – С. 34–36.
4. *Марозаў, А. У.* Фальклорная творчасць і сучасныя культурныя працэсы ў славянскіх краінах / А. У. Марозаў // Мовазнаўства. Літаратуразнаўства. Фалькларыстыка : XIV Міжнар. з’езд славістаў (Охрыд, 2008): Дакл. беларус. дэлегацыі / НАН Беларусі ; Беларус. камітэт славістаў ; адк. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск : Права і эканоміка, 2008. – С. 307–320.
5. *Морозов, А. В.* Основополагающие процессы современного взаимодействия фольклора восточнославянских народов / А. В. Морозов // Фалькларыстычныя даследаванні: Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі : зб. артыкулаў / пад навук. рэд. Р. М. Кавалёвай, В. В. Прыемка. – Мінск : РИВШ, 2010. – Вып. 7. – С. 230–237.

УДК 811.161.3:398.8:392 (476.5)

А. С. Дзядова, Д. С. Бабаедаў (Віцебск)

НАЦЫЯНАЛЬНА МАРКІРАВАНЫЯ НАЗВЫ ПОБЫТУ Ў МОВЕ НАРОДНА-ПЕСЕННАЙ ТВОРЧАСЦІ ВІЦЕБШЧЫНЫ

За апошнія два дзесяцігоддзі з’явілася шмат навуковых распрацовак, якія сведчаць пра актыўнае развіццё этналінгвістыкі і лінгвакультуралогіі як мовазнаўчых напрамкаў. Тым не менш да цяперашняга часу адсутнічаюць сур’ёзныя навуковыя распрацоўкі па пытаннях даследавання нацыянальна-

культурнай адметнасці мовы беларускай вуснай народнай творчасці. Перспектывнасьць даследавання народна-песенных тэкстаў тлумачыцца сёння грамадскай неабходнасцю глыбокага асэнсавання духоўнай спадчыны і захавання традыцыйных каштоўнасцей, адлюстраваных у фальклорнай творчасці беларускага этнасу.

Прадметам нашага даследавання выступае нацыянальна-культурная семантыка назваў побыту ў мове народных песень, зафіксаваных у розныя часы на тэрыторыі Віцебшчыны. Даследаванне праведзена на матэрыяле зборніка вусна-паэтычнай творчасці “Анталогія беларускай народнай песні” [1] і вучэбнага выдання “Народна-песенныя скарбы Віцебшчыны” [2], якое ўяўляе сабой рэгіянальны збор беларускіх народных песень, запісаных на працягу апошніх пяці гадоў у розных раёнах Віцебскай вобласці студэнтамі ВДУ імя П. М. Машэрава падчас фальклорных практык.

У прааналізаваных тэкстах народных песень сустракаюцца разнастайныя моўныя адзінкі з нацыянальна-культурным кампанентам значэння. Многія з іх змяшчаюць у сабе звесткі пра ўнікальнасьць і спецыфічны характар матэрыяльнай культуры нашага народа. У межах даследаванай нацыянальна маркіраванай лексікі звяртаюць на сябе ўвагу намінацыі, якія ўваходзяць у склад розных лексіка-семантычных груп і аб’яднаныя агульным дэнататам ‘побыт’.

1. Найменні гаспадарчых пабудоў:

ток ‘пляцоўка пасярэдзіне гумна для абмалоту збожжа’. У мінулыя часы ток рабілі шырокім і доўгім. Жыта, пшаніцу, ячмень, авёс, грэчку малацілі на таку цапамі. Снапы раскладвалі ў два рады. Напрыклад: *Пайду я ў ток, у ток* (Песня “Цярэшка”);

клець ‘будынак, прызначаны для захоўвання збожжа, прадуктаў ці гаспадарчых рэчаў’. Напрыклад: *Клець запаліла, упрочкі пайшла* (песня “У нас маслены дзень”);

гумно ‘вялікая халодная будыніна для складвання і абмалоту збожжа’. Гумно магло непасрэдна прымыкаць да асноўнага комплексу гаспадарчых пабудоў і мела форму мнагагранніка, квадрата або прамавугольніка. На Беларусі будавалі гумно двух тыпаў – з сушнямі і без сушняў. Напрыклад: *У гумно звазіці, стажок зрабіці* (песня “Добры вечар, гаспадару!”);

тын ‘разнавіднасць агароджы з папярочных або вертыкальных жэрдак, пераплеценых лазой, бярозавым веццем ці галінамі іншых дрэў’. Тын быў пашыраны найбольш у сельскай мясцовасці па ўсёй тэрыторыі Беларусі, у тым ліку на Віцебшчыне. Напрыклад: *Звалілася свякроўка з тыну* (песня “Вячэрняя зара пала”);

камора ‘гаспадарчая пабудова для захоўвання збожжа і прадуктаў харчавання’. Камора была найбольш распаўсюджана ў гаспадарках беднай часткі сялян з невялікім матэрыяльным дастаткам. Гэты від пабудовы быў падобны на клець, але меў больш вузкае прызначэнне, пра што сведчыць наступны прыклад: *Мамка ў каморы хусты качае* (песня “А ў полі, полі ды жыта не жтата”);

пуня ‘вялікая халодная будыніна для захоўвання сена ці саломы’. Звычайна пуня будавалася на прыгуменні або ў агульным комплексе гаспадарчых пабудов. На Магілёўшчыне пуняй называлі таксама памяшканне, прызначанае для ўтрымання буйной рагатай жывёлы. Напрыклад: *А ў пуні вазамі...* (песня “А памажы Божа”);

покуць ‘кут у хаце, дзе развешваліся абразы і стаяў засланы абрусам стол’. Падчас абеду месца на покуці займаў гаспадар, а каля яго паслядоўна па старшынстве сядалі сямейнікі. Напрыклад: *Сам гаспадар да на покуці* (песня “Добры вечар, пане гаспадару”);

абора ‘частка загароджанага двара, якая была прызначана для дзённага ўтрымання свойскай жывёлы, часцей кароў’. Аборы былі найбольш пашыраны на Віцебшчыне. Напрыклад: *Дай табе усяго, пане гаспадару, у аборы* (песня “Добры вечар, пане гаспадару!”).

2. Найменні адзення і абутку:

світка ‘доўгая сялянская верхняя вопратка з даматканага сукна’. Гэтая частка сялянскага адзення бытвала на Беларусі са старажытных часоў да 20-х гадоў XX ст. Напрыклад: *Кароткія світкі – студзёна стаяць* (песня “Каляда, каляда”);

кажух (*кажушок*) ‘верхняе зімовае мужчынскае і жаночае адзенне з аўчыны’. Кажухі раней шылі з вырабленых аўчын жоўта-карычневага ці белага колеру. Сімволіка багацця і дабрабыту ў кажусе рэалізавалася ў абрадах уваходзін, калі сямейнікі запаўзалі ў новую хату па пасцеленым поўсцю ўверх кажусе. На Віцебшчыне праз кажух вялі ў хлeў купленую карову і выганялі яе першы раз вясною ў поле. Напрыклад: *Кароткія кажухі – намерзлі ў нас петушкі* (песня “Ходзя Ілля да Васіля”);

кашуля (*кашулька*) ‘сарочка, рубашка’. Кашуля – важны паказчык этнічнай спецыфікі матэрыяльнай культуры беларусаў. Раней яе насілі прадстаўнікі розных сацыяльных груп у любым узросце, у будні і святы. Шылі кашулю з ільнянога даматканага палатна. Мужчыны насілі кашулю паверх нагавіц і падпязвалі поясам, а жанчыны запраўлялі яе ў андарак. Напрыклад: *Табе кашульку адатку* (песня “А дайся, дзядуля, дайся”);

лапці (*лапцікі*) ‘сялянскі абутак, сплечены з лыка, бяросты ці вяровак’. Лыка для лапцей звычайна дралі ў маі або чэрвені. Выраб лапцей быў пераважна мужчынскім заняткам. Насілі іх мужчыны і жанчыны, дарослыя і дзеці на працягу ўсяго года, абуваючы на анучы. У старажытных вераваннях людзей лапці былі неад’емным атрыбутам нябожчыка, матэрыяльным увасабленнем яго нялёгкага падарожжа ў іншы свет. Напрыклад: *У лапцікі абуўшыся...* (песня “Пайду я праз тын глядзець”).

3. Найменні гаспадарчых прылад працы і іх частак:

саха (*сошачка*) ‘традыцыйная драўляная сельскагаспадарчая прылада для ворыва’. Саха рабілася часцей за ўсё з бярозы і мела раздвоены канец. Напрыклад: *Святы Пакроў – усім дамоў і з косачкай, і з сошачкай* (песня “Добры вечар, гаспадару!”);

кросны ‘ручны ткацкі станок’. На кроснах нашы продкі выраблялі разнастайныя тканіны, ручнікі, абрусы, поцілкі. Напрыклад: *Пастаўлю кросны на печы* (песня “Здайся, дзядулька, здайся”);

прасніца (праснічка) ‘прыстасаванне, на якое падвешваецца кудзеля для прадзення’. З цягам часу са змяншэннем ролі ручнога прадзення і ткацтва прасніцы паступова выйшлі з ужытку. Напрыклад: *Нашы б праснічкі наваляліся* (песня “А калядачкі, нашы матачкі”);

барана ‘сельскагаспадарчая землепрацоўчая прылада ў выглядзе рамы з вертыкальнымі зубамі для рыхлення глебы’. Для семіятычнай характарыстыкі бараны важнае значэнне мае аднясенне яе да земляробчай абраднасці і пераважна да мужчынскай сферы гаспадарчай дзейнасці. Форма рашоткі і колькасць зубоў у баране вагаліся ў залежнасці ад мясцовасці, тыпу глебы і вытворчай традыцыі. Напрыклад: *Бараною лазоваю..* (песня “А сягоння ў нас Купалле”);

плуг (плужочак) ‘сельскагаспадарчая прылада з шырокім металічным нарогам або дыскам для ворыва’. Напрыклад: *Маладым мужчынкам – па плужочку* (песня “Ой, вясна, дый весенка”).

4. Найменні ежы і нацыянальных страў:

саладуха ‘салодкая страва з густа заваранай жытняй мукі’. Саладуху найчасцей рабілі з жытняй мукі. Парыць яе тады даводзілася даўжэй, каб была больш салодкай. На Віцебшчыне ў саладуху дабаўлялі таксама мёд. Напрыклад: *Нас масленка спадманіла на салодку саладуху* (песня “Масленіцу запрашальная”);

галушкі ‘пшанічныя булачкі’. На Віцебшчыне галушкі яшчэ дзе-нідзе і сёння называюць *палюхі*. Робяць іх звычайна з грэцкай, жытняй ці пшанічнай мукі. Цеста спачатку крута замешваюць, а затым фармуюць галушкі рознай велічыні і кідаюць у кіпень. Ядуць іх са смятанай, малаком або шкваркамі. Напрыклад: *Вячэрайка ў галушачкі* (песня “Ой, месячык ты мой ясененькі”);

талакно ‘страва з мукі ачышчанага пражанага аўса’. Тэхналогія прыгатавання талакна не была адмысловай. Авёс спачатку парылі. Для гэтага насыпалі зерне ў чыгун, залівалі вадой і ставілі ў печ варыць да таго часу, пакуль не выкіпіць вада. Пасля таго, як у печы было выпалена, на вымецены чарэнь высыпалі авёс і сушылі. Потым яго таўклі ў ступе, малолі ў жорнах, прасейвалі праз густое сіта. На Віцебшчыне талакном яшчэ завецца мука з ачышчанага пражанага аўса. Напрыклад: *Лягу спаць, а талакно і ва сне мне сніцца* (песня “Тры дні дома не была”);

куцця ‘каша з ячных або іншых круп’. Куццю ў мінулыя часы варылі з цэлых зярнят. Гэтую страву нашы продкі лічылі сімвалам несмяротнасці і вечнасці жыцця. Куцця перад Вадохрышчам, як і напярэдадні Каляд, гатавалася пасная. Звараная куцця перад заходам сонца ставілася на покуці. Каштаваць яе ў час гатавання і перад вячэрай забаранялася, а падчас абрадавай вячэры яе елі апошняй. Напрыклад: *Есці куццю рано, калядо, калядо* (песня “А ў ляску, ляску”);

грачанік ‘блін з грэцкай мукі’. З рэдкага цеста пякліся бліны-грачанікі, якія перамазвалі тоўчаным канапляным семем. Напрыклад: *А свякроўка з хаты грачанікі нясе* (песня “Да іграла сонейка”);

сыта́ (сыцця) ‘падсалоджаная мёдам вада’. Спажывалі сыту як посную закрасу да кашы, куцці, кісялю, асабліва на Каляды. Самастойна сыту спажывалі ў “посныя” дні, калі нічога іншага не дазвалялася есці. Пчалары выкарыстоўвалі сыту для падкормкі пчол і прываблівання раёў у пустыя вуллі. Напрыклад: *А на стале сыццю, ды к добраму жыццю* (песня “А памажы Божа”);

калатуша (калатушка) ‘негустая страва з раскалочанай у вадзе ці ў малацэ мукі’. Кіпяцілі малако, у яго пакрысе сыпалі муку, перамешваючы лыжкай ці калатоўкай, і варылі. Часам муку замочвалі вадой або замешвалі густа. Калатуша была пашырана на ўсёй тэрыторыі Беларусі. Напрыклад: *...ела калатушку* (песня “А дзе была, Купалачка?”);

5. Найменні посуду:

дзяжа ‘пасудзіна для заквашвання цеста’. Дзяжа мае форму звужанай кверху шырокай бочкі. Малая дзяжа выкарыстоўвалася раней для заквашвання цеста на бліны. Трэба адзначыць, што дзяжа выконвала важную ролю ў вясельнай абраднасці. Пры наваселлі дзяжу раней звычайна ўносілі ў дом у ліку першых рэчаў. Напрыклад: *Пара, пара ядраману жыту ў дзяжы падыходам* (песня “Досыць ядраману жыту стаяці”);

скрыня ‘драўляная пасудзіна з вечкам і замком для захоўвання рэчаў ці каштоўнасцей’. Нацыянальна-культурная сімволіка скрыні звязана з вясельнай абраднасцю, бо ў ёй захоўваўся пасаг нявесты. Магічная функцыя скрыні праяўляецца ў радзіннай абраднасці. Так, пры цяжкіх родах у хаце адкрываліся ўсе скрыні. Меркавалася, што гэта аблегчыць стан парадзіхі. Напрыклад: *Адмыкай жа залатымі ключамі зялёную скрыню* (песня “Разгарыся, вячэрняя зорка”);

кубак ‘невялікая гліняная, драўляная, металічная, часам лубяная пасудзіна з ручкай’. Выкарыстоўваўся кубак для піцця вады, квасу і іншых напояў. Аздаблялі гэты від посуду арнамантам ці геаметрычным узорам. Для трываласці кубак апляталі бяростамі. Напрыклад: *Налівай жа, наша гаспадыня, залатыя кубкі* (песня “Разгарыся, вячэрняя зорка”);

гляк ‘гліняная пасудзіна для захоўвання вадкіх рэчываў’. Гляк быў шарападобны, радзей крыху падоўжаны з плоскім дном, кароткім вузкім горлам з дзюбкай або без яе. Напрыклад: *Ай, нясі, нясі гляк квасу* (песня “Чый гэта дамок, а ён новенькі”). У гляку заварвалі чай, рабілі настой зёлак. Менавіта таму на Віцебшчыне бытавала назва *зелянік*.

Такім чынам, у працэсе даследавання мовы народных песень Віцебшчыны вызначаны і ахарактарызаваны нацыянальна маркіраваныя лексічныя адзінкі, семантыка якіх рэпрэзентуе і выяўляе этнакультурныя і краіназнаўчыя асаблівасці побытавай сферы беларусаў. Даследаваны пласт побытавай лексікі з нацыянальна-культурным кампанентам значэння рэпрэзентуе ў мове народна-песеннай творчасці сферу гаспадарчай дзейнасці беларусаў-працаўнікоў, майстроў-умельцаў і дае падставы сцвярджаць, што народныя традыцыі захавалі ў сабе шматвяковыя калектыўныя навыві і вытворчыя веды, якія ўваходзяць у нацыянальны фонд народнай культуры беларусаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Анталогія беларускай народнай песні / уклад., прадм. і камент. Г. І. Цітовіча. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 1975. – 616 с.
2. Народна-песенныя скарбы Віцебшчыны : матэрыялы да практычных заняткаў / склад.: А. С. Дзядова, В. Ф. Падстаўленка. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2021. – 58 с.

УДК 398

С. В. Шамякина (Минск)

ЖАНРОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ГОРОДСКОГО ФОЛЬКЛОР В БЕЛАРУСИ (90-е ГОДЫ XX ВЕКА)

Небольшое исследование, которое предлагается вашему вниманию, основано на записях фольклорных материалов, сделанных лично автором в свои детские и подростковые годы. Как и практически любой человек, во время учебы в школе мы сталкивались в среде сверстников с многочисленными спонтанными исполнениями произведений современного городского фольклора – в силу специфики аудитории, прежде всего детского и молодежного. Произведения, анализируемые в данной статье, записаны примерно в 1992–1998 гг., когда автору было 10–16 лет. В отношении данного материала автор статьи является, следовательно, не только собирателем, но и отчасти исполнителем.

Записи, таким образом, касаются фольклорных произведений, бытовавших в детской и подростковой среде в 90-годы XX века. При этом информанты, от которых записывались произведения, – это жители не только Минска (откуда родом автор статьи), но и других районов Беларуси. Уточним также, что по причине использования в статье личных записей данное исследование не охватывает все жанры фольклора, бытовавшие в 1990-е годы, а только те, которые были известны в то время автору.

Следует отметить, что данный период занимает особое место в развитии фольклора, т.к. это последний временной отрезок до появления сети Интернет, которая, как известно, сформировала совершенно иные условия для распространения современных фольклорных произведений. В 90-е же годы фольклор все еще продолжал распространяться традиционными способами – в устной форме либо путем переписывания произведений в личные рукописные альбомы. По сути, исследуемые записи представляют собой такие альбомы. Кроме того, данный период – после распада СССР – переломный как в социально-политическом плане, так и в культурном. Многие прежние темы и образы утратили свою актуальность, а им на смену пришли новые, например, заимствованные из западной культуры. При этом, однако, большинство исследуемых произведений бытовали на территории не только Беларуси, но и других бывших советских республик.

В данном исследовании мы предприняли попытку систематизировать наши записи на предмет выявления того, какие жанры были наиболее популярны в детской и подростковой среде в озвученный период времени.

1. Городской песенный фольклор. Данную широкую группу произведений можно разделить на более конкретные жанры или разновидности. Отметим, что среди подобных произведений чаще, чем в отношении других жанров, встречаются переделки авторских песен. По нашим воспоминаниям, исполнители таких переделок не знали о том, что у этих песен есть автор, т.е., по сути, воспринимали их как фольклорные. С этим, вероятно, связано и существование различных вариантов текстов данных произведений.

- **Городская лирическая песня**, по определению исследователя А. С. Башарина, – это «Словесно-музыкальное произведение, не обладающее событийным сюжетом» [1, с. 506]. Данный термин можно считать обозначением вида фольклорных произведений, который, в свою очередь, подразделяется на жанры в зависимости от тематики песен. Из выделяемых исследователями жанров или тематических групп (воспользуемся классификацией А.С. Башарина [1]) городских песен мы встречались со следующими.

- ♦ **Туристские песни.** В 90-е годы была, к примеру, популярна песня «Перевал» (*Просто нечего нам больше терять, / Всё нам вспомнится на Страшном суде...*), которая является переработкой авторского произведения Ю. Визбора, но в среде белорусских школьников считалась анонимной и распространялась в нескольких разных вариантах.

- ♦ **Песни детских лагерей отдыха.** Нами был записан, например, текст песни «А в лагере нашем...» (*А в лагере нашем я встретил тебя. / И что же? Я понял тогда, что ты для меня / На свете всего дороже...*).

- ♦ **Ковбойские песни** обыгрывают экзотические мотивы, связанные с вестернами и ковбойским стилем жизни. Нами, например, был записан вариант одной из самых известных песен этого цикла – «Танго цветов» (*В салоне много вина, / Там пьют бокалы до дна...*).

- ♦ **Морские и пиратские песни** включают как обязательный элемент образы моря, кораблей, моряков и пиратов. К этому циклу можно отнести, к примеру, песню «Голубая ночь» (*Тихо поёт гитара / Ночь прогоняя прочь...*).

- ♦ **Комические и пародийные произведения.** Например, вызывает интерес песня с кумулятивной композицией «Давай покрасим холодильник в черный цвет...» (далее в каждом куплете по кругу перечисляются все возможные цвета), почему-то исполнявшаяся на мотив музыки известного композитора Нино Рота к фильму «Крестный отец».

- **Городская баллада.** Баллада, как известно, представляет собой лиро-эпический жанр, соответственно, подобные произведения имеют сюжет. Тематическое разнообразие данных песен велико. Например, в 90-е годы была весьма популярна песня со средневековыми мотивами «Святая Анна», которая исполнителями из молодежной среды также считалась фольклорной, на самом же деле являясь переводом на русский язык (выполненным Яковом

Хелемским) стихотворения знаменитого белорусского поэта Максима Танка «Готыка Святой Анны». Перейдя в разряд фольклорных произведений, данный текст обзавелся различными вариантами (так, записанный нами в 90-е годы текст не совпадает с теми, которые мы нашли в настоящее время в Интернете).

В подростковой школьной среде в 90-е годы парадоксальным образом фигурировали и песни на тюремную тематику – например, несколько различных баллад о суде над молодыми юношами и девушками, связавшимися с блатными компаниями и совершившими преступления (*Там, где шумели камыши, / Судили парня молодого...*, *В московском городском суде / Своими видел я глазами...* и др.), песня «Караван» о перевозке наркотиков из Ирана и т.п. По всей видимости, данные произведения в свете тяжелого периода начала 90-х годов воспринимались как особо злободневные. То же самое можно сказать и о крайне популярной в те годы песне «Афганистан», посвященной только недавно закончившейся войне.

• **Жестокий романс** – весьма специфический жанр городского фольклора, который обращает на себя внимание многих исследователей. По определению Я. И. Гудошникова, «“Жестокими” мы можем назвать те городские романсы, которые сочетают сюжетную претенциозность с лексической, особенно подчеркивают трагизм изображаемого в произведении события и накал человеческих страстей, вызванных им... Их герой не стремится к пересозданию действительности, к борьбе за высокие общественные идеалы. Его поступками движет гипертрофированное личное чувство» [2, с. 70]. Данный жанр, по мнению многих исследователей (М. Петровский, Э. Померанцева, Е. Костюхин и др.), по сути является разновидностью баллады, т.е. для него также характерно наличие сюжета. Соответственно, грань между просто городской балладой и жестоким романсом довольно размытая. При их разграничении мы руководствовались тем, что, по мнению многих исследователей (М. Петровский, Б. Асафьев и др.), тематика большинства романсов, в том числе и жестоких, – любовная.

В 90-е годы данный жанр все еще оставался весьма популярным среди подростков и молодежи. Нами были записаны несколько произведений, которые можно отнести к жестоким романсам: «Мэри» (*Вдали виднелся белый дом, / Вокруг него цвели аллеи...*), «Песня о шуте и королеве» (*Звени бубенчик мой, звени, / Гитара, пой шута напевы...*), «Цыганка» (*Я сидела и скучала у раскрытого окна, / Вся в оборванных лохмотьях ко мне цыганка подошла...*), «Пеня про негра» (*Где-то в Конго, далёком Конго, / Там, где всегда жара...*), «Ландыши» (*Это ландыши всё виноваты, / Этих ландышей белый букет...*), вариант одного из самых знаменитых жестоких романсов «Васильки» (по мотивам стихотворения А. Апухтина «Сумасшедший») и др. Хотелось бы отметить тот факт, что многие из этих произведений (а также некоторые из перечисленных выше баллад) пелись на один и тот же мотив.

2. Прозаические и сюжетные разновидности устного городского фольклора. В современном фольклоре существует ряд видов и жанров произведений, которые передаются преимущественно в устной форме

и имеют сюжет. Некоторые из них прозаические, а другие стихотворные, у одних сюжет развит, а у других фрагментарен. Согласно нашим записям и воспоминаниям, в 90-е годы в Беларуси были наиболее распространены следующие виды и жанры подобных произведений:

- **Городская несказочная проза.** В этой группе можно выделить городские легенды, былички, суеверные рассказы, слухи и др. Общей чертой большинства подобных произведений является то, что каждый их рассказчик обычно утверждает, что сам был свидетелем или участником описываемых событий или узнал о них из достоверных источников. Например, мы слышали от нескольких разных людей историю о том, как в некоей больнице в реанимации все время умирали пациенты, лежащие на определенной койке. Все думали, что здесь замешана мистика, но потом выяснилось, что во всем виновата уборщица, которая выключала из розетки приборы жизнеобеспечения у этой койки для того, чтобы включить пылесос. Также в 90-е годы были довольно популярны рассказы о встречах с инопланетянами и призраками, а также о колдунах и экстрасенсах, которые можно отнести к жанру городских быличек.

Особенностью городского фольклора данного периода мы считаем устные рассказы о якобы имевших место встречах с маньяками-убийцами, которые гонялись за рассказчиками, но не поймали их. Несколько разных наших знакомых школьников в те годы излагали подобные сюжеты как случившиеся лично с ними, в чем мы сильно сомневались еще тогда. Также много таких рассказов, присланных читателями, печатались в желтой прессе. В настоящее время нам встречались такие истории и в Интернете, но мы полагаем, что возникли они в нашей стране именно в 90-е годы, т.к. ранее населению даже сам термин *маньяк* не был известен, а после развала СССР раскрылась информация о Чикатило и др., начали показывать западные фильмы на эту тему. Нам не встречались исследования о подобных произведениях в городском фольклоре, но, на наш взгляд, их возможно выделить в особую тематическую группу или даже отдельный жанр (т.к. к какому-то из уже утвердившихся в науке жанров их зачислить затруднительно).

- Распространенными в 90-е годы были сатирическо-юмористические жанры городского фольклора. При этом, если анекдоты так и не потеряли своей значимости до сих пор, то, например, такой популярности с а д и с т - с к и х с т и х о в, какая была в то десятилетие, в современности явно не наблюдается. В наши школьные годы подобные произведения часто рассказывались подростками, и нами было записано более трех десятков. Например следующее отражает сразу две темы, актуальные для культуры 90-х годов:

*Маленький мальчик брокером стал,
Книгу о ведьмах где-то достал.
Вершил он обряд три ночи подряд –
Гробы конкурентов рядами стоят.*

- **Фольклор субкультур.** Именно в 90-е годы молодежь получила больше возможностей для свободы самовыражения, поэтому стали более активно развиваться различные субкультуры, связанные не с особым

социальным статусом, как было ранее (школьная, студенческая, армейская, блатная и т.п.), а с определенными художественными явлениями. Так, в тот период получили большое развитие субкультуры рокеров, металлистов и панков как поклонников различных музыкальных стилей. Также именно в 90-е годы наиболее интенсивно развивались движения ролевиков и реконструкторов – т.е. поклонников литературы в жанре фэнтези (прежде всего произведений Дж. Р. Р. Толкина), разыгрывающих инсценировки по мотивам любимых книг, а также любителей эстетики различных исторических эпох, воссоздающих костюмы, оружие, сцены реальных исторических событий и т.п. У всех этих субкультур формировался собственный фольклор, включающий различные жанры – песни, легенды, байки, анекдоты, кричалки и т.п. Мы в то время были наиболее близко знакомы с фольклором ролевиков, представленным, к примеру, байками об интересных событиях, происшедших во время ролевых игр («Хоббитских игрищ» и др.), песнями и анекдотами по мотивам известных произведений фэнтези, песнями-гимнами, лозунгами и кричалками различных клубов ролевого моделирования и т.д.

3. Письменные формы городского фольклора. Как уже было отмечено выше, существенным отличием городского фольклора 90-х годов от современного является то, что его письменные формы (в частности) все еще продолжали бытовать в рукописном виде, в то время как сейчас они чаще распространяются в Интернете. Среди наиболее активно развивающихся в тот период можно назвать следующие виды и жанры:

- **Девичья альбомная лирика.** Согласно определению М. Калашниковой, «Под *девичьим альбомом* мы подразумеваем собрание различных текстов (песен, стихотворений, афоризмов), определяющих особенности функционирования данного явления в коллективе» [3, с. 600]. Далее при разграничении жанров альбомных записей мы будем опираться на классификацию данной исследовательницы [3]. На первое место по постоянству она ставит альбомную лирику, включающую тексты зачинов и финалов в альбомах, различные пожелания, шаблонные подписи к фотографиям и письмам, собственно лирические стихотворения, основными темами которых являются любовь (чаще всего несчастная) и дружба, в некоторых случаях – размышления о девичьей судьбе или о школьной жизни. Все перечисленные разновидности произведений были записаны и нами в школьные годы. Например, подпись к фотографии:

Красота – это счастье.

Фото – искусство.

А главное в жизни – характер и чувства!

В особую группу М. Калашникова выделяет дидактическую поэзию, в которой «представлены “правила поведения”, изложенные в форме императива» [3, с. 604]. Пример из наших записей:

Люби цветы, люби их дух,

Но не влюбляйся сразу в двух!

В перечень жанров девичьего альбома мы считаем нужным добавить тексты-секреты, занимающие особое место в альбоме, т.к. пишутся не просто на странице, а внутри ее загнутого уголка. В таком случае снаружи надписывается слово *секрет*, а внутри, например: *Нормальные люди читают газеты, а ты, поросёнок, – чужие секреты!*.

Кроме девичьих альбомов существуют также армейские, детских колоний и др., однако в нашем распоряжении подобных записей, по понятным причинам, не было.

- Письменные формы школьного фольклора. Некоторые жанры фольклора школьников в 90-е годы распространялись в устной форме (например, анекдоты), другие же – чаще в письменной. Ко второй группе мы бы отнесли, к примеру, так называемый «школьный толковый словарь», в котором к каждому понятию, связанному со школьной жизнью, подобраны юмористические определения. Например: *Отличник – Герой нашего времени; Школьная столовая – Много хочешь – мало получишь; Сочинение – Записки сумасшедшего* и т.п.

- Магические письма. По нашим воспоминаниям, 90-е годы – один из пиков популярности данного жанра. Исследователь А. Панченко разграничивает подобные тексты на «святые письма» и «письма счастья». Первые, соответственно, имеют религиозное (или псевдорелигиозное) содержание, вторые – скорее светское. Общей особенностью и тех, и других является требование к адресату переписать данное письмо определенное количество раз и переслать его другим людям. Мы лично в 90-е годы получали письма и того, и другого типа. Общей закономерностью в них, как и отмечают другие исследователи, было перечисление знаменитых людей, к которым ранее попадало данное письмо, и указаний на то, как сложилась судьба этих личностей после того, как они переписали письмо или отказались это делать. В полученном нами, например, популярность Аллы Пугачевой как певицы связывалась с тем, что она 100 раз переписала письмо и разослала его сотне людей.

90-е годы XX века, по нашему мнению, стали периодом бурного развития современного городского фольклора. Возможно, это было связано со сложностью и неоднозначностью этой переломной в жизни страны эпохи, что спровоцировало всплеск народного творчества. Кроме того, после распада Советского Союза население его бывших республик начало гораздо более интенсивно, чем ранее, знакомиться с культурой западных стран – соответственно, в фольклоре появилось много новых тем. Стали более открыто освещаться и некоторые явления, о которых ранее у широких слоев населения было мало информации. Среди наиболее активно развивающихся видов и жанров в тот период – городская песня различных жанровых разновидностей, городские былички, садистские стихи, фольклор субкультур, девичья альбомная лирика, магические письма.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Башарин, А. С.* Городская песня / А. С. Башарин // Современный городской фольклор. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2003. – С. 503–533.
2. *Гудошников, Я. И.* Русский городской романс : учеб. пособие / Я. И. Гудошников. – Тамбов : ТГПИ, 1990. – 89 с.
3. *Калашникова, М. В.* Современная альбомная традиция / М. В. Калашникова // Современный городской фольклор. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2003. – С. 599–619.

УДК 378(476)“1949/1954”

І. В. Грабянчук (Мінск)

МОВАЗНАЎСТВА Ў СВЯТЛЕ ІДЭАЛАГІЧНАЙ КАН'ЮНКТУРЫ СТАЛІНСКАЙ ЭПОХІ

(на прыкладзе Бабруйскага дзяржаўнага настаўніцкага інстытута,
1949 – 1954)

На развіццё мовазнаўства ў СССР і адпаведна ў БССР пасля заканчэння Другой сусветнай вайны негатыўна ўплывалі складаныя агульныя ўмовы той гістарычнай эпохі: знішчаная матэрыяльна-тэхнічная база ўстаноў навукі, адукацыі і культуры, востры недахоп навукоўцаў і выкладчыкаў. З іншага боку, заканчэнне вайны прынесла спадзяванні на новае, больш справядлівае і лепшае жыццё. Насельніцтва чакала адмены суровых перадваенных і ваенных законаў, сяляне разлічвалі на паслабленне падатковага прэсінгу, інтэлігенцыя спадзявалася на змякчэнне палітычнага рэжыму. Звыш 15 мільёнаў савецкіх грамадзян – воінаў Чырвонай арміі, рэпатрыянтаў – бачылі ўмовы жыцця ў капіталістычных краінах. Параўнанне ўзроўню жыцця было не на карысць савецкага ладу. Гэтыя абставіны фармавалі своеасаблівую пасляваенную грамадскую атмасферу, якая ўзнікла пасля супольнай перамогі народаў Савецкага Саюза і саюзнікаў над нацызмам. Савецкія людзі спадзяваліся, што пасля такіх вялікіх пакутаў яны заслужылі права на лепшае жыццё.

Як вядома, гэтыя спадзяванні засталіся марнымі. І. Сталін думаў інакш. Ён манапалізаваў вышэйшую ўладу ў краіне і адказаў на ліберальныя настроі ўзмацненнем ідэалагічнага кантролю і далейшым прымяненнем рэпрэсій. Пачатак гэтаму курсу быў пакладзены 14 жніўня 1946 г. пастановай ЦК УКП(б) аб часопісах “Звезда” і “Ленинград”, у якім клеймавалі М. Зошчанку, Г. Ахматаву за безыдэйнасць, песімізм, нежаданне ісці ў нагу са сваім народам. Затым былі прыняты пастановы аб тэатральным рэпертуары, аб кінафільмах, аб музычным мастацтве. Названыя і іншыя пастановы, прысвечаныя пытанням літаратуры і мастацтва, у беларускай гістарычнай навуцы савецкага часу ацэньваліся станоўча. Ім надавалася вялікая роля і значэнне ў выхаванні савецкіх людзей, асабліва маладога пакалення ў скла-

данай пасляваеннай абстаноўцы, падняцці ідэйнага ўзроўню і далейшым развіцці савецкай літаратуры і мастацтва. У 1990-я гг. названыя дакументы атрымалі іншую ацэнку, больш дакладную і аб'ектыўную, а менавіта як прыкладаў грубага і некампетэнтнага ўмяшання партыйнага кіраўніцтва ў творчую дзейнасць, забароны элементарных мастацкіх свабод, знявагі сумленных творцаў [1, с. 362–363].

У такой грамадска-палітычнай атмасферы быў створаны Бабруйскі дзяржаўны настаўніцкі інстытут, дзейнасць якога ахарактарызуем у той частцы, якая датычыла ідэалагічных устаноў камуністычнай партыі ў сферы мовазнаўства. Некаторы час у разглядаемую эпоху гэта галіна навуковых ведаў не трапляла пад жорсткую ідэалагічную рэгламентацыю, але паступова дайшла чарга і да яе. Агульная характарыстыка гэтага працэсу з'яўляецца прадметам асобнага даследавання, а ў дадзенай рабоце пакажам яго ўплыў на дзейнасць невялікай, так званай “правінцыйнай” вышэйшай навучальнай установы.

Гісторыя Бабруйскага дзяржаўнага настаўніцкага інстытута налічвае толькі 5 гадоў – з 1949 па 1954 г. Праграма навучання ў ім, як і ў іншых настаўніцкіх інстытутах, была разлічана на два гады. Студэнты навучаліся на трох аддзяленнях: 1) матэматыкі і фізікі, 2) рускай мовы і літаратуры, 3) беларускай мовы і літаратуры. Вучэбны працэс забяспечвалі пяць кафедраў: 1) асноў марксізму-ленінізму, 2) рускай і беларускай моў, 3) рускай і беларускай літаратур, 4) матэматыкі і фізікі, 5) педагогікі і псіхалогіі.

У пачатку 1950-х гг. у савецкім мовазнаўстве пачалася шумная ідэалагічная кампанія, звязаная з выхадам у свет чарговай “геніяльнай працы” І. В. Сталіна «Марксізм и вопросы языкознания». Па сутнасці, у 1951 г. пад вокладкай адной брашуры выйшлі некалькі сталінскіх артыкулаў, якія былі надрукаваны ў цэнтральнай партыйнай газеце «Правда» на працягу лета 1950 г. [2]. Як бачым, нічога новага чытачы з гэтай брашуры не даведаліся. Дадзеная публікацыя патрэбна была для таго, каб задаць іншую ідэалагічную лінію партыі ў сферы мовазнаўства з мэтай яе ўплыву як на навуковыя даследаванні, так і на адукацыю.

На гэты раз аб'ектам сталінскай крытыкі стаў выбітны навуковец, якога на той момант ужо амаль 20 гадоў не было сярод жывых, – Мікалай Якаўлевіч Мар (1865 – 1934) – расійскі і савецкі ўсходазнавец, філолаг, гісторык, этнограф і археолаг, акадэмік Імператарскай акадэміі навук (1912), а пасля акадэмік і віцэ-прэзідэнт АН СССР (у тым ліку акадэмік АН БССР з 1929 г.). Ён распрацаваў “новае вучэнне аб мове”, якое было вельмі супярэчлівым і па многіх пазіцыях недастакова абгрунтаваным. Тым не менш тэорыя Мара ў канцы 1920-х гг. атрымала афіцыйную падтрымку і да выхаду ўзгаданай работы І. Сталіна прапагандавалася як “сапраўднае марксісцкае” мовазнаўства, а яе крытыкі падвяргаліся ідэалагічнаму ціску і нават рэпрэсіям. Аднак пасля выхаду ўзгаданай работы Сталіна сітуацыя змянілася: цяпер ужо акадэмік Мар і яго прыхільнікі былі падвергнуты афіцыйнай крытыцы за “ідэалізм” у мовазнаўстве.

Для мовазнаўцаў такі разварот генеральнай лініі партыі быў вельмі непрыемнай нечаканасцю. Напрыклад, па іроніі лёсу якраз незадоўга да гэтай перамены старэйшы выкладчык кафедры рускай і беларускай моў Бабруйскага дзяржаўнага настаўніцкага інстытута Крапівін Пётр Фёдаравіч на старонках абласной газеты апублікаваў артыкул. У ім аўтар падае “... вобраз акадэміка Мара, як чалавека, бязмежна адданага справе Леніна – Сталіна, паслядоўна праводзіўшага прынцып партыйнасці ў навукова-даследчай і педагагічнай рабоце” [3]. Вынікам такога паслядоўнага правядзення прынцыпу партыйнасці стала клеймаванне індаеўрапейскай тэорыі паходжання сучасных моў як “неабгрунтаванай і рэакцыйнай”. З пункту гледжання сучаснага мовазнаўства – гэта прыклад грубага насаджэння ідэалагічнай кан’юнктуры ў навуцы.

З іншага боку, П. Крапівін звяртае ўвагу на адзін аспект у вучэнні акадэміка М. Я. Мара, які не падлягае аб’ясцэнню ў выніку хістанняў гэтай самай ідэалагічнай кан’юнктуры. Гаворка ідзе пра развіццё родных моў народаў СССР як сродку ўздыму нацыянальных культур, пра значную ролю выкарыстання роднай мовы ў школьнай адукацыі. Нарэшце, аўтар робіць аптымістычныя высновы, не падазраючы, што яны вельмі хутка будуць аб’ясцэнены ідэалагічнай кан’юнктурай: “З кожным днём вучэнне акадэміка Мара ўсё больш і больш падпарадкоўвае сабе ўсе раздзелы навукі аб мове. Заснаванае на ідэях марксізма-ленінізма, новае вучэнне аб мове справядліва называецца савецкім мовазнаўствам. Перад выкладчыкамі мовы стаіць задача ўкараняць новае вучэнне аб мове ў сістэму школьнага навучання, тлумачыць факты мовы з пункту погляду вучэння акадэміка Мара” [3].

У выніку атрымалася, што на змену “новаму вучэнню аб мове” акадэміка Мара прыйшло “звышнавае вучэнне” таварыша Сталіна. Грымнуў скандал, начальства пры любым зручным выпадку папікала П. Ф. Крапівіна ў “ідэалагічнай неразборлівасці”, а артыкулы выкладчыкаў Бабруйскага дзяржаўнага настаўніцкага інстытута пасля гэтай скандальнай гісторыі даволі доўга не з’яўляліся ў бабруйскай абласной газеце “Савецкая Радзіма”.

Што датычыцца крытыкі Сталіным акадэміка Мара, то па сутнасці яна зводзіцца да некалькіх пунктаў: 1) «неправільная немарксистская формула насчет языка, как надстройки»; 2) «неправільная и немарксистская формула насчет “классовости” языка»; 3) «голое и легкомысленное отрицание всего того, что было в языкознании до Н. Я. Марра»; 4) шальмаванне параўнальна-гістарычнага метаду як “ідэалістычнага”; 5) адмаўленне неабходнасці вывучэння блізкіх груп (сем’яў) моў, што змяншае пазнавальныя магчымасці вывучэння законаў развіцця мовы [2, с. 33–34].

Канчатковая выснова Сталіна, як заўсёды, катэгарычная: «Ликвидация аракчеевского режима в языкознании, отказ от ошибок Н. Я. Марра, внедрение марксизма в языкознание, – таков по-моему путь, на котором можно было бы оздоровить советское языкознание» [2, с. 34]. Але М. Мар рабіў тое ж самае – укараняў марксізм у мовазнаўства! Цяпер гэту справу мовазнаўцы павінны былі рабіць інакш, а не так, як яна бачылася, напрыклад, сціпламу выкладчыку Бабруйскага дзяржаўнага настаўніцкага інстытута П. Ф. Крапівіну.

Паколькі волю “бацькі народаў” патрэбна было выконваць неадкладна, з вялікім імпэтам і захапленнем, ва ўсіх адукацыйных установах СССР былі праведзены адмысловыя навукова-практычныя канферэнцыі, каб давесці да ўсіх удзельнікаў адукацыйнага працэсу новыя ідэалагічныя патрабаванні партыі і ўрада ў сферы мовазнаўства.

У Бабруйскім дзяржаўным настаўніцкім інстытуце 20–22 снежня 1951 г. прайшла канферэнцыя, “прысвечаная 72-годдзю з дня нараджэння таварыша Сталіна і яго рабоце «Марксізм і вопросы языкознания»”. У “найлепшых” традыцыях сталінскай эпохі яна пачалася 20 снежня 1951 г. а 19-й гадзіне [4, арк. 1]. Зразумела, значная частка прагучаўшых на ёй дакладаў была прысвечана культу асобы Сталіна, а таксама агульным пытанням марсісцка-ленінскай ідэалогіі. Некаторыя даклады мелі выразныя практычныя і метадычныя накірунак: праца над развіццём лексікі навучэнцаў, выкладанне рускай і беларускай моў у школе метадам супастаўлення, параўнальна-гістарычны метады у мовазнаўстве, гістарызм у школьным выкладанні і рускай і беларускай моў.

Ведаючы рэаліі разглядаемай эпохі, не варта пераацэньваць значэнне гэтай канферэнцыі. Як заўсёды, яна была пратакольным, зафармалізаваным, афіцыйным мерапрыемствам. Больш цікава паглядзець на тое, як новыя ідэалагічныя ўстаноўкі ў сферы савецкага мовазнаўства праводзіліся ў жыццё праз адукацыйныя і выхаваўчыя працэсы у Бабруйскім дзяржаўным настаўніцкім інстытуце. Даволі цэласнае ўяўленне аб гэтай справе дае невялікі артыкул старшага выкладчыка кафедры рускай і беларускай моў Мікалая Ігнацьевіча Касцяна [5].

На пасяджэннях гэтай кафедры былі разгледжаны змены ў вучэбных планах, “Праект змен і ўдакладненняў беларускага правапісу”, заслухоўваліся рабочыя планы і канспекты асобных лекцый, справаздачы выкладчыкаў. З мэтай абмену вопытам праводзілася ўзаеманаведванне лекцый, практычных і семінарскіх заняткаў. Кафедра прапагандавала сталінскае вучэнне аб мове сярод студэнтаў і выкладчыкаў інстытута, а таксама сярод настаўнікаў горада Бабруйска. Для студэнтаў аддзялення мовы і літаратуры быў прачытаны спецкурс “Асновы сталінскага вучэння аб мове”. Ва ўсіх студэнцкіх групах праводзіліся заняткі на тэму “Праца таварыша Сталіна «Марксізм і пытанні мовазнаўства»”.

Супрацоўнікі кафедры рускай і беларускай моў прачыталі шэраг дакладаў для насельніцтва і настаўнікаў горада. З ліку тэм чыста кан’юнктурнага зместу (напрыклад, “Гістарычнае значэнне прац таварыша Сталіна па пытаннях мовазнаўства”) вылучаецца тэма канстантнай актуальнасці – “Беларуская мова, як адзіная нацыянальная мова беларускага народа і як форма беларускай нацыянальнай культуры” [5]. Выкладчыкі інстытута часта наведвалі школы горада і выезджалі ў сельскія школы для вывучэння і абагульнення вопыту лепшых настаўнікаў, аказання неабходнай дапамогі ім у справе далейшага паляпшэння выкладання.

З метадычнага пункту гледжання выклікае цікавасць наступны сказ у артыкуле М. Касцяна: “Кіруючыся вучэннем таварыша Сталіна аб мове, выкладчыкі інстытута творча пераадольвалі недахопы падручнікаў па мовазнаўчых дысцыплінах, настойліва дабіваліся ад студэнтаў трывалых тэарэтычных ведаў і практычных навыкаў, высокай культуры вуснай і пісьмовай мовы” [5]. Іншымі словамі, “генеральная лінія партыі” ў мовазнаўстве змянілася, наяўныя падручнікі ў момант састарэлі, а новых, якія б ёй адпавядалі, адразу напісаць не паспелі, вось і становіцца брашура таварыша Сталіна па пытаннях мовазнаўства разам з іншымі ідэалагічнымі дакументамі партыі на гэту тэму дыдактычнымі матэрыяламі для заняткаў са студэнтамі.

Яшчэ адзін цікавы аспект тэмы – гэта дзейнасць дыялекталагічнага гуртка пры кафедры рускай і беларускай моў Бабруйскага дзяржаўнага настаўніцкага інстытута. Спачатку ім кіравала старэйшы выкладчык Горбач Хрысціна Дзмітрыеўна, а з верасня 1950 г. і да закрыцця інстытута ў 1954 г. – узгаданы вышэй старэйшы выкладчык Касцян Мікалай Ігнацьевіч. Асноўнай задачай гуртка быў збор і апрацоўка інфармацыі для стварэння дыялекталагічнага атласа Беларусі, які рыхтаваў да друку Інстытут мовазнаўства Акадэміі навук БССР.

Пра дыялекталагічны гурток двойчы ўзгадвала абласная газета “Савецкая Радзіма”. Яго кіраўнік М. І. Касцян адзначаў, што складанне дыялекталагічнага атласа БССР “...дасць магчымасць глыбока даследаваць працэсы ўзаемаўплыву і суадносін тэрытарыяльных дыялектаў, ступень уплыву літаратурнай мовы на жывыя гаворкі, прасачыць за тымі змяненнямі, якія адбыліся ў гаворцы пэўнага раёна за гады Савецкай улады”. Далей Касцян казаў аб вялікім значэнні будучага атласа для працы гісторыкаў, этнографістаў, літаратуразнаўцаў, археолагаў, фалькларыстаў. У выніку запісы народных гаворак сталі справай не толькі спецыялістаў-дыялектолагаў, але і шырокай грамадскасці [6; 7].

На працягу 1949–1954 гг. пастаянна ў гуртку займаліся каля 25 студэнтаў. Каардынавалі іх працу супрацоўнікі Акадэміі навук БССР. Студэнты ўдзельнічалі ў экспедыцыях па вывучэнні беларускіх гаворак жыхароў населеных пунктаў Бабруйскага, Кіраўскага, Клічаўскага, Любаньскага, Парыцкага раёнаў. Яны сабралі багаты матэрыял не толькі па дыялекталогіі, але і па этнаграфіі, высветлілі і запісалі гісторыю ўзнікнення некаторых вёсак [8. арк. 48; 9, арк. 90; 10, арк. 126]. Такім чынам, яны збіралі матэрыялы не толькі на дыялекталагічную тэматыку, але і ў іншых навуковых накірунках.

Кіраўніцтва Бабруйскага дзяржаўнага настаўніцкага інстытута надавала асаблівую ўвагу працы дыялекталагічнага гуртка, імкнулася далучыць да яе студэнтаў усіх аддзяленняў. У той жа час імкненне да масавасці прыводзіла да таго, што ў гуртку далёка не ўсе студэнты былі належным чынам падрыхтаваны для навукова-даследчай працы. У некаторых выпадках яны праводзілі апрацоўку сабранай інфармацыі са шматлікімі памылкамі, а часам і проста хітравалі, выдаючы спісаны матэрыял з метадычных дапаможнікаў за сабраны ў палявой экспедыцыі.

Аднак жа, нягледзячы на добра распрацаваныя канкрэтныя метадычныя ўказанні, сабраныя матэрыялы часта не адпавядалі вызначаным патрабаванням. Для разумення прычын, якія абумовілі недахопы ў дзейнасці дыялекталагічнага гуртка студэнтаў Бабруйскага дзяржаўнага настаўніцкага інстытута, трэба ўлічваць наступныя фактары той гістарычнай эпохі. Пасля жорсткіх сталінскіх рэпрэсій 1930-х супраць так званай “нацдэмаўшчыны” савецкая палітычная сістэма вельмі падазрона ставілася да актыўных праяваў у грамадстве беларускай нацыянальнай самасвядомасці. У той жа час улады ўрачыста дэкларавалі, што ў СССР культура з’яўляецца “нацыянальнай па форме і інтэрнацыянальнай па змесце”. Адпаведна, цалкам ігнараваць усё нацыянальнае савецкая камуністычная ідэалогія ніяк не магла.

З іншага боку, паколькі мелася дзяржаўная замова на правядзенне дыялекталагічных даследаванняў, то іх арганізацыя праводзілася ў горшых традыцыях савецкай “кампанейшчыны”. З пратаколаў пасяджэнняў Рады Бабруйскага дзяржаўнага настаўніцкага інстытута можна даведацца, што гэтай працай хацелі ахапіць амаль пагалоўна ўсіх студэнтаў і выкладчыкаў, але сродкі на яе выдзяляліся дрэнна, існавала шмат арганізацыйных праблем. У выніку сапраўдных энтузіястаў навукова-даследчай дзейнасці ў галіне дыялекталогіі было няшмат. Таму і казаў з горыччу кіраўнік гуртка М. І. Касцян на пасяджэнні Рады інстытута: “Няма ў дырэкцыі агню, які б мабілізаваў на працу” [11, арк. 13]. Дырэкцыя ў даўгу не заставалася, падвяргала суровай крытыцы працу ўсіх студэнцкіх гурткоў і казалі пра неабходнасць яе “карэннага паляпшэння” [12, арк. 6, 10].

Тым не менш, нягледзячы на ўсе праблемы метадалагічнага і арганізацыйнага характару, студэнты Бабруйскага дзяржаўнага настаўніцкага інстытута зрабілі свой унёсак у справу складання дыялекталагічнага атласа Беларусі. Сектар дыялекталогіі Інстытута мовазнаўства АН БССР прызнаў сабраныя матэрыялы бабруйскімі студэнтамі па 14 населеных пунктах прыдатнымі для картаграфавання. Сам жа “Дыялекталагічны атлас Беларускай ССР” выйшаў з друку ў 1963 г., толькі праз 9 гадоў пасля закрыцця Бабруйскага дзяржаўнага настаўніцкага інстытута [13].

Падсумоўваючы ўсё сказанае, адзначым, што ў сферы мовазнаўства на прыкладзе дзейнасці Бабруйскага дзяржаўнага настаўніцкага інстытута добра праяўляюцца негатыўныя прыкметы таталітарнага палітычнага рэжыму: грубае ўмяшанне ўлады ў навуку пад лозунгам забеспячэння яе “ідэйнай чысціні”, закамуфляваная некампетэнтнасць такога ўмяшання нястрымнымі словаслоўямі ў межах культу асобы “правадыра” і “непагрэшнасці” палітыкі партыі, дагматызм мыслення, фармалізм і кампанейшчына. Аднак можна заўважыць, што ў тых суровых умовах адбываліся працэсы, якія не залежалі цалкам ад ідэалагічнай кан’юнктуры, ствараючы пэўную нішу для захавання беларускай нацыянальнай ідэнтычнасці і самасвядомасці. Гэта тэндэнцыя добра бачна на прыкладзе навукова-даследчай дзейнасці студэнцкага дыялекталагічнага гуртка. Зразумела, што фармальна яна рэгламентавалася

патрабаваннямі сталінскага “геніяльнага” вучэння аб мове. Аднак чым меншы ўплыў яно рабіла на дзейнасць гуртка, тым больш было карысці. Калі ж кіраўніцтва інстытута пачынала “паляпшаць” яго працу праз масавасць удзелу ў ёй студэнтаў і выкладчыкаў, то гэта давала толькі адваротны эфект.

ЛІТАРАТУРА

1. *Лыч, Л.* Гісторыя культуры Беларусі / Л. Лыч, У. Навіцкі. – Мінск : Экаперспектыва, 1997. – 486 с.
2. *Сталин, И. В.* Марксизм и вопросы языкознания / И. В. Сталин. – М. : Гос. изд.-во полит. лит., 1951. – 55 с.
3. *Крапівін, П.* Акадэмік Н. Я. Мар і навука аб мове / П. Крапівін // Савецкая Радзіма. – 1950. – 14 студзеня. – С. 3.
4. Бабруйскі занальны дзяржаўны архіў (далей – БЗДА). – Ф. 1170. – Воп. 1. – Спр. 26.
5. *Касцян, М.* На аснове вучэння таварыша Сталіна аб мове / М. Касцян // Савецкая Радзіма. – 1952. – 21 чэрв. – С. 2.
6. У Бабруйскім настаўніцкім інстытуце [Навуковы гурток па вучэнню мясцовага говару] // Савецкая Радзіма. – 1951. – 29 красавіка. – С. 3.
7. *Касцян, Н.* Запісы народных гаворак / Н. Касцян // Савецкая Радзіма. – 1952. – 28 чэрв. – С. 3.
8. БЗДА. – Ф. 1170. – Воп. 1. – Спр. 10.
9. БЗДА. – Ф. 1170. – Воп. 1. – Спр. 19.
10. БЗДА. – Ф. 1170. – Воп. 1. – Спр. 32.
11. БЗДА. – Ф. 1170. – Воп. 1. – Спр. 20.
12. БЗДА. – Ф. 1170. – Воп. 1. – Спр. 47.
13. *Грабянчук, І. В.* Навукова-даследчая праца студэнтаў Бабруйскага настаўніцкага інстытута / І. В. Грабянчук // Інновацыйныя працэсы в сацыяльна-эканамічным развіцці : матэрыялы V Міжнародн. навуч.-практ. конф., Бабруйск, 17 ноября 2015 г. / редкол.: В. М. Ковальчук (пред.) [и др.]. – Минск : РИВШ, 2015. – С. 34–37.

УДК 811.162.1+398.2

Ц. С. Буйко (Мінск)

ШТРЫХІ ДА ТРАДЫЦЫЙНАГА СЛАВЯНСКАГА “ПАРТРЭТА” АСІНЫ (на матэрыяле дзіцячага фальклору Люблінскага ваяводства)

Дзіцячы фальклор (загадкі, лічылікі і інш.) захоўвае рэшткі і часам цэлыя комплексы міфапаэтычных уяўленняў славян. Гэта датычыцца і вобраза асіны, на што ўказваюць яго прамыя і імпліцытныя характарыстыкі, наяўныя ў тым ліку ў тэкстах шэрагу польскіх лічылак. Вядома, што асіна трактавалася паўночнымі славянамі як “праклятае” дрэва. Гэта вынікае з народна-біблейскіх уяўленняў, а менавіта сюжэтаў аб тым, як Юда павесіўся на асіне,

асіна не схавала Святое Сямейства падчас уцёкаў з Егіпта. Фарміраванню дадзеных поглядаў паспрыялі такія ўласцівасці дрэва, як трапятанне лісця, горкі смак асінавага соку і кары [14, с. 570; 13, с. 259].

Адным з персанажаў лічылак з’яўляецца “дурань-д’ябал” (пол. *dudek-diabel*); сюжэт апісвае, як ён *wypije, przyjdzie do dom, żone bije* [11, s. 73]. У светабачанні палякаў ён цесна звязаны з “праклятай” асінай, што адлюстравана і ў матэрыяле лічылак: параўн. *siedzi dudek na osice* [7, s. 322, 327]. У лічылках прадстаўлены і тоесныя героі. Сярод іншага гэта цыган, які *konie kuje, złotym biczem pośmiguje* [8, s. 54]. Традыцыйна цыган звязваўся з нячыстай сілай, а часам атаясамліваўся з чортам; у адпаведнасці з гэтым кавальская справа лічыцца таемнымі, магічнымі ведамі цыгана. Нярэдка цыган прыносіць карысць: так, ён выкоўвае прут, якім прыпальваюць скаціну і пладовыя дрэвы, каб засцерагчы іх ад хвароб (Балгарыя) [17, с. 493, 495].

Менш адназначнай выглядае трактоўка героя пад імёнамі *Jan Fabijan* (*Pabijan/Papijan*), *Jarek Marek* і пад. Лічылкі, у сюжэце якіх дзейнічае дадзены персанаж, першапачаткова суправаджалі аднайменную гульню *w Fabiana* (варыянт гульні ў квача) [8, s. 122]. *Jan Fabijan* паказаны як пастух ці арганіст, названы таксама капітанам [8, s. 68, 122; 4, s. 60]. Адпаведна з гэтым яго атрыбуты прадстаўлены залатой саломай (адпаведнік пастуховай пугі) ці залатымі грашыма (плата арганісту) [8, s. 67]. Сам матыў золата, часта паўтараемы ў тэкстах лічылак, таксама звязаны з нячыстай сілай, але яго функцыя ў розных сюжэтах патрабуе асобнага даследавання.

Невыпадковым і надзвычай важным падаецца ўказанне на вольху, паколькі функцыянальна яна тоесная асіне. Так, *Jan Fabijan* мае “альховыя ногі” (чаравікі, выдзеўбаныя з альховай драўніны). Такі абутак лічыўся някасным і малакаштоўным [9, s. 303; 7, s. 322]. Аднак ёсць падстава дапускаць, што выраз першапачаткова меў прамое значэнне, і лічыць персанажа праз яго дачыненне да тагасвету ўвасабленнем самой вольхі. Тут важна згадаць кашубскага апекуна альховых лясоў з імем *olszewi Mārcēn*, які ўяўляўся хлопцам, выдзеўбаным з вольхі [9, s. 304]. У польскай народнай традыцыі супастаўляюцца такія фальклорныя персанажы, як *olszowy Marcin* і *osikowy Maciek*; гэтыя імёны з’яўляюцца пераноснымі абазначэннямі няздары і неачэсанага дурня [7, s. 320]. На карысць супастаўлення традыцыйных поглядаў на асіну і вольху можа сведчыць і такая дэталі персанажа, як чырвоны каптан, які адсылае да чырвонай кары вольхі (параўн. таксама чырвонае лісце асіны ўвосень) [8, s. 122; 9, s. 303; 13, с. 268].

Як было сказана, асіна выступае адным з локусаў, дзе разгортваецца дзеянне лічылак. Аднак у некаторых згадваецца дрэва, названае магічным словам: параўн. пол. дыял. *aplipapliblitenblau*, запазычанне з нямецкай мовы, дзе яно граматычна адносіцца да кампазітаў [11, s. 70; 2, s. 32], таму паддаецца аналізу яго асобных частак. Так, частка *papli/pepli* [11, s. 70] можа быць звязана з пол. дыял. *papla* ‘асіна’ (< ням. *Pappel* ‘таполя’); сюды адносяцца і падобныя назвы асіны і таполі – пол. дыял. *pepla, papel* [3, s. 40; 10, s. 35; 7, s. 319]. На гэта ўказвае і супастаўленне з нямецкай лічылкай:

параўн. ням. *Appelpappelblütenblätterbaum* (перакладзена польскай даследчыцай К. Пісарковай як *aplipaplikwiattopoli*) [8, с. 84]. Аднак нельга выключаць і анаматапеічнае паходжанне лексемы або ўплыў адпаведнай анаматапеі: параўн. пол. дыял. *rapla* ‘гаварун, які не можа захаваць сакрэт’ (< пол. дыял. *raplać* ‘гаварыць глупства, вярзці’, пол. *plaplać* ‘гаварыць шмат і без патрэбы, плесці’) [5; 4, s. 33; 1, s. 412].

Тыпалагічна асіне можа адпавядаць шэраг локусаў: гэта высокая мясцовасць (гара), пабудова (касцёл/царква, ёўня) або яе частка (дах). Лічылася, што ў царкве і ёўні можа хавацца нячыстая сіла [24, с. 494; 16, с. 491]. Сам сюжэт з д’яблам на касцёле можа быць суаднесены, напрыклад, з павер’ем беларусаў Віцебшчыны, паводле якога падчас імшы чорт на купале касцёла “спраўляе баль” [16, с. 491]. Ускосным доказам прысутнасці вобраза асіны можна лічыць і наступныя радкі адной з лічылак: *a z tego barana / mleko i śmietana, / a z tej śmietany / kościół murowany / i do tego kościoła nikt nie chciał chodzić, / musiał ksiądz z organistą na powrózku wodzić* [11, s. 69–70]. Тут проціпастаўляюцца свежае, якаснае малако і смятана (кіслае, кепскае малако). Касцёл, які ўзнікае са смятаны, прадстаўлены як праклятае месца (людзі не хочуць яго наведваць). Такая характарыстыка смятаны дазваляе супаставіць яе з пол. дыял. *osikowe mleko* ‘малако ў пачатковай фазе скісання (няякаснае)’ [6, s. 176], а сам касцёл – з асінай як “праклятым” месцам. Таму прадстаўленае ў дадзеным фантазмагарычным сюжэце ўзнікненне касцёла можна трактаваць як вынік дзеяння нячыстай сілы, якое ў сімвалічным сэнсе парушае адвечны парадак рэчаў.

Персанаж, які сядзіць на асіне (ці іншым адпаведным месцы), робіць вясельнае піва ці віно або шые пальчаткі. Першы матыў выразна супастаўляецца са згаданым балем чорта. Тут важна сказаць, што віно і піва цесна звязаны з вясельнай абраднасцю і закліканы сярод іншага змацаваць шлюб (магчыма, што ў сюжэце лічылак падразумяваецца шлюбная ўрачыстасць у касцёле, на купале якога сядзіць д’ябал; такім чынам, рыхтаваны д’яблам напой прызначаецца для маладых). Аднак паўночнаславянскім народам больш уласцівы абрады з півам [29, с. 373; 18, с. 44]. У славянскай народнай традыцыі пры выразным атаясамліванні віна з крывёй Хрыста з нячыстай сілай звязваецца толькі піва, аднак і абрадавае выкарыстанне віна часам суправаджаецца забаронамі: напр. у Сербіі на дзень Адсячэння галавы Яна Хрысціцеля нельга піць “кроў святога Яна” [29, с. 373–374; 18, с. 47]. Таму выраб віна д’яблам у сюжэце лічыльні можа быць абумоўлены такога кшталту забаронай.

Шыццё звязана з дзейнасцю дэманічных істот [22, с. 55], а часам і практыкуецца імі (напр. кікімарай у беларускіх павер’ях [23, с. 495]; сюды можна аднесці чараўніцтва ведзьмы з дапамогай нітак і голкі [25, с. 268]). Таму яно рэгламентавана шэрагам забарон, якія закліканы прадухіліць шкодныя наступствы гэтага дзеяння: перадусім гэта забарона шыць у пэўныя дні (асабліва дні, прысвечаныя святым), звязаная з засцеражэннем скаціны і – што важна – авечак ад ваўкоў (гл. напр.: [26, с. 120; 21, с. 427]): шыццё

ў недазволеныя дні такім чынам “забірала” авечую воўну. Сама нітка можа сімвалізаваць змяю, якая прадстаўляе хтанічную сферу і цесна звязана са светам мёртвых [20, с. 334]. Семантыка смерці як заканчэння жыцця назіраецца таксама ў пашыве рушніка, кашулі і інш., які можа атаясамлівацца з канцом “жыццёвага шляху” адпаведнага прадмета – у процілегласць прадзенню як пачатку “жыцця” [27, с. 222].

Такую дэталю сюжэта, як рукавіцы, могуць раскрываць, напрыклад, украінскія павер’і, паводле якіх чорт хаваецца ў царкве ў залатой шапцы-няўгледцы, сшытай уласнаручна [28, с. 575]. Можна меркаваць, што рукавіцы выконваюць падобную функцыю. Яшчэ адной важнай дэталлю, якая раскрывае прыналежнасць рукавіц да тагасвету, можа быць рускі вясельны абрад, падчас якога сваты заходзяць у хату, кладуць на сволак пальчаткі пальцамі ўгору і спыняюцца пад ім. Паколькі сволак абазначае мяжу паміж сваёй і чужой прасторай [30, с. 202], то пальчаткі, пакінутыя на ім, верагодна, сімвалізуюць частку чужой, тагасветнай прасторы, ад якой трэба пазбавіцца, уваходзячы ў прастору хаты.

Са сказанага вышэй вынікае, што як сам персанаж названай групы лічылак, так і ягоныя дзеянні, а таксама лакацыя, дзе яны ажыццяўляюцца, узаемазвязаны праз далучанасць да тагасвету. Гэтыя асноўныя складнікі, а таксама некаторыя дэталі (у тым ліку прамыя ўказанні) гаворыць аб уплыве народных уяўленняў аб асіне як “праклятым” дрэве і тыпалагічна падобных да асіны вобразаў як на кампазіцыйны, так і на моўны ўзровень тэкстаў польскіх лічылак.

ЛІТАРАТУРА

1. *Boryś, W.* Słownik etymologiczny języka polskiego / W. Boryś. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2005. – 861 s.
2. *Bzdęga, A.* Reduplizierte Wortbildung im Deutschen / A. Bzdęga. – Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1965. – 187 s.
3. *Dubisz, S.* Nazwy roślin w gwarach ostródzko-warمیńsko-mazurskich / S. Dubisz. – Wrocław [etc.] : Ossolineum, 1977. – 157 s.
4. *Jagodyński, S.* Dworzanki / S. Jagodyński. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 2016. – 172 s.
5. *Karłowicz, J.* Słownik gwar polskich / J. Karłowicz. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1906–1911. – T. IV–VI.
6. Mały słownik gwar polskich. – Kraków : Wydawnictwo LEXIS, 2010. – 366 s.
7. *Marczewska, M.* Osika / M. Marczewska, J. Szadura // Słownik stereotypów i symboli ludowych. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2021. – T. II, cz. 6. – S. 316–334.
8. *Pisarkowa, K.* Wyliczanki polskie / K. Pisarkowa. – Wrocław [etc.] : Ossolineum, 1975. – 122 s.
9. *Prorok, K.* Olcha / K. Prorok // Słownik stereotypów i symboli ludowych. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2021. – T. II, cz. 6. – S. 301–315.

10. *Wajda-Adamczykowa, L.* Zapożyczenia niemieckie w polskim słownictwie botanicznym : badania historyczne i gwarowe / L. Wajda-Adamczykowa // *Prace Językoznawcze.* – Kraków : Wydawnictwo Nakowe WSP, 1991. – Т. 6. – S. 25–46.
11. *Wyliczanki* // *Polska pieśń i muzyka ludowa.* – Lublin : Polihymnia, 2011. – Т. 4, cz. III. – S. 64–75.
12. *Агапкина, Т. А.* Ольха / Т. А. Агапкина // *Деревья в славянской народной традиции.* – М. : Индрик, 2019. – С. 278–283.
13. *Агапкина, Т. А.* Осина / Т. А. Агапкина // *Деревья в славянской народной традиции.* – М. : Индрик, 2019. – С. 228–273.
14. *Агапкина, Т. А.* Осина / Т. А. Агапкина // *Славянские древности : этнолингвистический словарь.* – М. : Междунар. отношения, 2004. – Т. 3 (К-П). – С. 570–574.
15. *Агапкина, Т. А.* Ольха / Т. А. Агапкина, В. В. Усачёва // *Славянские древности : этнолингвистический словарь.* – М. : Междунар. отношения, 2004. – Т. 3 (К-П). – С. 546–547.
16. *Белова, О. В.* Церковь / О. В. Белова // *Славянские древности : этнолингвистический словарь.* – М. : Междунар. отношения, 2012. – Т. 5 (С-Я). – С. 488–493.
17. *Белова, О. В.* Цыган / О. В. Белова // *Славянские древности : этнолингвистический словарь.* – М. : Междунар. отношения, 2012. – Т. 5 (С-Я). – С. 493–497.
18. *Валенцова, М. М.* Пиво / М. М. Валенцова, О. В. Белова // *Славянские древности : этнолингвистический словарь.* – М. : Междунар. отношения, 1999. – Т. 2 (Д-К). – С. 44–47.
19. *Гура, А. В.* Заяц / А. В. Гура // *Славянские древности : этнолингвистический словарь.* – М. : Междунар. отношения, 1999. – Т. 2 (Д-К). – С. 284–288.
20. *Гура, А. В.* Змея / А. В. Гура // *Славянские древности : этнолингвистический словарь.* – М. : Междунар. отношения, 1999. – Т. 2 (Д-К). – С. 333–338.
21. *Кабакова, Г. И.* Волчьи дни / Г. И. Кабакова // *Славянские древности : этнолингвистический словарь.* – М. : Междунар. отношения, 1995. – Т. 1 (А-Д). – С. 427–428.
22. *Левкиевская, Е. Е.* Демонология народная / Е. Е. Левкиевская // *Славянские древности : этнолингвистический словарь.* – М. : Междунар. отношения, 1999. – Т. 2 (Д-К). – С. 51–56.
23. *Левкиевская, Е. Е.* Кикимора / Е. Е. Левкиевская // *Славянские древности : этнолингвистический словарь.* – М. : Междунар. отношения, 1999. – Т. 2 (Д-К). – С. 494–496.
24. *Левкиевская, Е. Е.* Овин / Е. Е. Левкиевская, А. А. Плотникова // *Славянские древности : этнолингвистический словарь.* – М. : Междунар. отношения, 2004. – Т. 3 (К-П). – С. 493–495.

25. *Плотникова, А. А.* Могила / А. А. Плотникова // Славянские древности : этнолингвистический словарь. – М. : Междунар. отношения, 2004. – Т. 3 (К-П). – С. 266–272.
26. *Седакова, И. А.* Афанасий / И. А. Седакова, С. М. Толстая // Славянские древности : этнолингвистический словарь. – М. : Междунар. отношения, 1995. – Т. 1 (А-Д). – С. 119–121.
27. *Толстая, С. М.* «Житие» растений и предметов / С. М. Толстая // Славянские древности : этнолингвистический словарь. – М. : Междунар. отношения, 1999. – Т. 2 (Д-К). – С. 220–222.
28. *Толстая, С. М.* Шапка / С. М. Толстая, Е. С. Узенёва // Славянские древности : этнолингвистический словарь. – М. : Междунар. отношения, 2012. – Т. 5 (С-Я). – С. 572–576.
29. *Толстой, Н. И.* Вино / Н. И. Толстой // Славянские древности : этнолингвистический словарь. – М. : Междунар. отношения, 1995. – Т. 1 (А-Д). – С. 373–374.
30. *Узенёва, Е. С.* Матица / Е. С. Узенёва // Славянские древности : этнолингвистический словарь. – М. : Междунар. отношения, 2004. – Т. 3 (К-П). – С. 201–203.

Секцыя 4. СУЧАСНЫЯ ТЭНДЭНЦЫІ Ў МЕТОДЫЦЫ ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

УДК 37.091.3:811.161.3'373.21

А. М. Палуян (Гомель)

ЭЛЕМЕНТЫ ЛІНГВАКРАІНАЗНАЎСТВА НА ЗАНЯТКАХ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ (ПРАФЕСІЙНАЙ ЛЕКСІЦЫ)

Выкладанне дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” на нефілалагічных факультэтах накіравана не толькі на выпрацоўку і замацаванне практычных уменняў і навыкаў граматычнага карыстання вуснай і пісьмовай мовай; развіццё моўна-эстэтычнага густу студэнтаў, звязанага з чысцінёй і правільнасцю мовы; пашырэнне і ўзбагачэнне прафесійнага лексічнага запасу будучых спецыялістаў, выпрацоўку ўменняў практычнага карыстання тэрміналогіяй і прафесійнай лексікай па абранай спецыяльнасці; фарміраванне ўстаноўкі на практычнае ўкараненне атрыманых студэнтамі ведаў у іх прафесійнай дзейнасці і іншых сферах сацыяльнай актыўнасці, але і на “выхаванне любові і павагі да мастацкага слова, духоўнай і інтэлектуальнай спадчыны беларускага народа, пачуцця нацыянальнай самапавагі і самаідэнтыфікацыі, імкнення да далейшага ўзбагачэння беларускай мовы” [4].

Навучальны працэс не абмяжоўваецца выключна адукацыйнымі мэтамі і задачамі, ён цесна звязаны з выхаваннем асобы. Таму дыдактычны матэрыял, які выкарыстоўваецца на занятках, павінен спрыяць выхаванню павагі да нацыянальных святынь, раскрываць сутнасць беларускага ладу жыцця, багаты свет традыцый нашага народа, вучыць выпрацоўваць грамадзянскую пазіцыю, выходзіць патрыятычныя пачуцці, любоў да вялікай і малой радзімы, пашыраць кругагляд студэнтаў, дапамагаць усвядоміць нормы і ўзоры паводзін у калектыве і пры гэтым адпавядаць высокай мастацкасці.

Вялікім патэнцыялам валодаюць матэрыялы краіназнаўчага характару, дзякуючы якім у студэнтаў фарміруецца цікавасць да вывучэння гісторыі краіны, роднага горада, вёскі. Краіназнаўства – гэта цудоўная школа выхавання грамадзянскасці і фарміравання асноў жыццёвага самавызначэння. Патрыятызм нельга прывіць прымуова. Майстэрства выкладчыка заключаецца ў тым, каб расказаць пра вернасць Радзіме, гуманізм і грамадзянскі гонар без павучанняў і рэкамендацый. Любоў да Айчыны пачынаецца з канкрэтных ведаў пра сваю вуліцу, раён, горад, вёску, дзе жывуць студэнты.

Адзін з напрамкаў кразнаўства – лінгвакразнаўства, ці лінгвакраіназнаўства. “Гэта такі падыход да выкладання і вывучэння мовы, калі раскрываецца сувязь моўных адзінак з культурай, гісторыяй, побытам народа і ажыццяўляецца так званая «акультурацыя», засваенне чалавекам асноўных фактаў, норм і каштоўнасцей таго грамадства, у якім ён вырас” [10].

Асноўныя прынцыпы і метады лінгвакраізнаўства ўпершыню былі распрацаваны В. Г. Кастамаравым і Я. М. Верашчагіным у 80-я гады ХХ стагоддзя пры стварэнні інтэграванай метадыкі выкладання і вывучэння рускай мовы як замежнай [6]. У беларускім лінгвакраізнаўстве вядомы працы М. А. Даніловіча [7], Я. Я. Іванова і С. Ф. Івановай [9], С. Ф. Бут-Гусаім [5], Н. А. Багамольнікавай [1; 2; 3], А. С. Дзядовой [8], Л. В. Леванцэвіч [10], В. А. Маславай [11], А. Ф. Рогалева [13], Г. А. Арцямёнка і К. С. Півавар [15].

Значнымі пазнавальнымі і выхаваўчымі магчымасцямі валодаюць анамастычныя найменні – антрапонімы і тапонімы.

Студэнты нефілалагічных спецыяльнасцей з цікавасцю ставяцца да задання растлумачыць паходжанне і значэнне сваіх імён, імён па бацьку і прозвішчаў. Для некаторых з’яўляецца адкрыццём, што іх імя ці імя бацькі паходзіць з грэчаскай (*Аляксандр, Аляксей, Андрэй, Арсеній, Арцём, Васіль, Генадзь, Дзмітрый, Мацвей, Мікалай, Мікіта, Пётр, Рыгор, Фёдар, Юрый, Ягор, Яўген; Агнія, Аксана, Ала, Алена, Анастасія, Анжэла, Вераніка, Ірына, Карына, Кацярына, Ларыса, Мілана, Соф’я*), лацінскай (*Антон, Валерый, Валянцін, Віктар, Дамінік, Дзяніс, Канстанцін, Максім, Марк, Павел, Раман, Сяргей; Аліна, Альбіна, Віталія, Віталіна, Дамініка, Каміла, Лілія, Марына, Наталля, Юлія*), яўрэйскай (*Веніямін, Давід, Данііл, Захар, Збігнеў, Здзіслаў, Іван, Ілья, Іосіф, Навум, Назар, Ян; Ада, Ганна, Ева, Жана, Ліяна, Марыя*), германскай (*Альфрэд, Людвіг, Роберт, Францыск; Берта, Мальвіна, Эма*), персідскай (*Руслан, Дар’я*), славянскай (*Вячаслаў, Дабраслаў, Мечыслаў, Міраслаў, Радзіслаў, Расціслаў, Святаслаў, Уладзімір, Часлаў, Яраслаў; Багдана, Людміла, Сняжана*), скандынаўскай (*Ігар, Вольга*) мовы і суадносяцца з агульнаўжывальнымі словамі і выразамі з пэўным лексічным значэннем (*Павел ‘маленькі’, Георгій ‘земляроб’, Наталля ‘родная’* і інш.). Звяртаем увагу, што такія распаўсюджаныя імёны, як *Вера, Надзея* і *Любоў*, з’явіліся ў выніку перакладу грэчаскіх імён *Πίσσις, Эльпіс* і *Χαρυς*.

Студэнты знаёмяцца з інфармацыяй аб найменнях асобы ў язычніцкі перыяд і пасля прыняцця хрысціянства, разважаюць аб прычынах выкарыстання на Беларусі праваслаўнай (грэка-візантыйскай), каталіцкай (рымска-каталіцкай) і ўласна беларускай народнай сістэм імёнаў, аб уплыве рускай традыцыі на форму імені: *Алена і Гелена, Васіль і Базыль, Варвара і Барбара, Вікенцій і Вінцэнт, Дзмітрый і Зміцер, Змітрок, Кастусь і Канстанцін, Іосіф і Юзаф, Язэп, Іван і Янка, Зося і Соф’я, Алесь і Аляксандр, Міхаіл і Міхал, Сцяпан і Стэфан, Фёдар і Тодар*. У якасці дадатковага задання студэнтам прапануецца запісаць мянушкі, якія выкарыстоўваюцца як у іх студэнцкай групе, так і вёсцы, мястэчку, дзе жывуць іх бацькі або бабулі і дзядулі.

Дадаткова разглядаюцца прыказкі і прымаўкі, у якіх сустракаюцца імёны, што выконваюць абагульняльную ролю, з’яўляюцца носьбітамі пэўных рыс характару і зноў жа сведчаць аб міжэтнічных кантактах, узаемадзеянні праваслаўя і каталіцызму: *Абы скварка й чарка, дык будзе там і наш Марка; Аднаго Юрку ў хату ўпусцілі, а ўся хата заюрылася; Андрэй Кузьме родны Хведар; Антось ды Тадора – што лапаць і абора; Анціп*

нашаму брату Міколка; Багаты Мацей: поўна хата дзяцей; Багаты Хадот: сабака ды кот; А памрэ Аўдзеі, дык жа між людзей; Бог не Мікітка, навывламіць лыткі; Вазьмі, Даніла, што нам не міла; Гэты Яўхім і з вады вылезе сухім; Да Абрагіма на піва паехаць; За каралём Гарохам, як людзей было троху; З Лейзарам прывітацца; Ігнат не вінават, і Аўгіння не вінавата. Вінавата хата, што пусціла Ігната; І Саўка не знойдзе; І Халімон танцуе, калі яму шанцуе; Казалі-гаварылі, што ходзіць Базыль да Марылі; Каму што, а Барысу аладкі; Каму што, а Сымону селядца; Кепска, пане Грыгоры, што далей, то горай; Мялі, Апанас, цяпер твой час; Набрацца, як Марцін за рубля; На святыя Міколы або ніколі; Не адзін Гаўрыла ў Полацку; Не будзе Гіршы – будзе чорт іншы; Не было б Рымшы, дык быў бы нехта іншы; Не па Юрку шапка; Ні к Сідару, ні к Хведару; Ні лой, ні мяса, горай дурня Апанаса; Пайшоў Апанас на квас, дык ні Апанаса, ні кваса; Пацеха, як на святога Вайцеха; Туды наш Грышка першы з лыжкай; Хвалілася Ганна, што выйдзе за пана; Цікаўнай Амелі нос прышчамілі; Цярні, Грышка, карчма блізка; Цярні, Зося, так прыйшлося; Якая Агатка, такая ў яе хатка; Які Рыгорка, такая пра яго гаворка; Які Хомка, такая і жонка [14].

Велізарны пласт інфармацыі пра гісторыю і культуру народа захоўваецца ў прозвішчах, якія звязаны з дахрысціянскімі і хрысціянскімі імёнамі, мянушкамі, рамёствамі і г.д.: *Бык, Будрын, Грыцкевіч, Дудароў, Дабрадзей, Драздова, Дуброўская, Зубароў, Каваленка, Колас, Ксендзікаў, Лебедзева, Літвіненка, Макацёрскі, Масляк, Мядзведзева, Новікаў, Пархоменка, Плахатнічэнка, Пракопаў, Рабкевіч, Радзіславец, Рудніцкая, Садоўнікава, Сакун, Сляцова, Ткачова, Храмоў, Цырульнік, Чарнянок, Шапавалава, Шэлегава, Яжова.*

Такім чынам, праз аналіз імёнаў і прозвішчаў студэнты далучаюцца да вывучэння гісторыі народа, яго характару і побыту, рамёстваў і промыслаў, рэлігіі, кантактаў з суседзямі.

Геаграфічныя назвы захоўваюць памяць пра далёкае мінулае краю, знаёмяць з матэрыяльнай і духоўнай культурай. Як форма самастойнай кіруемай работы практыкуецца падрыхтоўка паведамленняў пра айконімы (назвы населеных пунктаў), гадонімы (назвы лінейных аб'ектаў горада, у тым ліку вуліц, завулкаў, праездаў, праспектаў, набярэжнай), гелонімы (уласныя імёны балота ці забалочанага месца), дрынонімы (назвы лесу), ойкадамонімы (назвы будынкаў, прадпрыемстваў, устаноў), урбанонімы (назвы ўнутры-гарадскіх аб'ектаў: паркаў, тэатраў, музеяў, гасцініц, помнікаў); эклезіонімы (назвы царквы, касцёла, капліцы) і да т.п.

У якасці практыкаванняў можна прапанаваць наступныя:

1) па слоўніку Н. У. Падольскай [12] выявіць значэнні такіх відаў тапонімаў, як аграонімы, драмонімы, дрымонімы, інсулонімы, прыродныя харонімы;

2) запісаць гадонімы і ойкадамонімы сваёй малой радзімы;

3) прывесці ўласныя прыклады мясцовых аграонімаў, драмонімаў, дрымонімаў;

4) карыстаючыся геаграфічнай картай Беларусі, скласці слоўнік прыродных харонімаў;

5) запісаць ад інфарматараў легенды пра паходжанне назваў вёсак, мікратапонімаў;

б) устанавіць, ці былі перайменаванні ў айканіміі вашага раёна і якія прычыны садзейнічалі гэтай з’яве;

7) карыстаючыся працай А. Ф. Рогалева [13], выявіць працэс перайменаванняў у гадонімах Гомеля. Як вы лічыце, у сувязі з чым яны адбыліся?

8) вызначыць, як утварыліся наступныя найменні: а) назвы населеных пунктаў Гомельшчыны (*Авангард, Адасі, Бабры, Баец, Бесядзь, Бурлак, Гаёк, Гута, Дзяржынскі, Ёўня, Млынок, Лужок, Нінэль, Свяча, Славечна, Тэلمان, Шырокі Рог, Шэйка, Якімы, Ясакар, Ясень*); б) уласныя імёны (*Ала, Вера, Лідзія, Любоў, Надзея, Лада, Роза*; в) эргонімы: “*Бацькі*”, “*Бефана*”, “*Будзьма*”, “*Верона*”, “*Гомель*”, “*Спартак*”, “*Сябры*”, “*Праванас*”, “*ФаСоль*”).

Для замацавання і праверкі ведаў па арфаграфіі і пунктуацыі таксама можна выкарыстоўваць краіназнаўчыя тэксты:

Запішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя арфаграмы і расстаўляючы знакі прыпынку. Падрыхтуйце пераказ тэксту.

Гомель адзін з самых старажытных гарадоў Беларусі стаіць на б.рагах п.ўнаводнага Сожа і літаральна патане ў вільготных ц.ністых парках.

У 14 стагоддзі аснову Гомеля складаў драўляны замак пабудаваны на месцы дз.дзінца. Гора(д, т) забудоўваўся хаатычна але ў канцы 18 стагоддзя пачалася п.рапланіроўка на месцы старажытнага замка быў створаны в.лікі палацава-паркавы ансамбль а н.падалёку з.явіўся П.трапаўлаўскі сабор пабудаваны на сро(д, т)кі графа Мікалая Рум.нцава на т.рыторыі Спасавай слабады на б.разе Сожа узнік цу(д, т) драўлянага дойдства Ільінская царква. Трохпрам.нёвая сістэма планіроўкі горада прадугледжвала ары.нтацыю яго галоўных магістраляў на палац Рум.нцавых-Паскевічаў якім у розны час належала значная частка Гомеля.

Адна з адметнасцей Гомеля старажытны п.йзажны парк з эл.ментамі рамантызму. Ён быў закладзены ў 1780 годзе на правым б.разе ракі. Тут расце больш за 9000 дрэваў м.сцовых і экзатычных пародаў пірамідальныя дубы сібірскія кедры чорныя хвоі японскія лістоўніцы і іншыя. В.лікія і малыя гроты аранжарэі падвясныя масты над ярамі п.ратворанымі ў л.бядзіныя сажалкі альтанкі пам.тныя кам.ні ўсё гэта робіць парк сапраўды рамантычным. Ён у цэнтры горада каля плошчы з в.лізным гмахам т.атра а здаецца што трапляеш у іншую краіну дзівосную і жаданую і нават маленькая вандроўка па парку напаўняе душу шчыmlіва-радасным пачуццём удзячнасці про(д, т)кам, усведамленнем а(д, т)казнасці за тое што засталася нам проста так у спа(д, т)чыну.

На жаль, студэнты нефілалагічных спецыяльнасцей слаба ведаюць беларускую мову, зарыентаваны на рускую культуру і мала знаёмы з бела-

рускай, Таму лінгвакраіназнаўчы матэрыял робіць навучальны і выхаваўчы працэс больш дзейным: павышаецца адукаванасць студэнтаў, пашыраецца іх круггляд, развіваюцца пазнавальныя інтарэсы, ідзе выхаванне нацыянальнай свядомасці і эстэтычнага густу. Праз далучэнне да матэрыяльнай і духоўнай спадчыны маладыя людзі могуць не толькі даць ацэнку мінуламу і сённяшняму, але і пазнаць сваё месца ў жыцці, вызначыць шляхі ў будучыню.

Такім чынам, выкладчык беларускай мовы (прафесійнай лексікі) праз выкарыстанне лінгвакраіназнаўчага матэрыялу мае вялікія магчымасці па выхаванні патрыятычных і грамадзянскіх пачуццяў у студэнтаў нефілалагічных спецыяльнасцей, уплывае на іх светапогляд, фарміруе нацыянальную свядомасць.

ЛІТАРАТУРА

1. *Багамольнікава, Н. А.* Анамастыка Гомельшчыны: назвы роднага краю ў тапонімах: для студэнтаў дзённай і завочнай форм навучання спецыяльнасці 1-21 05 01 “Беларуская філалогія (па кірунках)”/ Н. А. Багамольнікава. – Гомель : УА “ГДУ імя Ф.Скарыны”, 2012. – 45 с.
2. *Багамольнікава, Н. А.* Гідронімы басейна ракі Прыпяць: структурна-семантычныя тыпы матывацыі / Н. А. Багамольнікава. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2004. – 195 с.
3. *Багамольнікава, Н. А.* Тапанімія Гомельшчыны: структурна-семантычная характарыстыка : манаграфія / Н. А. Багамольнікава ; навук. рэд. А. А. Станкевіч ; М-ва адукацыі РБ, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2008. – 242 с.
4. Беларуская мова (прафесійная лексіка) : тыпавая вучэбная праграма для ВНУ. Рэгістрацыйны № ТД-СГ.015\тып [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/18406>. – Дата доступу: 04.01.2023.
5. *Бут-Гусаім, С. Ф.* Імя і культура : электронны вучэбна-метадычны дапаможнік для студэнтаў філалагічнага факультэта / С. Ф. Бут-Гусаім ; Брэсцкі дзярж. ун-т імя А.С. Пушкіна. – Брэст : БрДУ, 2017. – 137 с.
6. *Верещагин, Е. М.* Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М., 1990. – 246 с.
7. *Даніловіч, М. А.* Лінгвістычнае краязнаўства Гродзеншчыны : дапам. / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2008. – 227 с.
8. *Дзядова, А. С.* Мастацкі тэкст як крыніца лінгвакраіназнаўчай інфармацыі : манаграфія / А. С. Дзядова. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2022. – 154 с.
9. *Іванова, С. Ф.* Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: Лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваной. – Мінск : Бел. Фонд Сораса, 1997. – 262 с.

10. *Леванцэвіч, Л. В.* Лінгвістычнае краязнаўства : ЭВМК [Электронны рэсурс] / Л. В. Леванцэвіч ; БрДУ імя А. С. Пушкіна. – Брэст, 2015. – Рэжым доступу: https://www.brsu.by/sites/default/files/bellingv/lingvistychnae_krayaznaustva.rar. – Дата доступу: 04.01.2023.
11. *Маслова, В. А.* Краткий лингвокультурологический словарь-справочник : культурное пространство Витебщины / В. А. Маслова, С. В. Николаенко. – Витебск : УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2011. – 164 с.
12. *Подольская, Н. В.* Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
13. *Рогалев, А. Ф.* От Гомеюка до Гомеля. Городская старина в фактах, именах, лицах / А. Ф. Рогалев. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Гомель : Барк, 2006. – 220 с.
14. *Санько, З.* Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Санько. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 218 с.
15. Традыцыйная культура і побыт беларусаў : [для малодшага і сярэдняга школьнага ўзросту] / [аўтары тэксту: К. С. Півавар, Г. А. Арцямёнак]. – Мінск : Беларус. Энцыкл. імя Петруся Броўкі, 2021. – 179 с.
16. *Шкраба, І. Р.* Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі / І. Р. Шкраба. – Мінск : Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2008. – 320 с.

УДК 811.161.3

А. П. Занкавіч (Мінск)

**ФАРМІРАВАННЕ КАМУНІКАТЫЎНАЙ КАМПЕТЭНЦЫІ
Ў ПРАЦЭСЕ ВЫВУЧЭННЯ ДЫСЦЫПЛІНЫ
“БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)”**

Агульнае прызнанне мовы найгалоўнейшым інструментам інфармацыйнага ўздзеяння, асаблівасці моўнай і сацыяльнай сітуацыі ў нашай краіне (калі статус дзяржаўнай мовы маюць дзве мовы – руская і беларуская), павышэнне матывацыі публічнай маўленчай дзейнасці патрабуюць ад вышэйшай школы рыхтаваць не проста спецыяліста, а камунікатыўна развітую асобу, якая б на дастатковым узроўні магла наладжваць зносіны на роднай мове ў прафесійнай сферы.

Камунікатыўныя ўменні развіваюцца сродкамі той мовы, якая забяспечвае яго сувязь з навакольным светам. Не сакрэт, што такой з’яўляецца руская мова. Недастатковае функцыянаванне беларускай мовы ў грамадстве прывяло да таго, што яна гучыць даволі абмежавана. Тым не менш фарміраванне моўных, маўленчых і камунікатыўных уменняў у працэсе навучання становіцца першачарговай задачай. Сучасная адукацыя павінна арыентавацца на фарміраванне двухмоўнай асобы, здольнай весці размову на першай і другой мове ў залежнасці ад камунікатыўнай сітуацыі.

Камунікатыўны прыныш навучання мове мае вялікае значэнне, без яго няма сучаснай metodyкі. Навучанне зносінам прадугледжвае актыўнае выкарыстанне мовы ў працэсе абмену думкамі, звесткамі, інфармацыяй. Аб’ектам

вывучэння з’яўляюцца не гатовыя веды аб мове (правілы, схемы, мадэлі і пад.), а ўцягванне навучэнцаў у непасрэдны працэс зносін. Практычныя навыкі авалодання мовай могуць выпрацоўвацца і ў адрыве ад тэарэтычных навыкаў. Тым не менш тэарэтычныя веды, безумоўна, дапамагаюць выпрацоўцы практычных уменняў, паскараюць працэс авалодання маўленнем, аднак не гарантуюць трывалае карыстанне мовай.

Камунікатыўны падыход да вывучэння беларускай мовы вылучаюць многія даследчыкі. Як адзначае Г. К. Сяляўка, ён мае мноства плюсаў:

- максімальна скіраваны на набліжэнне навучальнага працэсу да ўмоў рэальнага функцыянавання мовы ў міжсуб’ектным (у шырокім сэнсе – дыялагічным) ці тэкставым рэжыме;
- адэкватны самой прыродзе мовы ў яе кагнітыўна-камунікатыўнай сутнасці;
- арыентаваны на асобу навучэнца і дазваляе стварыць матывацыйны фон і выпрацаваць патрэбныя навыкі для авалодання мовай у адносна кароткі перыяд навучальных заняткаў [2, с. 75].

Заняткі па мове павінны забяспечыць рэальную магчымасць не толькі засваення ведаў пра мову, але і практычнае авалоданне галоўнай яе функцыяй – камунікатыўнай, без чаго чалавек не можа камфортна суіснаваць у грамадстве.

“Мову, як і любы іншы складаны механізм, можна вывучаць з дзвюх пазіцый: як ён уладкаваны і дзейнічае і як ім практычна карыстацца. Нягледзячы на непасрэдную сувязь, гэтыя розныя падыходы” [1, с. 9]. Упор на вывучэнне лексіка-граматычнага ладу мовы прыводзіць да таго, што навучэнцы даволі добра ведаюць граматыку і пэўны аб’ём лексікі, але не вельмі актыўна карыстаюцца мовай для зносін. Акрамя таго ўсе ведаюць, што любыя навыкі выпрацоўваюцца ў працэсе практычнай дзейнасці. Для тых, хто вывучае мову дзеля функцыі, а не структуры, прынцып камунікатыўнасці можа зрабіць працэс навучання цікавейшым, жывым, прывабным.

Камунікатыўны прынцып навучання мове ўключае ўсе бакі: суадносіны ведаў з уменнямі і навыкамі, спосаб прад’яўлення гэтых ведаў. Працэс навучання ў дадзеным выпадку зводзіцца да практычных навыкаў валодання мовай у розных камунікатыўных сітуацыях. Акрамя таго камунікатыўнасць звязвае практычныя навыкі і ўменні з тэарэтычным асэнсаваннем моўнага матэрыялу.

Галоўнымі мэтамі дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» у тэхнічнай ВНУ з’яўляецца выпрацоўка ў студэнтаў трывалых навыкаў карыстання беларускай літаратурнай мовай у вуснай і пісьмовай формах, узбагачэнне іх слоўнікавага запасу, навучанне перакладу з рускай мовы на беларускую навуковых тэкстаў прафесійнай накіраванасці, павышэнне моўнай культуры. Таму значная ўвага пры выкладанні дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» удзяляецца вывучэнню тэхнічнай тэрміналогіі.

Асноўнай вучэбна-метадычнай адзінкай навучання мове спецыяльнасці з’яўляецца тэкст, насычаны тэрміналагічнай і прафесійнай лексікай, сін-

таксічнымі канструкцыямі, характэрнымі для навуковага стылю. Тэксты па спецыяльнасці заахвочваюць прафесійны інтарэс навучэнцаў, дапамагаюць засвоіць і ўзбагаціць тэрміналагічную лексіку ў сферы абранай спецыяльнасці.

Практыкаванні, якія скіраваны на работу з тэхнічным тэкстам, садзейнічаюць узбагачэнню слоўнікавага запаса, фарміраванню тэрміналагічнай кампетэнцыі, культуры прафесійнага вуснага і пісьмовага маўлення студэнтаў, развіццю ўменняў правільна прымяняць набытыя веды ў пэўнай моўнай сітуацыі.

Адной з форм працы з тэхнічным тэкстам, кантролю ведаў студэнтаў, узроўню іх валодання мовай спецыяльнасці, усім багаццем вобразных сродкаў беларускай мовы з'яўляецца пераклад. Перакладаючы спецыяльныя тэксты, студэнты звяртаюцца да шматлікіх слоўнікаў, а гэта ў сваю чаргу дапамагае ім выпрацаваць уменні правільнага карыстання слоўнікавым матэрыялам. Пры вывучэнні мовы спецыяльнасці, у час працы над тэхнічнымі тэкстамі студэнты на практыцы замацоўваюць базавыя тэарэтычныя веды па курсу беларускай мовы, узбагачаюць стылістычную разнастайнасць, вучацца адчуваць слоўную адзінку, правільна выбіраць і ўжываць тэрміны, адпаведныя літаратурнай і тэрміналагічнай нормам.

Неад'емнай часткай працэсу навучання роднай мове з'яўляецца пашырэнне кругагляду навучэнцаў, стварэнне ўмоў для развіцця інжынера як асобы з пэўным маральным патэнцыялам і духоўнымі каштоўнасцямі, павышэнне самасвядомасці, што дасягаецца працай з матэрыяламі, прысвечанымі гісторыі беларускай мовы, нацыянальнай культуры, традыцыям і звычаям беларусаў.

Выкладчык беларускай мовы мае на мэце пры дапамозе роднага слова фарміраваць светапогляд і ўменне правільна выказваць думкі, ажыццяўляць ідэйна-палітычнае, маральнае і эстэтычнае выхаванне. Студэнт павінен бездакорна валодаць тэхнікай мовы (маўлення). Таму ў праграму дысцыпліны ўключаны спецыяльны раздзел “Камунікатыўныя якасці маўлення”, у якім разглядаюцца пытанні правільнасці, дакладнасці, лагічнасці, багацця і выразнасці маўлення, а таксама спецыфікі беларускага нацыянальнага моўнага этыкету і культуры моўных паводзін у розных сітуацыях прафесійных і дзелавых зносін.

Паспяховасць у навучанні мовам можа быць дасягнута толькі ў тым выпадку, калі ўвесь вучэбны матэрыял разбіты на некалькі этапаў у рамках поўнага курса, прычым, з аднаго боку, кожны этап – гэта адносна завершаны цыкл, з другога – аснова для далейшага вывучэння мовы.

Камунікатыўны прынцып навучання мове прадугледжвае такую арганізацыю вучэбнага матэрыялу, якая б функцыянавала ў жыццёвых сітуацыях. Маўленчая дзейнасць рэалізуецца ў канкрэтнай абстаноўцы, у дадзенай сітуацыі на занятках, дзе выкладчык стварае маўленчыя і праблемныя сітуацыі, ва ўмовах якіх навучэнец набывае ўпэўненасць у сваёй здольнасці самастойна карыстацца мовай. Безумоўна, трэба адрозніваць рэальную каму-

нікацыю і навучальныя зносіны, што адыгрываюць ролю своеасаблівай трэніроўкі, якая дапаможа перайсці да выкарыстання назапашаных ведаў у рэальных умовах. Сітуацыйна-тэматычная арганізацыя матэрыялу стымулюе праяўленне камунікатыўнай актыўнасці, а таксама самастойную маўленчую дзейнасць.

Такім чынам, камунікатыўны прынцып у навучанні мове павінен стымуляваць выкладчыка на пошукі цікавых метадычных рашэнняў, выклікаць крытычнае стаўленне да сваёй працы, жаданне эксперыментавать.

ЛІТАРАТУРА

1. *Костомаров, В. Г.* Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам / В. Г. Костомаров, О. Д. Митрофанова. – М. : Рус. яз., 1988. – 157 с.
2. *Селевко, Г. К.* Современные образовательные технологии : учеб. пособие / Г. К. Селевко. – М. : Народное образование, 1998. – 256 с.
3. *Щукин, А. Н.* Обучение иностранным языкам. Теория и практика / А. Н. Щукин. – М. : Филоматис, 2006. – 480 с.

УДК 378.147.018.43:004

В. У. Фурс (Мінск)

МАГЧЫМАСЦІ СІСТЭМЫ MOODLE Ў АРГАНІЗАЦЫІ НАВУЧАЛЬНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ СТУДЭНТАЎ

MOODLE – гэта сістэма кіравання курсамі, таксама вядомая як віртуальны навучальны асяродак. З’яўляецца абрэвіятурай ад англ. Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment (модульны аб’ектна-арыентаваны дынамічны навучальны асяродак).

У аснове стварэння сістэмы кіравання навучаннем MOODLE знаходзяцца прынцыпы, якія абагульняюць вялікую колькасць прац такіх навукоўцаў, як Леў Выгоцкі, Жан Піяжэ і іншыя. Адзін з галоўных прынцыпаў, пакладзеных у фундамент сістэмы яе распрацоўшчыкамі, – ідэя пра тое, што навучальнае асяроддзе павінна быць гнуткім, падаючы ўдзельнікам адукацыйнага працэсу простую прыладу для рэалізацыі іх навучальных патрэб [1, с. 7]. Адпаведна, у выкладчыка з’яўляюцца механізмы, якія дазваляюць максімальна хутка і проста рэагаваць на новыя ўмовы: змяняць часавыя рамкі, дадаваць элементы курса, карэктаваць іх. Акрамя таго, удзельнікі адукацыйнага працэсу могуць вучыцца ў розны час, таму сістэма павінна валодаць усім спектрам сродкаў для арганізацыі іх узаемадзеяння, якое можа не быць сінхронным. З улікам гэтага прынцыпу былі рэалізаваныя ўсе прылады MOODLE: камунікатыўныя, навучальныя і адміністрацыйныя. Інтэрфейс распрацоўваўся з улікам спалучэння высокай ступені функцыянальнасці пры максімальнай прастаце.

Сістэма MOODLE прымяняецца ў сістэме вышэйшай адукацыі Рэспублікі Беларусь і ацэньваецца пераважна станоўча [2; 3]; асаблівае пашырэнне яна набыла ў апошнія некалькі гадоў, што звязана з пандэміяй COVID-19 і больш актыўным выкарыстаннем дыстанцыйнага навучання.

Студэнты Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта маюць магчымасць працаваць у сістэме MOODLE, дзе размешчаны ў тым ліку і курс па дысцыпліне “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”. Непасрэдны ўдзел у распрацоўцы дыстанцыйнага курса і аналіз этапаў яго засваення на працягу апошніх некалькіх гадоў дазваляюць нам ахарактарызаваць некаторыя істотныя аспекты такога навучання.

Трэба адзначыць, што знаёмства выкладчыка з платформай робіцца даволі простым дзякуючы некаторым даследаванням, абагульненым у практыкумах па карыстанні. У іх расказваецца пра асноўныя элементы, якія закладзены распрацоўшчыкамі, і характарызуюцца як спосабы нападнення канкрэтным метадычным матэрыялам, так і спосабы кантролю за яго засваеннем [1; 3; 4].

Модульная пабудова дае магчымасць выразна структураваць курс, падзяляючы яго на тэматычныя блокі. Як паказвае практыка, у такім выглядзе знаёмства з тэорыяй робіцца больш асэнсаваным для навучэнцаў.

Магчымасць далучаць лекцыйныя фрагменты без абмежаванняў паводле памеру і фармату з’яўляецца карыснай для больш грунтоўнага і поўнага знаёмства з гісторыяй беларускай мовы. Згодна са статыстыкай выканання элементаў курса, асаблівай папулярнасцю карыстаюцца відэалекцыі.

Традыцыйныя семінары з’яўляюцца найбольш пашыраным відам заняткаў у ВНУ і прызначаны для паглыбленага вывучэння дысцыплін. Семінары даволі зручна арганізуюцца на аснове адукацыйнай платформы. Яны праходзяць у фармаце відэаканферэнцый, калі ўсе ўдзельнікі далучаюцца адначасова, і не маюць часавых абмежаванняў у адрозненне ад некаторых іншых платформаў. Найбольш часта семінары праводзяцца па схеме «пытанне–адказ» і ў форме даклада. У першым выпадку студэнты адказваюць на пытанні семінара. Гэтыя адказы абмяркоўваюцца іншымі студэнтамі і ацэньваюцца выкладчыкам. У другім выпадку студэнты загадзя рыхтуюць даклады, іх чытаюць на экране ўсе ўдзельнікі і далей абмяркоўваюць у форме дыскусіі. Магчымасць далучаць прэзентацыі ў фармаце PDF ёсць як у выкладчыка, так і ў любога са студэнтаў падчас выканання курса.

Самакантроль магчыма ажыццяўляць пры дапамозе тэстаў. Як правіла, спачатку ствараецца банк тэставых заданняў, які ўтрымлівае ўсе пытанні дадзенага курса, дазваляе структураваць іх вялікую колькасць. Далей выкладчык выбірае для кожнага тэставага практыкавання пытанні з банка ў адпаведнасці з адукацыйнымі задачамі.

Выкладчык мае магчымасць папярэдне задаць усе неабходныя параметры: зніжэнне балаў за часткова правільныя адказы, час выканання заданняў і інш. Вялікім плюсам з’яўляецца тое, што сістэма дазваляе прапаноўваць студэнтам аднолькавыя заданні ў розным парадку, і гэта зніжае

імавернасць самастойнага выканання. Падлік выніковых балаў з выкарыстаннем тэхнічных магчымасцей робіцца больш дакладным дзякуючы знікненню чалавечага фактару. Асабліва адчувальным гэта робіцца пры праверцы тэставых заданняў з вялікай колькасцю пытанняў і варыянтаў адказаў. Аўтаматызаваная праверка дазваляе выкладчыку эканоміць час для аналізу больш складаных заданняў, праверка якіх не можа быць зроблена сістэмай паводле алгарытму, і захаваць рэсурс для якаснай распрацоўкі новых тэм.

Пытанні, на якія патрэбна даць разгорнуты адказ, ацэньвае выкладчык. Адзнакі за адказы на такія пытанні можна будзе прагледзець пасля таго, як выкладчык правярэць тэст. У некаторых заданнях можна прымацоўваць адказы ў выглядзе файла. Увогуле інструментарый для праверкі ведаў даволі шырокі і разнастайны.

Пры выкананні тэстаў кожны студэнт бачыць таймер, які адлічвае час, вылучаны на пэўную колькасць пытанняў. Гэта зручная опцыя для далейшай выпрацоўкі навыкаў тайм-менеджменту.

Вынікі тэсціравання, якія можа ўбачыць выкладчык, дазваляюць не толькі атрымаць выніковы бал за той ці іншы тэст, але і дэтальна прааналізаваць працэс выканання, убачыць асноўныя тыповыя памылкі навучэнцаў і яшчэ раз звярнуць на іх увагу, прааналізаваць сярэдні час выканання таго ці іншага практыкавання і зрабіць пры неабходнасці патрэбныя карэкціроўкі.

Як вядома, істотная роля пры навучанні адводзіцца самастойнай працы студэнтаў. Пры гэтым арганізоўваць і кантраляваць яе традыцыйнымі сродкамі досыць складана, а выкарыстанне электронных тэхналогій у арганізацыі самастойнай працы навучэнцаў дазваляе ў значнай ступені інтэнсіфікаваць працэс навучання.

Безумоўна, у працэсе навучання выявіліся і некаторыя недахопы. Падчас вялікай нагрузкі ў працоўныя гадзіны (радзей гэта адбывалася зранку ці ўвечары) сістэма часам не працавала. Гэта доўжылася некалькі хвілін, але ўсе прамежкавыя вынікі захоўваліся на сайце. Таксама ў некаторых студэнтаў выявілася праблема з самаарганізацыяй, і займацца дыстанцыйна без непасрэднай прысутнасці выкладчыка ім было цяжэй. Гэты недахоп мае і адваротны бок: паказвае, што навыкі самастойнай працы патрабуюць развіцця, таму лепш займацца іх фарміраваннем яшчэ падчас навучання.

Можна адзначыць, што сістэма MOODLE ўтрымлівае вялікую колькасць разнастайных магчымасцей для развіцця творчых здольнасцей навучэнцаў. На занятках па дысцыпліне “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” тэарэтычны мінімум і практыкум для фарміравання арфаграфічных і граматычных кампетэнцый, размешчаны на платформе MOODLE, паспяхова прапрацоўваецца студэнтамі, што пацвярджаюць статыстычныя вынікі, з якімі зручна азнаёміцца ў адпаведным блоку платформы. Інтэрактыўнае ўзаемадзеянне з выкарыстаннем інфармацыйных тэхналогій спрыяе матывацыі студэнтаў, развіццю іх творчай і пазнавальнай актыўнасці.

Такім чынам, наш вопыт правядзення практычных заняткаў па курсе “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” паказвае, што сістэма MOODLE

з'яўляецца зручнай разгалінаванай базай для арганізацыі навучальнай дзейнасці студэнтаў. Яе выкарыстанне ў навучальным працэсе адкрывае перспектывы для больш эфектыўнага засваення дысцыплін з дапамогай сучасных тэхналогій.

ЛІТАРАТУРА

1. *Андреев, А. В.* Практика электронного обучения с использованием Moodle / А. В. Андреев, С. В. Андреева, И. Б. Доценко. – Таганрог : Изд-во ТТИ ЮФУ, 2008. – 146 с.
2. *Дувалина, В. Н.* Система дистанционного обучения MOODLE как инструмент повышения качества образования в Республике Беларусь / В. Н. Дувалина, О. П. Советникова // Беларусь-2030: государство, бизнес, наука, образование : материалы VI Междунар. науч. конф., Минск, 16 дек. 2019 г. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: А. А. Королёва (гл. ред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2019. – С. 461–463.
3. *Зеленовская, А. В.* Использование образовательной платформы Moodle в процессе обучения иностранным языкам / А. В. Зеленовская, И. Н. Козелецкая // Актуальные проблемы гуманитарного образования: материалы V Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 18–19 окт. 2018 г. / редкол. : О. А. Воробьёва (отв. ред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2018. – С. 303–308.
4. *Кравченко, Г. В.* Работа в системе Moodle: руководство пользователя : учеб. пособие / Г. В. Кравченко, Н. В. Волженаина. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2012. – 116 с.

УДК 811.161.3

Г. М. Давыдава (Мінск)

УПЛЫЎ МОЎНАЙ ІНТЭРФЕРЭНЦЫІ НА ЗАСВАЕННЕ МАРФАЛАГІЧНЫХ НОРМАЎ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ ПРЫ ПАДРЫХТОЎЦЫ ДА ЦЭНТРАЛІЗАВАНАГА ТЭСЦІРАВАННЯ

У сітуацыі двухмоўя або шматмоўя заканамерна ўзнікае такая з'ява, як моўная інтэрферэнцыя – узаемадзеянне сістэм дзвюх або некалькіх моў і адхіленне ад нормаў адной мовы пад уплывам нормаў другой мовы або іншых моў.

У сучаснасці сама па сабе сітуацыя двухмоўя і нават шматмоўя не з'яўляецца ўнікальнай. Жыхары многіх краін свету ў працэсе камунікацыі папераменна выкарыстоўваюць некалькі моў, што абумоўлена магчымасцю і неабходнасцю сувязі паміж імі ў самых розных сферах жыцця ад найбольш агульных, такіх, як палітыка, эканоміка, культура, адукацыя і інш., да прыватных – асабістых кантактаў. Такая грамадская запатрабаванасць у шмат-

моўі звязана і з інтэнсіўным развіццём інфармацыйных тэхналогій, асабліва ў апошнія тры дзесяцігоддзі. Паводле меркаванняў спецыялістаў, больш за палову насельніцтва Зямлі валодае як мінімум дзвюма мовамі [2, с. 50].

Беларуска-рускае двухмоўе ў Беларусі існуе на працягу вельмі значнага часу і абумоўлена гістарычна. Як адзначае аўтар манаграфічнага даследавання з арыгінальнай двухмоўнай назвай “Мова як з’ява: унікальнасьць беларускага языка как феномена культуры” М. А. Мажэйка, “важнейшей характеристикой билингвизма в Беларуси является то обстоятельство, что большая часть населения говорит на двух языках, т. е. двуязычие в Беларуси является не только зафиксированным юридически, но *массовым* и *реально практикуемым*” [1, с. 59]. Пры гэтым характарыстыкі, дадзеныя аўтарам даследавання, – *масавае і рэальнае двухмоўе* (двухмоўе) – выступаюць тут не як звычайныя азначэнні, а як абгрунтаваныя тэрміны, таксама як і *збалансаваны білінгвізм, рэальнае двухмоўе* ў адносінах да лінгвістычнай сітуацыі ў Беларусі [1, с. 58–61].

Узаемадзеянне дзвюх блізкароднасных моў – беларускай і рускай – адбываецца фактычна на ўсіх моўных узроўнях, адпаведна чаму ўзнікае і вылучаецца фанетычная, акцэнталагічная, лексічная, марфалагічная, словаўтваральная і сінтаксічная інтэрферэнцыя.

Мэтай дадзенага артыкула з’яўляецца вывучэнне ўплыву моўнай інтэрферэнцыі на засваенне марфалагічных нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы пры падрыхтоўцы да цэнтралізаванага тэсціравання. Паколькі ў цэнтры нашай увагі знаходзяцца марфалагічныя нормы, то, гаворачы пра моўную інтэрферэнцыю, неабходна засяродзіцца на марфалагічнай яе разнавіднасці.

Пад марфалагічнай інтэрферэнцыяй традыцыйна разумеюцца адхіленні ад марфалагічных нормаў адной мовы (у нашым выпадку – беларускай) пад уздзеяннем марфалагічных нормаў другой (рускай) мовы. Марфалагічная інтэрферэнцыя звязана з разыходжаннімі ў граматычным афармленні розных часцін мовы. Такія разыходжанні маюць месца ў родзе, ліку, склоне назоўнікаў, пры ўтварэнні сінтэтычных формаў вышэйшай і найвышэйшай ступені параўнання прыметнікаў, у родавых і склонавых формах лічэбнікаў, пры ўтварэнні дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў і інш.

Паняцце марфалагічнай інтэрферэнцыі суадносіцца з паняццем марфалагічнай нормы, пад якой маюцца на ўвазе нормы правільнага ўтварэння і выкарыстання граматычных формаў слоў розных часцін мовы. Адпаведна для кожнай часціны мовы складваецца і існуе ўласная сістэма марфалагічных нормаў. Марфалагічным нормам, іх засваенню і выпрацоўцы навыкаў правільнага выкарыстання надаецца вялікая ўвага пры вывучэнні беларускай мовы ва ўстановах сярэдняй адукацыі. Засваенне марфалагічных нормаў – адна з галоўных задач і пры падрыхтоўцы да цэнтралізаванага тэсціравання (ЦТ).

Далей разгледзім і прааналізуем тыя заданні, якія былі прадстаўлены на ЦТ мінулых шасці гадоў (2017–2022) і якія датычацца марфалагічных нормаў. З гэтай мэтай былі выкарыстаны наступныя выданні Рэспублікан-

скага інстытута кантролю ведаў Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь: “Беларуская мова: Поўны зборнік тэстаў” (2022; у ім змешчаны тэсты 2017–2021 гг.) і “Цэнтралізаванае тэсціраванне. Беларуская мова: зборнік тэстаў” (2022; утрымлівае тэсты 2022 г.).

Найперш можна звярнуцца да заданняў (дзеля нагляднасці тут і далей прыводзім па тры варыянты заданняў), у фармулёўцы якіх ёсць указанне на парушэнне менавіта марфалагічнай нормы:

Заданне В 7

Знайдзіце ў прапанаваным сказе слова, пры ўжыванні якога парушана марфалагічная норма. Запішыце гэтыя слова ў патрэбнай форме:

Варыянт 1

У другой палове XVII – першай палове XVIII стагоддзя ў Беларусі шырокае распаўсюджанне атрымалі панарамныя роспісы ў форме перспектывы, прыкладам якіх могуць быць фрэскі касцёла Францыска Ксаверыя ў Гродне [БМ, с. 7].

Варыянт 2

Асенняе поле жыло ўжо іншым настроем: напоўнена было яно боллю і сумам шчымлівым па жыцце зярністым, якое сцяною стаяла калісьці [БМ, с. 13].

Варыянт 3

Клубы пылі, узнятыя галубамі, нейкі час плылі ўздоўж дарогі, а потым праз расчыненыя веснічкі ўкаціліся ў мой двор [БМ, с. 17] і інш.

У 10 варыянтах гэтага задання марфалагічную норму парушаюць няправільныя формы назоўнікаў *роспіс, боль, пыл, сабака, палын, лебедзь, жываніс, фальш, накіп, шынель*, якія ў сказах выступаюць у граматычнай форме жаночага роду, што адпавядае марфалагічнай норме рускай мовы і ў беларускім маўленні ўзнікла пад уплывам апошняй.

Такое заданне было прадстаўлена на ЦТ у 2017 г. У 2018 г. заданне В 7 прадугледжвала веданне ўжо не марфалагічнай, а арфаграфічнай нормы, а ў наступныя чатыры гады (2019–2022 гг.) – нормы лексічнай.

З парушэннем марфалагічнай ці арфаграфічнай нормы звязана заданне А 30, якое было на ЦТ у 2021 г., у папярэднія гады, як і ў 2022 г. такога задання на ЦТ не было.

Заданне А 30

У адным са сказаў 3–6 тэксту вызначце слова, форма якога не адпавядае марфалагічнай ці арфаграфічнай норме. З прапанаваных слоў адзначце тое, якое павінна быць ужыта ў адным са сказаў 3–6.

Варыянт 1

1) храму; 2) ніяк; 3) *найпрыгажэйшы*; 4) *усемі*; 5) *скідваюць* [БМ, с. 207].

Варыянт 2

1) *нідзе*; 2) *некатарых*; 3) *нагадваюць*; 4) *неардынарныя*; 5) *купала* [БМ, с. 212].

Варыянт 3

1) *развешвае*; 2) *самая*; 3) *ніяк*; 4) *палёта*; 5) *гістарычныя* [БМ, с. 217] і інш.

Правільнымі адказамі ў 10 варыянтах задання А 30 з'яўляюцца слова-формы: *скідваюць, нагадваюць, развешывае, засвойваем, парадаваў, падлічвае, забяспечваюць, расказваеца, расказваў, наблісквалі*. У тых выпадках, калі ў беларускай і рускай мовах формы дзеясловаў падобныя, можна гаварыць пра ўплыў рускамоўнай марфалагічнай і арфаграфічнай нормаў, параўн. напрыклад: памылковая бел. форма **скідваюць* – правільная рус. *скидывают*, **развешывае* – *развешивает*, **забяспечваюць* – *обеспечивают*, **расказваеца* – *рассказывается* і інш.

Акрамя гэтых заданняў веданне марфалагічных нормаў прадугледжваецца ў наступным заданні ЦТ:

Заданне А 17

Адзначце словазлучэнні (спалучэнні слоў), якія адпавядаюць нормам беларускай літаратурнай мовы:

Варыянт 1

1) *цешыцца з дзіцяці*; 2) *падалі праменні*; 3) *пейзажная жываніс*; 4) *хадзіць за суніцамі*; 5) *сказаць пад сакрэтам* [БМ, с. 5].

Варыянт 2

1) *ісці за ягадамі*; 2) *вялікая боль*; 3) *дагарэлі вуголлі*; 4) *шчыры да людзей*; 5) *выбачаць сяброўцы* [БМ, с. 10].

Варыянт 3

1) *паехаць за сенам*; 2) *залатая медаль*; 3) *з нагоды свята*; 4) *жартаваць з сястры*; 5) *ляжалі каменні* [БМ, с. 15] і інш.

Гэта заданне на ЦТ 2017 г. было традыцыйна прадстаўлена 10 варыянтамі, кожны з якіх уключаў два прыклады з парушэннем марфалагічных нормаў і адзін – сінтаксічных.

Памылковыя словазлучэнні ўтрымлівалі назоўнікі *жываніс, боль, медаль, шынель, мазоль, пыл, стэп, насып, запіс, накіп*, граматычны род якіх у беларускай мове адрозніваецца ад граматычнага роду адпаведных назоўнікаў рускай мовы.

Марфалагічная норма парушана таксама ў словазлучэннях тыпу *падалі праменні, дагарэлі вуголлі, ляжалі каменні*, у якіх зборныя назоўнікі выступаюць у форме множнага ліку, у той час як нарматыўным у беларускай мове з'яўляецца ўжыванне іх як адзіночналікавых (у заданні былі выкарыстаны назоўнікі *праменне, вуголле, каменне, лісце, калоссе, насенне, голле, паленне, крылле*). Парушэнне гэтай марфалагічнай нормы не звязана з уплывам марфалагічнай нормы рускай мовы і не абумоўлена моўнай інтэрферэнцыяй.

Іншыя памылковыя словазлучэнні ў варыянтах гэтага задання парушаюць не марфалагічную, а сінтаксічную норму, дарэчы, пад уплывам сінтаксічнай нормы рускай мовы. І такім чынам, дадзенае заданне арыентавана на веданне граматычных нормаў беларускай мовы, да якіх адносяцца марфалагічныя і сінтаксічныя нормы, і ўменне не змешваць іх з адпаведнымі нормаў рускай мовы.

Аналагічнае заданне А 16 (Адзначце словазлучэнні, якія адпавядаюць нормам беларускай літаратурнай мовы) было прадстаўлена на ЦТ у 2018 г.

(памылковымі з'яўляліся словазлучэнні з назоўнікамі *медаль, жываніс, пыл, подпіс, насып, сабака, мазоль, цень, россып, рукапіс*). І гэта быў адзіны тып словазлучэнняў, што парушаюць марфалагічную норму ў гэтым заданні.

У 2019 годзе заданне А 16 змяшчала дзве групы словазлучэнняў з парушэннем марфалагічных нормаў: 1 – граматычнага роду назоўнікаў (*жываніс, подпіс, цень, перапіс, сабака, дроб, россып, пыл, поступ, фальш*), 2 – ступені параўнання прыметнікаў (памылковыя словазлучэнні: *вышэйшы сябра, смачнейшы цукерак, дужэйшы мядзведзя, кіслейшы лімона, маладзейшы брата, меншы вераб'я, смялейшы мяне, прыгажэйшы ружы, цяплейшы сакавіка, чарнейшы сажы*). Парушэнне і першай, і другой марфалагічных нормаў можна звязваць з уплывам адпаведных нормаў рускай мовы і лічыць вынікам моўнай інтэрферэнцыі.

Заданне А 16 у такой жа фармулёўцы, што і ў папярэднія два гады, было прадстаўлена на ЦТ у 2020 г. У ім таксама можна вылучыць дзве групы словазлучэнняў з парушэннем марфалагічных нормаў: 1 – граматычнага роду назоўнікаў (*перапіс, дроб, цень, медаль, жываніс, цюль, поступ, пыл, подпіс, фальш*), 2 – ступені параўнання прыметнікаў (памылковыя словазлучэнні: *саладзейшы мёду, ярчэйшы сонца, чарнейшы сажы, бялейшы снегу, дужэйшы мядзведзя, прыгажэйшы ружы, ніжэйшы клёна, мацнейшы скалы, маладзейшы мяне, вышэйшы дзядулі*).

Знаходзім такое ж заданне А 16 і на ЦТ 2021 года. Яно мае змененую фармулёўку (Адзначце сінтаксічныя канструкцыі, якія адпавядаюць нормам беларускай літаратурнай мовы) і ўключае дзве групы словазлучэнняў з парушэннем марфалагічных нормаў: 1 – граматычнага роду назоўнікаў (*поступ, подпіс, цюль, пыл, гусь, медаль, накіп, запіс, туфель, мазоль*), 2 – ступені параўнання прыметнікаў (памылковыя словазлучэнні: *прыгажэй ружы, глыбей мора, ніжэй сябра, мацней жалеза, мудрэй брата, саладзей мёду, вышэй сястры, слабей зубра, дужэй мядзведзя, мякчэй ваты*).

У зборніку заданняў ЦТ 2022 г. таксама змешчана заданне А 16, але ў ім актуалізуецца сінтаксічная норма:

Заданне А 16

Адзначце сінтаксічныя канструкцыі, якія адпавядаюць нормам беларускай літаратурнай мовы:

Варыянт 1

1) *насміхацца над гультаям*; 2) *клапаціцца пра сяброў*; 3) *абодва спартсмена*; 4) *дом на тры паверхі*; 5) *сумаваць на аднакласніках* [ЦТ, с. 3].

Варыянт 2

1) *за пяць метраў ад школы*; 2) *расказаць пра сустрэчу*; 3) *кніць над лайдаком*; 4) *спазніцца праз дождж*; 5) *два алоўка* [ЦТ, с. 8].

Варыянт 3

1) *дзякаваць настаўніку*; 2) *абодва артыста*; 3) *цешыцца над дачушкай*; 4) *ведаць пра падзеі*; 5) *віншаваць з нагоды свята* [ЦТ, с. 13] і інш.

Памылковымі ў 10 варыянтах задання А 16 з'яўляюцца спалучэнні лічэбнікаў *два, абодва, тры, чатыры* з назоўнікамі мужчынскага роду:

спартсмен, аловак, артыст, акіян, акцёр, вучань, раман, яблык, ліст, веласіпед. Як вядома, у беларускай мове лічэбнікі *два (дзве), абодва (абедзве), тры, чатыры* спалучаюцца з назоўнікамі ў форме назоўнага склону множнага ліку; у рускай мове адпаведныя лічэбнікі спалучаюцца з назоўнікамі ў форме роднага склону адзіночнага ліку. Таму правамерна лічыць, што памылковыя канструкцыі ў заданні А 16 выкліканы ўплывам менавіта сінтаксічнай нормы рускай мовы.

Акрамя апісаных заданняў, у якіх актуалізуецца веданне непасрэдна марфалагічных нормаў, з апошнімі звязаны і некаторыя заданні часткі В, скіраваныя на веданне арфаграфічных, словаўтваральных ці сінтаксічных нормаў. Напрыклад, сярод заданняў, прадстаўленых на ЦТ у 2017 г., знаходзім наступныя:

Заданне В 3

Назоўнік, падкрэслены ў 2-м сказе тэксту, запішыце ў форме творнага склону адзіночнага ліку [ЦТ, с. 12]. (Правільныя адказы: *абавязковасцю, творчасцю, поўсцю, таямнічасцю, колькасцю, здольнасцю, прывабнасцю, гасціннасцю, свежасцю, каштоўнасцю*).

Заданне В 4

Ад асновы дзеяслова закончанага трывання, падкрэсленага ў 13-м сказе тэксту, утварыце пры дапамозе суфікса *-ва-* або *-ыва-* дзеяслоў незакончанага трывання і запішыце яго [ЦТ, с. 12]. (Правільныя адказы: *падкрэсліваць, захоўваць, загароджваць, выглядваць, прыгадваць, прадугледжваць, пераадольваць, вырошчваць, зведваць*.)

Заданне В 5

Ад асновы дзеяслова, падкрэсленага ў 4-м сказе тэксту, утварыце дзеепрыслоўе і запішыце яго. (Правільныя адказы: *страчваючы, папрацаваўшы, бываючы, убачыўшы, пераўтвараючы, называючы, намаляваўшы, адчуўшы, натрапіўшы, падумаўшы*.)

Заданні, падобныя да вышэйпрыведзеных, ёсць сярод заданняў ЦТ усіх шасці апошніх гадоў. У іх могуць мяняцца фармулёўкі, яны могуць датычыцца розных часцін мовы, але сутнасць застаецца той жа: неабходна ўтварыць правільную або знайсці няправільна ўтвораную граматычную форму. Зразумела, што справіцца з такімі заданнямі магчыма толькі пры трывалым засваенні марфалагічных нормаў. У шэрагу выпадкаў на гэта могуць уплываць засвоеныя марфалагічныя нормы рускай мовы (напрыклад, пры выкарыстанні суфіксаў *-ва-* і *-ыва-*, выбары формаў зваротнага займенніка *сябе*, асабовага займенніка *ты*, пэўных суфіксаў і канчаткаў і інш.).

З заданняў ЦТ 2022 г. да такога тыпу заданняў можна аднесці наступныя:

Заданне В 1

Знайдзіце ў 22-м сказе тэксту слова, форма якога не адпавядае граматычнай норме, і запішыце яго правільна (БМ, с. 5). (Правільныя адказы: *самімі, цябе, самога, самой, табе, самых, самому, самай, сабе, сябе*.)

Заданне В 3

Запішыце падкрэслены ў 3-м сказе тэксту назоўнік у форме давальнага склону адзіночнага ліку [БМ, с. 5]. (Правільныя адказы: *завеі, шаблі, даўжыні, шыі, зямлі, надзеі, друкарні, вішні, песні, цішыні.*)

Заданне В 4

Запішыце падкрэслены ў 8-м сказе тэксту прыметнік у форме назоўнага склону адзіночнага ліку мужчынскага роду [БМ, с. 5]. (Правільныя адказы: *дальні, малы, славянскі, гістарычны, халодны, дзівосны, натхнёны, родны, душэўны, просты.*)

Заданне В 5

Ад асновы дзеяслова, падкрэсленага ў 9-м сказе тэксту, утварыце поўны дзеепрыметнік залежнага стану і запішыце яго ў форме назоўнага склону множнага ліку [БМ, с. 5]. (Правільныя адказы: *заўважаныя, выбраныя, скошаныя, адшуканыя, пасаджаныя, названыя, створаныя, растлумачаныя, вылечаныя, выражаныя.*)

Такім чынам, пры падрыхтоўцы да цэнтралізаванага тэсціравання засваенню марфалагічных нормаў неабходна надаваць асаблівую ўвагу, таму што валоданне імі патрэбна як пры выкананні заданняў, арыентаваных толькі на гэтыя нормы, так і пры выкананні разнастайных заданняў, арыентаваных адначасова і на іншыя нормы (арфаграфічныя, словаўтваральныя, сінтаксічныя).

Аналіз заданняў цэнтралізаванага тэсціравання апошніх шасці гадоў паказаў, што часцей за ўсё сярод тых, што прадугледжваюць веданне марфалагічных нормаў, сустракаліся заданні, звязаныя з катэгорыяй роду назоўнікаў, утварэннем пэўных дзеяслоўных формаў, ступеняў параўнання прыметніка, скланеннем адзіночналікавых назоўнікаў, асабовых і зваротнага займеннікаў і інш.

Пры засваенні марфалагічных нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы важна выпрацаваць уменне размяжоўваць іх і адпаведныя нормы рускай мовы, маючы на ўвазе выкліканую сітуацыяй двухмоўя інтэрферэнцыю на марфалагічным узроўні, якая ў большасці выпадкаў якраз і з'яўляецца прычынай парушэння марфалагічных нормаў беларускай літаратурнай мовы.

ЛІТАРАТУРА

1. *Можейко, М. А.* Мова як з'ява: унікальнасть беларускага языка как феномена культуры / М. А. Можейко ; М-во культуры Респ. Беларусь, Беларус. гос. ун-т культуры и искусств. – Минск : БГУКИ, 2021. – 287 с.
2. *Таскаева, Е. Б.* Многоязычие в современном мире: культурные традиции и направления исследования / Е. Б. Таскаева // Вестн. Сибир. гос. ун.-та путей сообщения: Гуманитар. исследования. – 2017. – № 2. – С. 50–57.

КРЫНІЦЫ І ІХ СКАРАЧЭННІ

БМ – Беларуская мова : Поўны зборнік тэстаў / Рэсп. ін-т кантролю ведаў М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск : Аверсэв, 2022. – 264 с.

ЦТ – Цэнтралізаванае тэсціраванне. Беларуская мова : зборнік тэстаў / Рэсп. ін-т кантролю ведаў М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск : Новое знанне, 2022. – 56 с.

УДК 811.161.3:37.091.33(510)

Лю Івэнь (Цяньцзінь, КНР)

СУЧАСНЫ СТАН І ТЭНДЭНЦЫІ ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ Ё КІТАІ

З укараненнем ініцыятывы “Адзін пояс, адзін шлях” адносіны паміж Беларуссю і Кітаем сталі імкліва паглыбляцца. Акрамя ўсталявання цесных эканамічных і культурных стасункаў, у Кітаі пачалося актыўнае вывучэнне беларускай мовы. Усё больш і больш людзей далучаюцца да гэтай тэндэнцыі. Мэта гэтага артыкула – прааналізаваць сучасны стан вывучэння беларускай мовы, удакладніць фактары, якія спрыяюць яе папулярнасці і развіццю ў Кітаі, і акрэсліць перспектывыя кірункі працы.

Статус і становішча беларускай мовы ў Кітаі. У верасні 2013 года прэзідэнт КНР Сі Цзіньпін выступіў з важнай прамовай у Казахстане. Упершыню ён агучыў ініцыятыву супрацоўніцтва па будаўніцтве “Эканамічнага пояса Шаўковага шляху”. Такая праца патрабуе не толькі наяўнасці спецыялістаў у галіне будаўніцтва інфраструктуры, эканомікі і фінансаў, навукі і тэхналогій, знешняга гандлю. Для паспяховай стасункаў таксама патрэбны кампетэнтныя спецыялісты ў галіне міжкультурных камунікацый, знаўцы нацыянальнай культуры, літаратуры, дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва і інш. Моўны абмен з’яўляецца ключом да паспяховага міжкультурнага абмену, таму падрыхтоўка спецыялістаў у галіне замежных моў уяўляецца асабліва важнай. У гэтым кантэксце даследаванне і вывучэнне беларускай мовы выклікалі сапраўдны бум у Кітаі.

Беларусь была першай краінай, якая падпісала ініцыятыву супрацоўніцтва “Адзін пояс, адзін шлях” з Кітаем. У 2014 годзе прадстаўнікі дзвюх краін падпісалі адпаведны дакумент у Пекіне. Адносіны паміж Кітаем і Беларуссю дасягнулі цалкам новай гістарычнай вышыні. Кітайскія ўніверсітэты таксама актыўна адгукнуліся на нацыянальны заклік, адкрываючы адзін за адным беларускія спецыяльнасці, ствараючы даследчыя цэнтры беларускай мовы і пашыраючы абмены з беларускімі ўніверсітэтамі. Па стане на лістапад 2022 года ў агульнай колькасці тры ўніверсітэты прапанавалі праграмы бакалаўрыяту па беларускай мове. Гэта Цяньцзінскі ўніверсітэт замежных моў, Сіянскі ўніверсітэт замежных моў, Пекінскі ўніверсітэт замежных моў. Паспяхова функцыянуюць 11 цэнтраў вывучэння Беларусі, адзін Інстытут

вывучэння Беларусі, які спецыялізуецца на эканамічных даследаваннях, і Цэнтр Якуба Коласа, створаны сумесна з Мінскім дзяржаўным лінгвістычным універсітэтам.

Мэта падрыхтоўкі прафесійных кадраў адлюстроўвае ідэю стварэння факультэтаў па гэтай спецыяльнасці. У цяперашні час кітайскія ўніверсітэты імкнуцца падрыхтаваць кваліфікаваных спецыялістаў для практычнай дзейнасці. Ніжэй у якасці прыкладу прыводзіцца Цяньцзінскі ўніверсітэт замежных моў (далей – ЦУЗМ).

Мэты навучання і пазіцыянавання беларускай спецыяльнасці бакалаўрыяту ЦУЗМ наступныя: на працягу чатырох гадоў навучання на бакалаўрыяце рыхтаваць высокапрафесійных і ўсебакова развітых беларускамоўных спецыялістаў з глабальнай перспектывай і інавацыйным духам. Яны павінны адаптавацца да патрабаванняў развіцця палітычных, эканамічных і культурных абменаў паміж Кітаем і Беларуссю, займацца выкладаннем, перакладам і навуковымі даследаваннямі ў галіне беларускай і рускай мовы і літаратуры, культуры, прэсы, выдавецкай дзейнасці, адукацыі, турызму і інш. Неабходна падрыхтаваць спецыялістаў сярэдняга і вышэйшага ўзроўню па беларускай мове са здольнасцю да міжкультурнай камунікацыі і самаадукацыі.

У цяперашні час ЦУЗМ прымяняе мадэлі навучання “Руская і беларуская мова” і “3 + 1”, якія патрабуюць, каб студэнты авалодалі беларускай і рускай мовамі на працягу чатырох гадоў навучання на бакалаўрыяце. Універсітэт прадстаўляе навучэнцам магчымасць выехаць за мяжу ў Беларусь па абмене на працягу трэцяга года навучання. Акрамя таго, можна выбраць няпрофільную дысцыпліну або дваіное навучанне ў галіне эканомікі, палітыкі, менеджменту і г.д. на аснове добрага ведання замежнай мовы. Агульны ўзровень беларускага факультэта высокі, адпавядае патрабаванням часу і сацыяльным патрэбам. Асабліва ўвага надаецца якасці навучання і скаардынаванаму развіццю ведаў і здольнасцяў студэнтаў.

Навучальныя планы. Тры ўніверсітэты ў Кітаі, якія спецыялізуюцца на беларускай мове, у асноўным выкарыстоўваюць “руска-беларускую” мадэль навучання і сістэму навучальных планаў. Таму вучэбная праграма ўключае ў сябе не толькі беларускую, але і рускую мову. Прадметы гуманітарных і сацыяльных навук, прапанаваныя кожным універсітэтам праз яе ўласныя навучальныя рэсурсы, спрыяюць павышэнню ўзроўню пісьменнасці. Спецыялізаваныя абавязковыя прадметы забяспечваюць трывалую аснову для прафесійных ведаў, а факультатыўныя дысцыпліны спрыяюць пашырэнню кругагляду, выхаванню ў студэнтаў цікавасці да навучання і разуменне нацыянальных умоў і культуры Беларусі.

Студэнты вивучаюць наступныя беларускамоўныя дысцыпліны: асновы беларускай фанетыкі, краіназнаўства Беларусі, базавы курс беларускай мовы, сярэдні курс беларускай мовы, вышэйшы курс беларускай мовы, граматыку беларускай мовы, аўдзіраванне, вуснае маўленне, чытанне, пісьмо, беларуска-кітайскі пераклад, кітайска-беларускі пераклад, вусны пераклад, гісторыю беларускай літаратуры, беларускія дзяржаўныя навіны.

Мяркуючы па вучэбным плане, прадметы, прапанаваныя кожнымі ўніверсітэтамі, у асноўным аднолькавыя. Галоўная мэта – падрыхтоўка двухмоўных спецыялістаў, якія выдатна валодаюць беларускай і рускай мовамі. Некаторыя ўніверсітэты таксама прапануюць заняткі па англійскай мове. На працягу чатырох гадоў навучання студэнты авалодваюць цвёрдымі базавымі моўнымі навыкамі і практычнымі здольнасцямі ў галіне вуснага і пісьмовага перакладу, тэарэтычнымі ведамі па мове, агульнакультурнымі ведамі, здольнасцю самастойна назапашваць веды і вырашаць праблемы.

Выкарыстанне падручнікаў. Варта зазначыць, што ў цяперашні час існуе мала спецыялізаваных падручнікаў па беларускай мове для кітайскіх студэнтаў, якія навучаюцца па беларускай спецыяльнасці. Аднак паступова ствараецца неабходнае дыдактыка-метадычнае забеспячэнне. Так, супрацоўнікамі Нацыянальнага інстытута адукацыі Рэспублікі Беларусь і ЦУЗМ была падрыхтавана і ў 2021 г. выдадзена калектыўная манаграфія “Тэарэтыка-метадычныя аспекты навучання беларускай мове кітайскіх студэнтаў” (аўтары Г. М. Валочка, Л. І. Сямешка, В. В. Шахаб, С. М. Якуба, Лі Інін, Фу Мэйянь, У Бо, Юань Ха). Супрацоўнікамі ЦУЗМ падрыхтавана і ў 2020 годзе ўпершыню ў Кітаі апублікавана “Хрэстаматыя па краіназнаўстве” (аўтарскладальнік В. В. Шахаб). Падручнікі базавага курса, распрацаваныя выкладчыкамі ўніверсітэта, уключаюць кнігі “Беларуская мова як замежная. Уводна-фанетычны курс”, 2020 г. (аўтары Г. М. Валочка, Фу Мэйянь, Юань Хаа), “Беларуская мова як замежная. Дапаможнік па чытанні”, 2022 г. (аўтары Г. М. Валочка, В. В. Шахаб, К. С. Шахаб, Фу Мэйянь, Лю Івэнь). У вучэбным працэсе таксама выкарыстоўваюцца найноўшыя кнігі “Беларуская мова для кітайскіх студэнтаў” (аўтар Л. І. Сямешка) і “Беларуская мова? 3 задавальненнем! Для замежных студэнтаў” (аўтар Т. Р. Рамза) і інш. Для вывучэння нацыянальнай культуры маецца багатая бібліятэка выданняў на беларускай і кітайскай мовах, напрыклад, «Залатыя правілы народнай культуры» А. Катовіч і Я. Крука ў арыгінале і ў перакладзе на кітайскую мову, даведнікі і слоўнікі, у тым ліку першы акадэмічны «Кітайска-беларускі слоўнік» і іншая літаратура, якая спрыяе разуменню навучэнцамі этнанацыянальных і эканоміка-культурных асаблівасцей Беларусі.

Улічваючы цяперашні недахоп беларускіх вучэбных матэрыялаў у Кітаі, гэта сітуацыя патрабуе ад большасці спецыялістаў актыўнага правядзення навуковых даследаванняў, адлюстравання іх вынікаў у публікацыях, спалучэння тэорыі з практыкай, прымянення перадавога педагагічнага вопыту ў навучанні, а таксама ўнясення свайго ўкладу ў развіццё беларускай мовы ў Кітаі.

Вучоба за мяжой і сітуацыя з працаўладкаваннем. Паводле даных, студэнты, як правіла, вучацца за мяжой на трэцім курсе бакалаўрыяту. Колькасць месцаў навучання па абмене за мяжой за кошт дзяржавы ў пэўнай ступені павялічылася, і ўсё больш і больш студэнтаў гатовы вучыцца за мяжой за свой кошт.

На цяперашні час 40 % першых выпускнікоў беларускай спецыяльнасці Цяньцзінскага ўніверсітэта замежных моў працаўладкаваліся: 20 % паступілі ў дзяржбюджэтныя ўстановы і 20 % пайшлі працаваць на прадпрыемствы; 60 % студэнтаў працягнулі навучанне ў магістратуры.

Фактары, якія спрыяюць развіццю беларускай мовы ў Кітаі. Кітай быў адной з першых краін, якія прызналі незалежнасць Беларусі. З моманту ўстанаўлення дыпламатычных адносін у 1992 годзе і на працягу 30 гадоў, якія прайшлі з таго часу, стасункі паміж дзвюма краінамі падтрымліваюцца на самым высокім узроўні.

Беларусь актыўна адгукнулася на ініцыятыву КНР “Адзін пояс, адзін шлях”. Знаходзячыся ў цэнтры Еўропы, краіна з’яўляецца ключавым вузлом для Кітая. З пункту гледжання доўгатэрміновага развіцця згаданы праект у Беларусі – гэта двухбаковае ўзаемавыгаднае рашэнне, якое не толькі спрыяе рэалізацыі кітайскай ініцыятывы, але і ўласнаму развіццю Беларусі. З бесперапынным пашырэннем зносін існуе вострая патрэба ў “мосце” паміж нашымі краінамі, таму спецыялісты, якія ведаюць беларускую мову, з’яўляюцца ідэальнымі выканаўцамі гэтай місіі.

З завяршэннем будаўніцтва Беларуска-Кітайскага індустрыяльнага парку “Вялікі камень” у Мінску, сталіцы Беларусі, эканамічнае супрацоўніцтва паміж дзвюма краінамі атрымала далейшае развіццё. Беларуска-Кітайскі індустрыяльны парк займае плошчу каля 112 квадратных кіламетраў і мае планаваную плошчу забудовы 91,5 квадратных кіламетраў. У цяперашні час ён з’яўляецца зонай замежнага эканамічнага і гандлёвага супрацоўніцтва з самай вялікай плошчай, самым вялікім маштабам забудовы і будаўніцтва і самым высокім узроўнем супрацоўніцтва, дзе Кітай удзельнічае ў інвестыцыях і развіцці. За стварэнне парку асабіста выступалі кіраўнікі дзяржаў КНР і Рэспублікі Беларусь, іх падтрымалі ўрады абедзвюх краін. Усе бакі імкнуцца ператварыць парк у новы індустрыяльны горад міжнароднага ўзроўню. Паводле статыстыкі з афіцыйнага сайта Беларуска-Кітайскага індустрыяльнага парку, у ім налічваецца 68 прадпрыемстваў-рэзідэнтаў, у тым ліку 36 прадпрыемстваў, якія фінансуюцца Кітаем, і 32 беларускія, еўрапейскія і амерыканскія прадпрыемствы. Прадпрыемствы-рэзідэнты ў асноўным адносяцца да такіх сфер, як машынабудаванне, высокатэхналагічная прамысловасць, электронная камерцыя, апрацоўка вялікіх дадзеных, электронная інфармацыя, біямедыцына, тонкая хімія, новыя матэрыялы, лагістыка складавання, а таксама сацыяльныя і культурныя галіны. Каб лепш садзейнічаць будаўніцтву і развіццю Беларуска-Кітайскага індустрыяльнага парку, неабходна паглыбіць культурныя абмены паміж Кітаем і Беларуссю, актывізаваць намаганні па прапагандзе, каб прадпрыемствы і насельніцтва абедзвюх краін дасягнулі безбар’ернага абмену. Таму будаўніцтва Беларуска-Кітайскага індустрыяльнага парку будзе садзейнічаць развіццю беларускай мовы ў Кітаі.

Перспектывы беларускай мовы ў Кітаі. Кітай і Беларусь з’яўляюцца надзейнымі стратэгічнымі партнёрамі, а іх двухбаковыя адносіны маюць трывалую палітычную аснову, надаюць моцны імпульс эканамічнаму супрацоўніцтву і вызначаюць перспектывы для гуманітарнага ўзаемадзеяння. Доўгатэрміновыя сяброўскія і стабільныя сувязі паміж дзвюма краінамі

з'яўляюцца асновай і гарантыяй развіцця беларускай мовы ў Кітаі. У цяперашні час не толькі лідары дзвюх краін прасоўваюць супрацоўніцтва, але і мясцовыя органы ўлады на ўсіх узроўнях таксама актыўна адгукаюцца на заклік. 2022 – год рэгіёнаў Беларусі і Кітая. Мясцовыя ўлады праводзяць сумесныя беларуска-кітайскія інвестыцыйныя форумы, канферэнцыі па эканамічным і гандлёвым супрацоўніцтве, адукацыйныя семінары і іншыя мерапрыемствы. Можна спадзявацца, што ў будучыні стасункі паміж двума народамі пашырацца, развіццё беларускай мовы ў Кітаі прадоўжыцца, а попыт на беларускамоўных спецыялістаў будзе расці. У сувязі з гэтым універсітэты, якія прапануюць беларускія спецыяльнасці, павінны супрацоўнічаць, інтэграваць рэсурсы, надаваць увагу падрыхтоўцы беларускамоўных кадраў, якія адказваюць патрабаванням сацыяльнага развіцця і адаптуюцца да зменаў у міжнародным кантэксце. Ёсць упэўненасць, што цяперашняе становішча беларускай мовы ў Кітаі будзе паступова паляпшацца.

Эпідэмія каранавіруснай інфекцыі сур'ёзна паўплывала на глабальную эканоміку і міжнародны парадак, паскорыла каласальныя сусветныя змены, якія ўзніклі ўпершыню за стагоддзе. Сутыкнуўшыся з цяперашняй сітуацыяй у свеце, Беларусь і Кітай цесна супрацоўнічаюць з высокай ступенню ўзаемнага даверу і разам змагаюцца з цяжкасцямі. Як выкладчыкі беларускай мовы мы павінны думаць аб будучыні развіцця беларускай мовы ў Кітаі. У такім кантэксце, які спрыяе распаўсюджанню і развіццю беларускай мовы ў Кітаі, кожны выкладчык павінен ісці ў нагу з часам і ў поўнай меры эфектыўна выкарыстоўваць рэсурсы. Толькі такім чынам мы можам культываваць дасягненні ў галіне вывучэння беларускай мовы, якія адказваюць патрабаванням часу і патрэбам развіцця дзвюх краін. Вывучэнне беларускай мовы – гэта доўгатэрміновы працэс назапашвання ведаў, і ў ім непазбежна ўзнікаюць цяжкасці. Таму беларускія выкладчыкі павінны заахвочваць студэнтаў, выходзіць беларускіх пераемнікаў для Радзімы і свету. Выкладанне – гэта не тое, што можна ўбачыць раптоўна, і для забеспячэння яго выніковасці спатрэбяцца сумесныя намаганні ўсіх бакоў.

УДК [37.016:811.112.2]:81'373.4

**О. Г. Дедович (Минск)
В. Д. Стариченок (Минск)**

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТАФОРИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ В УЧЕБНИКАХ ПО НЕМЕЦКОМУ ЯЗЫКУ

В процесс семантической деривации включаются многочисленные номинации, связанные со сферой учебной деятельности человека. При этом результатом всегда являются новые знания об объекте действительности, созданные на основе уже известного опыта [5, с. 19]. Для отражения разнообразных, в том числе неявных связей между различными объектами важную роль играют вторичные метафорические номинации в силу их «семиотического богатства, информативности, смысловой емкости» [4, с. 10].

Актуальность статьи обусловлена необходимостью исследования метафорических образов, функционирующих в современном лингводидактическом дискурсе. Практическим материалом послужили вербальные и визуальные метафоры, полученные в результате сквозной выборки из учебников по немецкому языку как иностранному. Научная новизна исследования заключается в попытке анализа основных областей-источников, областей-мишени, а также рекуррентности (частотности) использования метафорических образов.

Знакомство с учебником начинается с его названия [6; 7]. При этом у каждой линейки учебников свой эмоционально насыщенный оригинальный слоган, который по сути является полифункциональным и служит для того, чтобы привлечь внимание, закрепиться в памяти, предоставить актуальную информацию о продукте для лучшей ориентации в мире учебных изданий.

В немецкоязычном корпусе нами выявлены метафорически маркированные названия из различных лексико-тематических источников. Актуальными метафорическими образами являются магнит и компас. При этом актуализируются такие семы, как ‘сила притяжения’, ‘способность быть ориентиром/указать верный путь’: *Magnet neu – Jetzt noch anziehender!* ‘Новый учебник Магнит – теперь еще притягательнее!’, *Kompass DaF– wegweisend für eine neue Lehrwerksgeneration: sichere Navigation bis ins Ziel!* ‘Компас «Немецкий как иностранный» – прокладывающая путь для нового поколения учебных пособий: верная навигация до места назначения (в фокусе развитие компетенций и речевое взаимодействие)’, *Treffpunkt Beruf – Leitfaden durch den Dschungel der Berufs-und Ausbildungswege* ‘Место встречи с профессией – твой путеводитель по профессиональным и образовательным джунглям’.

Плавное, но постоянное продвижение в освоении немецкого языка предлагает линейка учебников *Schritte international – Erfolg in jedem Tempo!* ‘Шаги на международном уровне – успех в любом темпе!’

Во вторичном метафорическом значении название учебника *Танграм* не утрачивают свою изначальную игровую функцию (конструктор-головоломка): *Tangram – durchdacht gemacht: die neue Sprache aktiv und kreativ anwenden* ‘Танграм – продуманно сделано! Применяйте новый язык активно и творчески’. Продолжает игровую ассоциацию концепция учебника *Pingpong* путем активной коммуникации учащихся друг с другом уже с первых занятий.

Концепцию, с одной стороны, неспешного и комфортного, с другой – энергичного изучения немецкого языка реализовывают учебники *Lagune – so entspannt kann Lernen sein!* ‘Лагуна – вот насколько расслабленным может стать обучение!’ и *Delfin – Tauchen Sie gleich ein in die Welt Ihrer neuen Fremdsprache!* ‘Погрузитесь в мир нового иностранного языка прямо сейчас’. Особенно подчеркивается, что дельфины любознательны и быстро учатся, делая это весело и непринужденно, поэтому изучение немецкого языка также не должно быть в тягость.

В современной немецкоязычной лингводидактике особое место занимают учебники, созданные специально для категории беженцев и мигрантов. К примеру, учебник *Erste Hilfe Deutsch – unkompliziert, effizient und kompetent!*

‘Немецкий язык. Первая помощь – просто, эффективно, компетентно!’ содержит основные важные слова и фразы для повседневного общения. Принцип «плавного вхождения» в немецкий язык и культуру реализовывают учебники с метафорическими названиями *Bitte einsteigen!* ‘Входите/садитесь, пожалуйста’ и *Linie 1* ‘Первая линия’ (в основе метафоры – учебный маршрут с ключевыми «остановками»).

В названиях учебников, рекомендованных к использованию для обучения немецкому языку на территории Российской Федерации, активнее всего обыгрывается метафорический образ ступеней (*Bunte Stufen* ‘Разноцветные ступеньки’), шагов как продвижения к цели. Обращает на себя внимание преемственность, заложенная в названиях учебников авторского коллектива под руководством доктора педагогических наук, профессора И. Л. Бим. Так, курс немецкого языка для 5 класса открывает учебник *Die ersten Schritte* ‘Первые шаги’ в мир немецкого языка. Продолжает учебник 6 класса *Deutsch: einige Schritte weiter* ‘Немецкий язык: несколько шагов дальше’. В 7 классе (*Deutsch. Weitere Wege*) семантика названия расширяется, в фокусе уже не шаги, но ‘дальнейшие пути’ изучения немецкого языка. Закрывает серию пособий для средней школы учебник *Deutsch. Am Ziel* ‘Немецкий язык. У цели’ для 8–9 классов.

Новое поколение учебников для школ с углубленным изучением немецкого языка *Mosaik* ‘Мозаика’ строится по принципу «узора из скрепленных друг с другом кусочков»: часть А (введение учащихся в новую тему/проблему, введение новых лексико-грамматических явлений, тренировка на репродуктивном уровне); часть В (расширение лексического запаса учащихся и тематического содержания, активизация ранее усвоенных лексических средств на репродуктивно-продуктивном уровне); часть С (систематизация усвоенного грамматического материала); часть D (акцент на развитии продуктивных видов речевой деятельности).

В линейку учебников немецкого языка как второго иностранного входят *Horizonte* ‘Горизонты’ (в метафорическом значении открыть мир нового иностранного языка, расширить свой кругозор), а также учебник *Brücken* ‘Мосты’, позволяющие перекинуть «мост» к немецкому языку от того иностранного языка, которым учащиеся уже в некоторой мере владеют.

Названия отечественных учебников по немецкому языку строго унифицированы, поэтому вторичный метафорический континуум ограничен. Нами зафиксированы лишь три единицы вторичной номинации, среди которых рабочая тетрадь под названием *Sprachwelt Deutsch* ‘Мир немецкого языка’, вводный курс по немецкому языку *ABC-Pfad* ‘Тропинка’ в мир немецкого языка, которая приведет к цели (распознавать немецкие буквы, читать и писать слова и предложения), книга для чтения *Bücherwurm* (досл. *книжный червь*).

Особый интерес для нас представляют метафорические образы, которые используют авторы учебников с различными целевыми ориентирами. Источником материала для исследования послужили российские и отечественные школьные учебники по немецкому языку для 1–11 классов. Результаты сравнительного анализа представлены на рис. 1.

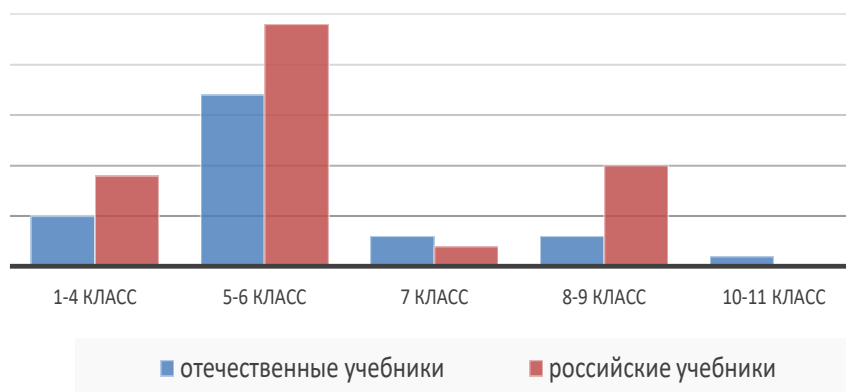

Рис. 1. Частотность метафорических образов в учебниках по немецкому языку

Анализ данных показал, что в российском и отечественном лингводидактическом дискурсе метафорические образы активно используются на начальной ступени обучения. Это можно объяснить тем, что с помощью метафор становятся нагляднее и понятнее правила чтения («Хороший чтец делает *большие шаги*: читает три или четыре слова сразу»), произношения (*langsame Wörter* ‘медленные слова’ – *schnelle Wörter* ‘быстрые слова’, *падение/подъем тона*), грамматики (артикль и существительное *друзят*, всегда *ходят вместе*).

В 5–6 классах наблюдается максимальное насыщение учебников вербальными и визуальными метафорами. При этом в целевой сфере чаще всего оказывается лексика и грамматика. Активнее всего обыгрываются образы, связанные со строительством (*Каждый язык любит строить большие слова из маленьких. Постройте новые слова. Строить можно разными способами*), математическими действиями (*Числа складывать вы умеете. А складывать слова? Wörter+Buch=Wörterbuch. А теперь выведем формулу словообразования*), родственными отношениями (*Слова в нашем словаре живут и растут обычно семьями и часто очень большими. Какие “родственники” этого глагола твои старые знакомые, какие слова ты встречаешь впервые?*).

Для объяснения грамматических правил прибегают к визуальным метафорам, образованным от первичных ЛСВ полисемантов *ножницы* (*Trennt die Präfixe* ‘отделите приставки’), *мост* (*Macht zwei Sätze aus einem Satz. Zeichnet die Brücken über das Verbindungswort* ‘Соедините два предложения в одно. Над соединительным союзом изобразите мост’), *ступени* (правила образования степеней сравнения *Positiv – Komparativ*).

Начиная с 7 класса визуальные метафоры используются в качестве импульса для говорения. На рис. 2 представлены примеры из учебников [1, с. 151; 2, с. 194; 3, с. 42].

Рис. 2. Примеры визуальных метафор в учебниках по немецкому языку

Таким образом, установлено, что метафорически маркированные названия учебников больше характерны для немецкоязычного и русского лингводидактического дискурса. Развернутые иллюстрации к выявленным метафорическим единицам позволили очертить широкий спектр отсылочных образов. Выявлены метафоры артефактной, зоонимической, медицинской, транспортной, рельефно-ландшафтной, игровой сфер-источников. В названиях российских учебниках активно задействуются вторичные номинации полисемантов *шаг, ступенька, горизонт, мост, мозаика*. Названия отечественных учебников немецкого языка редко подвергаются метафоризации в силу строгой унифицированности. Частотность использования метафор изменяется от класса к классу. Максимальное насыщение учебников вербальными и визуальными метафорами зафиксировано в начальной школе и в начале среднего звена (5–6 класс). Это обусловлено целевой областью использования метафор для объяснения правил произношения, чтения, словообразования, грамматики. При этом во вторичный лингводидактический континуум органично вплетаются наименования, связанные с жизнью человека (родственные и дружеские отношения, строительная, математическая деятельность).

ЛИТЕРАТУРА

1. Бим, И. Л. Шаги 3 : учеб. нем. яз. для 7 кл. общеобразоват. учреждений / И. Л. Бим, Л. В. Садомова, Н. А. Артемова. – 4-е изд. – М. : Просвещение, 2002. – Книга для чтения / сост. Е. В. Игнатова, Л. А. Чернявская. – 272 с.
2. Бим, И. Л. Шаги 5 : учеб. нем. яз. для 9 кл. общеобразоват. учреждений / И. Л. Бим, Л. В. Садомова. – 4-е изд. – М. : Просвещение, 2003. – Книга для чтения / авт.-сост. О. В. Каплина. – 272 с.
3. Будько, А. Ф. Немецкий язык : учеб. пособие для 9-го кл. общеобразоват. учреждений с рус. яз. обучения / А. Ф. Будько, И. Ю. Урбанович. – Минск : Выш. шк., 2011. – 319 с.
4. Педагогический словарь : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / В. И. Загвязинский [и др.] ; под ред. В. И. Загвязинского, А. Ф. Закировой. – М. : Академия, 2008. – 352 с.
5. Старычонок, В. Д. Семантычная прастора дзеясловаў беларускай мовы (на матэрыяле другасных намінацый) : манаграфія / В. Д. Старычонок. – Мінск : БДПУ, 2022. – 316 с.
6. Hueberverlag [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.hueber.de/>. – Дата доступа: 10.11.2022.
7. Klettverlag [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.klett.de/index/>. – Дата доступа: 27.10.2022.

Секцыя 5. МАСТАЦКІ ПЕРАКЛАД У МІЖКУЛЬТУРНАЙ КАМУНІКАЦЫІ: ПРАБЛЕМЫ РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ Ў СВЕЦЕ

УДК 81'371 (045)

Т. А. Казлова (Мінск)

АСАБЛІВАСЦІ ПЕРАДАЧЫ НАЙМЕННЯЎ МАРАЛЬНЫХ ЯКАСЦЕЙ ПРЫ ПЕРАКЛАДЗЕ БЕЛАРУСКАГА МАСТАЦКАГА ТВОРА НА АНГЛІЙСКУЮ МОВУ ПРАЗ РУСКУЮ

Семантыка найменняў маральных якасцей характарызуецца наяўнасцю ацэначнага кампанента, які фіксуе культурна-спецыфічную інфармацыю. У найменнях маральных якасцей адлюстроўваецца ўяўленне аб этычным пачатку культуры, адносінах, якія фарміруюць пэўныя маральныя катэгорыі і станы, маральныя прынцыпы і погляды, перакананні і ўсведамленне маральнай адказнасці.

Засваенне дадзеных устаноў адбываецца падчас сацыялізацыі асобы, гэта значыць, з самага нараджэння чалавека, праз заахвочванне ці асуджэнне грамадствам вызначаных паводзін. Такім чынам, грамадствам устанаўліваецца шэраг каштоўнасцей, іх іерархія, а таксама перадача духоўных каштоўнасцей ад пакалення да пакалення, што забяспечвае захаванасць культуры і адзінства народа. Ацэньванне адбываецца на падставе перакананняў і поглядаў, якія склаліся гістарычна і існуюць аб'ектыўна, таму можна сцвярджаць, што ў грамадства ёсць ацэначная шкала, на аснове якой адбываецца класіфікацыя аб'ектаў. Больш за тое, параметры гэтай шкалы з'яўляюцца выключна важнымі менавіта для дадзенага грамадства. Паколькі ўсе культуры маюць свае нацыянальныя асаблівасці, успрыманне каштоўнасцей прадстаўнікамі розных этнасаў адрозніваецца.

Асаблівасці семантыкі лексічных абазначэнняў маральных якасцей адлюстроўваюцца з дапамогай звароту да мастацкай літаратуры. Моўная спецыфіка тэкстаў з'яўляецца культурна-значнай, бо падчас фармулявання думкі і выбару лексічных адзінак перадаюцца сацыякультурныя значэнні, якія існуюць у грамадстве [9, с. 36]. Зварот да твора А. Адамовіча «Хатынская аповесць» абумоўлены тым, што ён акумулюе інфармацыю аб маральных каштоўнасцях грамадства і чалавека, бо маральныя якасці праяўляюцца ў сітуацыі, калі непазбежна павінна быць прынята рашэнне, якое ўплывае на лёс. Прааналізаваны твор адрозніваецца апісаннем падзей, якія ставяць чалавека ў сітуацыю маральнага выбару.

Аналіз тэкстаў перакладу аповесці дазваляе высветліць наступную асаблівасць: найменне маральнай якасці ў беларускай мове перадаецца шляхам наймення адпаведных паводзін у англійскай мове (*іх дысцыпліна-*

ванасць [1, с. 166] – *their disciplined behavior* [10, р. 195]; *гримаса людаедскай пагарды да «некультурнасці» ахвяры* [1, с. 139] – *grimace of cannibalistic scorn for the uncivilized behavior of the victim* [10, р. 161]). Узаемасувязь наяўнасці ці адсутнасці маральных якасцей і паводзін чалавека адлюстравана ў працах вучоных розных галін навукі. Так, Г. Х. фон Врыгт вызначае параметры дабрадзейнасці і не адносіць да іх звычкі, дзеянні, тэмперамент, латэнтныя станы, якія могуць праявіцца пры пэўных умовах. Да дабрадзейнасці фінскі філосаф і логік адносіць “унутраныя” якасці, рысы характару, але не іх “вонкавую” праяву ў паводзінах [13, р. 142]. В. А. Маслава характарызуе ўчынак як “акт маральнага самавызначэння чалавека”, таму што ўчынак – гэта не любое дзеянне, а тое, якое мае маральную ацэнку з пункту гледжання этычнай і эстэтычнай норм, якія існуюць у грамадстве [5, с. 94]. На думку Ю. М. Караулава, маральныя якасці чалавека перадаюцца праз яго маўленчыя ўчынкі, моўныя паводзіны, гэта значыць, у тэксце [4, с. 70].

Наступная асаблівасць перакладу рамана А. Адамовіча звязана з перадачай беларускага наймення маральнай якасці англійскім найменнем эмоцыі ці стану. Так, лексема *бязлітаснасць*, якая азначае “ўласціvasць безлітаснага; неміласэрнасць, жорсткасць” [8], у словазлучэнні *перайшла ў безлітаснасць* [1, с. 187] перадаецца ў рускамоўным перакладзе як *перешедшая в ожесточение* [2], гэта значыць лексемай, якая называе альбо дзеянне, альбо стан. Пры гэтым на англійскую мову словазлучэнне перадаецца як *transformed into bitterness* [10, р. 223] з ужываннем назвы эмоцыі. Найменне якасці чалавека *абьякавасць* перадаецца на рускую мову найменнем адносін *безразличие*, а на англійскую мову лексемай *indifference*, якая мае сему ‘пачуцце’.

Супастаўленне тэкстаў арыгінала і перакладаў дазваляе выявіць і адваротную заканамернасць: найменне эмоцыі ці пачуцця ў тэксце арыгінала перадаецца назвай маральнай якасці ў англійскай мове. Так, у выразе *баюся напалохаць прагнасцю і злосцю* [1, с. 108] пачуццё перадаецца на рускую мову адпаведнікам *злоба*, а на англійскую – найменнем адмоўнай маральнай якасці *maliciousness* ‘зласлівасць’ (*I would frighten it with the greed and maliciousness* [10, р. 120]). Такі пераход магчымы дзякуючы агульнай частцы дэфініцыі адпаведных лексем: “жаданне прычыняць зло” – “желание причинить зло” – “intending or intended to do harm”. Больш за тое, найменні маральных якасцей характарызуюцца наяўнасцю этычнай ацэнкі ў семантыцы, якая асноўваецца на эмацыянальнай ацэнцы.

Пры перакладзе лексемы *простата* на англійскую мову выкарыстана лексема *simplicity* ‘простата’, якая, аднак, не мае значэння маральнай якасці згодна з данымі тлумачальнага слоўніка [12]: *Так пасуе ёй гэта дарослая простата* [1, с. 64] – *Так прекрасна в ней эта взрослая простота* [2] – *Her adult-like simplicity was splendid* [10, р. 61].

Уплыў рускай мовы выяўляецца пры перакладзе на англійскую мову наймення маральнай якасці *цярплівасць*. У рускамоўным тэксце ўжываецца адпаведнік *долготерпение*, у сувязі з чым адбываецца падтрыманне семы ‘доўга’, якая прысутнічае ў семантыцы лексемы ў беларускай мове. Менавіта

гэта сема застаецца ў перакладзе на англійскую мову ў семантыцы лексемы *long-suffering*. Між іншым, лексема ў англійскай мове мае семы ‘боль’ і ‘гора’, якія не прадстаўлены ў семантыцы беларускай лексемы.

У сувязі з уплывам рускай лексемы *смиренность* беларуская лексема *рахманасць* перададзена ў англійскім перакладзе лексемай *humility* ‘пакорнасць’. Так, лексемы *смиренность* і *humility* ‘пакорнасць’ маюць агульныя семы ‘сціпласць’, ‘нізкая самаацэнка’. Больш за тое, рускамоўная лексема з’яўляецца ацэначна амбівалентнай, таму што адзін лексіка-семантычны варыянт называе станоўчую маральную якасць, а другі – маральную якасць, у семантыцы якой не вызначаны напрамак ацэнкаў. Англійская лексема *humility* ‘пакорнасць’ таксама мае ацэначны кампанент у семантыцы, аднак яго накіраванасць у тлумачальным слоўніку не вызначана. Між іншым, лексема *рахманасць* называе выключна станоўчую маральную якасць. Лексемы *рахманасць* і *смиренность* маюць інтэгральную сему ‘дабрадушнасць’, якая не перададзена ў перакладзе на беларускую мову. Не перададзены таксама і семы ‘ласкавасць’ і ‘згаворлівасць’.

Разам з тым выяўлены выпадкі, калі беларускай лексеме адпавядаюць розныя лексемы ў англійскай мове, пры гэтым у рускім перакладзе таксама ўжываецца адна і тая ж адзінка. Так, лексеме *смеласць* у рускім перакладзе адпавядае лексема *смелость*, а ў англійскім – лексемы *audacity* ‘мужнасць’, *braveness* ‘храбрасць’. Найменню станоўчай маральнай якасці ў беларускай мове адпавядае амбівалентная лексема ў англійскай, гэта значыць, што розныя лексіка-семантычныя варыянты маюць альбо станоўчы, альбо адмоўны ацэначны кампанент. Такая ж асаблівасць назіраецца пры перакладзе лексемы станоўчай маральнай якасці *стараннасць*, якая на рускую мову перададзена адпаведнікам *старательность*, а на англійскую – амбівалентнай лексемай *assiduity* ‘руплінасць’.

Выяўлены выпадкі замены наймення маральнай якасці, якая перададзена назоўнікам, на прыметнік: з’явілася тупая *абыякавасць* да самога сябе [1, с. 122] – тупое *безразличие* к самому себе [2] – *you became unquestioningly indifferent to yourself* [10, р. 139]; за якой ужо суцэльная *абыякавасць* [1, с. 181] – за которой уже полное *безразличие* [2] – *you become quite indifferent* [10, р. 213–214]. Існуе наступная заканамернасць: чым больш працяглымі, устойлівымі, стабільнымі і пастаяннымі з’яўляюцца прыкметы аб’екта, тым часцей падчас намінацыі выкарыстоўваюцца назоўнікі і радзей – прыкметнікі і дзеясловы [6, с. 23]. Такім чынам, у сувязі з заменай часціны мовы адбываецца страта семы ‘працягласць’.

У асобных выпадках апушчэнне наймення маральнай якасці ў рускай мове ўплывае на яе адсутнасць у англамоўным перакладзе: *суцэльная абыякавасць* – нават да самой смерці *абыякавасць* [1, с. 181] – *полное безразличие – даже к самой смерти* [2] – *quite indifferent, even to your own death* [10, р. 213–214]. Такім чынам, двум назоўнікам-найменням маральнай якасці ў беларускай мове адпавядае адно найменне ў рускай і ніводнага назоўніка ў англійскай.

Нягледзячы на выяўленыя неадпаведнасці, трэба адзначыць высокую ступень дакладнасці перакладу найменняў маральных якасцей. На наш погляд, такая асаблівасць звязана з тым, што ў краінах, дзе мовы тэксту арыгінала і двух перакладаў рэпрэзентуюць тытульныя нацыі, хрысціянства з'яўляецца дамінуючай рэлігіяй [3; 11], а 10 кананічных заповедзяў усіх хрысціянскіх веравучэнняў пры некаторым адрозненні ў дэталях (супадаюць каталіцкі і пратэстанцкі падзелы з некаторым адрозненнем у праваслаўі) – крыніцай паходжання і асноўнага зместу паняццяў *мараль* і *маральнасць* [7, с. 775–776].

Аналіз перакладаў твора А. Адамовіча «Хатынская аповесць» на англійскую мову праз рускую дазволіў высветліць наступныя асаблівасці: назвы маральных якасцей перакладаюцца найменнямі паводзінаў чалавека, эмоцый, найменнямі якасцей іншых сфер. Адна і тая ж якасць у тэксце арыгінала можа перакладацца найменнямі розных маральных якасцей, якія належаць да адной і той жа лексіка-семантычнай групы. У выніку перакладу праз рускую мову можа адбывацца страта асобных сем і асобных лексем.

ЛІТАРАТУРА

1. *Адамовіч, А.* Хатынская аповесць / А. Адамовіч // Выбр. тв. – Мінск, 2012. – С. 21–192.
2. *Адамовіч, А.* Хатынская повесть [Электронный ресурс] / А. Адамович. – Режим доступа: https://thelib.ru/books/adamovich_ales_mihaylovich/hatynskaya_povest_ver2-read.html. – Дата доступа : 05.09.2022.
3. Информация о конфессиональной ситуации в Республике Беларусь [Электронный ресурс] // Уполномоченный по делам религий и национальностей. – Режим доступа: <http://www.belarus21.by/Articles/1439296790>. – Дата доступа: 12.08.2020.
4. *Караулов, Ю. Н.* Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – 7-е изд. – М. : Изд-во ЛКИ, 2010. – 264 с.
5. *Маслова, В. А.* Homo lingualis в культуре / В. А. Маслова. – Витебск : Изд-во Витеб. гос. ун-та, 2004. – 214 с.
6. *Никитин, М. В.* Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М. : Высш шк., 1988. – 168 с.
7. *Степанов, Ю.* Константы: словарь русской культуры / Ю. Степанов. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Академ. проект, 2004. – 991 с.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : Беларус. сав. энцыкл., 1977–1984. – 5 т.
9. *Чернявская, В. Е.* Лингвистика текста: поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность : учеб. пособие / В. Е. Чернявская. – М. : ЛИБРОКОМ : URSS, 2009. – 248 с.
10. *Adamovich, A.* Khatyn / A. Adamovich. – London : Glagoslav Publications, 2021. – 330 p.

11. Full story: what does the Census tell us about religion in 2011? [Electronic resource] // Office of National Statistics. – Mode of access: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/culturalidentity/religion/articles/fullstorywhatdoesthecensustellusaboutreligionin2011/2013-05-16>. – Date of access: 17.08.2020.
12. Oxford Learner's Dictionaries [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/simplicity#:~:text=%E2%80%8B%5Buncountable%5D%20the%20quality%20of%20being%20easy%20to%20understand%20or%20use>. – Date of access : 12.10.2022.
13. Wright, G. H. von. The varieties of goodness [Electronic resource] / G. H. von Wright // The Gifford Lectures : over 100 years of lectures on natural theology. – Mode of access : <https://www.giffordlectures.org/lectures/varieties-goodness>. – Date of access : 17.08.2020.

УДК 811.161.3

А. Я. Мантур (Мінск)

ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІЯ НЕАЛАГІЗМЫ ЯК ВЫНІК ПЕРАКЛАДЧЫЦКАЙ СЛОВАТВОРЧАСЦІ

Пры перакладзе неабходна звяртацца да неперакладальнага толькі тады, калі можна па-сапраўднаму спасцігнуць чужую мову. Аб перакладальным мэтазгодна гаварыць у розных кантэкстах. Можна лічыць пераклад у прынцыпе нездзяйсняльнай задачай, паколькі, як вядома, абсалютных міжмоўных адпаведнікаў практычна не існуе. Неперакладальнымі бываюць як граматыка, так і словы. Аднак часцей такімі з'яўляюцца менавіта індывідуальна-аўтарскія неалагізмы [1, л. 56].

Традыцыйна пад аўтарскімі неалагізмамі ў навуковай літаратуры разумеюць словы, створаныя пісьменнікамі, грамадскімі дзеячамі ў якасці выразных сродкаў толькі ў пэўным кантэксце. У пераважнай большасці выпадкаў яны не атрымліваюць шырокага распаўсюджвання, не ўваходзяць у актыўны слоўнікавы склад мовы. У навуковай літаратуры такія адзінкі ідэнтыфікуюцца як індывідуальна-стылістычныя або аўтарскія наватворы, аказіянальныя словы, г. зн. адзінкі, створаныя “на выпадак” (ад лац. *occasia* ‘выпадак’). Не занатаваныя ў слоўніках, аўтарскія неалагізмы захоўваюць сваю навізну на значна большым часавым адрэзку, з’яўляюцца фактамі маўлення толькі пэўнай асобы або замацоўваюцца толькі ў пэўным кантэксце – найперш у мастацкіх творах, г. зн. належаць мове толькі асобнага аўтарства [4, с. 137].

Як вядома, аказіянальныя адзінкі садзейнічаюць стварэнню дагэтуль невядомых паэтычных вобразаў-сімвалаў, рытмаў і г.д. Яны прызначаны раскрыць разнастайнасць чужога мастацтва, прыстасаваць яго да ўспрымання айчыннага чытача, паказаць адметныя нацыянальныя формы, гістарычныя падзеі, індывідуальнасць творчых сістэм, самыя тонкія сферы ўнутранага свету герояў, асаблівасці іх характару і да т.п.

Таму пераклад – гэта своеасаблівае мастацтва, як і перакладчык – мастак адметнага роду, які існуе са сваім мастацтвам на мяжы сутыкнення дзвюх культур, але ён заўсёды звяртаецца толькі да свайго чытача. У той жа час пераклад утрымлівае пэўныя змены ў параўнанні з арыгіналам. Адною з самых складаных задач для перакладчыка з’яўляецца падбор перакладчыцкіх эквівалентаў для аказіянальных лексем, якія не маюць у мове гатовых адпаведнікаў.

Прычына адсутнасці міжмоўных адпаведнікаў-эквівалентаў да аўтарскіх неалагізмаў заключаецца ў тым, што мовы па-рознаму выражаюць адно і тое ж паняцце, пашыраючы або звужаючы семантыку слова, якое з’яўляецца намінацыяй паняцця ў той або іншай мове. Напрыклад:

<i>Маладыя заговоры</i>	<i>Молодые заговоры</i>
<i>Уход пусці, сатвары;</i>	<i>В ход пусти, сотвори,</i>
<i>Яснаглядам доли, горы</i>	<i>Ясным взором доли, горы</i>
<i>Асвянци, прыбярэ.</i>	<i>Освети, убери.</i>
Я. Купала [2, с. 66]	Пераклад М. Браўна [3, с. 76]

Семантычнае несупадзенне міжмоўных перакладных адпаведнікаў тлумачыцца не толькі тым, што слова перадае пэўнае бачанне прадмета тым або іншым народам, але і цеснай непарыўнай сувяззю аднаго канкрэтнага слова з другімі словамі гэтай жа мовы, асабліва тымі, з якімі звязваюць сінанімічныя і антанімічныя, фармальныя і сэнсавыя адносіны. У кожнай мове слова мае “свае ўласныя сувязі”, якія пры перакладзе парушаюцца.

Такім чынам, пры пераносе мастацкага слова з аднаго моўнага асяроддзя ў іншае непазбежна разрываюцца асацыятыўныя сувязі слова, якія былі ў ім у роднай мове, а замест іх яўляюцца новыя, уласцівыя лексеме-адпаведніку іншай мовы [1, л. 130].

Усё сказанае вышэй адносіцца да неперакладальнасці як праблеме глабальнай. Аднак аб ёй можна гаварыць не толькі наогул, але і аб частотных выпадках яе праяўлення – асобных неперакладальных элементах мастацкага тэксту. Традыцыйна да іх адносяцца і фразеалагічныя адзінкі, і каламбуры, безэквівалентная лексіка, індывідуальна-аўтарскія неалагізмы. Дзякуючы наяўнасці ў мовах неперакладальных элементаў сёння ў тэорыі перакладу неабходна адрозніваць перастварэнне, якое ажыццяўляецца пры наяўнасці перакладнога адпаведніка, і пераклад ва ўмовах адсутнасці эквівалента.

Параўнаем:

<i>Прывяла гуслера з яго ніўных сяліб</i>	<i>Из деревни гуслера привели</i>
<i>Дворня князева ў хорам багаты.</i>	<i>Слуги княжьи в тот замок богатый.</i>
Я. Купала [2, с. 470]	Пераклад М. Браўна [3, с. 267]

Безумоўна, апошні від перакладу не адмаўляе перакладальнасці тэксту ў цэлым, таму што некаторыя лексічныя адзінкі не маюць тых або іншых эквівалентаў. Аднак тэкст складаецца са слоў, і кожны раз, калі перакладчык сутыкаецца з моўнымі адзінкамі, у якіх няма эквівалентаў у мове перакладу, ён мае справу з асобным выпадкам неперакладальнасці. Для некаторых такіх адзінак адсутнасць перакладнога адпаведніка ў мове перакладу часовая, а для іншых такая безэквівалентнасць пастаянная.

Да лексічных адзінак, якія “асуджаныя” на нязменную (моўную, слоўнікавую) безэквівалентнасць, адносяцца індывідуальна-аўтарскія неалагізмы, таму што літаратар, ствараючы іх, заключае новае значэнне ў новую форму і выходзіць за межы знешніх, навязаных яму моўнай сістэмай правіл [1, л. 131].

Кожны раз, сустрэўшы індывідуальна-аўтарскі неалагізм у тэксце, перакладчык вымушаны вырашаць пытанне, што рабіць: перадаваць аказіянальнае слова пры перакладзе або апусціць яго; якія сродкі ў мове перакладу неабходна выкарыстоўваць пры перадачы наватвора; ці трэба кампенсаваць адсутнасць аўтарскай лексемы ў тэксце перакладу і калі кампенсаваць, то якім чынам. Аднак такія “перакладчыцкія пакуты” неабавязкова азначаюць, што аказіянальныя словы неперакладальныя наогул.

Той факт, што пераклад ажыццяўляецца ва ўмовах разумення тэксту зыходнай мовы, з’яўляецца бяспрэчным. Менавіта разуменне дазваляе перакладчыку сфарміраваць той ментальны вобраз і пераадолець цяжкасці, якія могуць узнікнуць на стадыі вербалізацыі, выбару адпаведніка ў мове перакладу.

Аднак у выпадку, калі перакладчыку даводзіцца мець справу з індывідуальна-аўтарскімі неалагізмамі, праблемы ўзнікаюць не толькі пры вербалізацыі, але і раней – на этапе стварэння (фарміравання) ментальнага вобраза, г. зн. на этапе разумення аўтарскага неалагізма. Гэта абумоўлена фармальна-змястоўнай унікальнасцю аказіянальных слоў.

Праецыраванне аказіяналізма на свядомасць перакладчыка будзеца на мностве патэнцыяльных інтэрпрэтацый, якія ўзнікаюць у сувязі з яго фанетычнай або граматычнай структурай і кантэкстуальным асяроддзем. Пераклад аказіянальных утварэнняў адносіцца да тых сітуацый, калі “аўтаматызм” разумення адмаўляе і перакладчыку даводзіцца рабіць гіпотэзы, прымаць перакладчыцкія рашэнні.

У сувязі з гэтым узнікае пытанне: “Ці з’яўляецца непераадольнай мяжа перакладальнасці аказіянальных слоў?”. Бяспрэчна, значную ролю пры пераадоленні мяжы разумення аказіяналізмаў адыгрывае кантэкст, які дапамагае перакладчыку зрабіць выбар на карысць таго ці іншага, часта адзіна магчымага варыянта інтэрпрэтацыі індывідуальна-аўтарскага неалагізма.

ЛІТАРАТУРА

1. *Иванова, Н. А.* Сопоставительно-типологический анализ безэквивалентной лексики : на материале русского, немецкого и французского языков : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Н. А. Иванова. – М., 2004. – 258 л.
2. *Купала, Я.* Вершы. Паэмы. П’есы / Я. Купала. – Мінск, 2012.
3. *Купала, Я.* Избранные произведения : в 2 т. / Я. Купала. – М., 1953. – Т. 2.
4. *Прыгодзіч, М. Р.* Аўтарская неалагізацыя ў сучасных славянскіх мовах / М. Р. Прыгодзіч // Мовазнаўства. Літаратуразнаўства. Фалькларыстыка : XV Міжнар. з’езд славістаў, Мінск, 20–27 жніўня 2013 : дакл. беларус. дэлегацыі / рэдкал. : А. А. Лукашанец (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – С. 137 – 146.

КАНСТРУКЦЫІ ДРУГАСНАЙ ПРЭДЫКАЦЫІ І ЭКВІВАЛЕНТНАСЦЬ
СІНТАКСІЧНЫХ СТРУКТУР У ПЕРАКЛАДЗЕ

У самым шырокім сэнсе задача перакладу – дасягнуць эквівалентнасці арыгінальнага і выніковага тэкстаў так, каб яны выконвалі падобныя камунікатыўныя функцыі ў розных культурах. Эквівалентнасць, згодна з тэорыяй В. Н. Камісарава, рэалізуецца на некалькіх узроўнях: 1) семантыкі слоў, 2) значэнняў сінтаксічных структур, 3) ідэнтыфікацыі сітуацыі, 4) спосабу апісання сітуацыі, 5) мэты камунікацыі. Вылучэнне ўзроўню залежыць ад таго, якія часткі зместу арыгінала захоўваюцца ў перакладзе [2, с. 117–137]. У выпадку мастацкага перакладу важным аспектам дасягнення эквівалентнасці з’яўляецца захаванне эстэтычнай інфармацыі арыгінала і індывідуальнага аўтарскага стылю пісьменніка або паэта. В. В. Здобнікаў вызначае індывідуальны стыль як “сістэму выразных моўных сродкаў, свядома абраных аўтарам з мэтай вырашэння пэўнай творчай задачы згодна з ідэйна-мастацкай канцэпцыяй твора. Гэтыя сродкі ўключаюць агульныя для ўсіх твораў асаблівасці мовы аўтара” [3, с. 187]. У такім вызначэнні паняцця важным для перакладу з’яўляецца той факт, што аўтар свядома выбірае моўныя сродкі для выказвання сваіх думак, таму для дасягнення таго ж камунікатыўнага эфекту перакладчык мусіць прытрымлівацца прынцыпу захавання адметнасцяў мовы твора і эквівалентнасці на кожным з узроўняў.

У выпадку з сінтаксічным узроўнем задача ўскладняецца пры перакладзе ў пары неблізкароднасных моў, напрыклад, беларускай і англійскай, кожная з якіх мае свае сінтаксічныя асаблівасці. Прыкладам такіх тыпалагічных адметнасцей з’яўляецца ўжыванне канструкцый другаснай прэдыкацыі. Семантычна яны рэпрэзентуюць сітуацыю з суб’ектам і прэдыкатам, але сінтаксічна яны звязаныя з прэдыкатыўнай асновай сказа паўпрэдыкатыўнымі адносінамі. Матэрыяльна ў беларускай мове такія канструкцыі выражаюцца ў сказах з адасобленымі дзеепрыметнікавымі і дзеепрыслоўнымі зваротамі. У англійскай мове гэта тыпалагічна адметныя інфінітыўныя, герундыяльныя, прыслоўныя і дзеепрыслоўныя канструкцыі. Такія канструкцыі абазначаюць дадатковае або фонавае дзеянне ў адносінах да асноўнага, якое моўца (аўтар твора) выражае ў сказе фінітнай формай дзеясловавыказніка. Ужыванне канструкцыі другаснай прэдыкацыі дазваляе аўтару ствараць больш аб’ёмную структуру аповеду. Захаванне аб’ёмнай карціны апісання сітуацый у перакладзе як раз і патрабуе ад перакладчыка выкарыстання эквівалентных сінтаксічных структур або, калі гэта немагчыма, захавання колькасці “прэдыкатыўных адзінак, якія аб’ядноўваюць свае патэнцыі ў адзінай структуры, і граматычных характарыстык іх прэдыкатыўнасці” [1, с. 224]. Разгледзім заканамернасці ўжывання такіх эквівалентных канструкцый на прыкладзе апавядання Івана Шамякіна “Непрыгожая” [4] і яго перакладу на англійскую мову, выкананага Мэры Мінц [5].

Супастаўленне і аналіз тэкстаў арыгінала і перакладу дазваляе вылучыць некалькі груп кантэкстаў з канструкцыямі другаснай прэдыкацыі і апісаць заканамернасці работы перакладчыка па дасягненні сінтаксічнай эквівалентнасці.

1. Перадача беларускіх канструкцый іх поўнымі сінтаксічнымі эквівалентамі ў англійскай мове. Такі спосаб перакладу ёсць натуральным у рабоце з беларускімі адасобленымі дзеепрыметнікавымі і дзеепрыслоўнымі зваротамі, бо такія ж сінтаксічныя канструкцыі ўжываюцца і ў англійскай мове.

Канструкцыі з дзеепрыметнікамі прошлага часу залежнага стану ўжываюцца для абазначэння прыкметы суб'екта паводле дзеяння і маюць англійскія адпаведнікі з Participle II: *Аслеплены сваім захапленнем, юнак не заўважаў гэтага ... – **Blinded by his fascination for her, the youth saw nothing of this ...***. Таксама: *Агідны пёсік ажно заходзіўся ад злосці, абражаны маёй дзёрзкай смеласцю. – **The damned cur started barking furiously, outraged by my impudence.***

Канструкцыі з дзеепрыслоўямі незакончанага трывання ўжываюцца ў функцыі акалічнасці спосабу дзеяння, што адлюстроўваецца ў перакладзе канструкцыяй з Participle I, напрыклад: *А лес гэты сінеў удалечыні, падпіраючы асенні небасхіл. – **The forest itself loomed blue in the distance, as if propping up the cold autumn sky.*** Такія ж формы выкарыстоўваюцца і для абазначэння паралельных дзеянняў: *Чакаючы дзяўчыну, залёг у такім патаемным месцы, што ніякі чорт не знайшоў бы мяне ... – **Awaiting the girl, I hid in such a concealed part of the thicket, that the devil himself could not have found me ...***

Адметнай асаблівасцю разгледжанага перакладу з'яўляецца ўжыванне канструкцый з Participle I у якасці адпаведніка беларускім канструкцыям з дзеепрыслоўямі закончанага трывання. У арыгінале такія канструкцыі абазначаюць дзеянне, папярэдняе выражанаму дзеясловам-выказнікам. У англійскай мове для перадачы такога дзеяння звычайна выкарыстоўваюцца формы Participle I Perfect, але ў перакладзе назіраем ужыванне формаў незакончанага трывання: *Чокнуўшыся, яна не сказала, што таксама рада, толькі хораша, з удзячнасцю, усміхнулася. – **Clinking her glass with mine, not saying a word about her being glad, too, she only smiled a nice, grateful smile.*** Таксама: *... і, яшчэ раз змераўшы мяне цікаўным позіркам, ціхенька, як мышка, нырнула ў дзверы – ... and once again **measuring me up with a queer glance, she slipped through the door quietly like a little mouse.*** Выкарыстанне такіх формаў можна патлумачыць тым, што дзеянні ў арыгінале нязначна аддаленыя па часе, ідуць адно непасрэдна за іншым і могуць успрымацца як паралельныя.

2. Кампенсацыя або замена арыгінальнай канструкцыі ў перакладзе. Ужыванне такога прыёму адпавядае агульнаму патрабаванню да захавання колькасці прэдыкатыўных канструкцый як сродку дасягнення сінтаксічнай эквівалентнасці. Так, у кантэксце ***Вяртаючыся назад, я знарок дачакаўся***

адвячорка і праехаў на сцежцы паўз той крайні двор дзеепрыслоўны зварот выражае паралельнае дзеянне, фонавае для асноўнага, перададзенага дзеясловам-выказнікам. У перакладзе, аднак, дзеепрыслоўны зварот замяняецца непрэдыкатываючай іменнай канструкцыяй *on my way back*, а адсутнасць другаснай прэдыкацыі кампенсуецца выкарыстаннем тыповай англійскай інфінітыўнай канструкцыі з прыназоўнікам *for* на месцы назоўніка *адвячорак*: *On my way back, I purposely waited for dusk to fall, and took the path past that last house* ('чакаў, калі апусціцца адвячорак'). Колькасць прэдыкатываючых адзінак, такім чынам, захоўваецца, пераклад можна лічыць адэкватным, але часткова эквівалентным.

Падобны падыход з замянай арыгінальнай канструкцыі адзначаецца і ў перакладзе кантэксту *Яна слухала ўважліва, па-жаночаму падпёршы далонню шчаку*. Дзеепрыслоўе закончанага трывання ў канструкцыі выражае спосаб дзеяння. У перакладзе ўжываецца тыповы для англійскай мовы прыём увасаблення, дзеепрыслоўны зварот замяняецца на так званую абсалютную канструкцыю з Participle I з словам *далоні ў якасці суб'екта*: *She listened attentively, the palms of her hands supporting her cheeks in a way women have* ('далоні падтрымлівалі шчокі').

3. Ужыванне канструкцыі другаснай прэдыкацыі на месцы поўнапрэдыкатываючых канструкцый арыгінала. Такі падыход у перакладзе абумоўлены тыпалагічнымі асаблівасцямі англійскай мовы. Так, у кантэксце ... *я ўзняў галаву, жадаючы прасачыць, як яны [жалуды] зрываюцца з галінак* дзеепрыслоўны зварот мае даданую дапаўняльную частку. У англійскай мове такія адносіны звычайна выражаюцца праз канструкцыі другаснай прэдыкацыі, т.зв. складаныя дапаўненні. Разгледжаны кантэкст перадаецца як ... *I raised my head, wishing to see the acorns breaking away from their twigs*, дзе ў якасці дапаўнення да дзеяслова *to see* выступае канструкцыя з Participle I, якая абазначае паралельнае дзеянне. Аналагічны падыход назіраецца і ў кантэксце *Калі я адышоў, то пачуў, як яна кліча дзяцей – Leaving, I heard her calling the children*, дзе даданая частка перадаецца складаным дапаўненнем з Participle I па такім самым прынцыпе. Адметна, што перакладчыца вырашыла замяніць элементам другаснай прэдыкацыі і іншую даданую частку разгледжанага сказа – акалічнасцю часу: *калі я адышоў – leaving* (дасл. *адыходзячы*). Такое рашэнне падаецца магчымым, бо дзеянні не аддаленыя па часе, такім чынам дасягаецца эквівалентнасць на ўзроўні апісання сітуацыі, але не на сінтаксічным узроўні.

4. Увядзенне ў пераклад канструкцыі другаснай прэдыкацыі, там, дзе яны не ўжытыя ў арыгінале. Гэты спосаб выяўляецца даволі прадуктыўным у разгледжаным тэксце перакладу. У выніку комплексных лексіка-граматычных трансфармацый элементы дэнататыўнай сітуацыі, не выражаныя ў арыгінале, эксплікуюцца толькі ў перакладзе. Напрыклад, у кантэксце ... *мужчыны ўсе, без выключэння, гаварылі пра гэту жанчыну са шчырай ухвалай, з захапленнем ...* аддзяслоўны назоўнік з прапазітыўнай семантыкай *ухвала*

перададзены ў канструкцыі другаснай прэдыкацыі з Participle I, якая таксама выражае спосаб дзеяння: ... *the men, without exception, spoke of the woman with admiration, praising her highly* ... ('ухваляючы яе').

Асаблівасцю разгледжанага перакладу з'яўляецца шырокае выкарыстанне тыпалагічна адметных абсалютных канструкцый. Па сэнсе яны роўныя даданай частцы, але іх члены не звязаныя сінтаксічна з астатняй часткай сказа. Абсалютныя канструкцыі натуральна ўзнікаюць у англійскім тэксе пры ўвасабленні, калі нежывыя прадметы, часткі цела і г.д. становяцца суб'ектамі апісваемай сітуацыі. Напрыклад, пры перакладзе фрагмента ... *наведаміла яна такім тонам, быццам сын зрабіў не благі, а гераічны ўчынак як she informed me, her voice sounding as if her son had performed a heroic feat and not something reprehensible* слова *тон* генералізуецца да слова *voice* 'голас', якое становіцца суб'ектам канструкцыі. Прэдыкатная частка канструкцыі эксплікуецца і выражаецца з дапамогай Participle I *sounding* ад *sound* 'гучаць'. Такі самы падыход адзначаецца і ў перакладзе кантэксту *маці выцягвала [хлеб] з пачы, нажом ачышчала ад лісця* як *mother was drawing the loaves out of the oven, the knife scraping off the leaves*. Перакладчыца па-свойму апісвае дэнататыўную сітуацыю, робіць *knife* 'нож' суб'ектам канструкцыі другаснай прэдыкацыі, а Participle I *scraping* ад *scrap* 'скрэбці'. Увядзенне элементаў другаснай прэдыкацыі ў разгледжаных кантэкстах не парушае патрабавання эквівалентнасці перакладу, але яна дасягаецца не на ўзроўні сінтаксічных структур, а на ўзроўні апісання сітуацыі.

Сінтаксічныя сродкі англійскай мовы, такім чынам, дазваляюць дасягаць эквівалентнасці пры перадачы беларускіх канструкцый другаснай прэдыкацыі. У залежнасці ад кантэксту пры перакладзе таксама могуць ужывацца і тыпалагічна адметныя сінтаксічныя канструкцыі, якія дапамагаюць дасягнуць эквівалентнасці перакладу на ўзроўні апісання сітуацыі.

ЛІТАРАТУРА

1. *Золотова, Г. А.* Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Ониненко, М. Ю. Сидорова. – М., 2004. – 544 с.
2. *Комиссаров, В. Н.* Современное переводоведение. Курс лекций / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 1999. – 192 с.
3. *Сдобников, В. В.* Тактика воспроизведения индивидуально-авторского стиля в переводе художественного текста / В. В. Сдобников // Иностранные языки в контексте межкультурной коммуникации : материалы VI Междунар. Интернет-конф., Саратов, 26–28 февр. 2014 г. / Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов, 2014. – С. 182–195.
4. *Шамякін, І. П.* Збор твораў : у 23 т. / І. Шамякін ; падрыхт. тэкстаў і камент. А. Шамякінай ; пасляслоўе Т. Бельскай ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т бел. мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск : Маст. літ., 2010. – Т. 2. : Апавяданні, 1953–2003. – С. 171–185.

5. *Shamyakin, I. A Plain Woman* [Electronic resource] / I. Shamyakin // *Colours of the Native Country : Stories by Byelorussian Writer; [translated by Mary Mintz]*; – Minsk : Byelarus, 1972. – Mode of access: https://knihi.com/Ivan_Samiakin/A_Plain_Woman-eng.html. – Date of access: 15.10.2022.

УДК 811.11-112

Е. С. Кудрявцева (Минск)

БЕЛОРУССКАЯ ЧАСТИЦА *БАДАЙ* И ЕЕ АНГЛИЙСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ

Язык – это важнейший инструмент коммуникации, использующийся для передачи информации, выражения мыслей, эмоций и пожеланий. Одним из ключевых элементов языка выступают частицы, которые помогают нам точнее и полнее выражать свои мысли и чувства. В белорусском языке одной из таких частиц является *бадай*, происходящая от старославянской фразы *Бог дай* – дословно *пусть Бог даст*. Она использовалась как обычное пожелание удачи и благополучия. Со временем в разговорной речи стали употреблять сокращенную форму *бадай*, которая сохранила смысл желания, но с негативной окраской. Традиционно частица *бадай* относится к классу модально-побудительных (модально-волевых в другой терминологии) и служит для выражения желания или побуждения, обычно с целью передачи недовольства.

Трудность описания частицы *бадай* заключается, во-первых, в низкой частоте ее употребления в сравнении с другими представителями класса модально-волевых частиц (1 частица на 20 000 словоупотреблений), во-вторых, в том, что основной сферой ее использования является разговорная и эмоциональная речь, которая имеет мало контекстов, зафиксированных в письменном виде. Дополнительную сложность представляет факт омонимичности данной частицы и одноименного вводного слова, при этом частица является существенно менее используемой (6 % от всех словоупотреблений *бадай*).

Для разграничения частицы и вводного слова важно учитывать тот факт, что вводные слова не являются частью главного предложения, а выступают в роли вводной части предложения, вводящей новую информацию, комментирующей предыдущее высказывание или вызывающей внимание к чему-то. Вводное слово часто отделяется запятой от главного предложения и не является необходимым для понимания основного смысла предложения. Частица же передает дополнительные модальные оттенки, тем самым уточняя смысл высказывания, и может быть приложением к определенному слову в предложении или присоединяться к целому высказыванию.

Как отмечалось выше, частица *бадай* относится к группе частиц, выражающих призыв к действию или желание в негативном значении. Высказывания, содержащие частицу *бадай*, однотипны по своей структуре, типичная структура-схема представлена на рисунке.

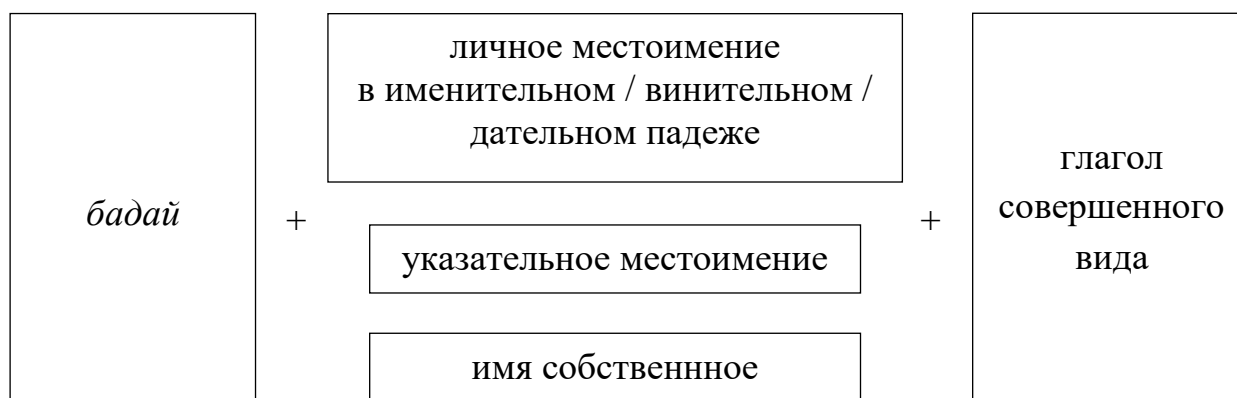

Схема предложений с частицей *бадай*

В английской лингвистике термин *частица* обычно относится к классу неизменяемых слов, которые могут использоваться для изменения значения глаголов, прилагательных и наречий в предложении. Выделяются два подхода к определению статуса частиц в английском языке: согласно первому подходу частицы считаются отдельным лексико-грамматическим классом слов, согласно второму – они рассматриваются как подгруппа наречий.

Также некоторые английские исследователи относят к частицам слова *up, off, out, in, on* и другие, т.е. слова, стоящие после глаголов в выражениях типа *drink up* и *get away*.

Являясь малораспространенной дискурсивной единицей, примеры использования которой наблюдаются лишь в классической белорусской литературе, частица не имеет словарной статьи в переводных словарях, что ожидаемо. Поиск соответствий осложняется характером значения данной частицы, так как она обладает оттенком негативного или злонамеренного пожелания, что может не иметь точного эквивалента в других языках. Кроме того, использование подобных выражений зависит от контекста и культурных особенностей языка.

Злопожелание в английском языке часто считается нарушением социальных и этических норм, поскольку предполагает преднамеренное причинение вреда другим с помощью коммуникации. Однако в некоторых случаях недоброжелательность можно рассматривать как способ выражения разочарования или гнева по отношению к кому-либо и даже как форму юмора или сатиры. Например:

(1) – *Xi-xi... А бадай ты... Ды я ж цябе адразу не пазнаў*. В ответ на такое же эмоциональное приветствие: – *Здароў, каб па табе поп зароў, – адказаў ён, яшчэ добра не пазнаючы, што перад ім Аверка са Сцешыц* (І. М. Пташнікаў). Частица *бадай* в таком контексте выражает испуг гово-

рящего. В данном примере межъязыковым соответствием частицы *бадай* будет одна из фраз по ситуации: неформальное *goddamit!* или *damn you!*, более нейтральное *for Christ's sake!* или *for God's sake!*

(2) – *Паночку! Дапраўды, і сам не ведаю, як гэта пачаць, каб не збіцца з панталыку...*

– *А бадай цябе!.. Гавары бардзеі, бо, бачыш, часу не маю!* (А. С. Фядосік).

В данном примере частица *бадай* не обладает яркой негативной коннотацией, скорее является индикацией легкого раздражения второго говорящего на затягивание времени первым. Тем не менее в данном контексте частица равным образом служит способом перебить и ускорить собеседника, что также считается неблагоприятным речевым поведением. Вариантом межъязыкового соответствия могут быть фразы *chop-chop! Step it up!* и иные выражения, служащие для поторапливания человека.

Помимо прочего частица *бадай* часто употребляется в сочетании с существительным *ліха*, в переводе на русский – *катастрофа, беда*. Такой контекст является классическим примером использования частицы *бадай*:

(3) *Усё з тым жа выразам здзіўлення на твары стары нерашуча ўзяў з маіх рук шэры лісток, глянуў на яго і рантам засмяяўся.*

– *А бадай яму ліха, гэта ж я зусім забыўся, што цяперака я тут – начальнік* (Я. Васілёнак).

В данном примере *бадай яму ліха* адресовано листку, и очевидно, что говорящий не желает беды листку, а выражает негативные эмоции, связанные с личной забывчивостью. Английским соответствием для такого использования частицы *бадай* может быть любое дискурсивное выражение удивления от нейтрального *I can't believe it!* до ругательств разной степени приемлемости.

Частоупотребимым является устойчивое выражение *бадай ты скіс*, которое на русский язык переводится *будь ты неладен*. В примере (4) *А бадай ты скіс разам са сваім сном!* (Я. Колас) отчетливо ощущается резко отрицательный характер высказывания, адресованного человеку, который причинил говорящему дискомфорт. Английские межъязыковые соответствия также приобретают резко отрицательный характер, например: выражения *damn you!* или *hell with you!, the devil take you!* Английские эквиваленты частицы *бадай* в таком случае можно отнести к вульгаризмам, что может быть воспринято как грубое и непристойное поведение. Оценка правильности выбора коммуникативного поведения всецело лежит на говорящем, но для успешной коммуникации необходимо выбирать эффективные и уместные способы, основываясь на адекватном восприятии контекста и культурных норм.

Встречаются и положительные контексты использования частицы *бадай*: *Народы зямлі шмат у чым непадобныя адзін на аднаго і гавораць па-рознаму. Не скажа, напрыклад, немец: “А бадай вам смешна было”. Гэта наша — беларускае!* (У. Караткевіч). Данный тип контекста наиболее точно,

на наш взгляд, отвечает этимологическому характеру исследуемой частицы, а именно пожелание благополучия, за которым и обращаются к Богу. Вариантами межъязыковых соответствий в таком случае может являться распространенный способ выразить пожелание – модальный глагол *may* в начале предложения, также подобные высказывания могут модифицироваться обращением к Богу: *May God...*

Таким образом модально-волевая частица *бадай* происходит от обращения *бог дай*, которое в свою очередь было выражением пожелания благословения или удачи. Однако со временем в устной речи произошло сокращение и изменение этой фразы до *бадай*, которая стала использоваться как частица, выражающая не только желание удачи, но и различные негативные эмоции, например, раздражение, недовольство, досаду и т.д.

В ходе исследования модально-волевой частицы *бадай* были затронуты различные темы, касающиеся коммуникативной практики на английском и белорусском языках; рассмотрены вопросы, связанные с пожеланиями, выражением негативных эмоций, использованием сниженного регистра языка и различиями между частицами и вводными словами; выделены ключевые слова и прагматический потенциал частицы *бадай* в белорусском языке.

Важно отметить, что коммуникативное поведение человека играет важную роль в общении. Правильный выбор формулировок и тона в общении может существенно влиять на эффективность и эффект коммуникации. Поэтому важно учитывать контекстуальные факторы, культурные особенности и другие аспекты при таком выборе и выражении своих эмоций в различных коммуникативных ситуациях.

Частица *бадай* в белорусском языке обладает разнообразными значениями и не имеет прямого аналога в английском языке. Однако для передачи желания чего-либо на английский язык можно использовать глаголы *wish*, *hope* и высказывания, начинающиеся с модального глагола *may*, для выражения положительного желания. В случае выражения негативных желаний соответствующие фразы на английском языке будут зависеть от конкретного контекста и уровня вежливости, который требуется поддерживать в разговоре. В некоторых обстоятельствах можно использовать фразы *Damn you!* или *Curse you!*, но они могут считаться вульгарными или грубыми. В целом перевод частицы *бадай* на английский язык требует внимательного анализа контекста и выбора соответствующего выражения, которое передаст смысл высказывания в наиболее подходящей форме.

ЗМЕСТ

ПЛЕНАРНАЕ ПАСЯДЖЭННЕ

<i>Лысова Н. Б.</i> “Прысуд” сучаснай драматургіі (паводле спадчыны П. Васючэнкі).....	3
<i>Шахаб В. В.</i> Узбагачэнне лексікі кітайскіх студэнтаў на матэрыяле твораў П. Васючэнкі	8
<i>Бякрэва Ю. В.</i> Адлюстраванне карціны свету праз дзеяслоў у “Філалагемах” Пятра Васючэнкі	14
<i>Рагачэўская М. С.</i> Беларускі фальклор: перспектывы перакладу на англійскую мову	19

Секцыя 1. БЕЛАРУСКАЯ МОВА І СВЕТ

<i>Каліта І. У.</i> Са скарбонкі агульнаславянскай фразеалогіі: <i>трымаць фасон і трымаць форс</i>	26
<i>Лапцёнак А. М.</i> Шматмоўны тэзаўрус харчовай і сельскагаспадарчай Арганізацыі Аб’яднаных Нацый AGROVOC: патэнцыял стварэння беларускамоўнай версіі	32
<i>Воінава А. М.</i> Найменні вясельнага абраду ў гаворках Светлагорскага раёна	37
<i>Ярмоленка Э. В.</i> Даданыя дапаўняльныя сказы з падпарадкавальнымі злучнікамі ў “Аповесці аб Трыстане” (каля 1580 г.)	44
<i>Русак В. У.</i> Структурна-граматычная класіфікацыя беларускіх лесагаспадарчых і лесатэхнічных тэрмінаў	48
<i>Мазуркевіч Л. М.</i> Лексіка-семантычная група люксонімаў у беларускіх замовах	54
<i>Маршэўская В. В.</i> Рэпрэзентацыя эмоцый дзеяслоўнымі фразеалагізмамі	58
<i>Цімашэнка Н. П.</i> Сродкі сінтаксічнай сувязі паміж часткамі складаназалежных сказаў у мове рамана І. П. Шамякіна “Сэрца на далоні”	63
<i>Ермакова А. М.</i> Мова як інструмент дзеяння	69
<i>Семянькевіч А. В.</i> Множналікавыя назоўнікі ў словаўтваральнай канцэпцыі катэгорыі ліку	74
<i>Банько І. М.</i> Пытанне аб устойлівых адзінках неідыяматычнага характару ў беларускай лінгвістыцы	83
<i>Радзюль В. Ю.</i> Лексіка-семантычная характарыстыка беларускамоўных назваў гандлёвых і турыстычных аб’ектаў	87
<i>Бабровіч Т. С.</i> Анамасіялагічная структура неаднаслоўных найменняў будаўнічай сферы ў сучаснай беларускай мове	91
<i>Гусева В. М.</i> Падыходы да класіфікацыі тэрмінаў	97

<i>Гарановіч Т. І.</i> Беларускія сінтаксічныя фразеалагізмы мадэлі <i>якое там х</i> і іх адпаведнікі ў англійскай мове як сродак выражэння модусных сэнсаў	99
<i>Рогова Ю. В.</i> Категорія дэструктывнасці в лінгвістычнай навуцы	108
<i>Мусіенка В. А.</i> Семантычная дэрывацыя ў сферы ментальнай лексікі (на матэрыяле вагавых ад'ектыўных намінацый)	114
<i>Чжуан Сіньсінь</i> Прыказкі і прымаўкі ў беларускім і кітайскім навуковым асвятленні	117
<i>Шэвякова М. Д.</i> Невербальныя кампаненты камунікацыі ў складзе аўтарскай рэмаркі	120

Секцыя 2. БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА І СВЕТА

<i>Хаўстовіч М. В.</i> Псеўданімы Юльяна Ляскоўскага	123
<i>Бароўская І. А.</i> Лірычная абаяльнасць некаторых коласаўскіх вобразаў у кантэксте песні	129
<i>Карп А. А.</i> Філалагемы і пятрогліфы Пятра Васючэнкі як аўтарскія жанры літаратурнай крытыкі	134
<i>Сузько А. У.</i> Біблейскія вобразы і матывы ў паэзіі Максіма Танка	139
<i>Вяргееўка С. А.</i> Рэальнасць і міф, або карціна свету праз прызму наіўна-міфалагічнага светапогляду	144
<i>Бурдзялёва І. А.</i> Сінтэз культурных традыцый у творчасці В. Марціновіча	149
<i>Варабей М. П.</i> Бацькаўшчына ў “Вандроўках па маіх былых ваколліцах” Уладзіслава Сыракомлі	156
<i>Сігаева С. А.</i> Роля міфа ў сучаснай беларускай літаратуры	161
<i>Гінько А. І.</i> Аксіялагічны дыяпазан казачных апавесцей Пятра Васючэнкі “Жылі-былі паны Кубліцкі ды Заблоцкі” ў кантэксте сучаснай беларускай дзіцячай літаратуры	165

Секцыя 3. АКТУАЛЬНЫЯ ПЫТАННІ РАЗВІЦЦА ФАЛЬКЛОРУ, ЭТНАГРАФІІ, КРАЯЗНАЎСТВА, ЭТНАЛІНГВІСТЫКІ Ў XXI СТАГОДДЗІ

<i>Морозав А. В.</i> Дыскурсы прадвіжэння культуры Рэспублікі Беларусь на міжнародным узроўні	168
<i>Шаўлякова-Барзенка І. Л.</i> Шлях як базавы канцэпт беларускай і кітайскай культур: спецыфіка актуалізацыі ў тэкстах літаратурнага канона	173
<i>Марозава Т. А.</i> Жанрава-відавая разнастайнасць і асаблівасці сацыядынамікі беларускай фальклорнай творчасці на сучасным этапе (на аснове запісаў Фонду фальклорных матэрыялаў філалагічнага факультэта БДУ)	179
<i>Дзядова А. С., Бабаедаў Д. С.</i> Нацыянальна маркіраваныя назвы побыту ў мове народна-песеннай творчасці Віцебшчыны	184

<i>Шамякина С. В.</i> Жанровые тенденции развития современного городского фольклора в Беларуси (90-е годы XX века)	189
<i>Грабянчук І. В.</i> Мовазнаўства ў святле ідэалагічнай кан'юнктуры сталінскай эпохі (на прыкладзе Бабруйскага дзяржаўнага настаўніцкага інстытута, 1949–1954).....	195
<i>Буйко Ц. С.</i> Штрыхі да традыцыйнага славянскага “партрэта” асіны (на матэрыяле дзіцячага фальклору Люблінскага ваяводства)	201

Секцыя 4. СУЧАСНЫЯ ТЭНДЭНЦЫІ Ў МЕТОДЫЦЫ ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

<i>Палуян А. М.</i> Элементы лінгвакраіназнаўства на занятках па беларускай мове (прафесійнай лексіцы).....	207
<i>Занкавіч А. П.</i> Фарміраванне камунікатыўнай кампетэнцыі ў працэсе вывучэння дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”	212
<i>Фурс В. У.</i> Магчымасці сістэмы MOODLE ў арганізацыі навучальнай дзейнасці студэнтаў	215
<i>Давыдава Г. М.</i> Уплыў моўнай інтэрферэнцыі на засваенне марфалагічных нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы пры падрыхтоўцы да цэнтралізаванага тэсціравання.....	218
<i>Лю Івэнь.</i> Сучасны стан і тэндэнцыі выкладання беларускай мовы ў Кітаі	225
<i>Дедович О. Г., Стариченок В. Д.</i> Использование метафорических образов в учебниках по немецкому языку	229

Секцыя 5. МАСТАЦКІ ПЕРАКЛАД У МІЖКУЛЬТУРНАЙ КАМУНІКАЦЫІ: ПРАБЛЕМЫ РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ Ў СВЕЦЕ

<i>Казлова Т. А.</i> Асаблівасці перадачы найменняў маральных якасцей пры перекладзе беларускага мастацкага твора на англійскую мову праз рускую	234
<i>Мантур А. Я.</i> Індывідуальна-аўтарскія неалагізмы як вынік перакладчыцкай словатворчасці	238
<i>Мароз Я. Л.</i> Канструкцыі другаснай прэдыкацыі і эквівалентнасць сінтаксічных структур у перакладзе.....	241
<i>Кудрявцева Е. К.</i> Белорусская частица <i>бадай</i> и ее английские соответствия	245

Навуковае выданне

БЕЛАРУСКАЯ МОВА, ЛІТАРАТУРА,
КУЛЬТУРА І СВЕТ:
ПРАБЛЕМЫ РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ

Зборнік навуковых артыкулаў
па выніках IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі,
прысвечанай памяці Пятра Васючэнкі

Мінск, 30 лістапада 2022 г.

Адказны за выпуск *М. М. Воінава-Страха*

Ст. карэктар *С. А. Іванова*

Камп'ютарная вёрстка *Н. В. Мельнік*

Падпісана ў друк 03.05.2024. Фармат 60×84¹/₁₆. Папера афсетная. Гарнітура Таймс.
Рызаграфія, лічбавы друк. Ум. друк. арк. 14,65. Ул.-выд. арк. 16,94. Тыраж 100 экз. Заказ 15.

Выдавец і паліграфічнае выкананне: установа адукацыі «Мінскі дзяржаўны лінгвістычны
ўніверсітэт». Пасведчанне пра дзяржаўную рэгістрацыю выдаўца, вытворцы, распаў-
сюджвальніка друкаваных выданняў ад 02.06.2014 г. № 1/337. ЛПІ № 38200000064344
от 10.07.2020 г.

Адрас: вул. Захарава, 21, 220034, г. Мінск.